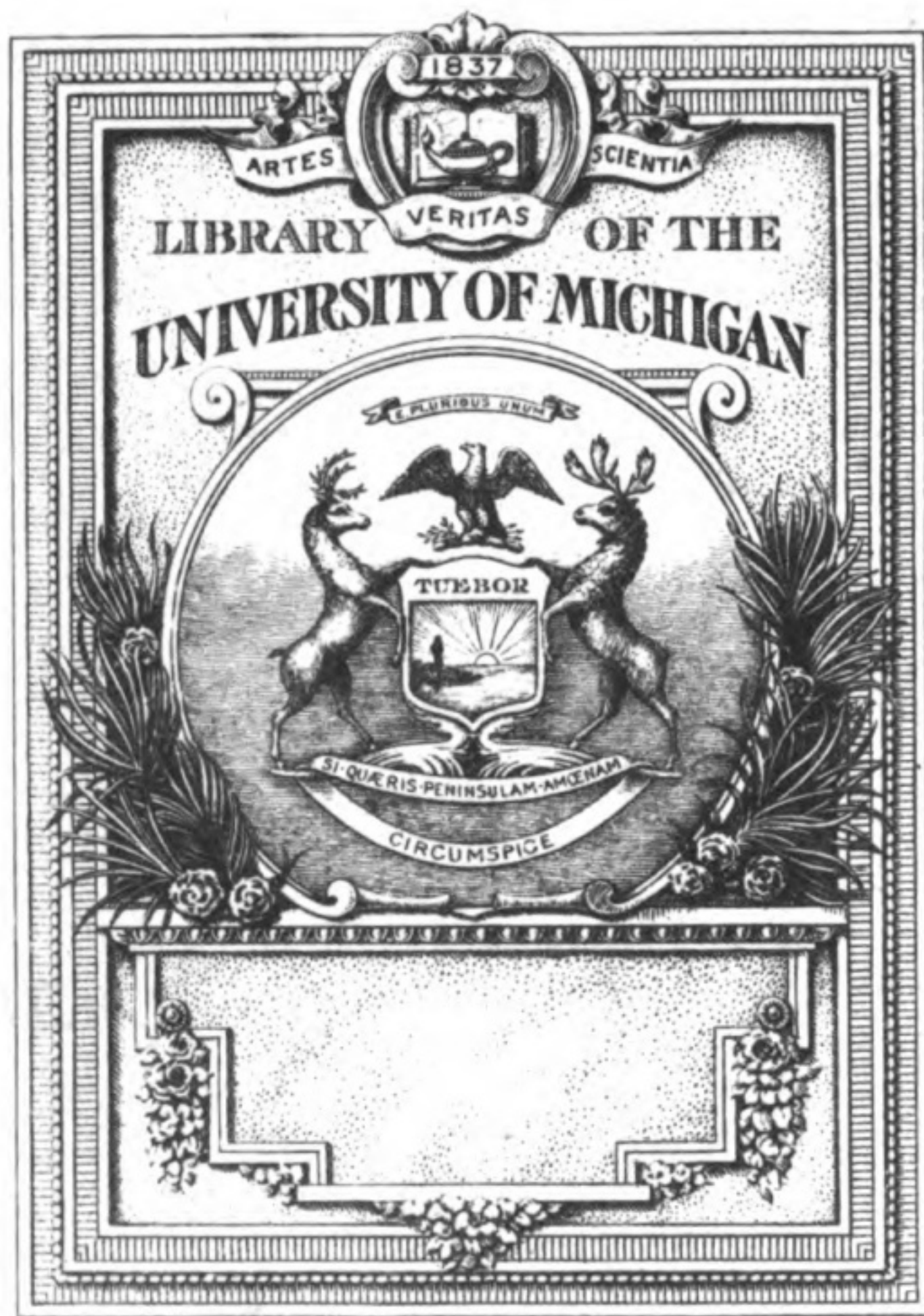

391483

D
-
A

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1920.

III. RÆKKE.

10. BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

44

805
A

JAN 3 1924

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1920.

III. RÆKKE. 10. BIND.

1. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Kommission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig. Aargang 1916 sælges ikke alene, men kun i Forbindelse med hele 2. Række, fra Aargang 1886.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind; 1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg. 1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis. [1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Konungs skuggsjá, Speculum regale, 1. Hefte (Tekst). 8 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39, 1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1917, hver Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.). 2. Binds 1. Hefte, 1911. 2. Hefte, 1918. 6 Kr.

Comp. [unclear]
1-2-3-4
2000

INDHOLD AF AARGANGEN

1920.

	Side
Hans Kjær: Nordisk Archæologmøde i København 1919	1
C. A. Nordman: Offerbrunnen från Budsene.....	63
Sophus Müller: Nye Fund og Former.....	88
Emil Rathsch: Om den saakaldte 3. Haand i Angersfragmentet af Saxos Danmarkshistorie	112
Sophus Müller: Billed- og Fremstillingskunst i Bronzealderen ..	125
J. Brøndsted: Nordisk og fremmed Ornamentik i Vikingetiden, med særligt Henblik paa Stiludviklingen i England.....	162
Björn Magnússon Ólsen: Landnámas oprindelige Disposition ..	283
Björn Magnússon Ólsen: Landnåma og Eiríks saga rauða	301
Chr. Blinkenberg: Kretisk Seglring fra ældre mykenisk Tid	308

I Texten findes indsat følgende Afbildninger:

- S. 19, 30—31: Norske Oldsager.
- S. 37, 53—54: Svenske Fortidsminder.
- S. 67, 69—71, 74—78, 81, 96, 98, 100—102, 126—128, 132, 135, 137,
140—143, 145, 151, 159: Oldsager fra Danmarks Bronzealder.
- S. 89—91, 93, 95: Oldsager fra Danmarks Stenalder.
- S. 103, 105—106, 108, 110: Oldsager fra Danmarks Jernalder.
- S. 174, 179—181, 195, 213, 217, 223, 246, 252, 255, 272, 274—275:
Sager til Belysning af Ornamentik i Vikingetiden.
- S. 309—310: Kretisk Seglring.

Tegningerne efter Oldsager ere udførte af Bodil Müller.

AARSBERETNING FOR 1920.

Det Kgl. Nord. Oldskriftselskabs Møder i 1920.

Maanedsmøde den 27. Januar.

Bestyrelsens Forslag om Forhøjelse af det aarlige Medlemsbidrag til 8 Kr. og af det livsvarige Medlemsbidrag til 130 Kr. vedtoges.

Forslag til Budget for Aaret 1920 forelagdes og vedtoges.

Professor Dr. Angul Hammerich: Nodefragmentet i Codex Runicus. Den ældste danske Folkevisse.

Museumsinspektør Carl Neergaard: Bronzealderens Guldfund.

Maanedsmøde den 23. Marts.

Professor Dr. O. Rydbeck: Den äldsta kyrkliga bygnads konsten i Skåne.

Professor Dr. Finnur Jónsson: Den norske Eggjum-Runesten og norske Sprogforhold i 8.—9. Aarhundrede.

Mødet overværedes af Hs. Maj. Kongen.

Møde paa Frederiksborg Slot og i Søborg den 27. Juni.

Paa Frederiksborg Slot gaves Meddelelse af Museumsinspektør Mag. O. Andrup, ved Søborg Slotsruin af Arkitekt C. M. Smidt, i Søborg Kirke af Museumsdirektør Dr. M. Mackeprang.

Maanedsmøde den 9. November.

Oldskriftafdelingens Valg af Mag. art. Bogi Th. Melsted til Medlem af Afdelingen godkjendtes af Selskabet.

Domkyrkoarkitekt Th. Wählin foredrog: Trolle-Ljungby kyrkos öde genom århundraden.

Dr. phil. Poul Nørlund gav Meddelelse om: Højgotisk Maleri i Danmark.

Maanedsmøde den 7. December.

Statsgjældsdirektør, Departementschef P. O. A. Andersen gav paa Bestyrelsens Vegne Meddelelse om, at Vice-Præsidenten Lensgreve Kmhr. F. C. O. Raben-Levetzau ønskede at nedlægge sit Hverv i Selskabet, hvorpaa han bragte Lensgreven Selskabets Tak for hans interesserede Arbejde for det.

Fremdeles meddelte Kassereren, at Museumsdirektør Dr. Sophus Müller under Aldershensyn ikke ønskede at modtage Gjenvalg som Sekretær ved Oldsagafdelingen.

Kassereren udtalte dernæst, at Bestyrelsen havde forhandlet med Selskabets to Afdelinger om Besættelsen af disse to Poster. Det havde været almindelig ønsket, at Museumsdirektør Dr. Sophus Müller skulde overtage Hædersposten som Vice-Præsident, men da han under Aldershensyn mente sig ude af Stand dertil, var man enedes om at tilraade, at Posten som Vice-Præsident indtil videre lodes ubesat. Til Sekretær ved Oldsagafdelingen foreslog Bestyrelsen at vælge Museumsinspektør Carl Neergaard; da der paa Grund af hans Fravær fra Byen ikke havde kunnet forhandles med ham, maatte hans Valg betragtes som midlertidigt.

Kassereren stillede endelig paa Bestyrelsens Vegne Forslag om, at Museumsdirektør Dr. Sophus Müller i Erkjendelse af hans store Betydning for Selskabet valgtes til Æresmedlem af dette og dets Bestyrelse hvorhos Kassereren meddelte, at Selskabets Præsident, *Hs. Maj. Kongen*, telegrafisk havde udtalt sit Bifald af dette Forslag. Selskabet sluttede sig hertil ved at rejse sig. Direktør Müller takkede for Udmærkelsen.

Vice-Præsidenten rettede en Afskedshenvendelse til Selskabet.

Ved skriftlig Afstemning valgtes til Bestyrelse for 1921—23, som Kasserer: Statsgjældsdirektør, Departementschef P. O. A. Andersen, som Sekretær ved Oldskriftafdelingen: Professor Dr. Finnur Jónsson, som Sekretær ved Oldsagafdelingen: Museumsinspektør Carl Neergaard.

Professor J. T. Lundbye foredrog: Studier angaaende Bebyggelsens Forhold til Færdselsvejene.

Museumsinspektør Hans Kjær gav Meddelelse om: Nye Fund fra Bronzealderen i Salling.

Suppleringsliste til Medlemsfortegnelsen.

Optagne Medlemmer.

Andersen Alstrup, Th., Generaldirektør ved Statsbanerne, Hellerup.
 Beck-Friis, H. I. Friherre, kgl. svensk Minister, København.
 Carlsen, C. J., Statsbaneingeniør, København.
 Christensen, Harry, cand. phil., København.
 Ekholm, Gunnar, Docent, fil. dr., Upsala.
 Fang, Arthur, Direktør, cand. phil., Roskilde.
 Flensborg, H., Overingeniør ved Statsbanerne, København.
 Fløytrup, E. St., Forstassistent, Tranekjær.
 Gladher, Jørgen, cand. mag., København.
 Grønbech, Einar, Prokurist, København.
 Hartmann, Fritz, Sekretær i Udstillingskomiteen, København.
 Hermansen, V., Mag. art., København.
 Holck, Mogens, Lensbaron, Holckenhavn.
 Isager, Kr., Sanatorielæge, Dr. med., Ry.
 Kjellin, Docent, fil. dr., Lund.
 Kyhl, O., Kaptain, Hellerup.

Mortensen, Carl, Billedhugger, København.
 Nerman, Birger, Docent, fil. dr., Upsala.
 Olsen, K. V., Rodemester, København.
 Santesson, O. B., Lektor, Upsala.
 Slomann, Vilh., Bibliothekar, cand. mag., København.
 Tidemand-Dal, J., Arkitekt, Næstved.
 Ussing, V. T., Underinspektør ved Kunstmuseet, København.
 Vogel, C. C., Kredslæge, Nykøbing Mors.
 Westerby, Erik, stud. juris, København.

Medlemmer afgaaede ved Døden.

Bang, Thomas B., Underarkivar i Rigsarkivet, Mag. art., København.
 Gad, Oscar, Forlagsboghandler, København.
 Guildal, Joh. G., Fabrikdirektør, København.
 Hecksher, Chr., Generalkonsul, København.
 Holm, Chr., Etatsraad, København.
 Kampmann, Hack, fhv. Prof. v. Kunstakademiet, København.
 Lagerqvist, G. R., Grosshandlare, Stockholm.
 Munro, Robert, MA., MD., LL.D., Elmbank, Scotland.
 Schrader, Otto, Professor, Breslau.
 Seemann, C. J., Murermester, København.
 Steensby, H. P., Prof. v. Universitetet, Dr. phil., København.
 Wibling, Karl, Lektor, fil. dr., Ystad.
 Wimmer, Ludv. F. A., fhv. Prof. v. Universitetet, Dr. phil., København.

Udsigt over Selskabets Regnskab for 1920.

INDTÆGTER.		Kr.	ø.
Kassebeholdning fra 1920.	10082.	88	
Understøttelse fra Statskassen til Udgivelse af Skrifter.....	1750.	•	
Medlemsbidrag.....	3743.	13	
Renter af Selskabets faste Fond:			
Panteobligationer	2530.	•	
Kreditforenings Obligationer	5139.	•	
Renter af Konto Kurant Konto	374.	32	
Obligation udtrukken.....	2000.	»	
Afdrag paa Panteobligationer	4000.	»	
Ved Salg af Selskabets Skrifter.....	2039.	35	
Overført fra Faste Fond til Obligationsskjøb	32.	06	
	31690.	74	

UDGIFTER.

	Kr.	Ø.
A. Almindelige Driftsudgifter: Sekretærerne 1400 Kr.; Besørgelse af de løbende Forretninger 200 Kr.; Trykning og Møders Afholdelse 911 Kr. 55 Øre; Honorarer for Foredrag 320 Kr.; Porto, Kontorhold, Mødesal m. m. 1228 Kr. 96 Ø.; Bud 600 Kr.	4660.	51
B. Aarbøger for 1920: Forfatter-Honorarer 1045 Kr.; Afbildninger 1276 Kr. 85 Øre; Trykning og Papir 5350 Kr. 97 Øre; Hæftning samt Bogbinderarbejde 862 Kr. 55 Øre.....	8535.	37
C. Mémoires for 1918—19: Oversætter-Honorar 568 Kr. 80 Øre; Forfatter-Honorar 148 Kr. 75 Øre; Trykning 2246 Kr. 50 Øre; Hæftning 180 Kr. 50 Øre.....	3144.	55
D. Kongespejlet	173.	•
E. Kjøbt til Faste Fond Kr 8400 4% Ny jyske Kreditf. Oblg.	6032.	06
	22545.	49
Kassebeholdning til 1921	9145.	25
(Heraf henlagt til Nord. Fortidsminder, II, 3 Kr. 4676. 92).		
	31690.	74

FASTE FOND:

	Kr.	Ø.
3½% Ny jyske Kjøbstad-Kreditforenings Obligat. 74200 Kr.;		
4% Ny jyske Kjøbstad-Kreditforenings Obligat. 43500 Kr.;		
4½% Ny jyske Kjøbstad-Kreditforen. Obl. 3000 Kr.; 4% Obl. i Kreditforeningen af Grundejere i Østifterne 4000 Kr.;		
4% Obligationer i Kreditforeningen for København og Omegn 2000 Kr.; 4% Obligationer i Kreditkassen for Østifterne 1000 Kr.; 4% Obligationer i Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere 13000 Kr.....	140700.	•
Panteobligationer i faste Landejendomme	60000.	•
Sparekassebog i Sparekassen for København og Omegn	1640.	29
	202340.	29

København, den 24. August 1921.

P. O. A. Andersen,
Selskabets Kasserer.

Revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

T. Ahlefeldt-Laurvigen.

Th. Raben.

NORDISK ARCHÆOLOGMØDE I KJØBENHAVN 1919

VED
HANS KJÆR.

I Henhold til hvad der vedtoges paa det første nordiske Archæologmøde i Kristiania 1916 udgik der fra den danske Afdeling Indbydelser til Finland, Norge og Sverige om en Sammenkomst i Kjøbenhavn i Dagene 30. Juni—3. Juli. Der mødte fra disse Lande henholdsvis 6, 9 og 22, hvortil kom 39 Deltagere fra Danmark. Man samledes i Nationalmuseets Mødesal, hvor Museumsdirektør Sophus Müller indtog Forsædet:

»Jeg har den Ære at aabne det 2. Nordiske Archæologmøde, og det første Ord skal da være et Velkommen. Til Eder, I Fæller fra Nord, saa langt op som Trondhjem, I nære Frænder, som vi have vanskeligt ved at forstaa, at vi skilles fra ved en bred og umild Havarm. Vær hilsede I kjære Venner østfra, hvem vi saa ofte række Haanden over det smalle og fredelige Øresund. Velkomne I fra Landet hinsides, Nordens yderste Forpost mod Øst, og Tak, fordi I trodsede Afstanden. Men endnu en Tak, fordi De kom, til Eder Repræsentanter for vore Museer omkring i Landet; I ved, hvor nøie vi høre sammen, og at vi ikke kunde undvære Eder. En særlig respektfuld og ærbødig Hilsen maa jeg give Departementschef A. P. Weis, der har gjort os den Ære at komme til Stede paa Ministeriets Vegne, og endelig ogsaa de Damer, der uden at være Archæolo-

ger — hvad adskillige af dem ere — have villet deltage i dette Møde. De have dermed fulgt god, gammel Skik fra de store, internationale Archæologmøder og bragt et os kjært Vidnesbyrd om, at vore Arbeider have almindelig Sympathi og Interesse.

Ikke blot Blodets Baand og det fælles Tungemaal knytter os alle sammen, men ogsaa de fælles Studier og Interesser. Til Fremme af disse ere vi mødte her. Naar jeg indleder dette Møde, er det med Ønsket om, at det maa give rigt Udbytte og lægge Grunden til fortsat godt videnskabeligt Samarbejde i hele den nordiske Archæologkreds. Dette er jo ikke noget nyt. Vore Studiefag skabtes samtidig for hundrede Aar siden, og de have udviklet sig jævnsides. Dette ville vi fortsætte i Samfølelse og i Samarbejde til Fremme af vort fælles Maal, Bevaringen af Fortidens Minder og Udvidelsen af Kundskaben om dem. Vi vare for tre Aar siden samlede til et saadant Møde; gid nu dette vort nye Møde maa blive ligesaa betydningsfuldt og smukt som det forrige i Kristiania.«

Riksantikvarien, Prof. Oscar Montelius indtog derefter Forsædet. Han mindede om den internationale archæologiske Kongres i København 1869, som han alene sammen med Professor Valdemar Schmidt af dette det andet nordiske Archæologmødes Mænd havde været med i, og af hvis Deltagere fra Udlandet kun enkelte endnu var i Live. I den mellemliggende Tid havde den archæologiske Videnskab udfoldet sig saaledes, at ikke alene de internationale Kongresser, hvoraf den sidste var i Genève 1912, men ogsaa de snævrere Møder gav rigt Udbytte. Han mindedes I. I. A. Worsaae, den store Personlighed og den fremragende Forsker, hvem alle, der havde lært ham at kende, bevarede i kærligt Minde. Idet han henviste til, at den første nordiske Archæologkongres i Kristiania havde givet rigt Udbytte, erklærede han Mødet for aabnet.

Riksantikvarien holdt derefter Mødets første Foredrag:

När och hvar upptäcktes järnet?

»År 1869, det är nu jämnt femtio år sedan, då jag först behandlade denna fråga, var den föreställningen allmän, att Österlandets folk redan årtusenden före Kr. föd. voro bekanta med järnet, men att denna metall först några hundra år efter vår tideräknings början kom i bruk hos Nordens folk.

Mina forskningar såväl i Österlandets och Medelhafsländernas som i Nordens äldre kulturhistoria hafva öfvertygat mig om, att denna föreställning är oriktig. Järnets bruk börjar mycket senare i Söder och mycket tidigare i Norden, än man på 1860-talet trodde.

I fråga om båda dessa områden är det endast småningom, som jag närmat mig sanningen.

Redan 1885 sade jag emellertid¹: »Järnet har troligen först under det 2:dra årtusendet före Kr., och möjligen ej före midten af detta årtusende kommit i bruk i Egypten«; och tre år senare kunde jag säga²: »att Egypterna under hela gamla rikets och troligen äfven under mellersta rikets tid, — således ända till omkring 1500 år före Kr., — voro obekanta med järnets bruk och endast använde brons till sina vapen och verktyg; att bronsåldern således fortvarat i Egypten till nämnda tidpunkt; och att järnet ännu mot slutet af det 2:dra årtusendet före Kr. ej helt och hållet utträngt bronsen vid förfärdigandet af vapen och eggverktyg.«

Efter en kritisk granskning af alla nu kända fynd kom jag 1913 till det resultat, »att järnåldern i Egypten ej börjat förr än under den 19:de dynastiens tid, på 1200-talet före vår tideräknings begynnelse«³.

---

¹ Om tidsbestämning inom bronsåldern, i Vitterhets Akademiens handlingar, 30:de delen (Stockholm, 1885), sid. 101.

² Bronsåldern i Egypten, i Ymer, 8:de årgången (Stockholm, 1888), sid. 18. — För de uppsatser, i hvilka jag sedan behandlat frågan om järnålderns början i Egypten och andra länder, se Fornvännen, 1913, sid. 7, not. 2.

³ Fornvännen, 1913, sid. 25.

Äfven i västra Asiens kulturländer har järnet uppträdt mycket senare, än man förut vanligen föreställde sig.

Väl trodde en forskare för ett par årtionden sedan, att en chaldeisk inskrift från början af det 3dje årtusendet före Kr. talade om järn, men det visade sig snart, att detta berodde på ett misstag. Öfversättningen var icke riktig. En med kilinskrifterna väl förtrogen man har förklarat, att det är först i början af det sista årtusendet före Kr., som järnet omtalas i dessa inskrifter¹.

Visserligen har man i de under namnet Tell-el-Amarnataflorna kända västasiatiska kilskriftsdokumenterna trott sig läsa om vapen af järn, men enligt nyare granskning förekommer ordet järn icke på dessa taflor².

Så kunde jag år 1913³ säga: »De väldiga ruinkullar, »tells«, som omsluta lämningarna af de urgamla städerna i Chaldéen, Assyrien och Syrien, innehålla ej järn i äldre lager än de, som förskrifva sig från tiden omkring 1000 år före Kr. föd.»

Fynden tala också samma språk som inskrifterna: järnet uppträder först sent i Eufratländerna och Syrien.

Den förr vanliga föreställningen, att de hvilka byggt Egyptens pyramider och utfört de samtida konstverken i Babylonien, haft järn och stål till sin hjälp, har således visat sig vara oriktig. Den höga kulturen i västra Asien och Egypten under förra hälften af det 3dje förkristna årtusendet var i fullständig saknad af järn, liksom den var i saknad äfven af brons. Det är med verktyg af sten och koppar, som dessa underbara arbeten äro utförda. De tillhöra ej järnåldern, ej ens bronsåldern, utan kopparåldern, en tid, då vapen och verktyg af sten ännu voro i allmänt bruk.

Vi vända oss nu till den skandinaviska Norden.

---

¹ Fornvännen, 1913, sid. 61.

² BELCK, i Zeitschrift für Ethnologie, 1907, sid. 356.

³ Fornvännen, 1913, sid. 62. — Se också MONTELIUS, Die älteren Kulturperioden im Orient, sid. 214 (Babylonien), 269 (Elam).

År 1865 räknade Worsaae järnåldern från tiden omkring 200 à 300 år efter Kr.¹, og 1868 sade Engelhardt, att järnet blifvit allmänt i Danmark först mot midten af 3:dje århundradet efter Kr.²

De stora, i Sönderjylland och på Fyn gjorda mossfynden från nämnda århundraden ansågos vara minnen från de strider, som föregingo järnålderns början i Danmark. Emellertid visade jag år 1869, att dessa fynd förskrifva sig från en tid, då järnåldern länge varit herskande i landet, och hvarje spår af bronsåldern hunnit försvinna³. Följande år uttalade jag den åsikten, att bronsåldern hade slutat i södra Skandinavien senast omkring Kristi födelse⁴.

Nya fynd gjorde det 1880 möjligt för mig att sätta bronsålderns slut, och således järnålderns början, inom det nordiska området ännu tidigare, i det att vår bronsålders sista tid och början af vår järnålder skulle vara samtidig med den period af mellersta Europas äldre järnålder, som är känd under namnet la Tène-tiden, och som motsvarar de fyra sista århundradena före vår tideräknings början⁵.

Redan 1885 vågade jag emellertid gå ännu längre, i det jag framlade skäl för den åsikten, att »järnet börjat användas här i Norden redan i det 5te århundradet före Kr.»⁶

Det skede i vår kulturhistoria, som jag då kallade den 6:te perioden af bronsåldern, omfattade öfvergångstiden till järnåldern. Denna period delade jag 1892 i tu, så att den yngre delen fick namnet järnålderns första period⁷. Den äldre delen benämndes fortfarande bronsålderns 6te

¹ WORSAAE, Slesvigs Oldtidsminder, sid. 45.

² ENGELHARDT, Guide illustré du Musée des antiquités du Nord à Copenhague, sid. 14. — Så sent som 1878 vidhöll Engelhardt denna åsikt i fråga om Danmark, med undantag af Bornholm. Museet for de nordiske Oldsager, 7:de uppl., sid. 28.

³ MONTELIUS, Från järnåldern, sid. 17. ⁴ Framtiden, 1870, sid. 426.

⁵ MONTELIUS, Minnen från bronsålderns slut i Norden, i Månadsbladet, 1880, sid. 120. ⁶ Om tidsbestämning inom bronsåldern, sid. 190.

⁷ MONTELIUS, Öfversikt öfver den nordiska forntidens perioder, i Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, 8:de bandet (1892), sid. 140.

period, men jag har flera gånger betonat, att det är en öfvergångstid mellan bronsåldern och järnåldern, hvilken lika väl skulle kunna kallas början af järnåldern som slutet af bronsåldern.

Järnet kom icke i allmänt bruk, så snart det började bli känt i ett land. I Norden, liksom i andra områden, dröjde det länge, innan den nya metallen användes på ett sådant sätt, att man kan tala om en järnålder. Flera fynd från det nordiska området, särskildt från dess södra delar, visa nämligen, att järnet, om än sällsynt, dock förekom redan under den 5:te, ja under den 4:de perioden af bronsåldern¹. Ett och annat föremål af järn hade redan under den 3:dje perioden, — hvilken motsvarar tiden mellan ungefär 1300 och 1100 före Kr., — letat sig väg hit².

Då den period, som jag nu kallar den 6:te af bronsåldern, men som med lika rätt kunde kallas den 1:sta af järnåldern, omfattar tiden från midten af det 8:de århundradet till slutet af det 7:de före Kr.³, kan man således tala om järnålder här i Norden redan då.

Under det att järnåldern för femtio år sedan antogs hafva börjat ett par tusen år senare i Norden än i Södern, veta vi nu, såsom jag vid ett annat tillfälle visat⁴, att järnets spridning visserligen gått långsamt, men att den nya metallen utbredt sig öfver Europa på ett ganska regelbundet sätt, såsom följande öfversikt visar:

Järnålderns början i östra Medelhafsområdet	— 1200-talet före Kr.
— — i södra och mellersta Italien	— omkr. 1100 - -
— — i norra Italien	— — 1000 - -
— — i mellersta Europa	900—800-talen - -
— — i de Skandinaviska länderna	700-talet - -

¹ Fornvännen 1913, sid. 72—75.

² Tidsbestämning inom bronsåldern, sid. 287: grafhög från den 3:dje perioden på Sjælland (midt på högens botten låg ett stycke järn med lämningar af fint tyg), och grafhög på Bornholm från samma period (ett knifblad af järn; se Fornvännen, 1913, sid. 72).

³ MONTELIUS, Minnen från vår forntid (Stockholm, 1917), sid. 29.

⁴ Fornvännen, 1913, sid. 65 följ.

Orsakerna till att en ganska lång tid plägat förflyta efter järnets första uppträdande i ett land, innan den nya metallen kommit i så allmänt bruk, att man kan tala om en järnålder, äro hufvudsakligen följande:

Dels är järnet i början sällsynt och vanligen dyrare än bronsen, hvarför man ej af sparsamhetsskäl känner sig föranlåten att utbyta ett material, som man af gammalt känner till, mot ett nytt.

Dels måste man för att kunna förarbeta den nya metallen lära sig en annan teknik, än den man i långa tider varit van vid. Man kunde ej gjuta järnet på samma sätt som man göt bronsen, utan man måste smida det, under det att hammaren under bronsåldern haft mycket liten användning.

Dels, och detta är en omständighet af mycket stor vikt, är mjukt järn icke bättre än brons som material till ett vapen eller ett verktyg. Godt stål är visserligen bättre än brons, men bronsen öfverträffar vida det mjuka järnet både i elasticitet och skärpa; och det var ej så lätt i järnålderns barndomsdagar som i vår tid att få ett godt stål. Romerska författare berätta ock om de galler, som några mansåldrar före Kr. inföllo i Italien, huru deras järnsvärd voro så mjuka, att eggen blef slö och klingan lätt böjde sig, hvarför krigaren midt under stridens hetta måste räta ut den igen. Ett sådant svärd är mycket sämre än ett bronssvärd.

När jag senast behandlade frågan om järnålderns början, kände jag inga fynd, som kunde sätta oss i stånd att säga, hvar man gjort den epokgörande upptäckten af denna metall, som skulle komma att blifva af så stor betydelse i den mänskliga kulturens historia.

Väl nämnde jag¹, att en tradition förlägger järnets upptäckt till Kreta och 1400-talet före Kr., men ansåg det vara för tidigt att med säkerhet afgöra, huruvida någon grund kunde »finnas för uppgiften om, att upptäckten gjorts på

¹ Fornvännen, 1913, sid. 90.

nämnda ö, hvilken just vid ifrågavarande tid spelade en så stor historisk roll«.

Vi få hoppas, tillade jag, att nya fakta snart komma till vår kännedom, som kunna göra det möjligt att med säkerhet besvara den frågan, hvilket land det är, som kan göra anspråk på äran att vara den mans födelsebygd, som upptäckt järnet och därmed möjliggjort en ny epok i kulturhistorien.

Det hoppet syns mig redan hafva gått i uppfyllelse.

Att jag, när nu nämnda uppsats skrefs, ansåg den anförda tidsuppgiften om järnets upptäckt på Kreta vara oriktig, berodde på den då vanliga föreställningen, att järnet ej skulle hafva förekommit på Kreta och i det öfriga Grekland förr än vid Mykenæ-tidens slut, således omkring 1200 år före Kr.

Den närmare undersökning af ifrågavarande tid, med hvilken jag de senaste åren varit sysselsatt, har emellertid ådagalagt, att sistnämnda föreställning icke är riktig.

Visserligen började järnet ej komma i allmänt bruk på Kreta och det egentliga Grekland förr än på 1100-talet, hvarför man först vid den tiden kan tala om järnålder där; men nu är ej fråga om järnålderns början, utan om järnets upptäckt och första användning. Och vid min granskning af fyndberättelserna visade det sig, att de arbeten af järn, som man kände från Mykenæ-tiden i Grekland, icke, — såsom vanligen antagits, — förskrifva sig från denna tids slut, utan från en mycket tidigare period.

Dessa arbeten voro fingerringar af järn, således prydnadsföremål. De två först anträffade hade upptagits ur två kammargrafvar i Mykenæ, och man trodde, att alla dessa grafvar tillhörde slutet af Mykenætiden. Men af fyndbeskrifningen framgår det tydligt, att så ej är fallet¹.

¹ *Ἐφημερίς ἀρχαιολογική*, 1888, sp. 135, 141, 147. — En tredje vid Mykenæ funnen fingerring är kanske delvis af järn, delvis af guld. Athen. Mitteilungen, XXXIV, sid. 275.

De grafvar, i hvilka ringarna lågo, innehöllo föremål icke från slutet, utan från början af den långa period, som är känd under namnet den senmykeniska tiden — eller L. M., som denna period äfven plägar betecknas. De tillhöra således det 15:de århundradet eller tiden omkring år 1400, icke tiden omkring år 1200 eller början af det 12:te århundradet.

Sedermera hafva äfven på andra ställen liknande fynd gjorts.

Den vid Vaphio, ej långt från Sparta, upptäckta kupolgrafven innehöll också en fingerring af järn¹; de många karakteristiska arbeten, som lågo i denna graf, visa, att de förskrifva sig från det 15:de århundradet.

Äfven den kupolgraf vid Pylos på Peloponnesus, i hvilken likaledes en fingerring af järn låg, tillhör ungefär samma tid². De präktiga, målade lerkärl, som stodo i denna graf, äro karakteristiska för den senmykeniska tidens andra period (L. M. II) och äro följaktligen förfärdigade under det 15:de århundradet.

På Kreta, vid Phaistos, har man också funnit en fingerring från samma århundrade³. Denna ring är delvis af järn och delvis af guld, hvilket vittnar om, att den förstnämnda metallen då var mycket dyrbar.

Enär Mykenæ och de båda andra nu ifrågavarande orterna på Peloponnesus voro kretensiska kolonier, bevisa de där och vid Phaistos gjorda fynden af järnringar, att denna metall var känd och bearbetad inom den kretensiska kulturens område redan under det 15:de århundradet. Att järnåldern ej börjat i dessa trakter förr än omkring år

¹ *Ἐφημερίς*, 1889, sp. 147.

² K. MÜLLER, Alt-Pylos, i Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, XXXIV, sid. 275.

³ Monumenti antichi, XIV, sp. 593. — En annan vid Phaistos funnen fingerring från samma tid har visat sig vara af silfver, ej af järn, såsom man först antog. Monumenti antichi, XIV, sp. 594; Athen. Mitteilungen, XXXIV, sid. 275, not. 1.

1200, kan ej väcka förvåning, om vi tänka på det redan omtalade förhållandet, att vanligen en lång tid förflyter mellan den första förekomsten af järn i ett land och järnålderns början där, hvilket förhållande, såsom vi minnas, är lätt att förklara.

De nu omtalade tidiga fynden inom det kretensiska området förläna ett mycket stort intresse åt en hittills allt för litet beaktad historisk uppgift om järnets upptäckt just på Kreta. Den från år 263 före Kr. härstammande »Arundelska marmortaflan«, äfven känd under namnet »Den pariska krönikan«, uppgifver, att järnet upptäcktes på berget Ida af de idæiska Daktylerna 1168 år därförut, således 1431 år före Kr.¹ Af sammanhanget ser vi, at härmed menas Ida på Kreta. Också Sophokles och andra grekiska författare berätta, att Daktylerna på Ida voro de första, som bearbetade järnet².

Äfven om det nämnda årtalet ej vore fullt riktigt, kvarstår dock den i högsta grad märkliga öfverensstämmelsen mellan denna historiska uppgift och de nyss omtalade fynden, hvilka bevisa, att järnet verkligen var känt inom det kretensiska området just under det 15:de århundradet.

Väl tycker jag mig höra mer än en säga: »Uppgiften om järnets upptäckt på Kreta är intet att fästa sig vid. Det är ju blott en tradition utan allt värde.« En sådan invändning är dock alldeles obefogad. Vi måste nämligen komma i håg, att man redan före det 15:de förkristna århundradet hade en fullt utvecklad skrift på Kreta, och att uppgiften under det 3:dje århundradet blef inmejslad i en marmortafla på den ej långt från Kreta belägna ön Paros. Det var väl ej svårare för de i sistnämnda tid lefvande gre-

¹ I. FLACH, *Chronicon Parium* (Tübingen, 1884), sid. 6; jfr. *Archiv für Anthropologie*, 8, sid. 295. — Grundlösheten af den misstanke, att hela inskriften vore förfalskad, blef klar, då för någon tid sedan ytterligare några stycken af marmortaflan uppgräfdes på ön Paros.

² STRABO, I. X, c. III: 22.

kerna att veta något om viktiga händelser på Kreta 1200 år tidigare, än det är för oss att känna till Europas historia under det 8:de århundradet efter Kr., den tid, då Karl den store föddes. Vi känna ju mellersta och södra Europas historia långt före den tiden.

Att järnet upptäckts just på Kreta, är i och för sig ej något öfverraskande, emedan denna ö under den tid, som är i fråga, stod mycket högt i kultur. Från det kretensiska området kunde kännedomen om den nya metallen lätt sprida sig åt alla håll, till västra Asien och Egypten, liksom till Europa, emedan Kreta stod i liflig beröring med andra länder vid den tiden.

Det oemotsägliga förhållande, att järnet var känt och bearbetadt, om än ej allmänt användt, inom det kretensiska området redan under det 15:de förkristna århundradet, är så mycket mera betydelsefullt, som intet säkert fynd af järn och ingen säker uppgift om järnets bruk äro kända från någon annan trakt, vare sig i Asien, Afrika eller Europa, i så aflägsen tid. Först ett par århundraden senare började denna metall visa sig i Egypten och västra Asien.

Så länge inga nya fynd tillkomma, hvilka bevisa, att järnet varit känt utanför det kretensiska området före det 15:de århundradet, är man följaktligen berättigad att säga: Den i kulturhistoriskt afseende utomordentligt viktiga upptäckten af järnet har ägt rum på Kreta under det 15:de århundradet före Kr.»

Amanuensis ved Universitetets Oldsaksamling i Kristiania, Jan Petersen, fik derefter Ordet om:

Nye stenaldershelleristninger i Syd-Norge.

I en kort fremstilling med lysbilleder gav foredragsholderen en meddelelse om de i sidste aar i Syd-Norge fundne helleristninger og helle-malerier fra stenalderen; den første av disse blev fundet paa Ekeberg ved Kristiania i 1915, de øvrige er paa Aaskollen ved Dram-

men, Gjeithus i Modum, Buskerud, Forberget i Spindherred, Vest-Agder, Sporanes i Rauland, Landsmarken i Lunde og Trontveit i Nissedal, de tre sidste alle i Telemarken.

Hovedsagelig er dette fremstillinger av naturalistiske dyrefigurer av hjorteslegten, men et enkelt sted (Landsmarken i Lunde) er der ogsaa malede menneskefigurer. Disse nye fund har sin specielle interesse ved at de fuldstændig har ændret vort syn paa utbredelsen av denne slags figurfremstillinger i Norge. Før 1915 var de nemlig bare kjendt fra Nord-Norge og langs Norges vestkyst, og er derfor blit henregnet at tilhøre den saakaldte arktiske stenalderes kultur. I løpet av 3 aar er dette ved de nye fund blit ganske forandret. (Eget Referat).

Fil. dr. Hanna Rydh, Stockholm, gav

Meddelande från de arkeologiska utgrävningarna på Adelsö.

Adelsö är beläget i Mälaren, omedelbart väster om Björkö. Södra delen av Adelsö ligger mitt för Björköns norra del. Denna närbelägenhet till det under vikingatiden så utomordentligt betydelsefulla Birka, liksom sannolikheten för att en regerande konungaätt under Birkas storhetstid haft sitt säte på Adelsö¹ gör denna ö särskilt intressant och värd en ingående undersökning. Adelsö är också mycket rik på fornlämningar. Den c:a 8 km långa och 4 km breda ön rymmer i runt tal ett 30 tal gravfält med mellan ett och två tusen gravar², ett par fornborgar, ett par bautastenar och två runstenar³. Gravar förekomma av många olika

¹ Se B. Nerman i Fornvännen 1918, sid. 65 ff.

² En schematisk räkning av gravar och gravfält gjordes sommaren 1916 av fil. kand., friherre E. E. son Uggla.

³ Därav en i muren till kyrkans sakristia. En nu försvunnen sten omtalar Liljegren, Runurkunder, no. 332. Ett runstensfragment är av B. Thordeman framgrävt i Alsnöhus, Fornvännen 1917, sid. 111.

typer, runda kullar med och utan fotkedja, fyrsidiga, runda, triangulära och skeppsformiga stensättningar samt några stora rösen. Största intresset tilldrager sig de tre s. k. kungshögarna samt den i dess omedelbara närhet belägna stora graven, av ortsbefolkningen kallad Skopinntull.

De förhistoriska undersökningarna på Adelsö ha pågått somrarna 1916 och 1917¹. 1916 grävdes i tre olika gravfält sammanlagt ett 40 tal gravar samt kartlades och undersöktes fornborgen vid Stenby. För dessa redan tidigare kortfattat publicerade undersökningar² skall ej redogöras, blott erinras om, att gravarna till sin ojämförligt största del tillhörde vikingatid. Av särskilt intresse att framhålla är en grav från gravfältet vid Hofgården, gårdarna 1—3 med två s. k. Björkömynt samt en grav från gravfältet omedelbart öster om Stora Dalby skolhus med ett hjulformigt spänne av gottländsk 600-talstyp.

1917 ägnades till största delen åt utgrävandet av den s. k. Skopinntull, belägen omedelbart nordväst om kungshögarna, vilka i sin ordning ligga alldeles nordväst om Adelsö kyrka, tre i rad i riktning ö.—v. Skopinntull har en diameter av 22 m och en högsta höjd av något över 3 m. Själva kullen är uppkastad dels av stark lerhaltig jord dels av sandblandad jord. Ganska ytligt anträffades ett par sekundära begravningar med nitar och krukskärvor av grovt vikingatidsgods. Under högens väldiga jordlager utbredde sig ett stort röse nästan över hela graven. Röset bestod närmast botten av mycket stora stenar; över dessa var lagt ett lager småsten. Under röset fanns ett brandlager av styckewis ganska stor mäktighet och med en utsträckning av ett 60 tal kvadratmeter.

Fyndmaterialet i graven är ännu icke slutgiltigt behandlat, varför föredraget endast avsåg att giva ett helt preli-

---

¹ Sedan föredraget hölls har sommaren 1919 företagits undersökning och kartläggning av fornborgen vid Skogstorp.

² Rydh i Fornvännen 1917, sid. 90 ff.

minärt meddelande. Först må nämnas ett bronskärl, av spannform med järnhank. Kärlet, som var gott bibehållet, hade en höjd av 20 cm och en mynningsdiameter av 23 cm. Det innehöll bl. a. en spelbricka, ett litet kors av guldtråd samt en hårlänk — den senare ett fynd av särskilt intresse¹. Vidare fanns ett nästan helt lerkärl av ett grovt gods och en låg grytformig typ samt lerkärlesfragment. Bland småfynden märktes utom en stor mängd järnnitar: ett flertal rektangulära bronsbeslag med gripdjursornamentik samt fyrkantiga beslag med halvsfärisk knopp och flätornament — sannolikt båda slagen hörande till betsel, ett flertal små hjärtformiga beslag med orientalisk växtornamentik, remändbeslag med flätornament och slutande i ett uppifrån sett djurhuvud samt ytterligare olikformade beslag med djur- och flätornament. Utom det ovannämnda märkes ytterligare två små guldtråds kors, samt pärlor av lera och glas, en ganska stor mängd små guldtrådar samt spelbrickor av ben.

Den första besiktningen av fyndet synes hänföra det till 800 talets slut eller tiden uppemot 900. Med all sannolikhet kan graven inrangeras i kungsgravarnas kategori. (Eget Referat).

Dr. Sophus Müller gav følgende

**Meddelelse om nye Udgravninger paa Bronzealders
Boplads².**

»Jeg skulde tillade mig at henlede Mødets Opmærksomhed paa noget virkelig nyt, som vi have at vise Dem, nemlig en Række store Bopladsfund fra Bronzealderen. Det er jo gaaet saa eiendommeligt med denne Art Fund, at allerede den første og anden Slægt af Archæologer, i Thom-

¹ Om hårfyndet se H. Rydh i Studier tillägnade Oscar Almgren, även tryckt i »Rig«, 1919.

² Fundene ere senere blevne udgivne i deres Helhed i Aarbøger for nord. Oldkynd. for 1919.

sens og Worsaaes Dage, saa Bopladsfundene fra den ældre Stenalder fremkomme. De, der som jeg høre til det tredie Slægtled, fik den yngre og derefter den ældste Stenalderens Pladser frem og samtidig dermed ogsaa Jernalderens; men det er først den fjerde Slægt, og mellem disse Mænd maa jeg først og fremmest nævne Inspektør Carl Neergaard, der har faaet Bronzealderens Bopladser afdækkede. Der er 4 meget store Fund, et nordligst ved Jyllands Kyst, et fra det nordlige og fra det sydlige Fyen og et fra Sjælland, foruden en Række smaa Fund. Det hele er i Vinter blevet opstillet i Museet.

Hvad der giver Fundene deres Styrke og videnskabelige Beviskraft, er først og fremmest deres Størrelse; jeg nævner, at der paa en af Pladserne afdækkedes 360 □ m og optoges 40,000 Lerkarskaar, 5000 Stykker Lerklining, 8000 Stykker Flintaffald. Iøvrigt tillader den udmærkede og methodiske Gravning fuldstændig at bedømme Forholdene. Det er Affaldslag og ikke Hustomter, der er fundet. Beviset herfor give de sammensatte Lerkar. Hvert Skaar er ved Optagningen mærket saaledes, at det ved Sammensætningen af Karrene i Museet kan ses, hvor de laa. De vare meget stærkt spredte: Skaar af samme Kar ere optagne i Gruber 50 og 60 m fra hinanden. Saaledes kunne de ikke ligge paa selve Huspladsen. Som Affald maa Skaarene være førte til det Sted, hvor de nu findes.

Paa flere af Pladserne var der stenlagte Ildsteder; men det maa have været udendørs Kogesteder. Huset har da været nær derved; men Tomter af Boliger er der ikke fundet. Sten blev da ikke anvendt ved dem, men kun Træ.

Trods dette give Fundene værdifulde Oplysninger om det daglige Liv. Først nu have vi lært Huskarrene at kjende; hidtil havdes kun Gravkar. Vi have nu de store Forraadskar, hvori betydelige Rester af det Brødkorn, de indeholdt, derimellem Hirsene. Dernæst alle de samme Krukkeformer, som vi kjende fra Gravene, men endnu en Række smaa

Kopper og Skaale, hidtil ukjendte, fine og tyndvæggede som de fineste fra Oldtiden.

Kun eet af Fundene indeholder Bronzesager, 20 Smaastykker, Naale og Knapper, som tabes og komme mellem Affaldet. Men flere Steder var der Støbeforme og Støbedigler.

Lerklining var der i Mængde overalt, men altid spredt i Smaastykker, som Affald. Dyreknogler fandtes overalt i Mængde; de bearbejdes af Inspektor Herluf Winge og have givet det overraskende Resultat, at næsten alt er af Tamdyr, derimellem af Hesten, der har været spist. Af ikke tæmmede Dyr er der forsvindende lidt. Ogsaa den store Mængde Trækul, der optoges, som behandles af Afdelingsgeolog Knud Jessen, vil give vigtige Oplysninger.

Dog det mærkeligste, som er fremkommet, er de sikre Beviser for, at Flinten har været anvendt i stort Omfang. Flintaffald var der i Mængde overalt; paa en af Pladserne optaltes som nævnt 8000 Stykker. Hvad der ellers optoges af Stensager i større Antal og overalt indbyrdes overensstemmende, er: den store Flækkekniv, Bor og svære Skrabere, dertil Knuder til at slaa Spaaner af, hvorimod ikke egentlige Flækkeblokke, endvidere Ildsten, Slagsten og Stenkugler. Det er saaledes et betydeligt Supplement til Metalredskaberne, som Bronzealderen har arvet fra den forudgaaende Tid, og at dette har været almindelig anvendt, er sikkert nok.

Men desværre har jeg ogsaa at nævne, at der optoges i Lagene et lille Antal Brudstykker af Flintøxer, Dolke, Spydblade og Save, og ogsaa en Stridsøxe med Skafthul. Efter nøie Undersøgelse af hvert af disse Tilfælde maa jeg dog sige, at jeg antager alt dette for tilfældige Indblandinger fra de ældre Tider. Der er endog et Par Brudstykker af tyndnakkede Øxer, der jo umulig kunne være gaaede ned til Bronzealderen.« (Eget Referat).

Antikvarien fil. dr. T. I. Arne, Stockholm, gav Meddelelse om:

Solidusfynden paa Øland og Gotland.

(Begge Øer viser en særlig stor Mængde af Solidusfund. Disse Mønter synes overvejende komne ved enkelte Begivenheder, ikke lidt efter lidt ved Handelsforbindelser. Paa Øland er de ulige fordelte, mange i et vist Antal Sogne, faa eller ingen i andre. Hovedmængden er kommen ca. 480 e. Kr. F. i et vist, mindre Antal Punge, og de er ikke bleven nævneværdigt omsat, før de kom i Jorden. Mulig var det Høvdingeskatte, bestemte til Uddeling til en Gruppe af Personer. Et hurtigt Sammenbrud, af en eller anden Art, for den Skare af Germanere, som førte dem med sig, kan indeholde en Forklaring paa, at de ikke naaede at spredes synderligt.

Noget anderledes er Forholdene paa Gotland. Sandsynligvis er de fleste Solidi bragte til Øen i andet Aarti af 6. Hundredaar e. Kr. af en anden germansk Skare. Men Fundene er mere spredte, og Mønterne spænder over længere Tid end paa Øland. Udviklingen er her forløbet roligere, og den første Import er efterfulgt af en vedvarende Forbindelse sydpaa¹).

— Om Eftermiddagen foretoges en Udflugt til det Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg. Efter en indledende Oversigt ved Inspecteur V. T. Holck forevistes Slottet og Samlingerne af Museumsdirecteur, Dr. M. Mackeprang, Inspecteurerne Holck og O. Andrup. Mødets Deltagere var af Museets Bestyrelse indbudte til en Sammenkomst i Slotspavillonen, hvor Dr. M. Mackeprang i Formanden, Grev F. Brockenhuus-Schacks Forfald præsiderede.

Tirsdag d. 1. Juli indtoges Forsædet af Professor, Dr. A. W. Brøgger, Kristiania.

Directeur ved Videnskabsselskabets Museum i Trondhjem Th. Petersen, holdt følgende Foredrag:

¹ Se: T. J. ARNE: Solidusfynden på Öland och Gotland. Fornvännen 1919.

Meddelelser fra Stenalderen i det nordenfjeldske Norge¹.

»Det distrikt som museet i Trondhjem omfatter, er om ikke ultima Thule, dog saa periferisk i forhold til den nordiske stenalderkulturs rike kildespring i det sydlige Skandinavien, at det a priori kunde slutes at denne kulturs bølgeslag forholdsvis sent er naadd derop, og svakere jo længer avstanden blev fra de sydligere kulturcentra. Saa er ogsaa utvilsomt i hovedsaken tilfældet, men de senere aars fund har dog vist at der kræves en ikke ringe modifikation i den ældre opfatning. Fundmaterialet, som det endnu forelaa for 10 aar siden, pekte — paa et par litet paaagtede undtagelser nær — ikke ut over den yngre nordiske stenalder, og man maatte derfor slutte at selv ikke den sydligere del av det langstrakte omraade, som betegnes med det nordenfjeldske Norge, hadde mottat nogen befolkning før denne periode. Denne slutning laa saa meget nærmere som selv det søndenfjeldske Norge bare kunde opvise et forholdsvis ringe antal fund — jeg tænker her nærmest paa skivespalteren — fra den nordiske stenalders ældre avsnit.

Denne betragtning maa nu imidlertid i ikke ringe grad ændres. Ti som bekjendt er der i de sidste 10 aar gennem overlærer A. Nummedals undersøkelser i de ytre kystdistrikter utenfor Trøndelagen, nemlig i Romsdalen, Nordmøre, Fosen og helt op til Namdalen (Vikna) opdaget et betydelig antal flintpladse, dels bopladse og dels verkstedspladse² — man kan efter fundforholdene vistnok

¹ »Da der er git mig anledning til at faa mit foredrag gjengit i sin helhet, har jeg fundet det rigtigst at underbygge fremstillingen med kildehenvisninger og enkelte noter. Paa et par steder er ogsaa teksten blit noget utvidet.«

Trondhjem 9/11 1919.

TH. PETERSEN.

² I de allerfleste tilfælder maa vistnok flintpladsen ogsaa antages at repræsentere bopladsen. Dette fremgaar saaledes av de hyppige fund

skille mellem disse to begreper — med et kulturindhold, som i det væsentligste stemmer overens med de ældre danske skaldyngers. Den arkæologiske betydning av disse fund blev erkjendt av Karl Rygh, som i Trondhjems Museums Skrifter og i »Oldtiden« gav kortfattede over-

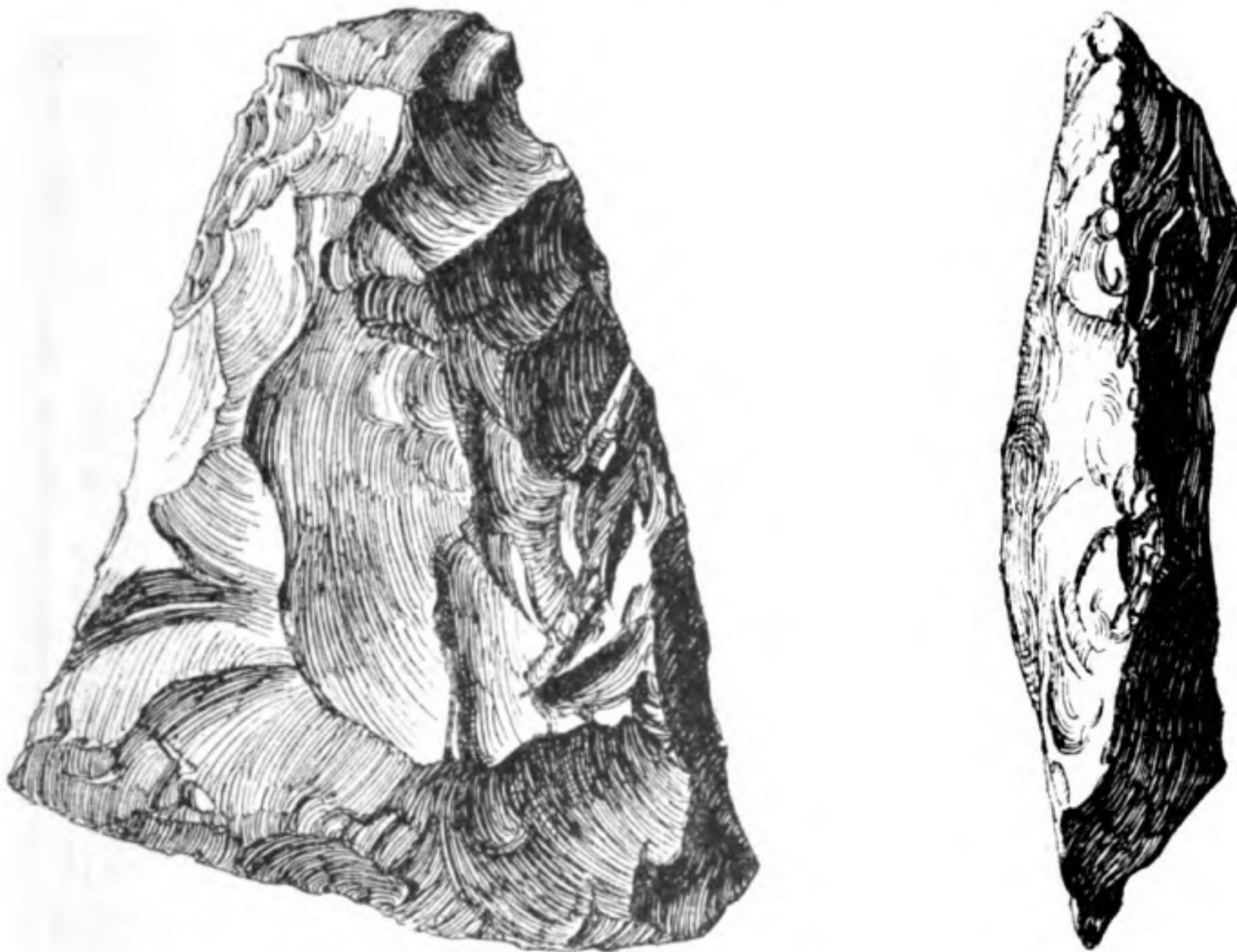

Fig. 1. Skivespalter ($\frac{2}{3}$).

sigter over dem. En mere detaljeret bearbejdelse har forholdene endnu ikke tillatt at fremlægge, men en saadan er en av de første opgaver Museet har stillet sig. Her skal jeg kun nævne at fundene karakteriseres foruten ved mængder af flintavfald ved tilhugne, uslepne redskaper av flint av vanlige, ældre former, hvorav da særlig skivespalteren og kjerneøksen er av betydning for disse funds rigtige vurdering. Ved siden herav anvendes ogsaa

---

paa saadanne pladse av arbejdsavfald og redskaper (f. eks. fiskesøkk) av andre stenarter end flint. Men der er dog ogsaa lokaliteter, hvor terræng- og fundforhold gjør det sandsynlig at flintplads og boplads ikke ganske falder sammen, om de end neppe er langt fjernet fra hinanden. Sml. J. P. RASMUSSEN: Affaldspletter fra Stenaldertilhugning (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1918, s. 151 ff.)

kvarts og bergkrystal som redskapsmateriale. Derimot kan fra disse ældre flintpladse ikke med sikkerhet paavises et eneste eksemplar av spidser eller knive av skifer. Da disse pladse har ligget under aapen himmel i skjærgaarden eller ute ved havet utsat for et raat og fugtig klimas destruerende indflydelse, er alle organiske rester forlængst optæret. I hvilken utstrækning de mennesker, som dengang har levet heroppe, har benyttet knokler som materiale til sine redskaper, vet vi ikke, men at benet ved siden av flinten har spillet en stor rolle som redskapsemne, er jo paa forhaand klart. Deres spiseseddel er os ukjent, og selv ikke skallerne av de muslinger de har ernæret sig av eller brukt som agn paa sine fiskeredskaper, er levnet tilbake. Endnu skal jeg kun nævne at raamaterialet hvorav de har laget sine flintredskaper — som Karl Rygh allerede har fastslaat¹ — ikke kan ha været gjenstand for import, men utvilsomt er fundet paa stedet selv, dog naturligvis i sekundært leie, som flytblokke². Beviset herfor er bl. a. de mange flintblokke, ikke sjelden av forholdsvis betydelig størrelse, men ofte av daarlig kvalitet, som er opsamlet dels paa flintpladsene selv, dels utenfor disse, likesom fund av saadanne blokke fremdeles er meget almindelig ute ved kysten i visse høider over havet.

Disse ældste menneskelige kulturrester fra det nordenfjeldske Norge gir os billedet av en utpræget kystbefolkning, som har levet ved den daværende strandlinje paa veidekulturens trin. Flokkevis maa den ha trukket sig opover langs Norges vestkyst fra det sydlige Skandinavien, hvis kultur den har ført med sig. Som fundmaterialet endnu foreligger, er denne kultur i det væsentlige skaldyngernes,

¹ K. RYGH: Oversigt over Videnskabsselskabets oldsagsamlings tilvækst 1910, s. 75 ff. (Det kgl. n. Vidsk. Selsk. Skr. [citeres i det følgende som TVS] 1910, no. 10).

² Sml. H. KALDHOL: Flytblokker fra Kristianiatrakten og Danmark på Gjermundnes i Romsdalen (TVS. 1911, no. 2).

men der er ogsaa spor, som fører tilbake til en ældre tid, saaledes de eneggede pilespidser¹, og som synes at antyde at denne ældste trondhjemske kystkultur har sin rot i kulturforhold, som ligger forut for den egentlige skal-dyngetid. Hvorvidt disse kulturforhold kan føres tilbake helt til Maglemosetid eller endnu længer, tør jeg dog ikke uttale nogen mening om. Der kan jo imidlertid mindes om det mandelformede flintredskab fra Søndmøre (Rørvik nær Aalesund)², og nylig er der indkommen til Trondhjems Museum fra det indre av Bjugn fjorden i Sørtrøndelagen en harpunspids av renhorn. Hvordan det nu end forholder sig hermed, saa er i de trondhjemske kystfund av ældre nordisk stenalders kulturpræg flinten det bærende materiale; den har været tilstede i rikelig mængde, og man faar indtryk av at der likefrem er sløset med den³. Til de efter vore forhold store, kraftige skiver og flekker hører en af-faldsmasse av tilsvarende dimensioner. Ved siden av flinten er dog ogsaa benyttet kvarts, bergkrystal og grønsten, dog endnu kun i forholdsvis ubetydelig mængde.

Denne ældre trønderske bopladskultur er saaledes i sine hovedtræk en refleks av den tilsvarende ældre danske skal-dyngekultur (Ertebøllekulturen). Forsaavidt har den her

---

¹ I denne forbindelse kan ogsaa nævnes de i den senere tid frem-dragne kjølformede skrapere (»grattoirs carénés«) med høi, utpræget retoucheret egg, som undertiden kan være dobbelt. De kan neppe betragtes kun som topavfald av flekkeblokke, men er ganske sikkert selvstændige redskaper og peker mot et kulturtrin ældre end Ertebølle-tid. Typiske eksemplarer vil bli avbildet i den trondhjemske oldsak-samlings tilvekstfortegnelse 1919.

² A. W. BRØGGER: Norges Vestlands Stenalder (Bergens Mus. Aarb. 1907, no. 1), s. 6, fig. 1. — H. GJESSING i »Oldtiden« VII (1916) s. 31 note uttaler tvil om hvorvidt dette og lignende flintblad fra Norges vestland kan dateres til en allerældste stenalder og ikke snarere maa betragtes som emner til spydspidser eller lign. — Spørsmålet de »mandelfor-medede flintredskaper« er som bekjendt sidst behandlet af O. MONTELIUS i [Sv.] Antikv. Tidskr. D. XX, no. 6.

³ Sml. A. NUMMEDAL i »Oldtidens« Rygh-festskrift 1914, s. 23.

ved denne kulturs utspring og tyngdepunkt mindre interesse utenfor den rent lokale. Naar jeg allikevel har tillatt mig at omtale disse fund i denne forsamling, saa er det fordi opdagelsen av de trønderske bopladse av ældre nordisk stenalders karakter for en stor del av vort eget lands vedkommende har flyttet de arkæologiske grænsepæle sekler, ja kanske aartusener tilbake i tiden.

Nogen skarp grænse nedad for disse ældre flintpladse kan, saavidt det endnu forekommer mig, ikke trækkes. De synes ganske successivt¹ at gaa over i flintpladse eller bopladse som vel fremdeles har et meget primitivt præg, men dog en aabenbart yngre karakter. Dette viser sig saaledes ved niveauforholdene, idet høiden over havet efterhaanden sænkes. Det element hvorm den ældre flintkultur ranket sig, nemlig skivespalteren, gjenfinder vi fremdeles, men nu i daarlige, svækkede former, og i denne degenererte tilstand fortsætter den vistnok endnu en tid at leve som arbeidsøkse². Paa de ældre flintpladse er den eneggede pilespids omtrent eneraadende. Kun sporadisk, og da i daarlige, litet karakteristiske eksemplarer har flekkespalteren hittil kunnet paavises; den synes ikke at ha faat fast fot heroppe, mens vi ser den eneggede pilespids holde sig længe og først efterhaanden fortrænges af flekkepilen, skiferpilen og mere eller mindre tilfældige former av spaanpile. De lange, kraftige flekker avløses av mindre og spinkle stykker, hvis skaarede egge dog viser, at de har været benyttet som skjærende redskaper. De store skiver krymper ind i tilsvarende grad, og hele massen av arbeidsavfald faar et i bokstavelig forstand smaaskaaret præg. Man faar indtryk av at flinten nu i motsætning til tidligere utnytted til det ytterste, et fænomen som kanske og-

¹ Cfr. dog A. NUMMEDAL i Bergens Mus. Aarb. 1917—18. Hist.-Antikv. R. no. 4, s. 24.

² Cfr. O. RYDBECK: Några iagttagelser beträffande vissa yxtyper från stenåldern, Fornvännen 1916, s. 127 og passim.

saa hænger sammen med en større færdighet i at bearbejde den. Det er dog vel heller ikke tvilsomt at raastoffet, flintblokkene, ikke længer er tilstede i saadan overflødighed som tidligere. Ikke saa at forstaa at tilgangen i sig selv skulde være blit væsentlig mindre. Men konsumenternes antal er blit større. Folketallet har selvfølgelig ikke staat stille, men nye familier og grupper er efterhaanden avsat ved siden av de gamle. For denne økede befolkning har flinten ikke kunnet strække til, ialfald har man maattet spare derpaa, og i stadig større utstrækning se sig om efter surrogater. Disse fandt man i kvartsen, grønstenen, sandstenen og ikke mindst i skiferen. Saaledes ser vi nu disse stenarter, navnlig grønstenen og skiferen, i voksende mængde anvendes som redskapsmateriale paa de yngre trønderske bopladse. Den gamle tilhugningsteknik overføres paa stenarterne, og arbeidsavfald og blokke av disse konkurrerer paa bopladsene med flintavfald. Vistnok besad ikke grønstenen og skiferen de egenskaper, som har gjort flinten saa værdifuld for en primitiv kultur, at den let lot sig spalte til haarde, skarpe egge, men til gengjæld lot disse stenarter sig ved sin bløthet behandle ved slipning, som aapnet adgang til større variation i formerne avpasset efter de forskjellige behov. Desuten besad skiferen ved sin struktur egenskaper, som gjorde den særlig skikket som materiale til spidse og skjærende redskaper.

Saaledes finder vi nu meget tidlig, vistnok allerede paa den ældre stenalders kulturtrin, ved siden av kjerneøkse og skivespalteren av flint — den sidste dog i daarlige, ofte tvilsomme eksemplarer — ogsaa den uslepne eller delvis slepne Nøstvetøkse og økser av grønsten med delvis eller hel slipning av former, som nylig er behandlet av dr. Nordman i Aarbøkerne¹. Hertil slutter sig da efterhaanden,

---

¹ C. A. NORDMAN: Skaldyngernes stenyxor (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1918, s. 137 ff.).

og som det synes allerede tidlig, spidser av skifer¹, senere ogsaa knive. Paa en enkelt boplads, nemlig paa Allanengets næst høieste plateau i Kristiansund (Allanenget III—IV) — det øverste plateau omfattet en boplads med skivespaltere og ældre, ren flintkultur — optokes over 50 grønstensøkser av primitive former, saaledes av Nøstvet-typen, trindøkser og Limhamnsformer, foruten et stort antal emner og mindre sikre eksemplarer; ogsaa et par skivespaltere av sekundær kvalitet forekom². Ved siden heraf fandtes spidser og knive av skifer. Saavel terrængforholdene som fundets ialfald tilsyneladende kronologisk heterogene indhold antyder at denne boplads maa være benyttet gjennem et meget langt tidsrum, omend maaske ikke til stadighet, helt fra ældre stenalder eller en tid, som ikke staar denne fjernt, og vistnok helt ned i hellekistetid.

Paa en række bopladse av yngre karakter finder vi nu flint, grønsten og skifer side om side i broderlig forening. Men jo længere nord man kommer, og jo flintfattigere kysten derfor blir, des mere trær flinten tilbake og gir plads for skiferen. Dog har man saa langt nord som paa Rødøy i Helgeland sikre flintpladse³. Ved det indre av Trondhjemsfjorden og oppe i dalene repræsenteres denne boplad-

¹ Bemerkelsesværdig er saaledes en skiferspids fra Rakvaag. Romsdalen, fremdraget av K. RYGH ved undersøkelsen av en boplads, som efter fundets karakter og fundforholdene vistnok maa dateres til et tidlig avsnit av yngre stenalder. (K. Rygh er nærmest tilbøielig til at henføre fundet til ældre stenalder, men de i hans beretning omtalte skivespaltere er dog adskillig tvilsomme). Skiferspidsen fandtes i betydelig dybde (ca. 80 cm.) liggende nederst i kulturlaget under et av stene lagt ildsted. Den er nu ufuldstændig, men har været av bred-bladet form med hvælvede sider næsten uten antydning til midtryg. Se TVS. 1910, no. 10, s. 33 ff., 1911, no. 5, s. 18 ff., 1914, no. 4, s. 7.

² Det væsentlige av disse fund er foreløbig publiceret i TVS. 1914, no. 4, s. 11—21 og 1915, no. 8, s. 20—30. Om Allanenget III har A. NUMMEDAL git en meddelelse i Oldtidens Rygh-festskrift 1914, s. 9 ff.

³ Se navnlig Tromsø Museums oldsaksamlings tilvekstfortegnelse 1914, s. 175 ff.

kultur omtrent udelukkende av skifer og bergarter, fordi flinten her simpelthen mangler. Flintblokkene er ikke kommen saa langt ind. Først med megalitkulturen, som ikke synes at sætte ind heroppe før ved begyndelsen av den tyknakkede økses tid, støter vi i disse egne paa redskaper av flint, nemlig økser og dolke eller spydspidser, de sidste fra de ældste og ned til de yngste former. For en del ialfald er vel disse megalitiske flintredskaper, som ikke sjelden viser udmerket arbeide, import fra Sydiskandinavien. Flintøkserne er dog gjennomgaaende sjeldne og oftest av ringe størrelse; de eftergjordes i regelen i bergarter. Og saa flintdolke har vi eksempler paa er blit eftergjort i skifer.

Denne trønderske bopladskultur, som jeg her i korthet har skisseret, synes at holde sig gjennom hele stenalderen, ialfald sporadisk, hvor naturforholdene begunstiget den, saaledes ute ved kysten. Dens sidste fase faar gjennom en utstrakt anvendelse av skiferen navnlig til spidser og knive en farve, som tilsyneladende stiller den i motsætning til de ældre, av flintkulturen prægede avsnit og til den fremrykkende megalitkultur, og som virker des mere egenartet, jo længere man fjerner sig fra de sydiskandinaviske kulturcentra. Det er denne av skiferformerne prægede kultur vi jo benævner den arktiske stenalder. Jeg besidder ikke det førstehaands kjendskap til hele det materiale, som betinger en behandling av dette problem, at jeg kan gi noget nyt bidrag av betydning til dets løsning. En mangeaarig iagttagelse av de fænomener, som et for dette spørsmal saa viktig distrikt som Trøndelagen frembyr, kan dog maaske berettigge en meningsuttalelse. Som det vil være fremgaat av det foregaaende, betrakter jeg ikke skiferkulturen, saaledes som den fremtrær i det nordenfjeldske Norge, som staaende i noget motsætningsforhold til den sydiskandinaviske flintkultur eller representerende et for denne fremmed element¹.

¹ Som bekjendt fravek allerede O. RYGH den ældre opfatning av den arktiske skiferkultur som baaret av lapperne. »Der er kun én

Overbevisningen om en intim eller organisk sammenhæng mellem de to kulturformer har med stadig større styrke paatrængt sig mig. Og likesom flintkulturen i det nordenfjeldske Norge oprindelig maa ha utbredt sig sydfra langs kysten, vil jeg fremsætte til overveielse, om man ikke i det sydvestlige Norge hos os tør søke de ældste skiferformer¹. Men sin videre udvikling har dog skiferkulturen først faat i nordligere egne. Redskaper og arbeidsavfald av flint og skifer findes som nævnt side om side paa de samme bopladse. Likesom flinttekniken overføres paa bergarterne, saaledes kan den ogsaa iagttages overført paa skiferen. Saaledes har vi i Trondhjems Museum emner av skifer formet ved tilhugning. Et merkelig stykke er en rund skive, vistnok en skraper, av rødbrun skifer, hvis underside er en spalteflate med slagbule, mens oversiden og kanterne er omhyggelig tildannet ved yderligere hugning². Endvidere er der som bekjendt antydnet prototyper i flint saavel for skiferkniven som pilespidsen av skifer³. Fra stenalderens yngste avsnit kan nævnes de slanke, tveeggede spidser av skifer med indbuet basis,

---

maate at løse vanskeligheten paa, nemlig ved at forutsætte, at de arktiske former fra først av er skandinaviske og siden er blit optat av lapperne for hos dem at bli de eneste former for stenredskaper. Citeret av H. SHETELIG i Bergens Mus. Aarb. 1901, no. 5, s. 12 efter O. Ryghs forelæsninger 1895.

¹ Et med hensyn til bestemmelsen forøvrig noget usikkert stykke slepen skifer forekommer saaledes allerede i Vistefundet. A. W. BRØGGER: Vistefundet, s. 77. Ogsaa i bopladsfundene fra Holeheien og Vespestad, som vel maa dateres til et tidlig avsnit av yngre stenaldre, foreligger der som bekjendt skifersaker. Se navnlig Bergens Mus. Aarb. 1899, no. 1 og 1901, no. 5. Værd at merke er ogsaa at det ældste kjendte skiferredskap, nemlig Falsterspidsen (Aarb. f. n. O. 1896, s. 313 f.), hvis datering til ældre stenaldre man synes vanskelig at kunne bestride, ligger i eller om man saa vil utenfor den sydlige periferi av det skandinaviske skiferomraade.

² Fra Rørvik, Vikna, i bopladsfund med baade flint og skifer. TVS. 1916, no. 7, s. 24.

³ G. EKHOLM: Studier i Upplands bebyggelseshistoria I, fig. 40 og 50, s. 33 ff. At dog forbilleder av ben har spillet ind med ved den op-

en velkjendt sydiskandinavisk form i flint, som ogsaa træffes i kvarts. En saadan skiferspids blev bl. a. fundet i Solsemhulen paa Lika i Nordtrøndelagen¹. Visse dolke eller tveeggede knive av skifer² er tydelige efterligninger av flintdolke, og i Trondhjems Museum har man kunnet utskille et antal tveeggede skiferknive av former, som bringer tanken hen paa de saakaldte matknive av flint. Fremdeles har vi skiferspidser med tandede egge³, aabenbart efterligninger av eller beslægtet med flintspidser som Rygh fig. 80 og Sophus Müller, Ordning, I, fig. 154 og 159. Hertil kommer da økser og meisler m. m. av skifer formet efter megalitiske forbilleder. De formelle berøringspunkter mellem skifer og flintredskaper er dog hermed ingenlunde uttømt.

Av alt dette synes mig utvetydig at fremgaa en intim forbindelse mellem de to kulturer. Eksempelvis kan saaledes yderligere nævnes, at der i et hulefund fra Aakvik, Helgeland, bl. a. foreligger flintskrapere, deriblandt en meget god flekkeskraper, skiferspidser og en pilespids av ben, dog uten mothaker, men av en form som ogsaa har sit motstykke i skifer, samt en tyknakket økse av sort skifer med hulegg⁴.

Imidlertid kan denne skferkultur i det nordenfjeldske Norge selvfølgelig ikke sees som et isoleret fænomen, men

---

rindelige utformning ialfald av skiferspidserne, tør dog som hævdet av A. W. BRØGGER være overveiende sandsynlig. Sml. benpilen fra Jæderen, fig. 3 i H. Gjessing: Fra Jæderens stenalter (Oldtiden's Rygh-festskrift 1914). Dette behøver dog ikke at hindre at flekkepilen av flint har avfødt skiferspidsen med trekantet tversnit, en særform, som dog ikke kjendes fra det nordenfjeldske Norge. — I »Förvärv till Nationalmuseet [Helsingfors] 1916 och 1917« omtales s. 29 en skiferkniv (7199:2), som »är tveeggad och nästan en efterbildning i skiffer av flintspån«. ¹ Oldtidens Rygh-festskrift 1914, fig. 8.

² Et sjelden vakkert og karakteristisk eksemplar er skiferdolken fra Bjerkevik, Aure, Nordmøre, avb. som fig. 15 i TVS. 1916, no. 7, s. 34.

³ Saaledes fra Stavik, Frænen, Romsdalen. TVS. 1902, no. 6, s. 28. Cfr. Fornvännen 1909, s. 308, fig. 101.

⁴ TVS. 1913, no. 2, s. 31 ff.

maa betragtes under synsvinkel av den arktisk-baltiske stenalderkultur i sin almindelighet. Og stort seet viser hele denne kultur en uniformitet, som tvinger til den slutning, at den har utviklet sig under gjensidig kontakt mellem dens østlige og vestlige omraade. Inden rammen for mit foredrags topografiske begrænsning kan jeg sammenfatte min opfatning saaledes:

Den arktiske skiferkultur i det nordenfjeldske Norge har sin rot i den sydiskandinaviske flintkultur paa bopladskulturens eller veidekulturens trin og kan betragtes som en fortsættelse av denne, men den har utviklet sig under kontakt med eller paakjending av den østskandinavisk-baltiske stenalderkultur. Denne kontakt synes særlig at ha gjort sig gjældende i stenalderens sidste avsnit, og for Trøndelagens vedkommende kan forbindelsen østover jo paavises endnu i bronzealderen¹. Der er ogsaa detaljer som peker mot en tilknytning mellem de to kulturomraader. Som materialet endnu ligger an, synes den kulturelle paavirkning særlig at være gaat fra øst mot vest. Av trønderske specialformer som gjenfindes længere østover, er, saavidt vites, ved siden av den vidt utbredte skiferspids, Rygh 86, hvis tyngde falder i Trøndelagen, kun paavist de forholdsvis svakt krummede skiferknive med fremstaaende tapper mellem blad og grep (Rygh 55)². Derimot foreligger der i Trøndelagen flere fund, som peker mot det baltiske omraade. Av utvilsom baltisk proveniens er saaledes ravfundet fra Lines i Bjørnør,

¹ Cfr. TVS. 1912, no. 8, s. 5. — A. W. BRØGGER: En celtype fra Norges yngre bronsalder, s. 8 (Festskr. til Prof. L. Dietrichson, 1909). — G. Ekholm: Upplands bronsålder, Uppl. Fornm. tidskr. h. XXVII, s. 230. — S. LINDQVIST i Op. arch. Mont. s. 79 ff.

² A. W. BRØGGER: Den arktiske stenalder i Norge, s. 62. — A. W. BRØGGER: En celtype etc., s. 9. — O. ALMGREN: Några svensk-finska stenåldersproblem, s. 50, fig. 61.

Sørtrøndelagen¹. Østpreussisk er vel ogsaa et paa Mevoll, Aukra, Romsdalen, i 1914 fundet halvmaaneformet rav-smykke² av samme form som de bekjendte stykker i Herøyfundet, Søndmøre³. Fra Todnes, Sparbuen, ved det indre av Trondhjemsfjorden, foreligger der en liten smykke-ring⁴ av skifer med tandet omkreds av en form som gjenfindes i Finland i skifer, i Østpreussen i rav⁵. Fremdeles kan nævnes de store, pragtfulde økser av den saakaldte karelske type av tætte, mørke bergarter med trapezoidisk eller trekantet tversnit og tveregg⁶. Jeg betviler dog at der her kan være tale om import⁷, men vel om en direkte eller indirekte sammenheng med de finske- og russisk-karelske former. I det nordenfjeldske Norge kjendes de omtrent udelukkende fra Romsdalen, og de har, saavidt jeg kan se, sine typologiske forutsætninger i norsk materiale.

Av ikke ringe betydning er de ganske talrige fund av plastisk, naturalistisk smaakunst, som yderligere antyder det vestlige omraades kultursammenheng med det svenske og baltiske. Foruten dyrefiguren, vistnok en bjørn, i ravfundet fra Lines, kjendes der saaledes fra bopladsen i Solsemhulen et meget vakkert hængesmykke av ben i form av en fugl, efter inspektør H. Wings bestemmelse en geirfugl⁸. I samme fund foreligger ogsaa et andet hængesmykke av ben, hvori i grove træk er skaaret et menneskelig an-

---

¹ A. W. BRØGGER: Et norsk ravfund fra stenalderen (Bergens Mus. Aarb. 1908, no. 11). Jeg vil benytte anledningen til at supplere dette fund med et halvmaaneformet, gjennemboret ravstykke, som dog nu desværre er tapt. Meddelt av amanuensis A. BJØRN fra paalidelig kilde i Bjørnør.

² TVS. 1914, no. 4, s. 6, fig. 1.

³ Bergens Mus. Aarb. 1894, no. 6, s. 8 og pl. I.

⁴ TVS. 1911, no. 5, s. 46, fig. 21.

⁵ A. W. BRØGGER: Den arktiske stenalder i Norge, s. 224.

⁶ A. W. BRØGGER: anf. arb. s. 80 f.

⁷ Cfr. G. EKHOLM: Studier i Upplands bebyggelseshistoria, s. 59 f.

⁸ Oldtidens Rygh-festskrift 1914, s. 33, fig. 6.

sigt i profil¹. Ogsaa i et stykke lerskifer fra Allanenget, Kristiansund, sees ridset trækkene af et menneskeansigt;

Fig. 2. (²/₃).

med litt dristighet kunde man kalde stykket for et idol². En fiskekrok av ben fra stenalderbopladsen i Lillehelleren, Romsdalen, har en stamme, hvis øvre ende er utformet som et dyrehode³. Fremdeles kan jeg minde om den præg-

¹ L. c. fig. 5.

² TV S. 1915, no. 8, s. 29, fig. 19.

³ A. NUMMEDAL: Bjørneremfundet, TV S. 1912, no. 12, s. 11, fig. 3.

tige, oftere avbildede skiferkniv, hvis haandtak ender i et dyrehode, og som skal være fra Rørostrakterne¹. Findestedet er dog ikke helt sikkert, og maaske skriver denne kniv sig fra Jämtland. Særlig interesse knytter der sig til to ikke tidligere publicerte stykker, som her gjengives som fig. 2 og 3². Begge fund er verificeret, saa deres egthet er hævet over tvil, og skjønt fundomstændighederne ikke er daterende, maa dog stykkerne ganske sikkert henføres til stenalderens arktiske gruppe. Det ene (Fig. 2) er et togrenet stykke graa lerskifer, 16,4 cm. l., som vistnok i det væsentlige er formet av naturen, men senere yderligere tildannet ved prikhugning og slipning. Begge grene bøier enderne mot hinanden og avsluttes i dyrehoder skaaret med stor naturtroskap. Det ene hode skal utvilsomt forestille en elg og kan i kunstnerisk udførelse nærmest sammenstilles med elghodet fra Satakunta, om det end ikke er saa utformet i detaljerne som dette. Det andet hode skal sikkert forestille en bjørn og er likeledes av ikke ringe naturalistisk virkning. Stykket er fundet paa bunden av en myr paa gaarden Tømmervaag paa Tustna i Nordmøre; i nærheten er senere fundet en skiferspids.

Det andet stykke (Fig. 3) forestiller et menneskelig hode med ansigt og hals, skaaret i klebersten, 6,4 cm. l. Det er noget defekt, idet næsen er avslaaet; den har dog neppe været særlig fremtrædende selv i hel tilstand. I sin tekniske primitivitet er ansigtspræget dog karakteristisk, og enestaaende som fundet, saavidt jeg vet, er i Norge, søker det sine paralleller i en række bekjendte fund fra det svensk-baltiske omraade. Jeg kan minde om det av professor Almgren i

Fig. 3. (5/6).

¹ K. RYGH: Trøndelagen i forhistorisk tid, s. 20, fig. 7.

² Stykkerne vil senere bli nærmere behandlet i en anden forbindelse.

»Nordiska stenåldersskulpturer« avbildede hængesmykke av rav fra Västergötland, om Gullrumkammen, ansigter av brændt ler fra de ålandske bopladse, ravansigtet fra Sakkola og træbilledet fra Pojo og de østpreussiske ravansigter. Det interessante stykke er fundet i 1900 ved gravning i en gate paa Røros, i en dybde av c. 5 fot og i et lag rød sand, hvorover der først var et lag grus og dernæst et lag jord. Stykkets overflate har endnu en rødagtig patina, og dets egthet er som sagt verificeret og uomtvistelig.

Parallel med denne skulptur, som en kunstnerisk eksponent for bopladskulturen, gaar de naturalistiske helleristninger og hellemalningerne. Her skal jeg i forbindelse med dem kun nævne at der ifjor paa gaarden Evenhus paa Frosta, et par mil nordøst for Trondhjem, blev fundet endel ristninger, som synes at skulle yde nye bidrag til forstaaelsen av det problem, som knytter sig til disse merkelige oldtidsminder. Foruten en isoleret gruppe skaalformede gruber er der hittil fundet ialt 3 ristninger, derav 1, som udelukkende bestaar av naturalistisk tegnede dyr av hjorteslægten. Men en større bergflate indeholder likesom den bekjendte Bardalsristning elementer fra begge de to store ristningsgrupper, saavel den naturalistiske som den sydiskandinaviske eller bronzealderens. Der er saaledes naturalistisk tegnede dyr av hjorteslægten samt fiske eller snarere niser eller smaa hvaler og en større, som det synes ufuldført hval. Men samtidig sees runde gruber, cirkelformede ringe, vel solsymboler, en sterkt stiliseret menneskefigur samt en stor mængde avlange, firkantede figurer, bredere ved den ene ende end ved den anden og med to eller tre tverstreker mellem de horizontale konturlinjer. Disse figurer tror jeg sikkert maa tolkes som baate, men av en mere primitiv type end paa de almindelige bronzealder-ristninger, snarest som eikjer, Einbäume, avdelt i flere skot eller rum, en form som bl. a. kjendes ogsaa fra stenalde-

ren¹. Næsten tilsvarende paralleler sees paa ristningerne i Nämnforsen i Ångermanland². I Evenhusristningerne er der saaledes flettet ind motiver, som ellers er fremmed for ristningerne av den naturalistiske gruppe, men som er velkjendt fra de sydiskandinaviske eller bronzealderens ristninger³. Det samme fænomen ser vi paa Bardalsristningen. Her danner som bekjendt naturkunsten det ældre lag, ristningerne fra bronzealderen det yngre, men gjentagne studier av denne overmaade vigtige ristning har overtydet mig om, at nogen større tidsforskjel mellem de naturalistiske og sydiskandinaviske elementer, eller rettere sagt, noget vacuum mellem dem er der ikke. Det kan maaske være hundreder av aar mellem den ældste naturalistiske dyrefigur og det yngste bronzealders skib paa denne ristning, men mellem disse yderpunkter føier hele den vældige figurmasse sig ind led for led. Av Evenhusristningen og Bardalsristningen likesom ogsaa av Nämnforsristningen m. fl. kan man, saavidt jeg kan se, dra den vigtige sandsynlighetsslutning, at de naturalistiske ristninger tilslut møtes med bronzealderens. Stilistisk synes utviklingen at kunne følges i dyrefigurens degeneration. Blikkets skarpe sands for vildtets karakteristiske linjer sløves av den fremrykkende akerbruk-kultur, eller hvad der kanske er vel saa rigtig, den nye kultur fører med sig nye tanker, som i symbolismen finder sit kunstneriske og religiøse uttryk, og for hvem den naturalistiske fremstilling blir av underordnet betydning.

Under forutsætning av at malningerne i Solsemhulen

¹ J. DÉCHELETTE: Manuel d'archéologie préhistorique, I. s. 541, fig. 198, no. 3.

² G. HALLSTRÖM: Nordskandinaviska hällristningar [I], Fornv. 1907, s. 171, fig. 7. Paa Evenhusristningen naar dog tverlinjerne ikke op over rælingen, et træk, som turde stille disse figurer paa denne ristning paa et ældre utviklingstrin end de tilsvarende paa Nämnforsristningen.

³ Undersøkelsen av Evenhusristningerne er endnu ikke avsluttet. Saasnart som dette i løpet av kommende sommer er skedd, vil disse ristninger bli særskilt publiceret.

er samtidig med bopladsen, hvor der blev fundet en slank skiferspids med indbuet basis, maa ogsaa disse være sene, neppe ældre end hellekistetid. Jeg tror snarere de er yngre. Ti disse raat fremstillede menneskefigurer staar naturkunsten saare fjernt, og i sin skematiske tegning stemmer de ganske overens med menneskefigurer paa bronzealderens ristninger, saaledes som vi bl. a. kjender dem fra flere ristninger i Trøndelagen¹.

Problemet de naturalistiske ristninger og malninger er blit kompliceret ved de nye fund i det søndenfjeldske Norge. At opfatte disse eiendommelige oldtidsminder som direkte utløpere av den palæolitiske naturkunst turde dog være betænkelig; ti for det første savner man de fornødne mellemled, og dernæst viser det norske materiale sig, hvor det tilnærmelsesvis kan dateres, at tilhøre et meget sent avsnit av stenalderen².

Hvordan det nu end forholder sig hermed, saa har vi i den norske naturkunst fænomener, som er fælles for hele det arktiske kulturomraade, og som maa sees i indbyrdes belysning. For Trøndelagens vedkommende har jeg tidligere fremhævet momenter, som taler for kulturforbindelser østover, og som materialet endnu foreligger, synes kul-

¹ Et par av disse er gjengit i K. RYGH: Helleristninger af den sydiskandinaviske type i det nordenfjeldske Norge, fig. 8 og 13.

² For det søndenfjeldskes vedkommende turde dog gjøres en reservation. Ti vistnok staar de nye, paa Østlandet opdagede naturalistiske ristninger paa et stilistisk mindre oprindelig standpunkt end de fleste av de nordenfjeldske, men dette hindrer jo ikke at de i tid kan være ældre. Paa grundlag av W. C. BRØGGERS niveauforskninger dateres de av dr. JAN PETERSEN til begyndelsen av yngre stenalder eller den spidsnakkede økses tid. Cfr. JAN PETERSEN: Stenaldershelleristninger i det sydøstlige Norge, s. 183 (»Naturen« 1917). Mot en saa tidlig datering av de søndenfjeldske ristninger har jeg efter mit syn paa de naturalistiske ristninger og den »arktiske« stenalder overhodet principielt intet at indvende (cfr. note 1. s. 26), men mit stilistiske skjøn reagerer dog mot denne tidsbestemmelse likeoverfor et dyr som f. eks. elgen paa Aaskollen (anf. arb. fig. 3); jeg vilde helst sætte den i bronzealderens nærhet.

turpaavirkningen fra øst at ha været sterkere end fra vest. En østlig kulturindflydelse i en saa fjern fortid som stenaldren kan neppe skyldes handelsforbindelser, men maa vel sees i lys av partielle indvandringar av nye folkeelementer¹. For saadanne indvandringar foreligger der imidlertid intet bevis, og spørsmålet kan neppe avgjøres arkæologisk. Naar undtages de lappiske stedsnavne i det nordligste Norge og i fjeldbygderne er vort navneforraad helt til de ældste navnelag, forsaavidt som de endnu har kunnet tolkes, helt av germansk oprindelse. Dette argument kan dog for det nordenfjeldske Norges vedkommende ikke tillægges altfor stor vekt, ti der er her fremdeles et vacuum mellem bronzealdren og den romerske jernalder, et vacuum som ialfald endnu faar sin naturligste forklaring ved den Sernanderske klimatteori, og det er derfor mulig at stedsnavnene i det nordenfjeldske Norge ikke kan føres længere tilbake end til vor tidsregnings begyndelse². — —

Naar jeg saaledes her har benyttet uttrykket den arktiske stenaldren, saa ser jeg altsaa heri for Trøndelagens og Nord-Norges vedkommende en lokal form for stenaldren paa bopladskulturens trin med rot i den sydiskandinaviske flintkultur, men utviklet i samklang med og under delvis indflydelse av den svensk-baltiske stenaldrenkultur. Særlig har det været mig magtpaaliggende at fremholde kontinuiteten og den organiske forbindelse mellem de to kul-

---

¹ Jeg vil dog ikke lægge større vekt paa denne forklaring. Det turde maaske være likesaa naturlig at tolke alle disse fænomener som ensartede utslag fra et fælles kulturmilieu beaandet gjennem indbyrdes forbindelse mellem de forskjellige omraader.

² Jeg har tidligere søkt at vise dette for et enkelt herreds vedkommende i Trøndelagen (TH. PETERSEN: Litt om Frosta i den hedenske oldtid, s. 53). Men et enkelt begrænset omraade er jo ikke tilstrækkelig til at bygge en mere generel slutning paa. Dog har det endnu ikke lyktes mig for de nordenfjeldske distrikter i sin helhet med sikkerhet at finde nogen forbindelse mellem den nuværende faste bebyggelse, saaledes som denne avspeiles av gaardnavnene, og oldfundenes utbredelse i bronzealdren, langt mindre i stenaldren.

turer, den »arktiske« og den »sydskandinaviske«, i det omraade som mit foredrag har omfattet.«

Derefter gaves Ordet til Rektor Oskar Lidén, Jonstorp:

Sydsvenska stenåldersfrågor, belysta av nya fynd.

»Tal. redogjorde för en av honom under de sista 5 åren bedriven systematisk arkeologisk undersökning av ett kustområde utmed Skälderviken, huvudsakligen sammanfallande med Jonstorps socken.

Undersökningen, som företrädesvis gällt ortens stenåldersbebyggelse, hade lett till upptäckten av ett mycket stort antal boplatser från stenåldern, representerande dels en systerform till den från Danmark så väl kända Erteböllekulturen och dels den för denna del av Sverige oväntade gropkeramikskulturen med dess »pinnintryck« och horisontala ornering.

Boplatserna av den förstnämnda av dessa kulturer hade hittills lämnat omkr. 1200 yxformade redskap i flinta och grönsten. I fråga om rikedomen på och formen av förekommande skiv- och kärnyxor överensstämde de med den danska Erteböllekulturen. Men ifråga om mängden av väl tillslagna s. k. stötredskap, de ofta väl slipade grönstensyxorna och de s. k. handtagskärnorna med ärr efter mycket små spån, vilka kärnor förekomma så ymnigt i t. ex. Sværdborg mossfyndet, intaga de en särställning.

Förekomsten av dessa kärnor, sammanställda med ett av tal. gjort mossfynd av ett helt hundskelett med isittande benpil med flintinlägg, i samma lager som en trindyxa av på dessa boplatser förekommande typ, ansåg tal. berättiga till slutsatsen, att redskap med dylika flintinlägg icke varit främmande för denna svenska avart av Erteböllekulturen, vilken för övrigt av såväl de här väl fastslagna geologiska som de arkeologiska data visats omfatta ett högst betydligt tidsskede och gå mycket längre ned i tiden, än man hittills tänkt sig.

Dylika boplatser hade anlagts, både när Litorinahavet stod vid sitt maximum av 12—10 m. ö. h., och när strandlinjen sjunkit till 60—50 % av detta maximum. På denna lägre nivå möttes den oslipade flintans kultur av grop-

Fig. 4.

(Fot. O. LIDÉN).

Bergparti med djupa sliprännor omedelbart invid en boplat.

keramikskulturen med slipade tjocknackiga flintyxor i stor ymnighet; och bildade denna senare kultur mycket ofta överlagring av de förut nämnda boplatserna.

Någon påvisbar plats för den spetsnackiga yxans antagna tusenåriga period finnes icke här.

Den tunnackiga yxan förekommer i ett 10-tal exemplar, alla funna å Erteböllekulturboplatser på relativt högt läge över havet och nästan alla representerande stora, eleganta, väl slipade exemplar; under det även de allratidigaste rena, d. v. s. icke underlagrade, gropkeramiksboplatserna vore lika blottade på tunnackiga yxor som på skiv- och kärnyxor och Erteböllekulturens övriga specifika attribut.

På omkr. 1200 yxor från den oslipade flintans kultur komme alltså knappast någon egentlig spetsnackig yxa och blott 10 tunnackiga yxor, men över 600 tjocknackiga flintyxor.

Av särskilt stor betydelse vore en grupp gropkeramiksboplatser, där man kunde följa utvecklingens gång från ett tydligen mycket tidigt stadium ända fram till dolktidens gryning.

Under det de av den oslipade flintan karaktäriserade boplatserna här i regeln saknade keramik eller i varje fall vore mycket fattiga på sådan, hade å gropkeramiksboplatserna enorma massor av lergods tillvaratagits, och meddelade tal. en systematisk registrering av de hundratal orneringsmönstren.

Sammanställt med vårt övriga stenåldersmaterial kunde undersökningens hittillsvarande resultat sammanföras i bl. a. följande punkter:

Den svenska Erteböllekulturen är till en del samtidig med den kultur, som uppburits av de (spets- och) tunnackiga flintyxorna.

Våra Erteböllekultursboplatser överlagras i flertalet fall av gropkeramikskulturen med dess tjocknackiga yxor.

Kustboplatserna här innehålla icke något skikt, som representeras av de spets-, resp. tunnackiga yxorna; men de senare uppträda sporadiskt i Erteböllekulturen, under det de helt saknas i gropkeramikskulturen.

Ertebölleformerna (skivyxor, kärnyxor, stötredskap etc.) måste a priori antagas stå i samma förhållande till den kultur, som uppburits av de tunnackiga yxorna, som de tunnackiga yxorna visat sig stå till Erteböllekulturen; d. v. s., att enstaka exemplar på olika sätt kunnat vandra över från den ena kulturen till den andra utan att bilda något stadigvarande inslag däri.

Fynden av skivyxor och runt om slagna yxor, gjorda av tunnackiga slipade yxor, äro, i belysning av de båda

närmast föregående punkterna, lätt förklarliga och naturliga, liksom det också är förklarligt, att enstaka skiv- och kärnyxor efter tillverkningen kunna ha undergått en för Erteböllekulturens flintformer främmande tillslipning.

Skivyxan har ej överlevat Erteböllekulturen och sålunda varken inträngt i megalit- eller gropkeramikskulturerna, under det åter den tväreggade pilspetsen är allmän inom alla tre dessa kulturer och t. o. m. tilltar i frekvens under gropkeramikskulturens senare avsnitt, i samma mån som de förut så talrika spånpilarna ändra form och bli sällsyntare.

Några kompromiss- eller övergångsformer mellan Erteböllecivilisationens högre redskapstyper och den överlagrande gropkeramikskulturens yxor och mejslar förekomma icke, lika litet som det här inom Erteböllekulturen träffas verkliga övergångsformer till de äldre megalityxorna.

Gropkeramikskulturen har ej, såsom det antagits, under äldre gånggriftstid trängts undan österut, utan har med full kraft levt kvar här ända inemot dolktidens början.

Stjernas postulerade submegalitiska zon har — så långt boplatzforskningen hittills framskridit — visat sig tämligen väl täckas av gropkeramikskulturen.

Gropkeramikskulturen har här liksom å boplatsen vid Alvastra möjligen varit förenad med jordbruk. Man har i varje fall använt säd såsom födoämne i betydande myckenhet.

Det är ännu omöjligt att avgöra, om det är megalit- eller gropkeramikskulturen, som först lagt sig till med tjocknackiga redskapstyper, under det de äldsta gropkeramiksboplatsernas spånpilsformer synes vara äldre än de i skånska gånggrifterna vanligast förekommande.

På forskningens nuvarande ståndpunkt synes det, som om gropkeramikskulturen i Danmark och Sydsåne möjligen kvävts av megalitkulturen, under det de båda kulturerna här i västra Skåne levat kvar på ömse sidor om en strängt markerad kulturgräns.

De sålunda sinsemellan samtidiga gånggrifts- och gropkeramikskulturerna ha större delen av sitt flintinventarium gemensam, under det kulturmotsatserna skarpt markeras av den olikartade keramiken och de skilda begravnings-sätten.» (Eget Referat. Forventes udgivet som akademisk Afhandling).

Efter Frokostpaven indledede Riksantikvarien, Professor, Dr. Oscar Montelius over Emnet:

Ringsvärd.

»Kort efter midten af det första kristna årtusendet förekomma i vissa germanska länder präktiga svärd af ett egenomligt slag, af oss fornforskare kända under det namn, »ringsvärd«, som Beovulf begagnar om dem.

I Hallands Fornminnesförenings årsskrift behandlade jag 1872 de svärd af detta slag, som då voro kända. Sedan har Knut Stjerna egnat dessa svärd särskild uppmärksamhet¹, och en utförlig redogörelse för alla nu kända har jag några år haft liggande färdig; den är afsedd för Antikvarisk tidskrift, men har ej kunnat tryckas ännu, emedan de medel, som stå till Vitterhets Akademiens förfogande för tryckning, måst användas för andra arbeten. Hela gruppen behandlas i den afhandlingen mera typologiskt än förut skett, i det jag visar, huru den ena formen ger upphof åt den andra².

På de i Norden under århundradena närmast efter Kr. föd. vanliga järnsvärden tillhamrades den smala tångens öfre ända för att bättre fasthålla den kaffe af trä eller dylikt ämne, genom hvilken tången gick. Den lilla skifva eller knapp, som härigenom uppstod, ersattes inom kort af ett särskildt stycke, som småningom fick form af en tresidig

¹ STJERNA, Hjälmarna och svärd i Beovulf, i Studier tillegnade Oscar Montelius 19⁰/₀₃ af lärjungar (Stockholm 1903), sid. 99.

² Då det är omöjligt att utan det bildmaterial, som visades vid mötet, gifva en utförligare redogörelse för föredraget, måste jag här inskränka mig till några korta antydningar.

knapp. Denna blef snart temligen stor, och på 500-talet ses, särskildt hos anglosachserna, vid dess ena ända stundom en ring, rörlig i en bredvid den tresidiga knappen sittande ringformig bygel. Ringen, som vanligen var fint arbetad och någon gång af guld, tjänade, såsom af uttrycken hos Beovulf framgår, troligen endast till prydnad. Om man af någon anledning velat hafva en snodd fäst vid hjaltet, hade ju denna kunnat trädas genom bygeln; någon i denna sittande ring hade ej behöfts härför.

Den rörliga ringen och den ringformiga bygeln på dessa »ringsvärd« tilltaga alltmera i tjocklek, så att den förra slutligen alldeles fyller upp den senare och ej längre är rörlig. De äro dock ännu fria, gjutna hvar för sig. På Gotland har man funnit flera svärd af denna typ, hvilken tillhör 500-talet.

På 600-talet växa ringen och bygeln alldeles ihop, så att de bilda en rund knapp vid sidan af den tresidiga, och den svärdstyp är färdig, som bl. a. representeras af det bekanta Vallstenarumssvärdet¹.

Flera svärd af denna typ äro kända från Sverige och några från andra delar af den skandinaviska Norden. Utanför det nordiska området hafva endast ett par sådana svärd anträffats. De äro mycket lika Vallstenarumssvärdet och upptagna ur Longobard-grafvar i Italien, hvilket har sin förklaring i detta folks härstamning från Norden.

Då typen således visar sig vara nordisk, måste de i de skandinaviska länderna funna svärden af denna typ vara förfärdigade här.

Den runda knappen är ej sällan af guld. Från olika delar af Sverige äro några sådana guldknappar kända, från Danmark några — alla funna i södra Fyen, nära Broholm, — och från Norge en.

Den tresidiga knappen på svärdsfästen af denna typ är ofta rikt prydd, med djurslingor eller på annat sätt. Några

---

¹ MONTELIUS, Kulturgeschichte Schwedens (Stockholm, 1906), fig. 362.

sådana knappar äro af guld, prydda med inlagda, väl slipade granater i »verroterie cloisonnée«. Då typen, såsom vi nyss sågo, är nordisk, måste dessa knappar vara förfärdigade här, och de präktiga arbeten af detta slag, som anträffats i Sverige, måste således vara inhemska arbeten, ett förhållande, som förtjänar stor uppmärksamhet, emedan det vittnar både om rikedom, praktlystnad och mycket högt utvecklad konstslöjdskicklighet.

Ringsvärd omtalas icke endast i Beovulfskvädet utan också i Eddan.

I kvädet om Helge Hjörvardsson säger Valkyrian:

Svärd vet jag ligga
i Sigarsholm,
fyra färre
än fem tiotal;
ett af dem
af alla är bäst,
skärande sköld
och skimrande af guld.
Ring är i hjaltet...

Och i det tredje kvädet om Sigurd Fofnesbane säger Brynhild:

Hvile ock mellan oss
ringprydda svärdet,
egghvassa järnet.

Stjerna har häri sett »ett bindande bevis därför, att i Helgediktningen vissa partier återspegla förhållanden från tiden omkring år 600, således århundraden äldre än hvad man på endast filologiska grunder är böjd att antaga»¹.

Jag är öfvertygad om, att detta förhållande berättigar oss att säga: De nu nämnda Eddasångerna — och troligen äfven andra — äro efter all sannolikhet diktade på 500-talet, emedan de verkliga ringsvärden, med rörlig ring på hjaltet, endast tillhöra den tiden. På 600-talets svärd är ringen så för-

¹ STJERNA, Hjälmar och svärd i Beovulf, sid. 120.

ändrad, att den ej längre gör intryck af ring, ehuru vi fornforskare och typologer kunna se, att den runda knappen på hjaltet en gång varit en ring. De ur Eddan anförda uttrycken göra det i högsta grad sannolikt, att dessa sånger diktats, medan en verklig ring fanns på hjaltet.

Att vi på den grunden kunna datera ett par af Eddans sånger så mycket tidigare, än man vanligen antagit, är högeligen intressant äfven af det skäl, att man i senaste tid fäst uppmärksamhet därpå, att de i Eddasångerna om Helge Hundingsbane omtalade orterna sannolikt legat i trakten af Bråviken och närliggande områden i östra delen af mellersta Sverige¹.

Det vore ju märkligt nog, om några af Eddasångerna diktats i Sverige på 500-talet, ungefär samtidigt med det anglosachsiska Beovulfskvädet!« (Eget Referat).

Dernæst fremsatte Antikvarien, fil.dr. Bror Schnitter Meddelelse om:

**Gottländska skeppssättningar från bronsålderns slut
och järnålderns början.**

»Den enda uppgift om de gottländska skeppssättningarnas ålder, som förekommer i litteraturen, återfinnes hos Oscar Almgren, Sveriges fasta fornlämningar från hednatiiden, sid. 34. Där omtalas ett par skeppssättningar, i vilka man funnit fynd från den yngre bronsåldern.

Den ena av dessa utgrävdes av Gabriel Gustafson å Silte prästgårds ägor 1887. De därvid anträffade fynden utgjordes av en cylindrisk husurna med ben samt pilspets, dubbelknapp, pincett, syl och rakkniv ss. O. Montelius, Minnen 1246, från femte perioden. Den andra graven undersöktes 1875 av S. Ulfspärre vid Södergård i Bäls socken. Denna skeppssättning bestod av tämligen höga resta stenar med en ganska hög fyllning av jord och stenar. I denna funnos

¹ TURE HEDERSTRÖM, Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning, II (Stockholm, 1919).

rester av en urna, benbitar samt hälften av en pincett från en sen del av bronsåldern.

Den i Ant. top. Arkivet befintliga planen över graven vid Silte ger intet positivt stöd för antagandet, att graven verkligen varit en grav av ifrågavarande slag, och Gustafson har själv varit tveksam, i det att han å planen bifogat ett frågetecken efter ordet skeppssättning. Vid Södergårdarna voro iakttagelserna nog så fullständiga, men då det ju kunde tänkas, att en bronsåldersgrav tillfälligt kunnat överlagras av en grav från senare tid, tarvade den ifrågavarande dateringen bekräftelse genom nya fynd för att kunna få någon allmän giltighet för de gottländska skeppssättningarna i övrigt.

En sådan bekräftelse hava vi erhållit genom grävningar som utförts av mig vid Tängelgårdarna i Lärbro socken och av kandidat Harald Hansson vid Liffride i samma socken och å Braidfloar i Levide socken.

Vid Tängelgårdarna undersökte jag 1915 tvänne skepp av omkr. 16 och 17 m:s längd och orienterade N—S. I det mindre, som bestod av liggande stenar, stod i centrum, omgivet av stenflisor en stor urna med rentvättade brända ben. Urnan har skrovlig yta och är av tunnform och tillhör alltså typen Ordning af Danmarks Oldsager, I, 253 (258). Den torde tillhöra sjätte perioden. Den större graven var byggd av resta stenar och hade innanför dessa en jordfyllning. Här funnos två gravar. I centrum fanns under grästorven en tämligen oregelbunden stenkista (ej hållar) med ett skelett på rygg utan fornsaker. Närmre skeppets norra ända stod en alldeles förvittrad lerurna med brända ben. Någon datering av denna kunde de söndersmulade resterna ej giva. Beträffande skelettgravens ålder har man däremot en hållpunkt i kandidat Hanssons fynd vid Liffride.

Här finnas sex skepp, av vilka fem ligga parallellt i riktning NNV—SSO. De äro byggda av resta stenar och hava en längd av 5—7 m. Fem skepp undersöktes. Tre voro fyndlösa, i ett fjärde anträffades blott ett skelett utan gravgods.

Det femte skeppet innehöll däremot en av hällar byggd kista med tvänne skelett, ett manligt och ett kvinnligt; det kvinnliga skelettet bar en halsring av brons (ungefär ss. fig. 51 å sid. 105 i Månadsbladet 1880 men med kluvna ändar som ringen fig. 52). Denna ring torde tillhöra järnålderns allra första början. Dessutom funnos några sekundärgravar såväl utom som inom kistan, bestående av benurnor. På grund av dessa fynd torde det vara berättigat att till samma tid, järnålderns första period, hänföra den andra skelettgraven vid Liffride och skelettgraven vid Tängelgård.

Å skogen Braidfloar i Levide finnas sex skepp med låga stenar. Av dessa undersöktes två; det ena innehöll en benurna, det andra tvänne dylika av närmast bikonisk form. De tillhöra någon av den yngre bronsålderns perioder. (Det sistnämnda skeppet, omkr. 31 m. långt, finnes avbildat i *Annaler f. nord. Oldk.* 1852, s. 153).

Det märkliga vid dessa gravar är deras höga ålder i förhållande till fastlandets skeppssättningar. De säkert daterade skeppen på fastlandet tillhöra nämligen vikingatiden — vid Lunger i Götlunda socken i Nerke har man t. ex. en runsten från 1000-talets första hälft rest på en skeppssättning. Emellertid har Oscar Almgren i arbetet »Alunda sockens fornminnen» (Uppl. form. fören. tidskr. XXVIII, s. 337) uttalat den förmodan, att fastlandets skeppssättningar redan börjat uppträda före 500 e. Kr. Även om så är förhållandet, vilket jag anser ytterst sannolikt, är de gottländska skeppens ålder högst märkvärdig.

Bruket av skeppssättningen torde utgöra en förtunnad kvarleva av ett mera ursprungligt gravskick, enligt vilket den döde verkligen sattes i en båt, som fick driva fritt för havets vindar. Knut Stjerna har i uppsatsen Skölds händfärd (i Studier tillägnade H. Schück) gjort gällande, att de nordiska båtgravarna uppstått ur ett inflytande från antikens föreställningar om Charons färja. Denna påverkan skulle hava ägt rum under den äldre järnålderns sista skede.

Frågan blir då, om även ett antikt inflytande ägt rum på Gottland under den yngre bronsåldern. Det synes mig mindre troligt, enär inga spår av båtgravar finnas i Danmark eller Södra Sverge, varifrån Gottlands bronsålder kommit, från ifrågavarande tidsskede. Jag är därför böjd att antaga, att dessa gravskick uppstått självständigt på Gottland.

Då kommer till sist frågan om det föreligger något samband mellan de gottländska och de fastländska stenskeppen. Den lucka i tiden, som nu föreligger, kanske aldrig kan utfyllas med säkra fynd. Vi få väl i så fall räkna med en parallell-utveckling, varvid likartade föreställningar skapat liknande yttre former. Det är också möjligt, att nya fynd kunna utfylla det tomma tidsskedet mellan Gottlands och fastlandets skeppssättningar. Skulle detta lyckas, har man anledning att antaga, att det antika inflytandet på de nordiska föreställningarna vid den äldre järnålderns slut, varit av en annan art än man hittills tänkt sig. Detta inflytande skulle i så fall ej verkat i egentlig mening nyskapande, utan mera haft karaktären av en stimulerande inverkan på en redan befintlig inhemsk tradition.

Sedan detta föredrag hölls har under sommaren 1919 undersökningen av de gottländska skeppen fortsatts. Härvid utgrävdes sju skepp vid Olleifs (Gålrum) i Alskogs socken (se Annaler for nord. Oldkynd. 1852, planch IV a). Av dessa var ett förut plundrat, ett innehöll ett skelett på rygg, tre spridda brända benrester i brandlager samt tvänne urnor med brända ben. Den ena dateras till fjärde perioden (rakkniv ss. Ordning 188, fast oornerad, samt pincett), den andra till femte perioden (pincett, pilspets, syl och knivfragment). Genom det förstnämnda av dessa fynd, hava de gottländska skeppssättningarnas begynnelse skjutits ännu något århundrade bort i tiden.

Gottland äger minst 60 kända skeppssättningar. Undersökningen kommer att fortsättas, till ett fullt tidsbindande resultat vunnits.» (Eget Referat).

Derefter fremsatte Professor H. Shetelig, Bergen, Meddelelser om

Et norsk folkevandringsrike.

»Foredraget behandlede en bestemt gravtype i Norges eldre jernalder, nemlig brandgraver med rikt utstyr av vaaben og bronsekar som urne. Denne gravformen faar innpass her i landet tidlig i den romerske periode, tydeligvis en fremmet form, som betegner et brudd med den ensformige konservative gravskikk, der var nedarvet fra førromersk jernalder.

De nevnte brandgravene viser eiendommeligheter, som knytter dem særlig nær til Markomannernes rike i Böhmen; de er rike paa importsaker (romerske bronsekar, romerske vaaben), og her finnes de eldste runeinnskrifter i Norge. Desuten finnes disse gravene praktisk talt alltid isoleret, utenfor de gamle store gravplassene. De menn, som her er begravet, betegner sig altsaa i alle henseender som fremmele overfor daværende skikk og tradisjon i bygdene, og samtidig har de intim forbindelse med germansk-romersk kultur i grenselandet ved det romerske rike. Efter litterære antydninger maa en snarest tenke, dette er hjemvendte utvandrere, folk, som har været med germanerne i Böhmen eller ved Donau, eller nære efterkommere av slike utvandrere.

Denne gravformen har ogsaa en ganske eiendommelig historie i Norge. De eldste eksempler, fra 2. og 3. aarh., forekommer enkeltvis spredt over et omraade fra Kristianiafjorden til Mjøsen. Men ved overgangen fra 3. til 4. aarh. forsvinner de overalt ellers og samler sig til gjengjeld i meget stort tall paa Hadeland, Toten og Valdres, hvor de er fullstendig dominerende gjennem hele 4. aarhundrede. Forholdet tolkes her som vidne om en politisk begivenhet paa nevnte tidspunkt, ca. 300 e. kr. De hjemvendende utvandrere har i 2. og 3. aarh. søkt sig bopel hver i sin bygd; de har været faa, og deres graver finnes spredt ved Kristiania-

fjorden og paa Oplandene. Ved slutten av 3 aarhundrede har de kommet i større tall, de har funnet grunn til aa organisere sig og legge under sig et bestemt omraade som sitt eget rike. Det er det gamle Hadeland.

Herved bør ogsaa nevnes etymologien paa navnet Hadeland, som utledes av et gammelt ord: høð, høðar: kamp. Betydningen skulde være krigernes land.« (Eget Referat).

Underinspektør J. Brøndsted, Nationalmuseet, København, forelagde:

To Fund af Sølvbægre fra Vikingetid,

og knyttede hertil nogle Bemærkninger om Forholdet mellem nordisk og angelsaxisk Kunst i 9. og 10. Aarh. Foredraget vil i udvidet Skikkelse ventelig blive trykt i en nærmere Fremtid.

»De to Fund bestaar hvert af et større, massivt Sølvbæger og et Antal smaa Sølvskaale. Det ene Bæger, fundet ved Ribe, bærer en indgraveret Dekoration af stiliseret Vinranke og Epheu; det bestemtes som et fransk, af koptisk Kunst paavirket Arbejde fra Tiden omkring 800; det andet, fra Fejø (afbildet Sophus Müller, Jernalderen, Fig. 670 og Samme, De forhistoriske Tider i Europa, Planche), ansaas, omend med Forbehold, for engelsk Kunst fra omtrent samme Tid. Begge Bægre bærer Mærker af langvarigt Slid, — Fejøbægeret er tilmed repareret i Oldtiden — saa at de maa antages at have været længe brugt, da de lagdes i Jorden; dette stemmer med, at Smaaskaalene vistnok tilhører 10. Aarh.« (Eget Referat).

Dagens sidste Taler var Antikvarien, fil dr. T. I. Arne:

Stendösar från Järnåldern.

»Vid Bølminge Bäckagård i Nöttja socken, sydvästra Småland, har föredragshållaren studerat 4 små stendösar, av vilka en tidigare undersökts med ringa resultat av dr. K. Kjellmark. Denna dös utgrävdes ännu en gång jämte

två andra. Dösarna lågo i stenrik terräng ej långt från varandra. Ytterligare iakttogos på platsen två resta stenar, en skadad hög och tre på varandra liggande hållar.

Dösarna voro bildade av 3 på kant ställda gnejsblock, ordnade som tre sidor i en kvadrat med den öppna sidan mot söder samt täckta av ett fjärde block. Den bevarade dösen no. 1, som undersökts av Kjellmark, mätte i höjd 1,20 m och invändigt mellan två block ca. 60 cm i bredd. Dösarna 2 och 3 äro mindre, dös 4 torde ursprungligen ha varit ungefär lika stor som no. 1.

Vid efterundersökning av dös 1 hittades i sanden blott några brända benbitar. I dös 2 låg på en djup av 10 till 25 cm ett lager av omkring 130 vita kvartsstycken. Bland dessa fanns mörk sandjord och brända ben. Något djupare hittades större stenar och bland dem brända ben. På botten, $\frac{1}{2}$ m djupt, omedelbart på den orörda vitgula sanden, låg ett tunnt kollager. Bland de brända benen anträffades en kambit, en liten ring med 2 trekantiga järnbeslag, fragment av brons (en låsskylt och ett rännformigt mynningsbleck till dryckeshorn) samt obestämbara fragment av järn och brons. Föremålen kunna dateras till tiden mellan 250 och 400 efter Kr. f.

Liknande dösar från den äldre järnåldern äro kända från Frøböke i Breareds socken, Halland, blott 35 km från Nöttja. Eljes synas de vara okända i Skandinavien och större delen av Europa. Liknande dösar återfinnas först på Krim i Södra Ryssland, t. ex. vid byn Skelja. I en av dessa har påträffats bl. a. en fibula »mit umgeschlagenem Fuss«. I allmänhet torde de dock vara något äldre än de svenska dösarna. Möjligen har kännedomen om denna gravform förmedlats till »Finnaithæ«, det av Jordanes omnämnda folk, som bodde i sydvästra Småland, genom goterna eller något annat östgermanskt folk, som utvandrat till Svartahavs-trakterna.« (Eget Referat).

— Til Eftermiddagen var ikke ordnet nogen samlet Ud-

flugt, idet det antoges, at Kongresdeltagerne vilde sætte Pris paa at have nogen Tid til fri Raadighed.

Onsdag d. 2. Juli genoptoges Mødet. Medicinalråd, Dr. F. W. Westerlund, Helsingfors, indtog Forsædet.

Første Taler var Amanuensis Jan Petersen, Kristiania:

Vikingetidsstudier.

»Efter en indledning, hvori blev hævdet, at man i nordisk arkeologi burde beskæftige sig mere med vikingetiden, end man før havde gjort, gik foredragsholderen over til at meddele et par foreløbige resultater, som hans studier av det norske vikingetids materiale havde bragt.

Først gav han en fremstilling av, hvorledes forholdene paa Romerike syntes at ha forandret sig i løpet av vikingetiden. Det hadde nemlig vist sig, at yngre vaaben og smykker var langt talrikere end de ældre. Dette kunde tyde paa, at disse bygder først fik sin fulde befolkning ved vikingetidens midte. Ogsaa fundene fra ældre jernalder er paafaldende faa sammenlignet med omliggende landsdeler. Man kunde altsaa formode en sterkt øket befolkning paa Romerike fra slutningen av 9de aarh. Dette kunde igjen sættes i forbindelse med stedsnavnene, som ender paa -staðir; av disse findes der særdeles mange paa Romerike. Man kunde slutte sig til et østlandsk landnaam paa Romerike samtidig med det islandske landnaam fra Norges Vestland; ogsaa paa Island er jo staðir-navnene meget talrike.

Ogsaa Valdres byr paa stor interesse ved iagttagelse av fundene i ældre og yngre vikingetid. Her er imidlertid forholdene omvendt av paa Romerike. Her er aarhundredene like før vikingetiden og ældste vikingetid særlig rikt repræsenteret. Paafaldende er i Valdres mængden av jern i denne tid. Der synes at være noget, som taler for, at der har været en opblomstrende jernindustri i Valdres i disse aarhundreder, og at det er denne jernindustri, som har bevirket gravfundenes mængde, velstanden i bygdene.

Naar saa gravfundene tar slut, kunde det tyde paa, at jernindustrien av en eller anden grund er gaat tilbake. — Ljaabladet er en karakteristisk oldsakform fra denne »jerntid«. Ved hjælp av dets utbredelse kan man formode en forbindelse mellem Valdres og Hadeland og Valdres og Sogn, likesaa f. eks. mellem Gudbrandsdalen og Nordfjord.

En anden sandsynligvis blomstrende industri i visse deler av Norge, omend i litt yngre del av vikingetiden, er kleberstensindustrien, som særlig har produsert kar. Denne industri har særlig været almindelig i Smaalenene og paa Romerike, hvor der er fundet en mængde kleberkar, mens de gudbrandalske rike kleberstensbrudd sandsynligvis ikke har været i virksomhet i vikingetiden. Fra Smaalenene og Romerike blev kleberstenskarrene eksporteret dels til Hedemarken, dels til Vestfold, hvor klebersten ikke findes i naturen. Av særlig interesse i sidstnævnte landsdel er de mange kleberkar fundet paa den store gravplads paa Kaupang i Tjølling, formodentlig den gamle markedsplads Skiringssal. Ogsaa i Nord-Jylland er der gjort 3 fund med kleberkar fra vikingetiden, en bekræftelse paa de forbindelser, som man har antat har været mellem denne danske landsdel og Syd-Norge.

Om de livlige forbindelser, som der har været mellem de skandinaviske lande i vikingetiden faar vi forøvrig et mere levende indtryk ved at se paa utbredelsen av de forskjellige typer av treflikede spænder. Av disse er der fundet ca. 70 stykker i Norge, like mange i Sverige, i Danmark 12 stykker. I Norge er de en hovedsagelig østlandsk foreteelse; paa Vestlandet, Trøndelagen og Nordland er der fundet 18 stykker, i Rogaland 9 stykker, paa Norges Østland 49 stykker. Den treflikede spænde er som bekjendt oprindelig frankisk forsynet med karolingisk bladornamentik. Disse frankiske stykker er i Norge fundet særlig i Rogaland og i Vestfold, fra sidstnævnte landsdel formodentlig kommet op til Hadeland og Romerike. — De fremmede spænder omplantes paa

nordisk grund, blir mindre og tarveligere, blir forsynet med hjemlig dyreornamentik eller stiliseret, oftest degenereret bladornamentik. Av de med dyremotiver har vi en specielt norsk form fundet i 27 eksemplarer, i Sverige er der fundet 5 av dem og paa Bornholm 1. Dette er blit modeformen i Norge. Hvor der er færre eksemplarer av en støpning, eller hvor den ene maa være kopi av den anden, blir det lettere i detaljerne at efterspore forbindelsesveiene. Naar der saaledes i Hurum ved Drammensfjorden og paa Hadeland er fundet 2 ganske like spænder, tyder dette paa forbindelse, likesaa har vi samme tilfælde ved to spænder fra Vestfoll og Romerike og to fra Jæren og Ryfylke. Vi gjenfinder i Sverige og delvis Danmark de samme former som i Norge. Ved at fortsætte denne fremgangsmaate ogsaa ved andre smykeformer vil man sikkerlig kunne paapeke, hvor forbindelserne har gaaet.« (Eget Referat).

Fil. dr. Birger Nerman, Stockholm, meddelte:

Den svenska Ynglingaättens gravar; en översikt.

Foredraget behandlede indgaaende Spørgsmaalene om Gravhøjene over Kongerne Aun, Egil, Adils og Ottar, samt endvidere Østens, Anunds, Ingjalds og Olof trätälja's Grave. Medens de 4 førstnævnte med Sandsynlighed kan identificeres med de 3 Kongehøje ved Gl. Upsala og »Ottarshøjen« i Vendel i Upland, er der vel Mulighed, men langt fra Sikkerhed for i nogle udpegede anselige Høje at finde Gravene for de senere Konger af Ynglingeætten. Man maatte saaledes kun nære Betænkelighed ved at underkaste de paagældende, anselige Mindesmærker en Udgravning¹.

Dernæst talte Antikvarien, fil. dr. Otto Frödin:

---

¹ Se BIRGER NERMAN: Den svenska Ynglingaättens gravar. En översikt och ett program; »Rig«, Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift, 1919.

Har skalpering förekommit i Norden under stenåldern?

»Demonstrerades ett människokranium med tillhörande atlas samt tandutskottet från den andra halskotan, hvilket sommaren 1917 anträffats vid den sedan år 1909 pågående undersökningen af stenåldersboplatsen, »träskbyn«, vid Alvastra i Östergötland¹.

Å kraniets pannben finnas ett antal tvärs öfver detsamma från tinning till tinning gående, mycket fina skåror, uppenbarligen åstadkomna medels ett skarpt skärande redskap, snarast en skarpkantig flintspån. Då man på grund häraf kunde ifrågasätta, hurvida här ej föreläge ett fall af skalpering, hade kraniet lämnats till professor Carl M. Fürst i Lund för närmare undersökning, en undersökning som gifvit vid handen, att detsamma var af nordisk typ (långbreddindex 76,3) och säkerligen härörde från en manlig, ungefär tjugo år gammal individ, och beträffande skårorna hade professor Fürst som sin mening uttalat, att de tydde på att här verkstälts en afsiktlig aflossning af den hårklädda hufvudsvålen.

Här skulle sålunda samma procedur ha utförts, som vanligen brukar betecknas med ordet skalpering, och den frå-

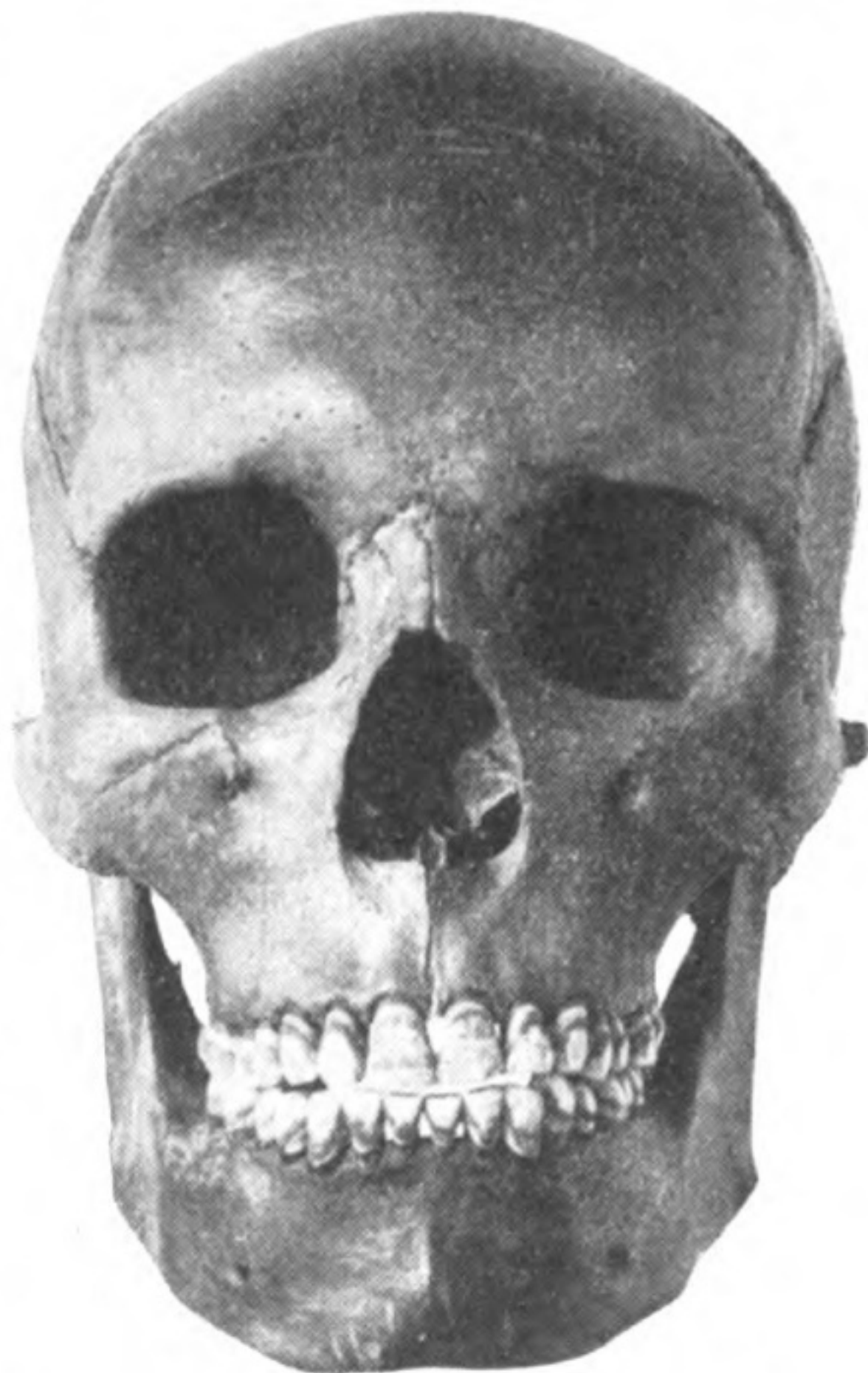

Fig. 5. Kranium. På pannbenets öfre del synas tvärgående skåror. ($\frac{1}{3}$).
Fot. C. M. FÜRST.

¹ O. FRÖDIN, En svensk pålbyggnad från stenåldern, Fornvännen 1910, sid. 29 ff.

gan uppställde sig då, huruvida äfven den föreställning, som ligger till grund för skalperingsbruket, i detta fall kunde anses ha förelegat.

Tal. gaf en kort öfversikt öfver den utveckling seden att taga den dödade fiendens kropp som trofé undergått i Nya och Gamla världen och framhöll särskildt, att skalperingsbruket litterärt kunde påvisas i Europa under hi-

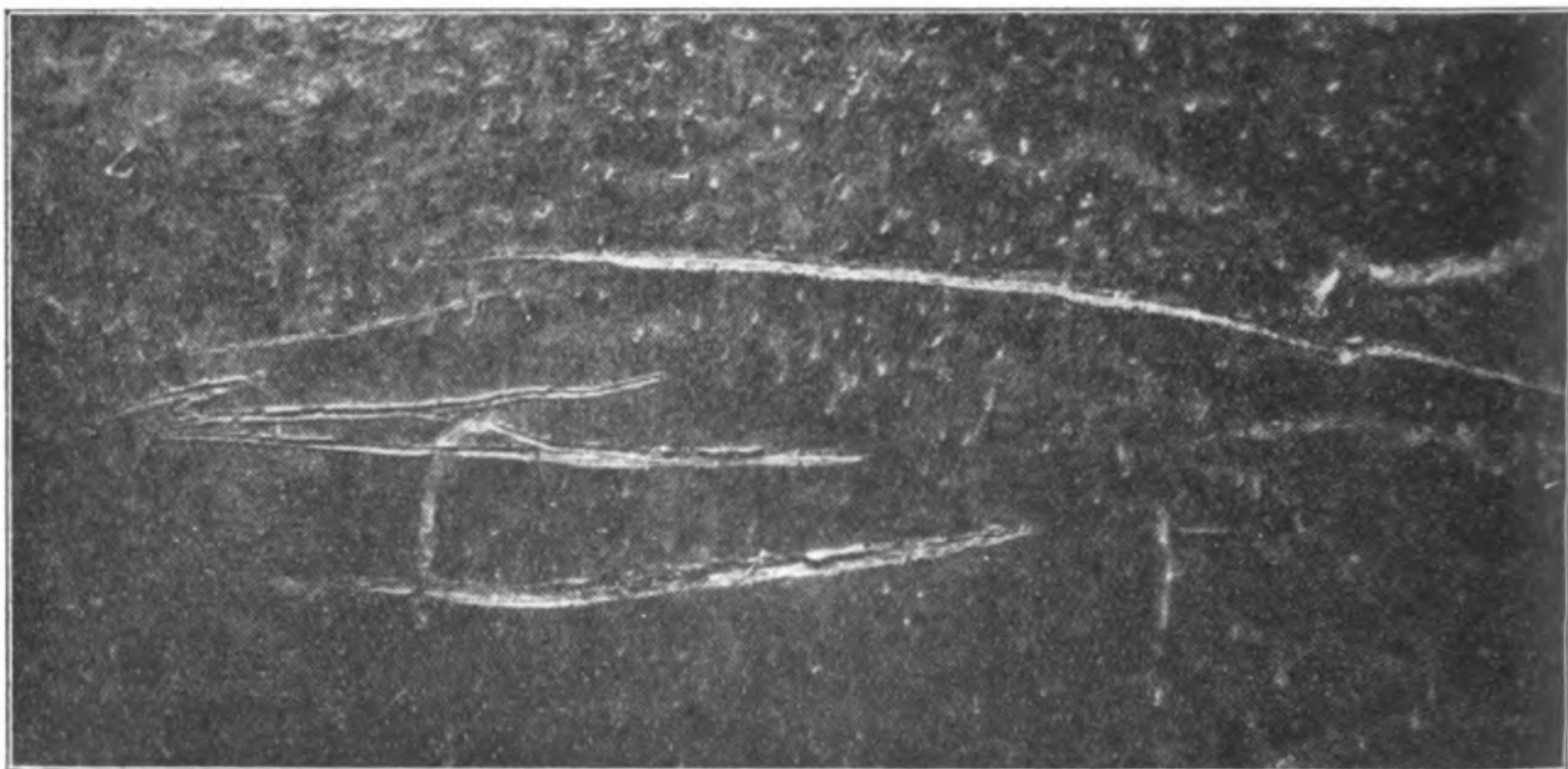

Fig. 6. Mikrofotogr. bild af skårorna på pannbenet; mittpartiet. ($\frac{3}{1}$).

Fot. C. M. FÜRST.

storisk tid. Framför allt i Herodotos' bok IV, kap. 64, kunde man läsa en synnerligen realistisk beskrifning på hur skyterna förforo med sina fienders skalper, i detalj erinrande om indianernas tillvägagångssätt i senare tid.

Under sådana förhållanden låge det förvisso närmast till hands att betrakta Alvastrakraniets skåror såsom härörande från en verklig skalpering; i hvarje fall borde detta fynd ge anledning till att uppmärksamheten fästes på frågan, huruvida skalperingsbruket förekommit i Norden under stenåldern.

För den händelse man emellertid finge antage, att så verkligen varit förhållandet, kunde man ifrågasätta, huruvida ej de isolerade människoben, som ej sällan anträffa-

des på stenålderns boplatser, i vissa särskilda fall snarast kunde tyda på att äfven andra kroppsdelar än skalpen tagits som troféer. Den möjligheten vore kanske ej heller utesluten, att man under vår stenålder, liksom hos många naturfolk i senare tid, under vissa förhållanden begraft en kroppsdel i stället för hela liket.« (Eget Referat¹).

Vedrørende forhistorisk Arkæologi var endvidere anmeldt følgende Foredrag:

dr. T. J. Arne: Äldre fibulaformer från Ryssland.

Dr. Sophus Müller: Bemærkninger vedrørende Betydningen af den nordiske Bronzealders Billedudhugninger paa Stenflader, Helleristningerne.

Politilæge Søren Hansen: Om posthum Deformation af fossile Kranier. Se: »Man«, Vol. XIX, London; Aug. 1919: On posthumous deformation of fossil human skulls.

Inspecteur C. Neergaard, Kjøbenhavn: Bronzealderens Guldfund i Danmark.

Konservator G. Rosenberg, Kjøbenhavn. Konservering af Oldtids Træ.

Efter Frokostpausen genoptoges Mødet med Foredrag af Directeur, Dr. phil. Francis Beckett:

Elfenbenskrucifikset i Herlufsholm Kirke.

»Skønt Elfenbensbilledet af den Korsfæstede fra det gamle sydsjællandske Benediktinerklosters Kirke flere Gange er afbildet og omtalt (Tidsskr. f. Kunstindustri, 1898, S. 7 ff., Tidsskr. f. Industri, 1912, S. 19 ff., Neergaard & Beckett, Næstved St. Peters Kloster. Herlufsholm Kirke. Kbhvn. 1915, S. 33 ff.), vilde Taleren dog benytte Lejligheden til at forelægge Forsamlingen en ypperlig Afstøbning, Taleren havde ladet gøre til Den kgl. Afstøbningssamling, bl. a. ogsaa for at Forsaml. gennem Selvsyn kunde overbevise sig om, hvor uretfærdig den fremragende svenske Kunstforsker Carl R.

¹ Föredraget tryckes i utvidgad form i Rig, arg. 1919.

af Ugglas er, naar han (i »Gottlands medelt. träskulptur«, S. 584) omtaler Billedet som »et litet krucifix af elfenben«, thi med sine 70 ctms. Højde er Billedet det største eksisterende middelalderlige Elfenbensbillede af den Korsfæstede.

Taleren benyttede Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at han under Krigsaarene havde anskaffet en Del Afstøbninger af norsk og svensk middelalderlig Skulptur til Afstøbningssamlingen og havde ladet gøre Afstøbninger over en Række danske Skulpturer, navnlig jydske middelalderlige Granitskulpturer. Disse skandinaviske Skulpturer er nu i Afstøbningssamlingen opstillede sammen med Afstøbninger af ypperlige samtidige Skulpturer fra Udlandet (Frankrig, Italien, Tyskland), for at Almenheden og fremmede Besøgende kan faa et Indtryk af, hvad der findes af middelalderlig Plastik i Skandinavien, og for at den hjemlige Forskning ved Sammenligning mellem hjemligt og fremmed kan faa en retfærdig Maalestok for Vurderingen af det hjemlige. Taleren anbefalede Kolleger at fremskaffe saadanne Afstøbninger over hjemlige Arbejder (hvad allerede tildels er sket i Nationalgalleriet i Kristiania).

Elfenbensbilledet fra Herlufsholm er dog ikke et nordisk Arbejde; dertil røber det for megen kunstnerisk Tradition. Armene er vel af Hvalrostand, men dette siger intet om Stykkets Proveniens. Hvalrossen var almindelig i Middelalderen ved Skotlands Kyster, og Hvalrostand er i Middelalderen benyttet til Skulpturer f. Eks. i Köln. Billedet fra Herlufsholm har paafaldende stilistisk Lighed med en Elfenbensgruppe, Nedtagelsen af Korset, i Louvre, et fransk Arbejde fra Midten eller 2. Halvdel af 13. Aarh. Billedet fra Herlufsholm er dog ældre, 1. Halvdel af 13. Aarh. Det maa efter Talerens Mening være nordfransk Arbejde, en Opfattelse, hvortil Adolph Goldschmidt efterat have set Afstøbningen havde sluttet sig, som det fremgik af et Brev, Taleren oplæste.

Gennem en Række Citater paaviste Taleren, hvorledes Opfattelsen af Kristus paa Korset skiftede fra oldkristelig og ældre middelalderlig Tid til den yngre Middelalder. I ældre Middelalder apostroferes Kristus paa Korset paa antik Vis som Triumfatoren, Herskeren over Himlen og Jorden. Senere, fra omtrent 1200, er det Kærlighed, Medfølelse og Medlidenhed, den Korsfæstede fremkalder. Det er til Følelsen, den Korsfæstede taler, saaledes som det bl. a. ses af Franciskaneren Bonaventuras Digt *Recordare sanctae crucis* og Jacopone da Todis *Stabat mater dolorosa*. Billedet fra Herlufsholm er sikkert et af de allerførste Værker af vesteuropæisk Kunst, i hvilket denne Medfølelse har givet sig fuldt adækvat kunstnerisk Udtryk.« (Eget Referat).

Endelig blev Mødets sidste Meddelelse givet af Inspektør v. Nationalmuseet Chr. Axel Jensen:

To sjællandske Bispeborge fra Middelalderen.

»Studiet af Middelalderens Borgarkitektur er et Barn af den litterære Romantik; den danske Banebryder er som bekendt Vedel Simonsen, han, som før nogen anden drømte om en arkæologisk Videnskab, og meget karakterisk er hans lille Bog fra 1813 om »Borgruinerne« med dens sværmeriske Indledningsdigte. Ruinernes Lyrik har holdt sig op gennem 19. Aarh. Selv om den haarde Nødvendighed tvinger os til at arbejde med Spaden og fremgrave sparsomme Murrester, har Forskningens romantiske Grundlag sikkert ogsaa virket til at gøre den ensidig og foraarsaget, at Studiet af de bevarede Bygninger er blevet forsømt. Og dette Forhold forklarer, at man i et lille, forholdsvis gennemstuderet Land som Danmark i de seneste Aar har kunnet gøre videnskabelige Opdagelser. Nyborg har ved den under Nationalmuseet foretagne Restaurering vist sig for en stor Del at kunne føres tilbage til 1200-Tallets senere Del, og ved Nationalmuseets systematiske Gennemgang af Danmark er der nu vundet Forstaaelse af to sjællandske Herregaarde,

hvis middelalderlige Oprindelse vel har været kendt, men som aldrig har været Genstand for nøjere Studium.

Fra Gjorslev paa Stevns er Afstanden til Kjøbenhavn i lige Linje kun 40 Kilometer, og fra Gaardens 25 m høje Taarn ses alle Hovedstadens Spir. Taarnet danner Centrum i det middelalderlige Hus, der har Plan som et latinsk Kors (Arme 11—15 m lange). Trods alle Ombygninger er det klart, at hele dette Anlæg er samtidigt, bygget af Kridtsten med Munkestensbælter. I den stærkest ændrede søndre Korsarm er der ved Udhugning fundet et rigt profileret, gotisk Vindue; Taarnets øvre Stokværk har bevaret Skydeskaar, et Vindeltrappehus kronet af en halvt fra Muren fremspringende Mariastatue, hvis Stil tilhører Tiden c. 1400, og under det nyere Pyramidetag løber en Spidsbuefrise, alt af Kridt. I det Indre staar de hvælvede Kældere udmærket bevarede, og i Stuen derover findes der hvælvede Sale. Baade Taarnets Stjernehvælv og nordre Korsarms fire, af en Granitsøjle støttede Krydshvælv har gotisk profilerede Formstensribber, og deres runde Slutsten er prydede med Vaaben i højgotiske Skjolde. Mærkerne, der kan suppleres med gamle Tegninger af de tilsvarende Slutsten i vestre Korsarms ombyggede Søjlesal, er for en Del de danske Bispedømmers Tegn (Ærkestiftets Laurentiusrist sidder midt i Taarnhvælvets Top), medens andre Vaaben henviser til Medlemmer af Roskilde Domkapitel fra Tiden ved Aar 1400 (Ærkedegnen Nils Lunge, Domprovsten Kristiern, Kannik Henricus Johannis af Ledøje) og til Roskildebisperne Niels Jepsen Ulfeld († 1395) og Peder Jensen Lodehat († 1416). Den sidste nævnes i en middelalderlig Kilde som »Fundator castri Gjordsleff«. Saaledes stemmer alt overens, Bygningsstil, Heraldik og litterær Overlevering; med absolut Sikkerhed kan fastslaas, at Gjorslevs Korshus er rejst af Peder Jensen Lodehat, Dronning Margretes trofaste Prælat og Raadgiver.

Gjorslevs Ejer, Godsejer, cand. jur. Fr. Scavenius, har

paa alle Maader støttet Nationalmuseets Undersøgelsesarbejde og selv bekostet en fuldstændig Opmaaling af hele Hovedbygningen. En lignende Inødekommenhed har Museet opnaaet hos Lensbaron Zytphen-Adeler til Dragsholm, den anden Bispeborg, der her skal omtales.

Paa Dragsholm ligger Middelalderen ikke saa klart for Dagen som paa Gjorslev, hverken arkitektonisk eller litterært. Som »Draugh« nævnes Bispeborgen første Gang 1313, som Draugsholm 1334, men bygningshistoriske Kildesteder findes ikke; dog er der fra Christian IV's Tid bevaret Prospekter af Borgen i dens Velmagt, før Karl X Gustavs Tropper sprængte dens store Taarn i Grus.

Bygningen staar nu hvidkalket, barokt, symmetrisk tilskaaret ved en Ombygning i 1690'erne. Men Plan og Omgivelser røber dog Middelalderen og dens Uregelmæssighed. Borgen har tilhørt den for 1300'erne ret karakteristiske Blandingstype mellem Høj- og Vandborg. Den 3 Meter svære Nordmur, sikkert sent middelalderlig, markerer den af Naturforholdene givne Angrebsside, i Nordvesthjørnet viser Brud i Murene det store Taarns Plads, men Opmærksomheden fængsles dog særligt af Sydfaçadens østre Del. Mellem dennes to Hjørne-Stræbepiller kan under heldige Lysforhold iagttages Spor af rundbuede Vinduer, ordnede i tre Grupper, hver paa tre Vinduer, af hvilke det midterste er højest. Ved Udhugninger er det fastslaaet, at disse Vinduer i alle Enkeltheder er romanske; Teglsteneene er riffelhuggede. Selve Façaden er 23 m lang, nu $14\frac{1}{2}$ m høj; de tre store Midtvinduer har en H. paa $4\frac{1}{2}$ m. Selv om det oprindelige Indre er ukendt og Bygningen ændret allerede i Gotikkens Tid, kan Sydfløjen bestemmes som et anseligt Palatium, der staar Maal med samtidige tyske og endda synes at have haft en i ret Vinkel sammenstødende Vestfløj (helt ombygget under Christian IV). Nøje Overensstemmelser med Roskilde Domkirke gør det mer end sand-

synligt, at Palatiet er bygget paa Valdemar Sejers Tid (henimod 1250).

Begge Borge taler klart og tydeligt om Roskildebispens Magt og Rigdom. Ingen af dem er helt og holdent Fæstninger, og de har sikkert staaet højt over Datidens typiske Adelsborge. Dragsholm viser, hvor forbavsende tidligt man herhjemme har bygget Borge med retvinklede Fløje, og det stiller os første Gang Ansigt til Ansigt med en dansk, romansk Façadekomposition, som tilmed viser sig at have været storslaaet og kunstnerisk gennemarbejdet. Gjorslevs Arkitektur er endnu mere bevidst. Planen synes at være ganske enestaaende, en original Tanke af Bygherre eller Bygmester, og de omhyggeligt gennemarbejdede Detaljer staar over det meste af den samtidige hjemlige Kirkearkitektur. Vi behøver ikke mere at tvivle om, at Danmark har kunnet skabe middelalderlig Profanarkitektur af kunstnerisk Rang.« (Eget Referat¹).

Hermed var Mødets archæologiske Meddelelser afsluttede.

Riksantikvarien, Professor Oscar Montelius stillede Forslag om, at det tredje nordiske Archæologmøde skulde afholdes i Stockholm 1922. Hertil sluttede sig paa Finlands Vegne fil. mag. Bjørn Cederhvarf og for Norge Professor A. W. Brøgger. Efter Udtalelser af Oscar Montelius og Sophus Müller erklæredes derefter det andet nordiske Archæologmøde for sluttet.

Om Eftermiddagen aflagdes Besøg i Landbrugsmuseet og Frilandsmuseet i Lyngby.

Til Mødet sluttede sig en Udflugt Torsdag d. 3. Juli til archæologiske Punkter i Egnen om Frederiksværk. Man besøgte Stenaldersbopladsen ved Sølager, som allerede den internationale Kongres 1869 besaa, men som nu har øget Interesse derved, at de nyere Undersøgelser har vist,

---

¹ Meddelelser om de to Gaarde er udarbejdet til Værket »Danske Herregaarde ved 1920«.

at den dannes af en ældre og en yngre, i Tid vidt forskellige Aflejringer, skilte ved et Lag nedskredet Sand; fremdeles den smukke Dysse ved Grønnæssegård. Begge Steder gav Inspecteur v. Nationalmuseet C. Neergaard orienterende Meddelelser. Middag indtoges i Frederiksværk. Heri deltog Ministeren for Undervisningsvæsenet S. Keiser-Nielsen og Kontorchef i samme Ministerium K. Glahn. Ministeren aabnede Talernes Række med Ønsker for det skandinaviske Samarbejde, sluttet i et Leve for Nordens Konger og Finlands Rigsforstander. Directeur, Dr. phil. M. Mackeprang bragte Mødets Tak til Regering og Rigsdag, Professor A. W. Brøgger Gæsternes Tak til den danske Komite, særligt til dens Formand, Dr. Sophus Müller.

Et Extratog bragte henimod Aften Selskabet til Kregome, hvor mindre Meddelelser gaves, i Kregome Kirke af Dr. Mackeprang, paa Kregome Høje af Dr. Sophus Müller.

MØDETS DELTAGERE.

Finland

Cederhvarf, B., fil. mag., med Frue.
 Nordman, C. A., fil. dr., med Frue,
 Helsingfors.
 Westerlund, F. W., Dr., Medicinal-
 råd, med Datter, Helsingfors.

Norge

Brøgger, A. W. Professor, dr.,
 Kristiania.
 Fett, Harry, Riksantikvar, ›
 Grieg, Sigurd, Amanuensis, ›
 Koren, O., Riksarkivar, ›
 Lange, Eyvind de, Museumsdirec-
 teur, med Frue, Stavanger.
 Petersen, Jan, Amanuensis,
 Kristiania.
 Petersen, Th., Museumsdirecteur,
 Trondhjem.
 Shetelig, H., Professor, dr., Bergen.

Sverige

Almgren, Oscar, Prof., Dr., med
 Frue, Upsala.
 Arne, T. J., Antikvarie, fil. dr., med
 Frue, Stockholm.
 Enquist, Arvid., fil. kand., Upsala.
 Erlandsson, S., fil. kand., Stock-
 holm.
 Frödin, O., fil. dr., Antikvarie, med
 Frue, Stockholm.
 Folke Hansen, fil. dr., Lund.
 Hellmann, Th., Museumsforst., Her-
 nösand.
 Karlin, G., fil. dr., Intendent, Lund.
 Lidén, O., Rektor. Jonstorp.
 Lindqvist, Sune, fil. dr., Docent,
 med Frue, Stockholm.
 Montelius, Oscar, Riksantikvarie,
 Prof., Stockholm.
 Nerman, Birger, fil. dr., Stockholm.

Nordin, F., fil. dr., Rektor, Vänersborg.

Rydbeck, Otto, fil. dr., Docent, Lund.

Rydh, Hanna, fil. dr., Stockholm.

Sahlgreen, J., fil. dr., Docent, Lund.

Schnittger, B., fil. dr., Antikvarie, Stockholm.

Åberg, N., fil. dr., Docent, Upsala.

Danmark

Andersen, P. O. A., Departementschef.

Andrup, O., Inspecteur v. Nationalhist. Mus., Frederiksborg.

Beckett, Francis, Dr., Museumsdirecteur.

Bidstrup, M., Professor, Bornholms Museum, Rønne.

Blinkenberg, Chr., Dr., Professor v. Universitetet.

Broholm, H. C., cand. mag.

Brøndsted, C., stud. mag. Frk.

Brøndsted, J., Underinspecteur v. Nationalmuseet, med Frue.

Carøe, Kr., Kredslæge.

Espersen, S., Forstander, Kolding.

Fenger, O., cand. jur.

Friis, A. G. M., Museumsbestyrer, Koldinghus Museum.

Friis, Holger, Vendsyssels hist. Mus., Hjørring.

Hansen, S., Politilæge.

Haugsted, E., Bibliotekar, Aarhus.

Holck, A., Amtsforvalter, Loll.-Falst. Stiftsmus., Maribo.

Jensen, Chr. Axel, Inspecteur v. Nationalmuseet.

Friis-Johansen, K., Dr., Underinspecteur.

Kjær, Hans, Inspecteur v. Nationalmuseet.

Lorentzen, F. C., Overlærer, Hist. Mus., Aarhus.

Mackeprang, M., Dr., Museumsdirecteur.

Madsen, V., Dr., Statsgeolog, Directeur.

Mathiassen, T., cand. mag.

Mogensen, M., Frk, Ny Carlsberg Glyptotek.

Müller, Sophus, Dr., Museumsdirecteur.

Neergaard, C., Inspecteur v. Nationalmuseet.

Nielsen, H. A., Dr., Professor.

Olrik, Hans, Dr., Professor.

Olrik, Jørgen, Inspecteur v. Dansk Folkemuseum.

Olsen, O., Kredslæge, Loll.-Falst. Stiftsmus., Maribo.

Reventlow, F. Greve, do., Maribo.

Rosenberg, G. A., Konservator v. Nationalmuseet.

Schiøtt, Fr., cand. polit.

Schultz, S., stud. mag.

Schmidt, V., Professor.

Smidt, C. M., Arkitekt.

Thomsen, Th., Underinspecteur v. Nationalmuseet.

Tryde, E. C., Overlærer, Bornholms Museum.

OFFERBRUNNEN FRÅN BUDSENE.

AF

DR. C. A. NORDMAN.

I juni månad år 1903 mottog Nationalmuseet ett bref från gaardmand Hans Didriksen i Mandemark på Møen med den egendomliga och intressanta upplysningen, att man vid dikesgräfning på låglänt, fuktig mark i Budsene by stött på en trädstam, hvori några bronsföremål och talrika djurben lågo. Museet lyckades förvärfva fyndet, som visade sig tillhöra den yngre bronsåldern, och en kort tid senare besökte dr. Sophus Müller och inspektör Th. Thomsen fyndplatsen för att göra noggrannare iakttagelser om dess läge och fyndets art. Insp. Thomsen afgaf till museets arkiv en redogörelse för besöket, och dr. Müller fogade några noter till denna¹, men det betydelsefulla fyndet har, ehuru det flerstädes omnämnts i litteraturen², ej ännu blifvit föremål för en närmare behandling. Under sådana förhållanden torde det löna mödan att i ett sammanhang redogöra för hvad man vet om Budsenebrun-

---

¹ Fyndbeskrifningen här nedan följer så nära som möjligt, stundom t. o. m. i ordvalet, dessa primäruppgifter; mus. nr. B 8022.

² Inspektör H. Kjær förevisade fyndet på det kgl. nordiske Oldskriftselskabs möte 29 mars 1904; en resumé af föredraget i Kjærs Report on recent finds from the Bronze Age, i Saga Book of the Viking Club 1905; F. Bojsen, Af Møns Historie. Den forhistoriske Tid, s. 72 f. och 164; s. 72 ej fullt tillfredsställande afbildningar af fornsakerna; fyndets museums-etikett upptryckt af Martin Olsson, En forntida brunn vid Gamla Uppsala, i Upplands fornminnesförenings tidskrift bd. 6 s. 319; H. Kjær, Fund fra Mark og Mose, i Aarb. 1915, s. 144.

nen och tillika undersöka om den möjligen har några motsvarigheter bland öfriga danska fynd.

Fyndplatsen ligger i tämligen låglänt terräng på matr. nr. 7 af Budsene, i Magleby socken, omedelbart intill och öster om ett stort afloppsdikey, som bildar gränsen mot den tillstötande jorden i Mandemark by. Vid upprensning af detta dike hade fyndet gjorts år 1903, och redan tidigare, då det på 1870-talet gräfdes, hade den västligaste delen af trädstammen skurits bort. Förhållandena gestaltade sig nu på följande sätt:

I jorden — öfverst ca. 20 cm. matjord, därefter ca. 55 cm. lera, under hvilken vattenförande kvicksand — hade gräfts en grop, hvari den metertjocka trädstammen ställts. Gropen var nedtill icke större än att den helt fylldes af stammen, men uppåt betydligt vidare: tomrummet i den öfre delen var fullpackadt med inemot 100 handstora och större, tätliggande stenar¹, hvilkas mellanrum voro fyllda med nedsilad jord. Den nu blott ca. 55 cm. höga, ihåliga trädstammen — enligt Sarauws bestämning af al² — var nedtill snedt tillhuggen för att lättare kunna tryckas ner i jorden; huru den öfre ändan varit afskuren kunde däremot ej afgöras, enär en del af trädet hade förruttnat. Stammen gick ned genom lerlagret ända till den vattenförande sanden, och allt tydde på att den borde uppfattas som en vattenbehållare: den har ställts ned i gropen för att samla grundvattnet, för att tjänstgöra som en, visserligen föga djup, brunn. På äldre kartor öfver Magleby socken ser man, att en oansenlig, enligt uppgift vid rådikets gräfning försvunnen bäck löpt strax öster om fyndplatsen, och brunnen skulle således — för att använda dr. Müllers formulering — ha legat vid ett litet och därför om sommaren sinande vattendrag.

¹ Bland dessa hittades några tillhuggna flintstycken, bl. a. ett förarbete till en spjutspets och en skifskrapa, mus. nr. A 21048—52. Man måste anta, att dessa tillfälligtvis kommit ned i stenpackningen, då brunnen gjordes.

² Måhända af ett ihåligt, gammalt träd.

I denna brunn gjordes ett fynd, som icke blott ger en datering af brunnen, utan äfven i sig själf har det största värde. En mängd djurben och de nedan beskrifna bronsföremålen lågo nämligen uti den ihåliga stammen. Men på grund af att ingen fackman var närvarande vid tömningen känner man ej alla detaljer om sakernas läge. Man vet blott, att nästan alla de djurben, som bevarades och senare fördes till museet, hittades uti stammen, blott få utanför den, i stenpackningen. Om bronsernas plats har man erfarit följande: ca. 15 cm. ofvanom stammens nedre kant stod ett stort hängkärl, och öfver det låg ett mindre kärl med botten uppåt, liksom ett lock. När det lyftes upp, såg finnaren ett bältesmycke, som stod på det stora hängkärlets botten. Under smycket lågo tre spiralarmringar stuckna in i hvarandra.

Fornsakerna datera fyndet: en blick på dem är nog för att man skall inse, att de tillhöra den andra tidsgruppen inom den yngre bronsåldern¹. Alla bronserna äro samtidiga, och fyndomständigheterna tillåta t. o. m. en närmare precisering: de ha alla på en gång nedlagts i brunnen; ringarna och bältesmycket ha placerats i det större hängkärlet och det mindre har hvälfits öfver det hela som lock. Om äfven alla djurbenen vid samma tillfälle kommit ned i brunnen är naturligtvis svårt att afgöra, men sannolikheten talar dock härför; bl. a. hade nästan alla benen — af hund, häst, får, tamsvin och tamoxe — samma patina².

¹ D. v. s. det 8nde af de 9 afsnitt, i hvilka den danska bronsåldern för närvarande indelas; Montelius' 5te period.

² Enligt vice-inspektör H. Wings bestämning höra till fyndet: ett skulderblad af en ung hund, ett skulderblad och några ben ur hufvudet af ett tamsvin; skenben, mellanhand och mellanfot af en liten häst; många ben af alla delar af skelettet af minst 2 gamla och 1 ungt får, här ibland dock endast ett mellanhandsben (jfr. nedan), och dessutom ett ben af gammalt får med annan patina än de öfriga; tamoxe: många ben af minst 2 vuxna och 3 kalvar, af alla delar af skelettet, dock ej af händer och fötter; det ser ut som om dessa hade aflägsnats tillsammans med

Vi ha således här att göra med ett fynd från den yngre bronsåldern, nedlagt som offer i en brunn, som offer åt vattnets gudomlighet; någon annan rimlig förklaring torde man ej kunna finna. Och offret af de rikt ornerade bronserna har ledsagats af ett djuroffer. Det tyckes emellertid framgå af v.-insp. Wings uppgifter, att djuren ej offrats med hud och hår, och redan brunnens ringa storlek har för öfrigt förbjudit offer af sådan art. Man torde således ha rätt att anta, att blott utvalda delar af de olika husdjurens kroppar offrats, och härmed stämmer det äfven öfverens, att hästen, hunden och svinet blott voro företrädade af få ben.

Innan vi undersöka huruvida Budsenebrunnen har motsvarigheter bland öfriga danska fynd, torde det vara skäl att ge en närmare beskrifning af bronserna.

De båda rundbottnade hängkärlden ge karaktäristiska prof på tidens stil. Det större (fig. 1), hvars ornamentik uppvisar flere intressanta detaljer, har vid mynningen ett vågrätt, smalt, genombrutet band af ovanlig art; det afbrytes vid de två öronen, som höja sig blott svagt öfver randen. På andra kärl har detta band oftast en dubbel, stundom fyrdubbel, räckan af trekantiga hål¹, men på Budsene-exemplaret ha små bronsringar placerats mellan kärlets rand och bandets inre kant². Ornamentiken koncentrerar sig på kärlets rand och bukparti; skuldran har som vanligt ingen dekoration. Genom smala band bildade af små inslagna, snedt-

huden, då djuren flåtts, så som det äfven sker nu för tiden; slutligen en genomskuren, hvit halskota af tamoxe, troligen från ny tid. — Det bör observeras, att benen ej insändes till museet tillsammans med resten af fyndet, utan uppsamlades kring brunnen vid insp. Thomsens och dr. Müllers besök. Möjligheten af nyare inblandning är därför ej utesluten.

¹ Se t. ex. Montelius, *Die typologische Methode*, fig. 248, 249, 256.

² Jfr. Sophus Müller, *Ordnung etc.*, *Bronzealteren* 388, och Madsen, *Afbildninger etc.*, *Bronzealteren*, *Suiter* pl. 36, fig. 1; på dessa kärl är ringräckan dock dubbel. En motsvarighet till Budsene-exemplaret föreligger i ett pommerskt fynd, se *Photographisches Album der prähistorischen und anthropologischen Ausstellung zu Berlin 1880*, Section III, pl. 15. — Jfr. det nedanför omtalade bältesmycket.

ställda — man kunde säga 8-liknande — figurer, som begränsas af dubbla linjer kantade af små cirkelbågar, indelas buk- och bottenpartiet i tre ornamentfält. Bottnens midt upptages af ett ornamentalt omformadt hakkors¹, och om-

Fig. 1. Hängkärl från Budsene. ²/₃.

kring detta löper ett för denna tid synnerligen typiskt ornamentband, hvars uppkomst ej ännu torde vara fullt klarlagd; samma ornament fyller de öfriga fälten på kärlets buk². Den breda randen, som kantas af snörornament, är

¹ Som på Montelius, *Minnen*, f. 1411.

² Som bekant synnerligen allmänt på hängkärl; stundom äfven på andra föremål, se t. ex. en själländsk rakknif, mus. nr. B 8343; jfr. det nedan omtalade bältesmycket. — Montelius har trott sig finna förebilderna för ornamentet i sydeuropeiska bandflätningar, se *Månadsblad* 1881, s. 42; och Neergaard har sökt förutsättningarna i de band af snedtliggande små S-formiga figurer, som förekomma t. ex. på ett fynskt hängkärl från den yngre bronsålderns första period; se *Nordiske Fortidsminder* I, s. 93, 103, pl. XIX.

rikt dekorerad. Genom grupper af lodräta linjer indelas den i fyra lika stora fält, som äro fyllda af ett ornament bestående af koncentriska cirklar med midtpunkt, förbundna genom tredubbla, böjda linjer. De vertikala linjegrupperna under kärlets öron äro kantade af koncentriska bågar, ställda så att de bilda liksom lodräta våglinjer. De två öfriga linjegrupperna kantas åter af snedstreckade trianglar. Medan det sistnämnda ornamentet tyckes vara ovanligt på hängkärl — jag känner ej andra exempel — förekomma våglinjer ofta¹, stundom äfven på andra föremål². Ornamentet i fälten mellan de vertikala linjegrupperna uppvisar flere små oregelbundenheter. I ett fall afslutas det af de koncentriska kretsarna, i andra föras linjerna ut öfver den sista kretsen, och en gång dela de sig i två grupper, hvilka slingra sig i tidens stil: allt goda exempel på att tillfälligheter och tecknarens infall spela en roll för utformandet af detaljerna inom det gifna schemat. Ornamentet som helhet är ingalunda okänt för den, som sysslat med den yngre bronsåldern: man finner det på hängkärl från Bohuslän, Själland och Slesvig, och på dessa har det förts rundt kärlet³. Synbarligen är denna dekoration ursprungligen afsedd att användas just på detta sätt som ett rundtlöpande ornament, och när den på Budsene-kärlet huggits itu är detta ej organiskt betingadt. Men ornamentet har dock här sin rätta plats. Helt meningslöst verkar det däremot på en rakknif⁴, här är det konstnärligt sedt en omöjlighet; men knifven står också isolerad: ett försök, som till ingenting ledt.

¹ Se t. ex. Madsen, Afb., Broncealderen, Suiter, pl. 36, fig. 1; Nordiske Fortidsminder I, pl. XXI; Beltz, Die vorgeschichtlichen Altertümer des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin, pl. 42, fig. 85.

² Se t. ex. rakknifven Madsen, Afb., Broncealderen, Samlede Fund, pl. 14, fig. 1. Jfr. den nedan afbildade spjutspetsen.

³ Sophus Müller, Sønderjyllands Bronzealder, Aarb. 1914, s. 296 och 302, fig. 48 och 53; Montelius, Die typologische Methode, s. 62, fig. 228 a och Minnen från vår forntid, f. 1395.

⁴ Mus. nr. B 4547, från okänd fyndort.

Det ligger naturligtvis nära till hands att framställa frågan huru detta bandornament uppstått. Vid sökandet efter prototypen har man här som alltid att ej blott hålla sig till ornamentala likheter: man måste äfven uppställa fordran, att förebilden användts på samma sätt och i likartade sammanställningar. Budsenekärlet och de öfriga ofvan nämnda föremålen, som prydas af det i fråga varande ornamentet, tillhöra alla den 2dra af den yngre bronsålderns perioder. Vi äga emellertid några hängkärler från det närmast föregående tidsafsnittet, i hvilkas ornamentik prototypen möjligen kunde finnas. Jag tänker främst på ett kärl i fyndet från

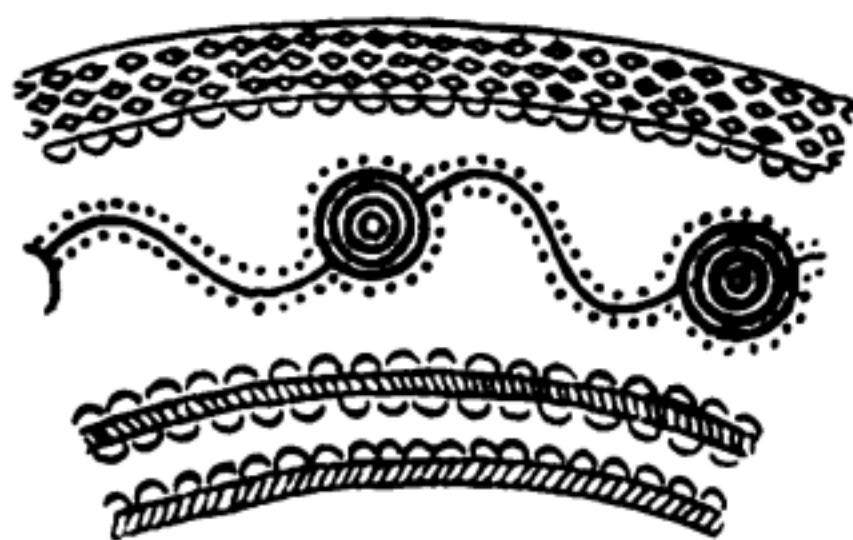

Fig. 2. Ornament på hängkärlet från Fænøgaard. ²/₃.

Øgemose i Næsbyhoved-Broby socken på Fyen¹. Dess rand är odekorerad, men på bottenpartiet finnes ett ornament bestående af rätt stora, koncentriska cirklar förbundna med linjer, som i ena ändan bilda tangenter till kretsarna, medan den andra är svagt böjd. Söker man vidare, finner man t. ex. ett litet hängkärlet från Fyen², på hvilket de koncentriska kretsarna förenas af tangenter³. Men å andra sidan kan man nämna ett kärl⁴, som tillhör ett depotfynd från Fænøgaard vid Middelfart på Fyen: här förenas cirklarna af en böjd, med punkter kantad linje, som ligger mellan dem (fig. 2), ej som på Øgemosegaardkärlet delvis ofvanom dem. Vid sidan af Fænøgaardkärlet kan man ställa det, som tillhör ett fynd från den äldre bronsålderns slut och är hittadt vid Parchim i Mecklenburg⁵. Men ännu närmare Budsenekärlets ornament leder

¹ Madsen, a. a., Samlede Fund, pl. 21, fig. 2; jfr. ett bältesmycke a. a. pl. 33, fig. 6.

² Madsen, a. a., Suiter, pl. 37, fig. 6.

³ Detta ornament är som bekant rätt allmänt; det finnes t. ex. på en svensk spjutspets, som måhända tillhör Montelius' 4de period, ehuru den af Åberg, Kalmar läns bronsålder, s. 22 och Montelius. Minnen f. 918 hänförs till den 2dra perioden.

⁴ B 7466. ⁵ Beltz, a. a., pl. 34, fig. 112.

oss dekorationen på ett hängkärl från Egebjerg i Kirkeby socken, Sunds härad, på Fyen¹: olikheten består här blott i att Egebjergkärllets koncentriska cirkclar förenas af en punkt-kantad linje, som på Budsene-exemplaret ersatts af en tredubbel hellinje. Med dessa kärl tyckes det mig, att vi stå vid förklaringen på Budsene-ornamentets uppkomst. Det är den

Fig. 3. Ornament
på hängkärl från
Budsene. ²/₃.

sista utlöparen i en serie, som begynner med den gamla spiralornamentiken och fortsättes af koncentriska kretsar, ofta förbundna af tangenter, stundom af böjda linjer. Men det är omöjligt att med bestämdhet häfda, att endast Øgemosekärllets ornament-typ och genom den cirkelarna med tangenter varit Budseneornamentets främsta förebild: denna kan äfven och bör väl också snarare sökas i dekorationen på Parchim- och Fænø-gaardkärlet, i cirkelarna förenade med böjda linjer; Egebjerg-exemplaret bildar här den närmaste länken. Men på flere vägar kan också i denna detalj målet ha nåtts, och vi få nöja oss med att konstatera de viktigaste etapperna.

Efter den utförliga beskrifningen af det stora Budsene-kärlet är det nog att omtala det mindre med blott ett par ord. Det saknar den invändiga kanten, det saknar också de smala band, som på det större indela bukpartiet i tre ornamentfält. Randen är odekorerad, och på buken finnas samma karaktäristiska ornament som på det redan beskrifna exemplaret. Blott bottenens dekoration förtjänar ett omnämnande (fig. 3). I denna form är ornamentet ovanligt — jag påminner mig intet annat exempel — men i själfva verket är det blott en omformning af ett rundtlöpande ornament, som förekommer allmänt på hängkärlens buk².

¹ I apotekar Mikkelsens samling i Odense museum.

² Jfr. t. ex. Sophus Müller, Ordning 396; Madsen, a. a., Samlade Fund, pl. 30, fig. 4; Nordiske Fortidsminder I, pl. XXI; Montelius, Die typologische Methode, fig. 228, 238, 240 och Minnen från vår forntid, fig. 1395, 1401, 1402, 1411.

Fig. 4. Smycke från Budsene. $\frac{2}{3}$.

Det stora kupformiga bältesmycket (fig. 4) ansluter sig stilistiskt sedt fullkomligt till hängkärnen. Detta gäller både formgifningen och ornamentiken; äfven underordnade detaljer uppvisa öfverensstämmelser. Den aflånga knapp eller rättare ögla, som finnes på smyckets inre sida, är sålunda utförd i samma manér som det invändiga kantbandet på det stora hängkärlet: också här ha små ringar fogats in i det aflånga stycke, som avslutar öglan nedtill. Som bekant ha de kupformiga smyckena i regeln en invändig ögla och en, ofta hjulformig, knapp. Af knappen, som icke bevarats på detta exemplar, ser man ett spår i form af ett litet hål i kupans vägg midt emot öglan.

Kupans topp avslutas upptill af en lös rund skifva med

koncentriska linjeband. Närmast den lilla tapp, som skjuter upp från toppens öfre sida och bildar skifvans axel, finnas några helt små, oregelbundet inslagna fördjupningar, hvilka troligen varit fyllda med någon massa — kanske harts — som fäst skifvan vid tappen. Af denna massa är dock intet bevaradt.

Den nästan cylindriska toppens dekoration — vinkelband, trianglar, halfcirkelbågar, grupperade mellan smala band af rundtlöpande linjer — öfverensstämmer i hufvudsak med ornamentiken på andra smycken af samma art¹, om än cirkelbågarna äro ovanliga på denna plats. Ett trådornament skiljer toppen från kupans kropp, och ett annat följer smyckets nedre kant, medan ett band bestående af två dubbellinjer, hvilkas mellanrum upptagas af regelbundet ordnade små ornament, inslagna med en aflång stämpel, delar kroppen i två hälfter. I den nedre återfinna vi samma ornament som på de båda hängkärlens bukpartier; den öfres ornering består af liggande S-liknande figurer, hvilkas ena ända afslutas i något, som liknar ett djurhufvud, ofvanom ett mångdubbelt band af halfcirklar, hvilkas uppåtriktade spetsar — utom den nedersta — löpa ut i nästan spiralartade bågar. De S-formade figurernas föregångare kunna sökas på bronser från slutet af den yngre bronsålderns första period. T. ex. på en rakknif som Worsaae afbildat²: mellan stäfven på en skeppsbild och knifvens handtag finnas här ett par små S-figurer utförda med en linje, och på rakknifvar från den period Budsenefyndet tillhör finnas likartade figurer, men formade som bältesmyckets; af vikt är det härvidlag, att också dessa figurer ofta äro anbragta på samma plats — mellan skeppet och handtaget — som på den äldre knif-

¹ Madsen, a. a., *Suiter*, pl. 39. fig. 8; id., a. a., *Samlede Fund*, pl. 30, fig. 3; Montelius, a. a., fig. 1389.

² *Industrial arts of Denmark* fig. 123; från Udbyhøj, Udby socken. Rougsø härad. Randers amt, B 2866.

ven¹. Under denna tid är ornamentet i själfva verket mycket vanligt, och som alla andra formas det om efter de skiftande stilarna: ett exempel från periodens början har Neergaard afbildat², och i enstaka fall går det ned i fynd, som präglas af bronser från bronsålderns sista afsnitt³.

Redan Montelius har framhållit, att ett ornamentband som det, hvilket löper under S-figurerna, kan härledas ur det strålornament, som finnes på botten af hängkärll från slutet af den äldre och början af den yngre bronsåldern⁴, och han har pekat på de många öfvergångsformerna. Det afgörande beviset ligger i att de senare formerna i många fall användas på samma sätt som förebilderna, placeras kring kärlets botten⁵. Detsamma gäller äfven strålornamentet kring spetsen på några bältesmycken: äfven här placeras ofta de yngre formerna på samma sätt som de äldre⁶. I dessa fall kan man utan tvekan härleda det sena ornamentbandet ur strålornamentet. Emellertid bör det observeras, att ornamentet på Budsenesmycket är användt på ett helt annat sätt, i det nämligen bågarnas konkava sida är vänd uppåt; dekorationen är m. a. o. icke lagd koncentriskt kring smyckets spets. I detta fall kan den således ej härledas direkt ur strålarna kring de äldre smyckenas spets eller kring hängkärlets botten. Det är dock sannolikt, att man äfven i detta fall kan uppfatta strålornamentet som utgångspunkten, ty när ett nytt motiv — här det sena bågbandet med svängda

¹ T. ex. a. a., fig. 124.

² Nordiske Fortidsminder I, s. 99, fig. 16.

³ Madsen, a. a., Samlede Fund, pl. 30, fig. 3.

⁴ Månadsblad 1881, s. 37 f.

⁵ Se t. ex. mus. nr. 12506 från Stude, Hemmershøj socken, Slagelse härad, Sorø amt; B 3409 från Vester Doense, Vebbestrup socken, Hindsted härad, Aalborg amt.

⁶ Jfr. Madsen, a. a., Suiter, pl. 39. fig. 3 och 9 med Montelius, Minnen, fig. 1157, 1384 och Nordiske Fortidsminder I, pl. XIX bältesmycket nere till höger.

spetsar — en gång fått sin fasta form, kan det användas också i andra sammanställningar än den ursprungliga¹.

Budsenefyndet innehåller som tidigare nämnt utom de nu beskrifna bronserna tre spiralarmringar. Den största af dem är afbildad i fig. 5; de båda andra ha en något mindre diameter och färre spiralvindlingar. Blott den ena ändan på dem är upprullad i spiral, den andra är omböjd och bildar

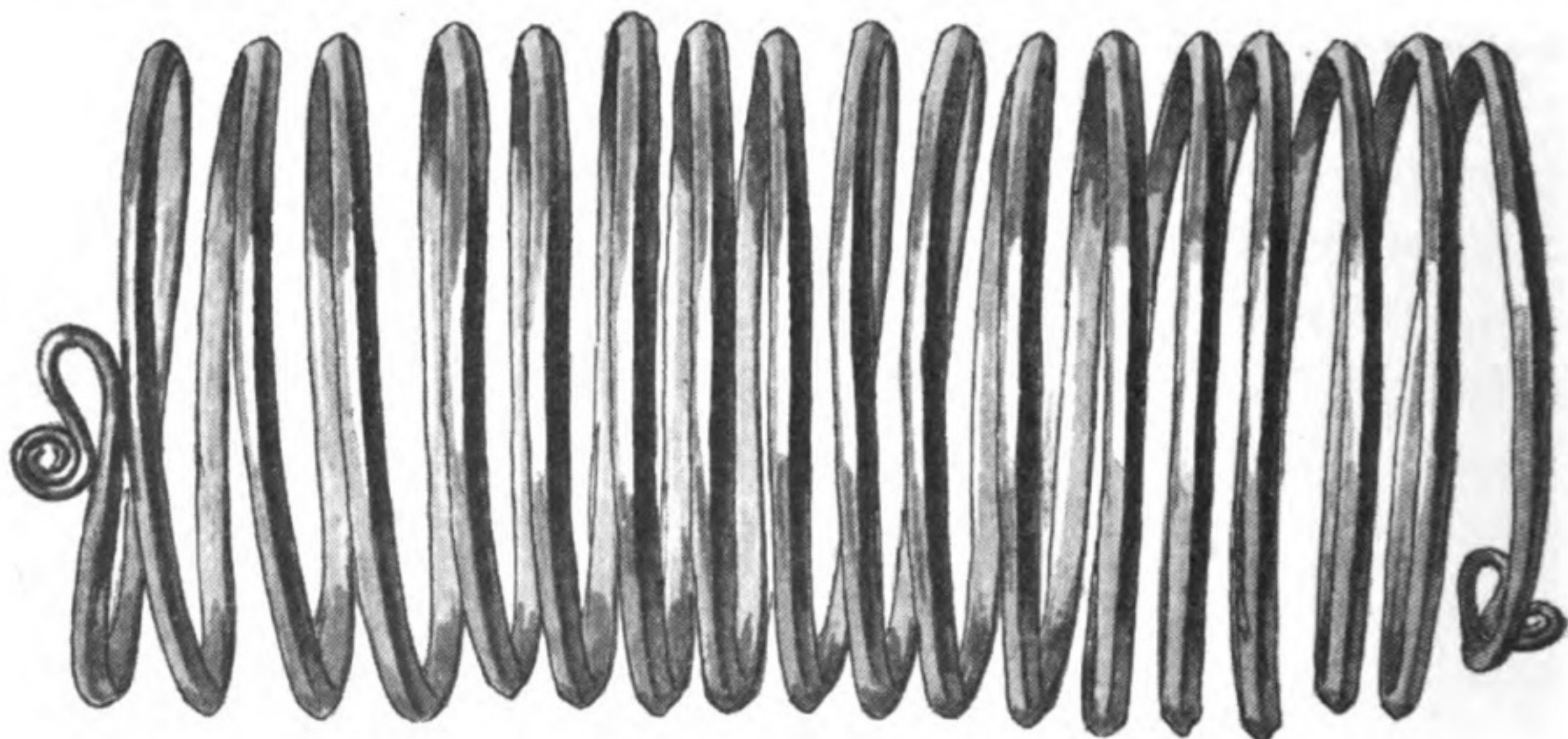

Fig. 5. Spiralring från Budsene. ²/₃.

liksom en liten krok; på den ena af ringarna sitter i denna krok en tunn bronstråd, som är förd ett par hvarf om den närmaste spiralvindlingen. Ringarna falla stilistiskt sedt fullständigt inom ramen för den yngre bronsålderns andra tidsgrupp; jag påminner om rakknifvarna med spiralskaft, halsringarna med ovala ändskifvor och spiraler o. s. v. Men typen själf är sällsynt: utom Budseneringarna finnas i Na-

¹ Man kunde äfven tänka sig en annan utvecklingshistoria för ornamentbandet, då det är placeradt som på det ifrågavarande håltesmycket. Det finnes nämligen några hängkärl (Nordiske Fortidsminder I, s. 92, fig. 10) och håltesmycken (Madsen, a. a., Samlede Fund, pl. 22, fig. 7 och 8) med strålar — som vanligt ordnade kring kärlets botten och smyckets topp — hvilkas spetsar, ej baserna, förenats med bågar. Om baserna klyfvas och svängas utåt uppstår det ofvan omtalade ornamentbandet, placeradt på samma sätt som Budsenesmyckets. Både på grund af vissa egendomligheter hos strålarna och bristen på öfvergångsformer mellan dessa tidiga ornament och det yngre bandet är denna utveckling dock mindre sannolik än den ofvan skisserade.

tionalmuseet blott tre exemplar från okänd fyndort¹; om någon af de öfriga talrika spiralarmringar, som föreligga i samlingen, ursprungligen haft ändspiraler är omöjligt att afgöra². Vid sidan af armringarna kan man ställa några få danska fingerringar med upprullade spiraländar, men ett ingående på dem och närstående former faller utanför denna uppsats räckvidd.

Sammanställningen af hängkärl, bältesmycke och spiralringar är icke okänd i danska mossfynd från den yngre bronsåldern, och alla formerna höra som bekant t. o. m. till de oftast förekommande. Men af den omständigheten, att Budsenefyndet är ett otvifvelaktigt offer åt någon vattengudomlighet, kan man ej utan vidare draga slutsatsen, att alla liknande fynd nedlagts som gåfvor åt samma makt. Att många af dem äro votivfynd af analog art kan man dock förmoda, och fyndomständigheterna peka äfven stundom i samma riktning.

I den förteckning öfver danska depotfynd, som Sophus Müller gifvit, omtalas bl. a. ett fynd med hängkärl och bältesmycke, spiralringar och armband med klapperbleck — således en kombination som mycket påminner om Budsenefyndets — från Ørum socken nära Horsens i Jylland; bronserna, som tillhöra den yngre bronsålderns andra period, uppges funna »ved en Aa i et Gravsted, som ved Vandets Forbiløben kom til Syne»³. Att fyndplatsen ej kan ha varit

Fig. 6.
»Mejsel« från
Kirkesøby.
2/3.

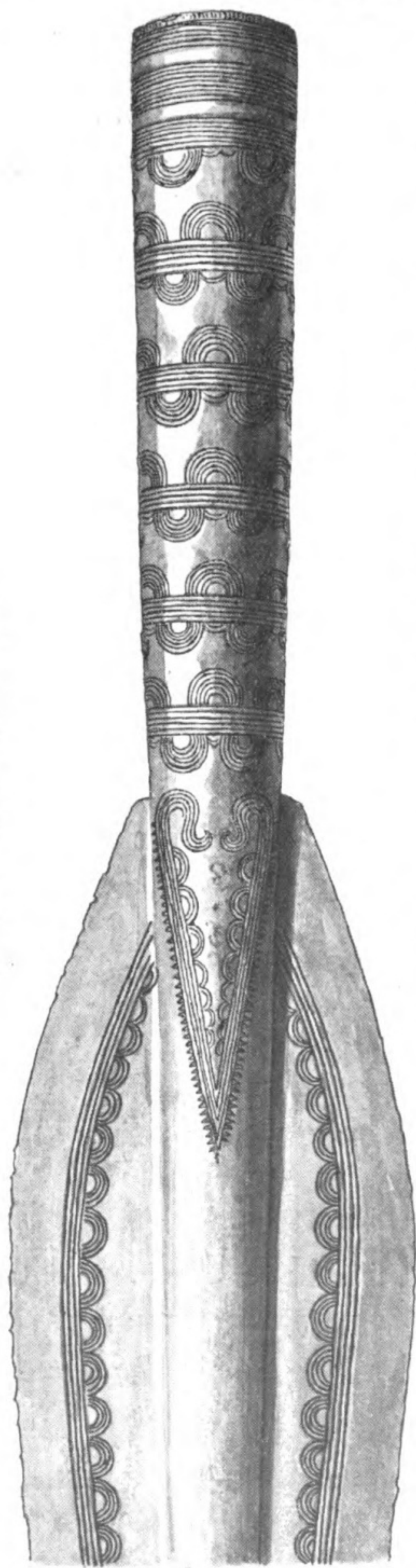
¹ En afb. Madsen, a. a., Suiter, pl. 34, fig. 2; de öfriga af patinan att döma funna tillsammans.

² En spiralring med ändspiraler från okänd fyndort finnes i Odense museum; en dylik från Värmland afb. i Ant. tidskr. f. Sverige III, s. 377, och Montelius, Minnen, f. 1301.

³ Aarb. 1891, s. 246; mus. nr. LXVI—LXXI.

Fig. 7. Spjutspets från Kirkesøby.

en graf är klart, och möjligheten att bronserna äro ett vattenoffer ligger nära till hands. Ett fynd från den äldre bronsåldern, som leder tanken i samma riktning har gjorts i Faardrup by och socken i Sorø amt: här hittades några spjutspetsar m. m. »ved Rensning af en Vanding»¹.

Emellertid kan man ej med full säkerhet ställa dessa båda fynd vid sidan af Budseneoffret. Lyckligtvis existera dock ett par motsvarigheter till detta. Nationalmuseet äger ett fynd från Kirkesøby i Baag härad på Fyen, som består af svärd, spjutspets och ett redskap, som torde böra uppfattas som en mejsel². Mejseln (eller stämjärnet om man så vill), (fig. 6) är ganska stor — 35 cm. lång — och t. v. enastående i det nordiska materialet. Den består af en fyrkantig, nedåt afsmalnande bronsstång med rundade kanter och smal egg; den motsatta ändan har ett litet hufvud, tydligen afsedt att motta hammarslag, och den öfre delen är ornerad

¹ a. a., s. 222.

² Mus. nr. B 3241—44, från Kirkesøby by och socken, Baag härad, Odense amt.

med bälten af rundt stången löpande linjer, kantade af små cirkelbågar. Spjutspetsen, som tyvärr är afbruten och något böjd, är ett verkligt praktexemplar, öfver 57 cm. långt och rikt orneradt i tidens stil (fig. 7). Kring holken löpa flera linjeband kantade med grupper af koncentriskt cirkelbågar, som placerats så, att de förlängda genom bandet bilda fortlöpande mångdubbla våglinjer; flerstädes ha mindre bågar skjutits in mellan de större. Närmast spjutets skaft finnas bågarna blott på den mot bladet vända sidan af bandet, medan åter holkens afslutning uppåt är ornerad på ett sätt, som påminner om vissa skeppsbilder på rakknifvar. Parallellt med eggarna löpa tredubbla linjer, invändigt kantade af cirkelbågar, som nära spetsen ersättas af små trikanter. Vill man finna motsvarigheter till denna ornamentik använd på likartade föremål kan man hänvisa till den utomordentligt vackra, nästan 29 cm. långa doppskon till ett spjut från Pejrup på Fyen (fig. 8)¹ och till en annan liknande från Skåne²; en spjutspets med en torftigare utformning af samma ornamentmotiv finnes i Viborg museum³. Spjutspetsar med olika varianter af samma ornament på holken gå långt söderut: de finnas t. ex. i Bayern⁴, Schweiz⁵, Normandiet⁶ och

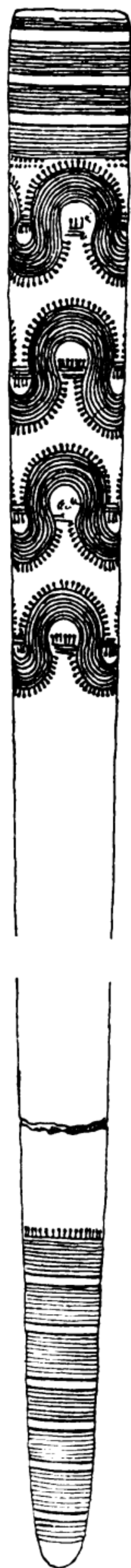

Fig. 8. »Doppsko« från Pejrup. $\frac{2}{3}$.

¹ Funnen i en mossas i Pejrup, V. Aaby s., Salling h., Odense a.; i Odense museum, nr. 3508.

² Montelius, *Minnen*, 1229; *Månadsbladet* 1891, s. 177 ff. 37 a.

³ Viborg museum, nr. 4072.

⁴ Lindenschmit, *Altertümer*, I, Hft. V, Pl. 2, Fig. 8.

⁵ Heierli, *Der Pfahlbau Wollishofen*, pl. I, fig. 8.

⁶ Déchelette, *Manuel* II, s. 220.

Fig. 9. Svärd från
Kirkesøby. ²/₃.

t. o. m. ända nere vid Adriaterhafvet¹. På spjutspetsar af något afvikande form, funna i schweiziska pålbyggnader, finnes en dekoration, som synbarligen står i nära samband med den omtalade², och vägen mellan Norden och södra Mellaneuropa markeras af flera fynd³. Till fyndet hör slutligen den öfre delen af ett Hallstattsvärd — ett af de få i Danmark funna, — och den nedre delen af klingan till ett annat svärd. Denna visar att svärdet haft en rundad midtrygg — ett drag, som ej är okänt under bronsålderns slut⁴ — men tillåter för öfrigt inga iakttagelser af intresse. Hallstattsvärdet (fig. 9) framter de vanliga kännetecknen: hak i eggarna, inga sidokanter på grepptungan, som har två hål för naglar. Ett något ovanligare drag är den lilla tapp med nagelhål, som upptill avslutar grepptungan⁵.

¹ Szombathy i Mitteilungen d. prähistorischen Kommission d. Kais. Akademie d. Wissenschaften II, s. 137.

² Möringen: Lindenschmit. a. a., II, hft. IV, pl. I, fig. 2, af järn och brons; Steinberg vid Nidau: Keller, Pfahlbauten, 1 Bericht, pl. V. fig. 8.

³ Af danska spjutspetsar kan Sophus Müller, Ordning etc., Bronzealderen, fig. 366 anföras som ett tidigare stadium af typen.

⁴ Jfr. Madsen, a. a. Samlede Fund, pl. 30, fig. 1.

⁵ Jfr. Madsen, a. a., Samlede Fund, pl. 30, fig. 1; på detta exemplar är tappen dock ej genomborrad liksom ej heller på järnsvärdet Svenska fornminnesföreningens tidskrift, bd. 12, s. 287 f. och Montelius, Minnen, 1442. Varianten känd också söderut, se t. ex. v. Sacken, Das Grabfeld von Hallstatt, pl. V, fig. 6; Montelius, Minnen, texten till f. 1196—1200.

Detta fynd står i tid rätt nära Budseneoffret: spjutspetsens och mejselns ornamentik tillhör den andra gruppen inom den yngre bronsåldern, och svärdet kan hänföras till samma afsnitt, om än närstående exemplar stundom hittats jämte föremål, som med rätta tilldelats det följande¹. Men icke blott tiden öfverensstämmer i stort sett med Budsenebrunnens. Också fyndomständigheterna äro likartade. Bronserna hittades redan 1883 vid gräfning af ett dike på sluttningen mot en mosse, som efter en närliggande backe kunde kallas Gjedefbjerg mosse. De lågo i ca. 90 centimeters djup tätt intill hvarandra; spjutspetsen var afbruten, och de båda styckena lågo parallellt, snedt öfver dem låg det ena svärdfragmentet, medan det andra hittades midt emellan delarna af spjutspetsen, i deras förlängning; mejseln var instucken i spjutets holk. 75 cm. väster om fyndplatsen stod på den fasta botten en ca. 90 cm. hög, 1,10 × 0,90 m. vid, ihålig ekstam, som »utan tvifvel användts som brunn». Håligheten var fylld med handstora stenar, som upptill äfven lågo omkring den; på dess botten hittades bitar af två större, rätt fina lerkärl, enligt Henry Petersen härstammande från järnåldern²; många djurben och en gren af ett kronhjorts-horn lågo äfven bland stenarna.

Likheterna med Budsenefyndet äro påtagliga, men olikheterna falla äfven i ögonen, och fyndupplysningarna äro tyvärr så bristfälliga, att man ej kan klargöra alla detalj-spörsmål. Man torde i hvarje fall kunna fastslå, att ekstammen verkligen representerar en brunn; det finnes ingen anledning att härvidlag opponera mot Henry Petersens uppfattning. Men däremot kan man knappast med full säkerhet afgöra, i hvilket förhållande bronserna stå till själfva brunnen. Man kunde tänka sig, att de offrats i ett källdrag,

¹ Madsen, som föregående not.

² Uppgiften kan ej verifieras, enär lerkärlsbitarna tyvärr ej kunna identifieras. För öfrigt bygga alla fyndupplysningar på finnarens utsago. Henry Petersen besökte platsen omedelbart efter att fyndet gjorts.

hvari trädstammen senare ställts ned som vattensamlare, men det antagandet låter lika väl försvara sig, att brunnen vore lika gammal som eller äldre än bronserna, hvilka i detta fall offrats invid den. Om förhållandet mellan bronserna, djurbenen och lerkärlsbitarna kan ingenting sägas med bestämdhet. Henry Petersens uppgift, att lerkär-len tilhörde järnåldern, kan vara oriktig: det är i många fall ytterst svårt att datera oornerade lerkärlsbitar, och ornament nämnas ej. Den möjligheten finnes äfven, att lerkär-len alls ej företräda offer: de kunna ha fallit i brunnen vid vattenhämtning och krossats. Om djuroffret är samtidigt med bronserna kan ej heller afgöras, och man kan inte ens vara säker på att benen representera blott ett offer. Man kan således blott konstatera, att bronserna på ett eller annat sätt stå i förbindelse med brunnen, antingen så att de nedlagts vid brunnen eller att de offrats i den källa, hvari brunnen senare ställts.

Vi ha således i Budsene- och Kirkesøbyfynden två fullt säkra källoffer från den yngre bronsåldern. Till dem sluter sig ett tredje fynd från äldre tid.

I december 1909 företogs i »Trægaarden» på nordslutningen af St. Jørgensbjerg i Roskilde en gräfning för en källare. Under arbetet hittades tre bronssvärd, som insändes till Nationalmuseet¹, där fyndet väckte intresse och föranledde, att inspektör H. Kjær reste till platsen. Det vackraste, 65 cm långa svärdet tillhör den sydtyska typ med åttkantigt fäste, som i så många exemplar är funnen i Skandinavien. Fig. 10 visar fästet och klingans öfre del. Ornamenten äro typiska, om än de fortlöpande spiralerna ej förekomma så vanligt som koncentriska kretsar². Formens tidsställning är bestämd genom några fynd: den tillhör den

¹ Mus. nr. B 9062—64.

² Se t. ex. Madsen, a. a., Suiter, pl. 9, fig. 46; en svensk motsvarighet, se Montelius, Minnen, 891.

4de af den danske bronsålderns tidsgrupper¹. Det andra svärdet har en 36,7 cm. lång klinga af karaktäristisk nordisk form, sådan den förekommer på svärd från denna period, med två-till fyrdubbla linjer längs den rundade midtåsen; den lösa knappen har drag af den tredje gruppens svärdknappar²: rundadt rombisk form och rombiskt framspring upptill; den har koncentriska kretsar på öfre sidan, men spiraler på den korta holken. Af det tredje svärdet är blott den upptill skadade 48,2 cm. långa klingan bevarad; formen är nordisk, men föga utpräglad; på sidan af midtåsen spår af linjer. Sannolikheten talar för att dessa tre svärd samtidigt nedlagts på platsen; de typologiska indicierna äro för svaga att ge stöd för en motsatt uppfattning, men som nedan ses ge fyndupplysningarna intet afgörande svar på frågan.

Jorden på fyndplatsen i Trægaarden bestod intill 2 meters djup af påkörd fyllning, i hvilken bl. a. medeltida mynt hittades. Under detta tjocka lager låg ett mullskikt på $\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{2}$ meters mäktighet; det

¹ Sophus Müller, i Aarb. 1909, s. 75 ff.

² Jfr. a. a., fig. 43—44. Knappen hör utan tvifvel till denna klinga; patinan är den samma på båda styckena. En lös nagel hör troligen till samma svärd.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1920.

Fig. 10. Svärd från Roskilde. $\frac{2}{3}$.

gjorde intryck af att vara fullständigt orördt. Mullen hvilade på nästan hela utgräfningsområdet direkt på orörd, fast lerjord, hvars yta liksom mullens sluttade, markerande backens fall. På två ställen, tätt invid hvarandra, iakttogos i lergrunden små sänkningar, och ofvanom dem hade den mörka mullen en annan karaktär än för öfrigt. Här bildades två tydligt skönjbara, om än ej skarpt afgränsade, fläckar, af hvilka den västligare — den tydligaste — var 20 cm. tjock och $\frac{2}{3}$ m. i diameter. Färgen påminde om den omgifvande mullens, men jorden var lösare och starkt isprängd med ett rödgult, pulverartadt stoff, som antogs vara ockra. Fläckarna uppfattades som spår af ett gammalt, tillgrodt källsprång. Detta antagande bekräftades af att några i närheten liggande källor visade sig innehålla starkt ockraförande vatten. Omedelbart norrom den större, västligare fläcken, kanske riktigare uttryckt: i dess förlängning mot norr, hade fyndet gjorts. Man måste alltså antaga, att bronserna legat antingen tätt invid källflödet eller kanske snarare uti det: fyndplatsen ligger ju på St. Jørgensbjergs nordsida, och f. ö. fanns rödaktig jord omkring svärden. Dessa fyndförhållanden tyda i hög grad på ett källoffert, och en analys af det gula stoff, som fanns på svärden, har gifvit vid handen, att det var järnhaltigt; det torde således ha afsett sig i källvattnet. Det förefaller mig vara fullt berättigadt att uppfatta fyndet som ett offer nedlagt i en järnhaltig källa. Men det är tyvärr omöjligt att med full visshet afgöra om svärden representera blott ett offer eller möjligen tvenne. Två af dem hittades nämligen liggande vågrätt vid sidan af hvarandra med spetsarna mot sydväst, det tredje låg däremot $\frac{1}{2}$ m. norrom dem, men med spetsen i samma riktning; det sistnämnda svärdet låg måhända några få cm. högre än de öfriga, som torde hittats högst 15 cm. öfver lerbottnen. Den lösa svärdknappen hittades senare på den plats, där de två svärden legat¹. Sannolikheten talar för att

¹ Man vet tyvärr ej hvilka af svärden hittades tillsammans.

alla svärden nedlagts på en gång¹, men fyndupplysningarna tillåta dock ej ett bestämdt påstående. Men detta förändrar intet i hufvudsaken: fyndet bör uppfattas som ett källoffer.

Denna lilla serie på tre danska käll- och brunnsfynd utvidgar på ett intressant sätt vår kännedom om bronsålderns votivfynd. En jämförelse med några utländska fynd af liknande art ger anledning till att framställa en förmodan om de motiv, som ligga till grund för dessa offer. Det är därför skäl att här i största korthet företaga denna jämförelse.

En vidlyftig behandling af vatten- och källkulten i det germanska Europa ligger emellertid fullkomligt utanför ramen för denna uppsats, och det är ingalunda meningen att gå in på det oerhördt rika material, som föreligger dels i fynd från historisk tid och dels i form af folklig tradition. Lika litet skola de exempel på dyrkan af källor omtalas, som nämnas af klassiska och medeltida författare, och de talrika fynden, framförallt af mynt, från romersk tid, och äfven från keltisk, lämnas likaledes utanför. Det gäller däremot såvidt möjligt att finna exempel på källoffer från en tid lika aflägsen från vår som de danska fyndens. Här kunna vi dock ej dra in i undersökningen de schlesiska och mecklenburgska stenålderslerkär, som ehuru de tyckas ha hittats under omständigheter, som påminna om några af de danska fyndens, likväl ej torde kunna uppfattas som offer. Kärnen göra nämligen i de flesta fall intryck af att vara behållare, som vid vattenhämtning fallit ned i brunnarna². Däremot kan ett i

¹ Se isynnerhet den omständigheten, att alla svärden vände spetsarna åt samma håll.

² Mecklenburg: Beltz, a. a., s. 85, 132 f. och där anförd litteratur; Bernitt vid Bützow, f. 5 m. djupt »an der Stelle einer Quelle»; Moltzow vid Waren, f. 8 fot djupt »in einem Moor, welcher in frühern Zeiten sicher ein offener Teich war»; Böhlendorf vid Sülze, f. 7,25 m. djupt i en sumpig äng. Schlesien: Seger, Ein Brunnenfund aus der Steinzeit, i Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, N. F. VII; Herrnprotsch vid Breslau, f. 2 m. djupt vid kanten af en sumpig sänka.

det föregående omnämndt pommerskt hängkärl af brons måhända behandlas i detta sammanhang. Det hittades jämte ett egendomligt guldsmycke »4—5 M. tief in einem ausgemoder-ten Pfuhl« vid Sophienhof, Kr. Demmin¹. Detta fynd torde kunna ställas vid sidan af de tidigare omtalade bronserna från Faardrup i Sorø amt: dem fann man ju »ved Rensning af en Vanding«, således under alldeles likartade förhållanden. I båda dessa fall ha vi otvifvelaktigt att göra med offer nedlagda i vatten, men icke heller dessa votivfynd kunna i alla detaljer jämföras med de tre säkra danska brunn- eller käll-offren.

Annorlunda ter sig bilden då vi undersöka det berömda schweiziska bronsålderfyndet från en hälsokälla i St. Moritz i Engadin². I den såkallade Mauritiuskällan fann man vid rensningsarbeten år 1907 en dubbel, ungefär rektangulär ram, innanför hvilken två tjocka ihåliga trädstammar stodo; dessa tjänade som vattensamlare, som brunnar. Djupast nere i den ena stammen stodo tvenne vackra bronssvärd med spetsarna nedåt, det ena med åttkantigt fäste, det andra af en liknande typ med rundadt grepp. Dessutom hittades här i något varierande djup öfre delen af en svärdklinga, som påminner om en del nordiska klingor från den äldre bronsåldern, en fragmenterad dolkklinga af ovanlig typ och en stor smyckenål af brons.

För oss har naturligtvis detta fynd ett stort intresse. Man kan för det första peka på det egendomliga faktum, att ett af bronssvärden från offerfyndet i Roskilde (fig. 10) är af samma typ som St. Moritzsvärdet med åttkantigt fäste: fyndens samtidighet är härigenom fastslagen. Å andra sidan finnas jämförelsepunkter mellan Budsene- och St. Moritzfynden i själfva brunnen, ehuru Budsenebrunnen med sin

¹ Katalog der Ausstellung prähistorischer und anthropologischer Funde Deutschlands, s. 324, nris. 98 och 106.

² Heierli, i Anzeiger für schweizerische Altertumskunde 1907; ett tillägg af Lienau, i Mannus 1918.

af en stenpackning omgifna trädstam visserligen är långt primitivare än den solida konstruktionen i St. Moritz. Sitt största intresse får emellertid det schweiziska fyndet tack vare att det ger ett bevis för att man redan på en tid, som svarar mot vår äldre bronsålder, nedlagt ett offer i en källa, hvars vatten ända till nyaste tid varit ett omtyckt hälso-medel. Det kan icke vara för djärft att i fyndet se ett offer till vattnet som helande makt, och vi skola äfven se, att denna uppfattning i någon mån stödes af andra fynd.

Ett af dessa härstammar från Italien. I en hälsokälla i Panighina i provinsen Forlì i Emilien har man funnit en stor ihålig trädstam innanför en fyrkantig konstruktion, och uti själfva stammen hittades flere lerkärl och fragment af andra; dessutom några ben af oxe och får eller get¹. Fyndets ställning har varit underkastad diskussion, men Pigorinis jämförelse mellan kärl från Panighini och keramik från pålbyggnader i Polada, Cataragna m. fl. platser torde ha afgjort tvisten: fyndet härstammar från tidig metallålder. Däremot stämma Pigorini och Santarelli öfverens i fråga om fyndets art: båda uppfatta lerkärlet som offer och förkasta tanken, att de tillfälligtvis, vid vattenhämtning eller dylikt, skulle fallit ner i brunnen. De hänvisa framförallt till själfva keramiken: det är små dryckes- och öskärl. Alldeles säkert är det ju icke, att denna uppfattning är riktig, och det är svårt att utan autopsi fatta position i frågan; förekomsten af djurbenen i brunnen torde emellertid kunna anses ge ett stöd åt Pigorini och Santarelli. Är detta resonnemang hållbart ha vi åter här ett gammalt offerfynd i en hälsobrunn.

I detta sammanhang kan man måhända omtala ett par franska fynd. Ett af dem härstammar från Grisy i departementet Saône-et-Loire. Här upptäcktes vid arbeten i en varmvattenkälla omedelbart invid en romersk brunnsanlägg-

---

¹ Santarelli, i *Notizie degli scavi* 1902, s. 541 ff.; Pigorini, i *Bulletino di paletnologia italiana* 1908, s. 169 ff.

ning både slipade yxor och lerkärl från sen stenålder¹. Fyndet, som i regeln uppfattas som ett offer, kan möjligen vara en depot eller hör kanske till ett större boplatslager; säkerhet kan ej vinnas på basen af föreliggande uppgifter. Med något större bestämdhet kan man väl häfda offersynpunkten på tal om ett fynd från Greoulx, dep. Basses Alpes. Några lerkärl och bronser, bl. a. en fågelfigur, som påminner om den yngre bronsålderns, hittades här i ett gammalt lopp för en varm, svafvelhaltig källa². För öfrigt kan man räkna upp en hel serie franska badorter, från hvilka man känner fynd, som ofta uppfattats som offer. I Bourbonne-les-Bains, dep. Haute-Marne, har man i 6 meters djup hittat flintföremål, som lågo under de romerska brunnsanläggningarna. I Vichy, Nérís och Bourbon-l'Archambault, alla i dep. Allier, har man i närheten af källorna funnit flintor; och i Saint-Honoré-les-Bains lågo slagna och slipade flintyxor, skrapor och bronsyxor under de gallo-romerska konstruktionerna. I sin bok »La Gaule thermale«, som främst behandlar den romerska tiden, omtalar M. L. Bonnard alla dessa fynd³, och han frågar sig om de blott innebära, att sten- och bronsålderns folk känt dessa källor och användt dem för sina dagliga behof eller om de möjligen böra tydas som offer, som minnen af en kult. Hans svar, som i sin försiktiga skepticism afsticker bjärt från Déchelettes snabba accepterande af fynden som offer, formar sig ungefär sålunda: »det tyckes mig sannolikt, att dessa fynd ge en antydning om en viss kult vid hälsokällorna, men i dessa frågor äro vi hänvisade till rena antaganden, och det är föga troligt, att ett verkligen bevisande fynd någonsin skulle kasta ljus öfver denna sida i vårt dunkla förgångna.« Men detta bevis, som

¹ Debourdeau & Camusat, i Congrès préhistorique de France 1907, s. 314 ff.: Déchelette, Manuel II, 2, s. 447.

² Nicolas, i Congrès archéologique de France 1884; Déchelette, a. a., s. 447.

³ a. a., s. V ff.

Bonnard söker, tyckes mig St. Moritz-fyndet ge. Alla de tvifvelsmål, som häfta vid de franska fynden, tyckas mig förlora sin kraft då de riktas mot bronserna från Mauritiuskällan. Att de verkligen som offer kastats ned i brunnen tyckes vara fullständigt säkert, och detta faktum ökar i hög grad sannolikheten för att äfven de franska fynden från hälsokällorna böra uppfattas på samma sätt.

Betrakta vi åter efter denna öfverblick de danska käll-offren — fynden från Budsene, Kirkesøby och Roskilde — kunna vi måhända foga några ord till dem, som redan sagts om de tre fynden. Den omständigheten, att de omtalade brunnsfynden i Mellan- och Sydeuropa böra uppfattas som offer åt vattnet i dess egenskap af helande kraft ger anledning att antaga, att orsaken äfven till de danska offren bör sökas i samma riktning. Tyvärr ge själfva fynden ej alldeles fullgiltiga bevis härför. Intet af dem är knutet till en källa, som under ny tid varit ryktbar för sin sjukdomsbotande kraft. Det faktum, att Roskildekällan varit järnhaltig¹ är i och för sig ej afgörande, men i förening med det sakförhållandet, att Budsenekällans vatten innehållit en stor procent minerala salter (natron eller magnesia)², ger det dock ett starkt stöd för uppfattningen, att motiven till offren i de danska källorna äro identiska med de motiv som ligga bakom St. Moritz-offret. Det torde vara berättigadt att ex analogia sluta sig till en nordisk kult af dessa källors vatten i dess egenskap af helande och läkande kraft. Ehuru denna konklusion måhända ej är fullt bindande, tyckes den mig dock vara af ett visst värde. Ty vår kunskap om bronsålderns religion och folktro är så ringa, att vi måste taga vara på hvarje drag, som i någon mån kan belysa denna sida af forndanskarnas lif.

---

¹ Se ofvan s. 82.

² Enligt en analys af konservator G. Rosenberg. Om Kirkesøby-brunnen veta vi intet i detta afseende.

NYE FUND OG FORMER.

AF

SOPHUS MÜLLER.

Som tidligere sket i disse Aarbøger¹ forelægges der her forskellige nyfremkomne Fund og Former, for hvilke der ikke er nærmere Udsigt til, at de ville faa Plads i en større, sammenfattende Fremstilling, medens de dog ere af den Betydning, at de ikke indtil videre kunne henstaa uomtalte. De hidrøre fra alle tre Hovedafsnit af Oldtiden, hvori de indføre nye Træk indenfor de kjendte mere eller mindre omfattende Tidsrammer.

Stenalderen.

Den største samlede Nedlægnin^g af Flintsager, 114 Stykker, tydeligt nok et Vareforraad. Der blev paa Gilbjerg-hoved ved Gilleleje gravet nogen Jord til Fyld i et Stykke Have ved det nærliggende Pensionat; Stedet var en lille Lavning, nu dyrket, men tidligere Mose, kun 80 Skridt fra den steile Brink mod Stranden. I en Dybde af $\frac{3}{4}$ m under Overfladen fremkom Fundet, Alt liggende samlet paa 1 □ Alen i tørveagtig, sort Jord og kun lidt over det faste, lerblandede Sand, der dannede Undergrunden. Sagerne laa i tydelig Orden, rækkevis og i flere Lag over hinanden.

Det er næsten alt bredbladede Save², 10—15 cm lange,

---

¹ Senest i Aargang 1915 og 1917.

² Sophus Müller, Ordning, Stenalderen, 139.

men de fleste af dem, 86 Stykker, kun Forarbejder paa et vist Trin af Behandlingen, se Fig. 1. Hvad der af den naturlige Flintkjerne faldt helt udenfor Formen, er fjærnet; Savbladets Form er kommen frem, men den finere Tilhug-

Fig. 1. Gilbjerghoved. ²/₈.

ning er ikke begyndt; ved Kanter og Spidser ses oftere lidt af Flintens Yderskorpe. Et Antal af 26 er derimod fuldt tildannet og færdigt til Brug; det er gode og velformede Savblade. Kun to Stykker i Fundet ere af anden Art, nemlig et Forarbejde til et Dolk- eller Spydblade¹ og en 14 cm lang, smal Spids til Kastespyd eller Pil², saa fint og smukt tilhugget som disse Flintblade overhovedet træffes.

En Samling af 112 Savblade kan ikke have været til Enkeltmands Brug, men maa være bestemt til at spredes ved Handel. Det var et Vareforraad, hvorpaa ogsaa Nedlægningsmaaden tyder og selve det Steds Natur, hvor Sagerne vare hengjemte. Det har sin Betydning, at der for dette fjærne Tidsrum kan forelægges en saadan bestemt Angivelse om erhvervsmæssig Forarbejdning af Flintsager og Handel med dem³; forud havdes kun eet lignende stort

¹ Anf. St. 160. ² Anf. St. 156. ³ Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 107 flg.

Fund, fra Fjeldstrup, Thyrstrup Herred, der maa opfattes paa samme Maade, idet det indeholder 90 Øxer og Meisler, dels Forarbeider, dels fuldt færdige; de fandtes nedlagte

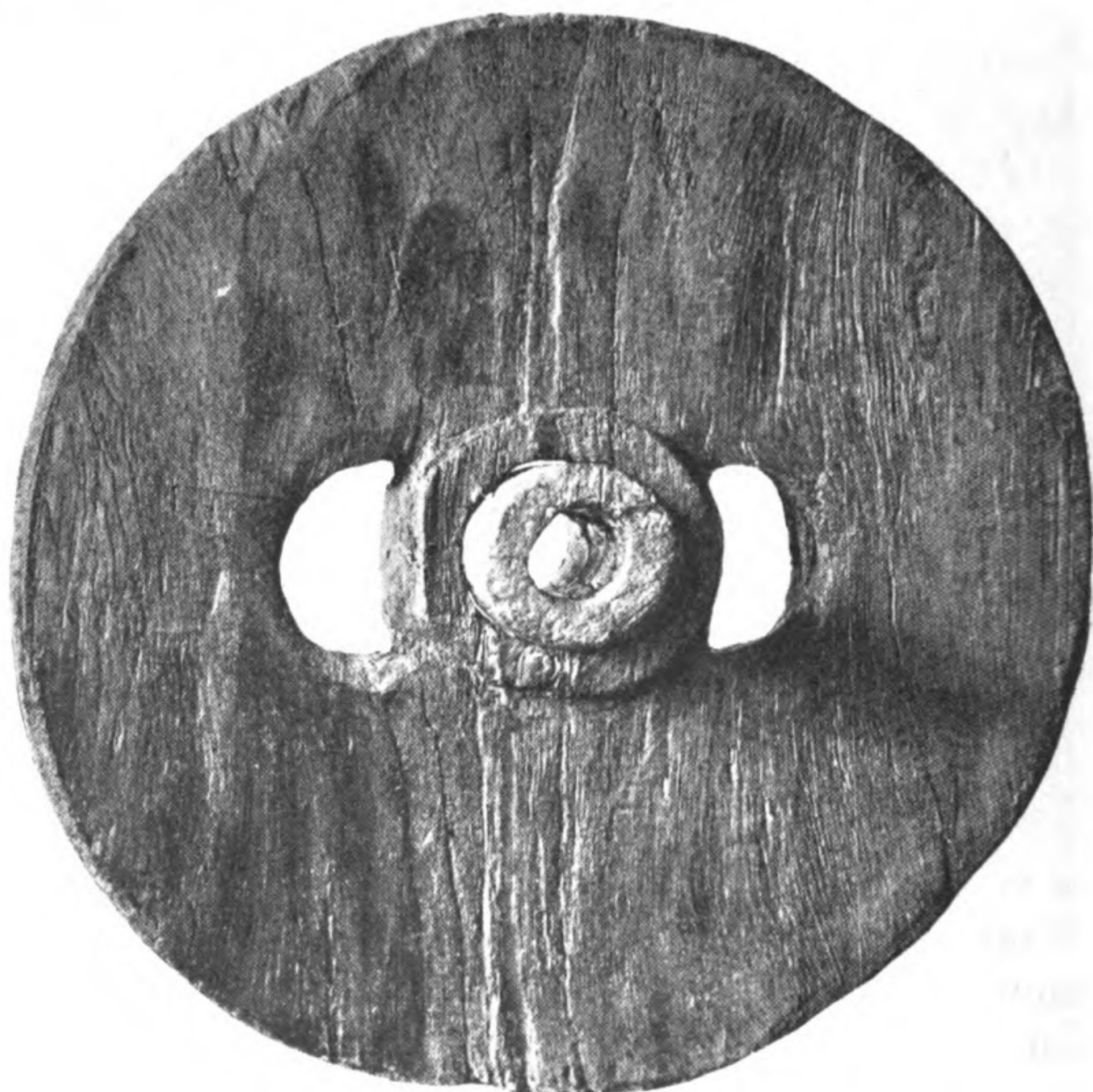

Fig. 2. Tindbæk, Middelsom Herred. Bredden 70 cm.

tæt under Overfladen af en Eng, regelmæssig ordnede i to Partier.

Allerede omtalt og afbildet, i disse Aarbøger for 1907, S. 76, er et mærkeligt, men kun delvis bevaret Vognhjul fra Jylland, der paa Grund af dets nøie Overensstemmelse med et paa en Sten-Bronzealders Plads i Norditalien opgravet Hjul maa antages at gaa tilbage til Stenalderen i Norden. Dette maa ogsaa gjælde et nyfremkommet Vognhjul af samme Art, men som det ses af den photographiske

Gjengivelse i Fig. 2, næsten fuldstændig bevaret og med jævnt glattet Overflade, som det oprindelig blev fremstillet; det er helt gjort af El¹. Overensstemmelsen mellem det ældre og det nyfundne Stykke viser sig ikke blot i den store, svære Hjulskive, her ikke sammensat, men dannet af een Planke, 70 cm bred, ind imod Midten 6 cm og yderst 4¹/₂ cm tyk, og i de to halvrunde Udskjæringer, men navnlig i det, som udgjør den væsentligste Eiendommelighed ved disse Stykker, at Navet er gjort for sig og indsat i et Hul i Hjulskiven. Det trinde Rør, 32 cm langt, meget glat til-

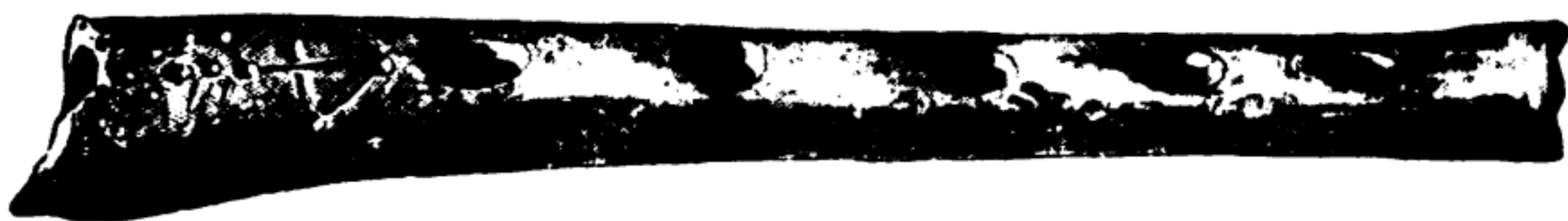

Fig. 3. Ved Hammeren, Bornholm. ²/₃.

skaaret saa langt, som det springer frem foran Skiven, slutter ret nøie i Hullet, men har desuden paa egen Maade været fastkilet i det. Der er ved Midten paa to modstaaende Steder udskaaret en Rende, hvori der er indsat et smalt og fladt, let fremspringende Træstykke, hvorved Røret blev spændt fast, saa det ikke kunde dreie sig, naar Hjulet løb rundt om Vognaxen, der gik igjennem Navet. Omhyggeligt Arbeide har saaledes været ofret dette Vognhjul af den allerældste hidtil kjendte Bygning, der var fælles for Syden og Norden. Hjulet er opgravet ved Bunden af en Mose ved Tindbæk, Skjern Sogn, Middelsom Herred, hvor det laa paa sin Flade dækket af 1 m Tørvejord.

Det første Musikinstrument fra Stenalderen: en Fløite, Fig. 3, ifølge Herluf Winge dannet af Faarets Skinneben. Knoglen har havt en Længde af omkring 20 cm, medens det foreliggende Stykke er 15 cm langt; lige afskaaret for den ene Ende er det afbrudt i den anden Ende

¹ Denne Bestemmelse skyldes Prof. Ove Paulsens Godhed.

tværs igjennem det opad vendende Blæsehul. Der er 5 lige store, runde Lydhuller, omtrent 5 mm brede. De danne paa en Maade to Grupper, idet Afstanden mellem de tre Huller til den ene Side i Rækken er omtrent lige stor, 1 cm, men mellem de to til den anden Side $1\frac{1}{2}$ cm; om denne Forskjel kan angive en finere, virkelig musikalsk Brug af Instrumentet, maa henstaa. Allerede Fundforholdene tyde paa, at denne Fløite er fra Stenalderen, idet den er optagen i Overfladen af en Sandslette ved Hammeren paa Bornholm, hvor der har været en Boplads fra den yngre Stenalder, som dette fremgaar af de talrige, her optagne Sager fra denne Tid¹. Men afgjørende for Spørgsmaalet er Ornamentiken. I den blankslidte, men for en Del afskallede Overflade ses hen over Siden af Fløiten et fint indridset Rudemønster, og omkring Blæsehullet findes baade paa Siden og opadtil Grupper af dybere indborede Huller, nogle af dem forbundne med kraftig indskaarne Linier. Hvad der nu ogsaa kunde siges om det andet, saa maa Indboringerne henregnes til den eiendommelige Boreornamentik, der egentlig hører hjemme i Danmarks Ældste Stenalder, men undertiden træffes ogsaa i den yngre Tid og da foretoges i saadan ikke-mønstret Sammenstilling som her². Men er denne Tidsættelse sikker, da har Benfløiten en ganske særlig Betydning under den hidtidige meget ringe Viden om Musikinstrumenter fra Europas Stenalder³. I Nationalmuseet opbevares endnu en meget lignende Benfløite, der efter Inspektør Wings Bestemmelse ligeledes er gjort af Faarets Skinneben; men den har kun 3 Lydhuller og er ikke ornamenteret. Fremdeles vides intet om, hvor

---

¹ E. Vedel, Efterskrift til Bornholms [Oldtidsminder og Oldsager, S. 105.

² Dette er omtalt i: Oldtidens Kunst, Stenalderen, S. 74.

³ Se herom Report of the U. S. National Museum, 1896, S. 524 flg. Jfr. British Museum, A guide to the stone age, 1911, S. 67; Salomon Reinach, Antiquités nationales, 1, S. 220.

den er funden, idet den er modtagen fra en Privatsamling uden Oplysninger; antagelig er den dog her fra Landet¹.

Et sjældent Lerkar er gjengivet i Fig. 4 — kun eet noget

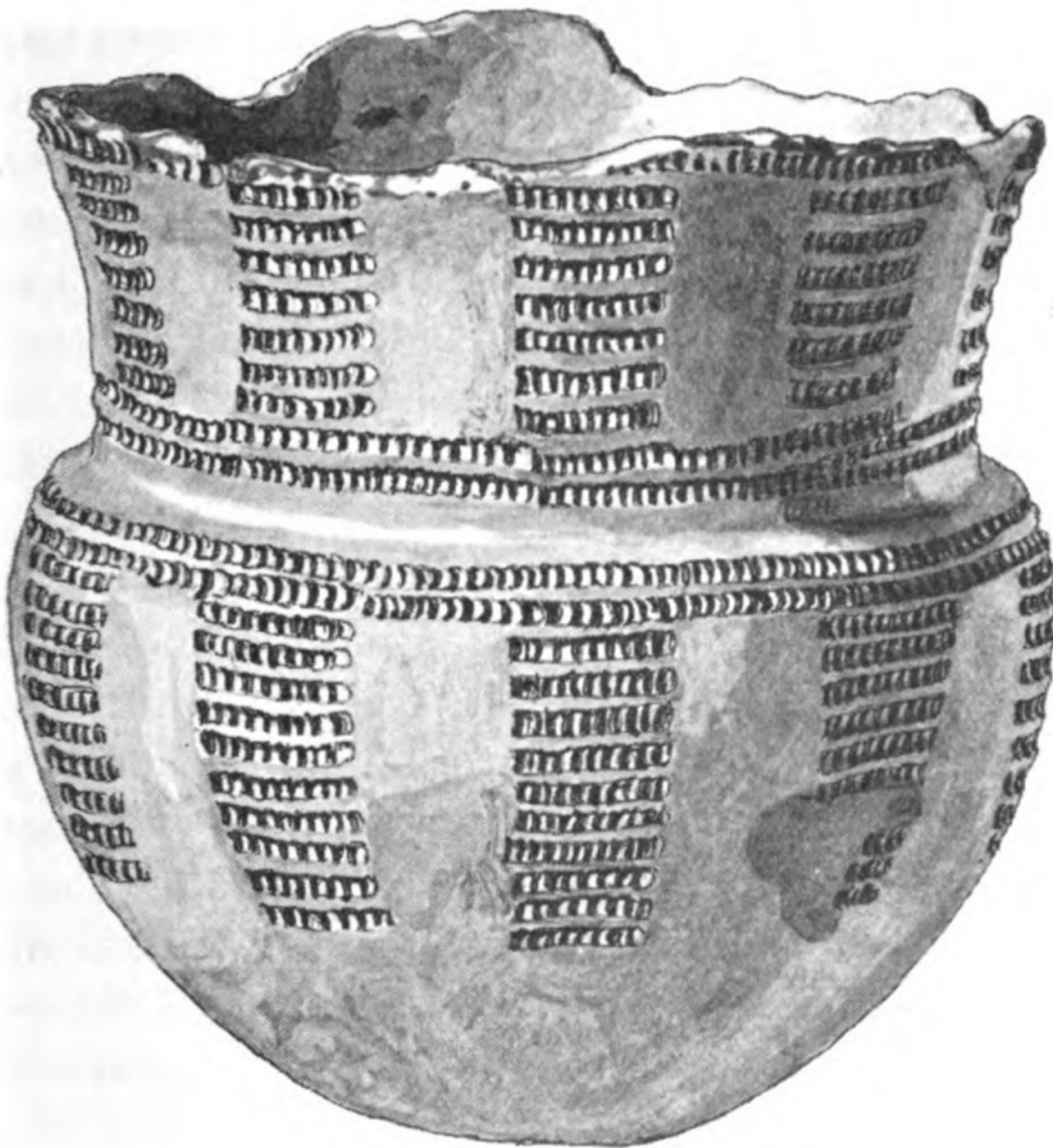

Fig. 4. Jylland. $\frac{1}{2}$.

lignende er forud omtalt og afbildet² —, og dog fuldt gjen-
nemskueligt i Form som i Ornamentik³. Med den høie,
let udfaldende Overdel og den udrundede Bug er det en
Grundform fra Begyndelsen af den yngre Stenalder, dog
med den betegnende Forskjel, at Karret ikke er nedenun-
der afrundet. Det har det yngre Træk, at der findes en

¹ Den er afbildet i: Angul Hammerichs Musikhistorisk Museum, 1909, S. 11, idet den midlertidig har været udstillet i dette Museum.

² Oldtidens Kunst, Stenalderen, S. 52.

³ Videre herom i anf. Skrift, navnlig S. 12 og 31.

dog kun ganske lille Standflade. Paa samme Maade viser Prydkunsten tilbage til den første rigere Ornamentik paa Leret, udført med indtrykkede Snore, dels rundtløbende, dels nedhængende i Striber, som adskilte Stykker af Fryndser. Saaledes staa Ornamenterne ogsaa her, men ikke gjorte med Snor, denne hos os sydfra indførte Fremgangsmaade, der fjærnest kan følges indtil østligst ved Middelhavet. De ere dannede med en fladendet Naal, paa hjemlig nordisk Vis, Stik ved Stik, et Par Tusinde paa dette Kar, hvorved der er frembragt lignende krusede Linier som forud med Snoren. At de i Striberne ligge paatværs af Karret og ikke nedadløbende, viser, hvor langt man allerede ved dette Arbeide var kommen bort fra det oprindelige Motiv. Men Alt er bredere og kraftigere virkende end Snoreornamenterne, som Udtryk for en ny kunstnerisk Fordring. Det er da et ret karakteristisk Kar, tydelig visende Kunstbevægelsen ved Begyndelsen af vor Yngre Stenalder, denne Vending, der indledede den senere, rige Prydkunst paa Leret. Sjældent velbevaret er tillige dette tidlige Stenalders Lerkar, dog at selve den øverste Rand er rundtom afbrudt. Sikkert stammer det fra et jydsk Findested, idet det opbevaredes i Silkeborg Museum, hvorfra det godhedsfuldt blev overladt til Nationalmuseet.

Et Fund af 34 Knogle-Perler fremkom ved Gravning i Kaastrup By, Tømmerup Sogn, Arts Herred; de laa samlede i Lerjord under et $\frac{1}{2}$ m tykt Mulddække og omgivne af nogle tilrettelagte Sten. Da intet saadant Fund tidligere kjendtes, blev det af Kalundborg Museum velvillig overladt til Nationalmuseet. Perlerne ere alle ens, se Fig. 5, kun veksellende i Længde fra $5\frac{1}{2}$ —7 cm, lige afskaarne for Enderne, hvor der ved flere ses lette Indsnit, der ved Knoglens Overskjæring ere faldne galt, og mere eller mindre glat afpudsede, endog blanke, hvad der vistnok er fremkommet ved Slid. Det store, samlet fundne Antal maa sige, at disse

Perler dannede et større, sammensat Smykkesæt, baaret om Halsen eller anbragt paa Klædningen.

Smykkeperler, dannede af Knogler, forekomme ofte i Stenalderens Grave¹, men sædvanlig ganske smaa, ringformede. Perler af lignende Længde som disse ses kun i to Gravfund², og her kun 1 og 3 Stykker. Fremdeles udtaler Inspektør Herluf Winge om de 34 Perler, »at de ere udskaarne af Rørknogler af Graagaas (*Anser cinereus*), snarest af tamme Gjæs, at slutte efter Knoglernes Sværhed«, men at »intet tyder paa, at Graagaasen i Stenalderen har været tæmmet«. Imidlertid kan der efter det hidtil foreliggende næppe være Tvivl om, at Fundet hører hjemme i de store Stengraves Kreds, saaledes at det bringer ny Oplysning om dette Tidsafsnit.

Bronzealder.

De to Bronzestykker, som i Fig. 6 ere sammenstillede til et Hele, ere fundne med 16 Aars Mellemrum, og tillige ere de samlede til en Ældre Bronzealders Vaaben-Økse, saa overdreven i Form og Størrelse, som intet lignende kjendes.

Og dog er der ingen Tvivl om, at Sammenstillingen er rigtig, kun at den indbyrdes Afstand mellem de to Stykker har været meget større. Der var her et ikke bevaret Parti af Træ, hvorpaa Bronzestykkerne vare fastgjorte, og indrettet til Anbringelse af Øksens Skaft; noget Træ sidder endnu i de mod hinanden vendte Hulheder, og i den nedadvendende Flade paa det fra den store, runde Plade udgaaende Rør ses to Huller til Nagler, der fastholdt det til Træet.

De to Bronzestykker ere fra samme, meget anseelige

Fig. 5. Kaastrup, Arts Herred. ¹/₁.

¹ Ordning af Danmarks Oldsager, Stenalderen, 249.

² Nationalmuseet, Nr. A 9803 og 22939.

Gravhøj, 24 m bred og 4 m høi, liggende ved Hønsinge, Vig Sogn, Ods Herred. Ved Nedgravning i Midten blev der i

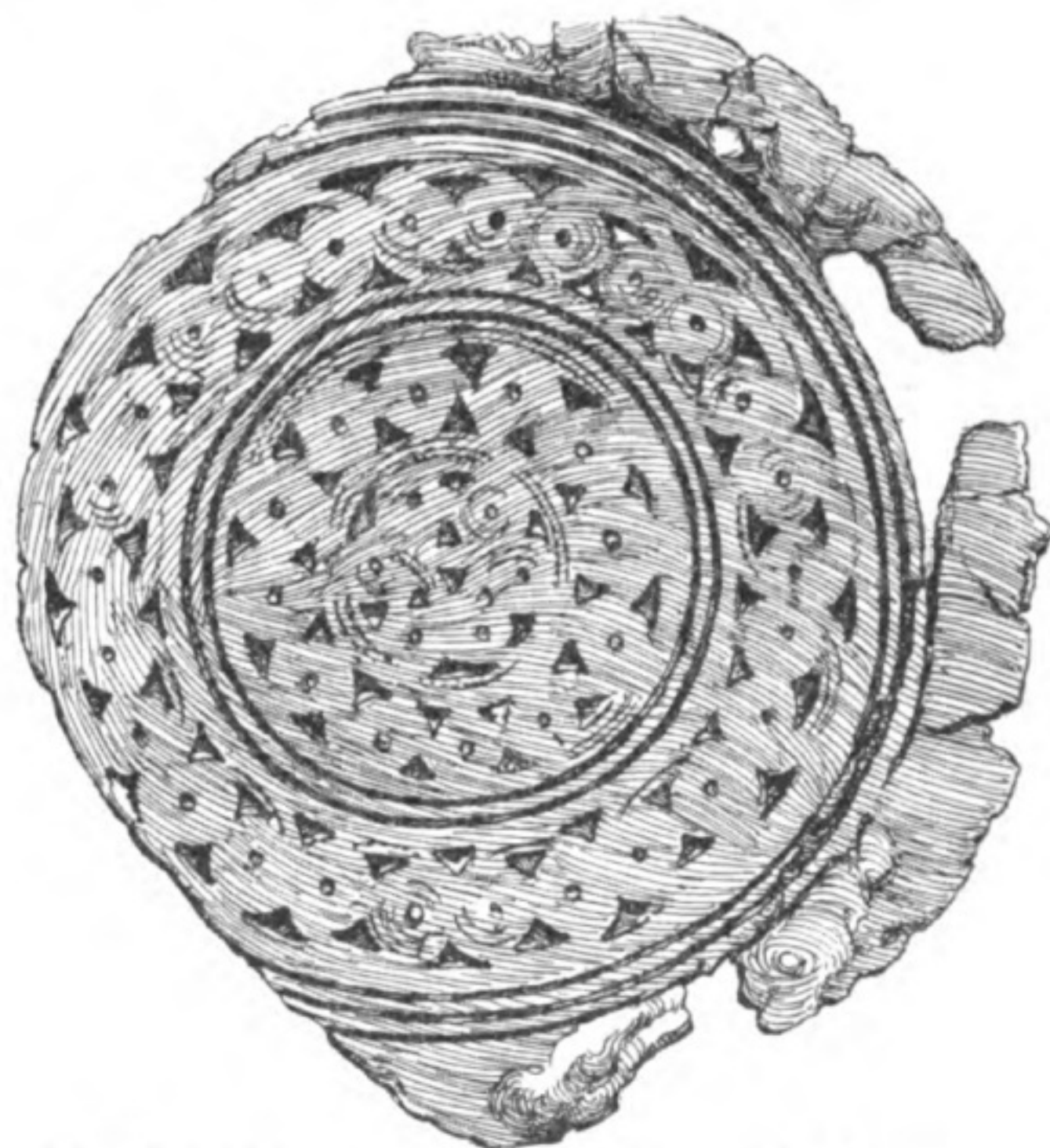

Fig. 6. Hønsinge, Ods Herred. $\frac{1}{2}$.

1901 ved Høiens Bund truffet en stor Stendynge, hvorunder Rester af en Egekiste. Her optoges en Bronzedolk med smukt ornamenteret Fæste, og umiddelbart ved Siden af den laa Bagpartiet af den her omhandlede Vaaben-Økse med den runde Plade og det herfra udgaaende, tresidede Rør — en Gjenstand af hidtil ukjendt Art, som dengang var ganske ubestemmelig. Først i 1917 blev der af Eieren paany gravet i Høien, hvorved hele Stridsøksens Forparti, tilhøre i Afbildningen, fremkom, efter Sigende liggende netop, hvor de tidligere Sager vare optagne.

Mere end dette Fundforhold taler dog Ornametiken paa de to Bronzestykker for, at de have hørt sammen. Begge vise

Kredsfelter, der ere rækkevis ordnede og forbundne ved Baand, ligesom ogsaa det fordybede Midtpunkt i Kredsene og de trekantede Fordybninger mellem disse og Baandene, Alt oprindelig i Overensstemmelse med den almindelige Teknik i en vis Del af den ældre Bronzealder udfyldt med en Harpixmapse, der nu næsten er fuldstændig hensmuldret. Denne ganske ensartede Ornamentik dækker fuldstændig den flade, runde Plade udadtil, de to opadvendende Sider af det trekantede Rør og det nærmeste, trinde Parti af det andet Bronzestykke. De fine indre Kredse i de runde Felter ere næsten fuldstændig bortslidte paa de mest udsatte Steder, ligesom ogsaa Bronzen er stærkt angreben og Ægpartiet ganske opløst, ligesom noget af de mod hinanden vendende hule Partier paa begge Stykkerne. De nedadvendende Flader baade paa det fra den runde Plade udgaaende Rør og paa hele det andet Bronzestykke ses at være fuldstændig uden Ornamentik; de maa have vendt nedad, og der er da Vished for, at de to Bronzestykker er rigtig opstillede i Afbildningen.

Der er en saa nøie Overensstemmelse i hele Arbeidet ved disse Sager, at de maa antages at være gjorte af samme Haand og at have været Dele af en og samme Gjenstand, hvor mærkelig og enestaaende den end er. Dette dog kun som Helhed. Der foreligger forud, fra Jylland, Sjælland, Skaane og Gotland, 4 Stykker, alle afbildede¹, der ere af samme Hovedform og med lignende Enkeltheder som ved Stridsøksens Forparti, tilhøre i Afbildningen. Nogle af disse Økseblade vise den Ornamentik, som raadede i den 2. af de ialt 6 paa hinanden følgende Tidsgrupper, der nu kunne adskilles indenfor den ældre Bronzealder²; men det her omtalte Stykke er prydet i den 3. Gruppes udprægede Stil³ og maa derfor henføres til dens Tid. Denne Vaabenøkse er saa-

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 22 og Oscar Montelius, Minnen, 861—62.   ² Aarb. anf. St. S. 3 og 22.   ³ Anf. St. S. 42.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1920.

ledes et godt Exempel paa, hvorledes en Form under fortsat Behandling føres frem til et Høidepunkt og en Yderlighed, der umulig kan drives videre, hvorefter Fremstillingen af Formen standser og den gaar af Brug.

Fig. 7. Øster Hæsinge, Svendborg Amt. $\frac{1}{2}$.

Samme Opfattelse maa gjøres gjældende for visse prægtige Bronzeringe af ganske overdreven Størrelse, af hvilke der er fremkommet et nyt Par, se Fig. 7, indbyrdes kun ubetydelig afvigende i Størrelse og i Ornamentik. Det har allerede med indgaaende Begrundelse været udtalt om denne Art Ringe, at de vare Halssmykker baarne med Lukket hvilende mod Nakken, de store Spiralskiver vendende opad¹, og dette bekræftes paany af den ene af de nyfundne Ringe, idet de ovale Endeplader ere tydelig slidte ved den nedadvendende Kant, som de maatte blive det, naar Smykket bares som angivet. Men naar nu atter disse Stykker, der ere opgravede $\frac{1}{2}$ m dybt i Mose ved Øster Hæsinge, Svendborg

¹ Nord. Fortidsminder, I, S. 21.

Amt, ere fra det samme snævre Omraade i Norden, hvorfra alle de tidligere Ringe af denne Størrelse hidrøre, da kan dette ikke længere betragtes som tilfældigt. Thi Antallet er ikke ringe; der haves i Nationalmuseet 5 tilsvarende og endnu større Ringe fra den danske Øgruppe, hvortil komme 3 fra det sydligere Sverige¹, medens ingen kan anføres fra Jylland eller fra de nordtydske Lande ved Foden af Halvøen, hvor dog Formen ofte er fremkommen, men i betydelig ringere Størrelse. Det kan da ikke være andet end, at dette Overmaal i Udvikling, som det foran udtaltes om Vaaben-Øksen, betegner et Høidepunkt i Behandlingen af Formen, der kun er naaet indenfor et snævrere Omraade. Man har her arbeidet sig op fra de videre udbredte Ringe af beskedent og rimeligt Maal til den Overudvikling, hvormed denne Form fra Bronzealderens Slutningstid maatte gaa af Brug, idet det var umuligt at føre den videre fremad.

Sammen med de to Halsringe optoges den mærkelige, 65 cm lange Bronzekjæde, der er gjengiven i Fig. 8, sammensat af store Led, der ere dannede af en smukt bøiet Stang, firkantet og i Midten vreden, men med glatte Ender, de enkelte Led sammenholdte ved to Smaaringe, af hvilke nu nogle mangle; ogsaa andet kan ved Optagelsen være gaaet tabt. Der kjendes intet lignende Smykke; thi at dette har været Kjædens Bestemmelse, er ikke tvivlsomt. Men enkeltvis er der fremkommet adskillige Traadvindinger, baade meget store og smaa, der ganske svare til Leddene i Kjæden, de store anvendte til i Forbindelse med en Stangknap at danne et Lukke enten ved Bæltet eller paa Brystet². Det synes da, at Enkeltmand af denne forud givne Form har faaet den Tanke at danne dette sammensatte Smykke, der dog trods dets Pyntelighed ikke vandt Udbredelse.

¹ Montelius, *Minnen*, 1293 flg. ² Montelius, *Minnen*, 1367.

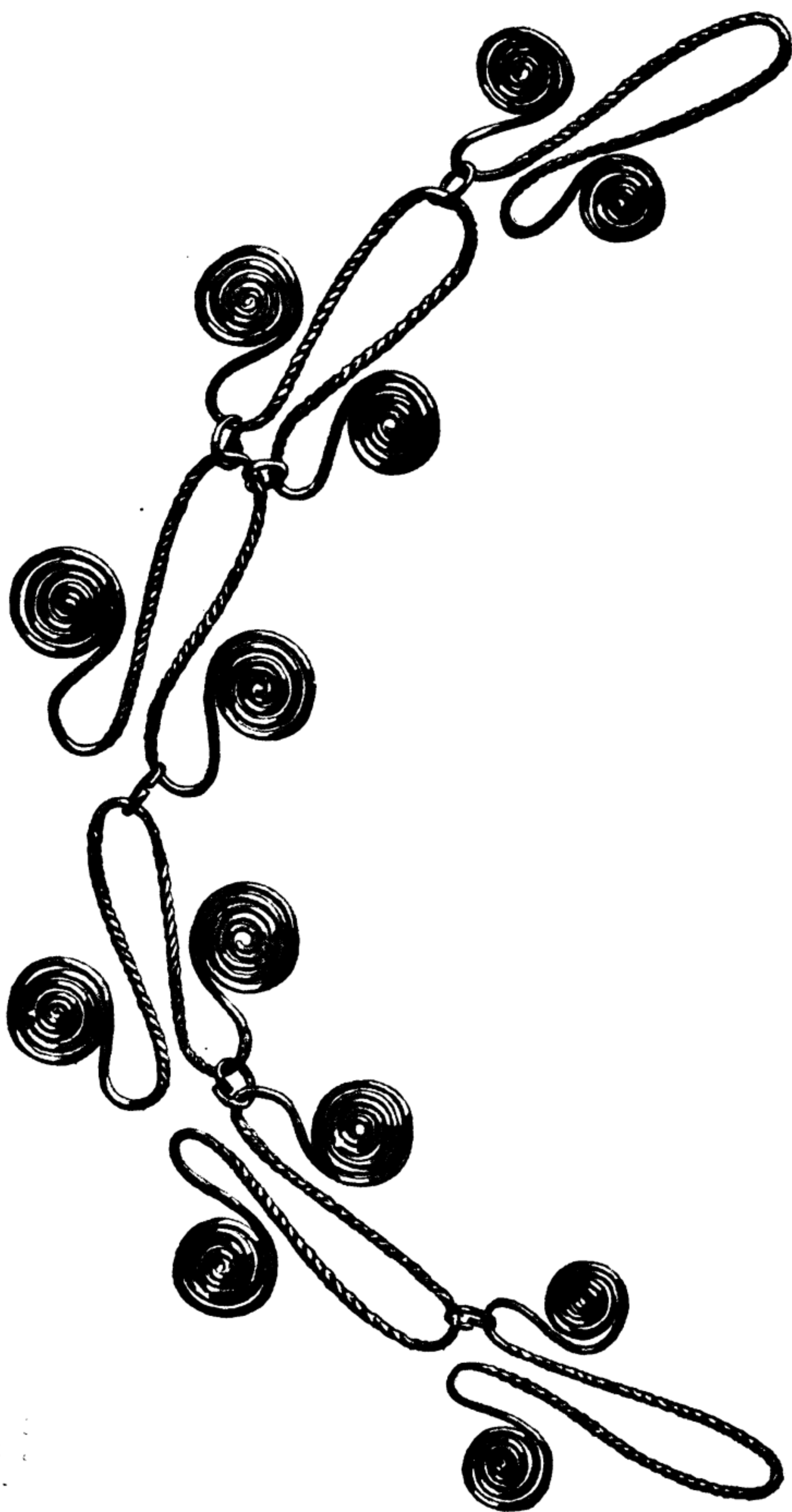

Fig. 8. Øster Hæsinge, Svendborg Amt. 1/8.

Den første Ambolt fra Bronzealderen. En lille, uanseelig Gjenstand af Bronze, men meget mærkelig, idet den øiensynlig er en Ambolt til fint Metalarbeide, Fig. 9. Der er to fremspringende, mod Enden tilspidsede Tapper til fast Anbringelse i en Træblok. Saaledes kunde Ambolten opstilles paa to Maader, med en opadvendende Slagflade, hvori der er to svagt fordybede Tværfurer, og en anden med een bredere og dybere Fure. De maa være benyttede til Udhamring af Stilken paa Naale, ved Tildannelsen af Metaltraad el. lign. Tiden er sikkert bestemmelig, idet Ambolten er funden sammen med en Økse og en Mejsel fra Bronzealderen, samt en Smykke-naal i en Mose ved Vadsby, Sengeløse Sogn, nær København. Medens intet Stykke af denne Art tidligere er fremkommet i Norden, foreligger et større Antal fra Vest- og Sydeuropa, i Hovedsagen som vort¹. De have ligeledes en Tap til Anbringelse i Træblokken, nogle to Tapper til forskjellig Opstilling, og enkelte have paa de to Slagflader ganske lignende dels svagere, dels dybere Tværfurer som paa det her omhandlede Stykke. Denne nøie Lighed viser tydelig, hvorledes Bronzealderen paa de forskellige Omraader i Europa, trods de store indbyrdes Uoverensstemmelser, dog dybest hvilede paa samme Grundlag.

Fig. 9. Vadsby, Smørum Herred. $\frac{1}{1}$.

Et lignende, fint Redskab af Bronze til Metalarbeide, men vistnok det første, der overhovedet er fundet af denne Art, er fremgravet i en Mose ved Vestbjerg, Sulsted Sogn, Vendsyssel. At ogsaa dette Stykke hidrører fra Bronzealderen, er sikkert, idet det hører til et stort Fund, der dog iøv-

¹ John Evans, *Bronze implements*, S. 182. Déchelette, *Manuel archéologique*, Fig. 49 og S. 276. Léon Coutil afbilder henved 30 Stykker i *L'homme préhistorique*, 1912, Nr. 4 og 6.

rigt kun indeholder almindelig forekommende Sager, alle Bronze, nemlig: to store Sæt Halsringe, som Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 374, Hængekar, anf. St. 355, to af de knapformede Plader, der ofte ledsage Karret, 369, 370, fem store Bøilenaale med ovale Endeplader, 378, en Armring, 375, to Økser, 341, 342, nogle Bronzebaand og et Savblad, 344. Det er et karakteristisk og

Fig. 10. Vest-
bjerg, Kjær
Herred. $\frac{1}{1}$.

indholdsrigt Fund fra den Yngre Bronzealders første Afsnit og bringer nyt Bevis for Inddelingens Rigtighed; men Alt er noget medtaget af Leiet i Mosen, og det meste ikke fuldstændig optaget. Det her afbildede Stykke, Fig. 10, har en firkantet, tilspidset Tap til Anbringelse i en Træblok, ligesom Ambolten. Den opadvendende Flade viser derimod 4 ensartede Skraaninger, en svag Fure indskaaren i hver af dem; selve Midten af Fladen er noget afslidt eller fladslaaet. En Ambolt kan det ikke have

været, men snarest en Form, hvorover der ved Hamring er drevet tynde, firkantede Plader til ornamental Anbringelse. Saadanne kjendes imidlertid ikke; men i hvert Fald maa det lille Redskab have været anvendt ved fin Metalbehandling. Fundet skulde saaledes henføres til en Bronzearbejder, hvad ogsaa flere af de andre Sager tyde paa, idet de ere nystøbte, med paasiddende Støbesømme og uafpudsede.

Jernalderen.

Sammenliggende i en Grusgrav ved Keilstrup, Feldballe Sogn, Randers Amt, fremkom Dele af et stort, romersk Bronzefad og af Bronzekjæderne til to Drikkehorn. Det maa have hørt til Udstyret i en Grav fra romersk Tid. Almindelig forekommende i disse Grave ere de to Drikkehorn med ensartede Bronzebeslag og med Kjæde mellem Munding og Spids; men de her omhandlede Kjæder have det hidtil ene-

staaende, at de bære figurlige Fremstillinger. Af Fig. 11 ses det, hvorledes begge Kjæder opstaaende bære et firføddet Dyr med aabent Gab, Poter med Tæer og lang Hale, hvis Spids dog er afbrudt, Billedet af en Fugl og et hornet Dyrehoved, og Sammenstillingen af Kjædens Led ved Hornets Endedop og mod Munden er ogsaa sikker. Men da Kjæderne ikke ere fuldstændige og kun delvis sammenhængende, er Længden, som den er vist i Afbildningen, noget usikker, ligesom Fuglen kan have staaet omvendt. Af Betydning er dette dog ikke med Hensyn til det, der ved disse Stykker har særlig Interesse, nemlig selve de figurlige Fremstillinger, idet saadanne fra den romerske Tid ere yderlig sjældne. Kun er et hornet Dyrehoved oftere truffet som Endedop til Hornet. At der skulde have været et romersk Forbillede for Anbringelsen af disse Figurer, er ikke antageligt; de have ogsaa fuldtud nordisk og ikke romersk Præg. Spørgsmaalet reiser sig da, hvorledes man er kommen til at danne disse Dyreformer og anvende dem til Prydelse. Men saa maa der mindes om, at noget lignende kjendes fra den sene Bronzealder. Frit staaende Fugle, firføddede Dyr og hornede Dyrehoveder træffes omend meget sjælden i denne Tids Kunst. Det kan vist-

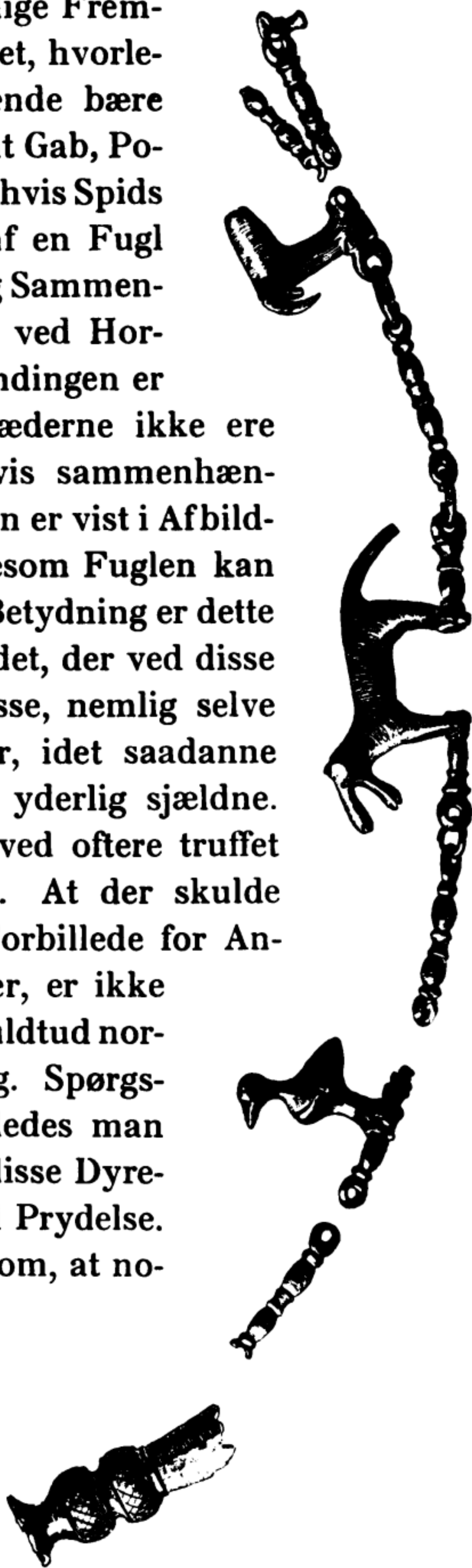

Fig. 11. Keilstrup, Randers Sønder Herred. $\frac{1}{2}$.

nok antages, at en kunstnerisk Overlevering herfra kan være bevaret, saaledes at Figurerne kunde komme frem paa vore Kjæder fra romersk Tid. De have ogsaa samme ubestemte Præg som Bronzealderens Billeder, saaledes at det er vanskeligt at angive, hvilke Dyreformer der har været tænkt paa. Det staaende Dyr maa vel være en Hund, — men Halen er rigtignok længdestribet — og Fuglen snarest en And; kun de kantede, nedad bøiede Horn, der tilmed ere tværrillede, synes bestemtere at betegne Geden. Tilsammen give imidlertid disse Billeder en tydelig, ikke uvigtig Oplysning om, hvor ringe det var, hvad man i Norden til denne Tid, selv i den fine Prydkunst, formaaede at yde, naar det gjaldt figurlig Fremstilling, trods Alt hvad der dengang modtoges af Impulser fra den megen Kunstindustri, der tilførtes fra det romerske Verdensrige.

Som et Samlingsmærke hen gennem Tiderne og ud over Landene er det »Hagekors«, der kjendes fra Midten af Aartusindet f. Chr. indtil ind i den kristelige Middelalder og fra Østerlandene indtil Norden. Men forholdsvis sparsomt træffes her i Landet dette Gudetegn eller hellige Mærke. Paa et Gravkar saaes det længe kun en eneste Gang; det har gjentagende været afbildet¹. Senere kom hertil et bornholmsk Kar, der ogsaa er blevet afbildet². Det fortjener da Omtale, at der er fremkommet et nyt Gravkar med Hagekorset, Fig. 12, meget lignende de 2 tidligere fra Fyen og Bornholm, medens dette er fra Vestjylland; ligesom de to andre maa det hidrøre fra Slutningen af den romerske Tid eller Begyndelsen af Folkevandringstiden. Tegnet er stort og tydelig indtryk-

¹ Ludvig Müller, Det saakaldte Hagekors's Anvendelse og Betydning i Oldtiden, 1877, S. 26. Henry Petersen, Om Nordboernes Gude dyrkelse og Gudetro, 1876, S. 111. F. Sehested, Fortidsminder og Oldsager, 1878, Pl. 27.

² E. Vedel, Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, 1897, S. 34.

ket øverst paa Karrets Side i et Rum, der er ladet aabent mellem de almindelig forekommende Stregornamenter. Karret fandtes med Dele af flere andre ved Markarbeide nær under Jordfladen, utvivlsomt i en Grav. Men at Tegnet, som

Fig. 12. Guldager Sogn, Skads Herred. $\frac{1}{3}$.

det er blevet sagt, skulde have været særlig knyttet til Grav-læggelsen, kan ikke antages; det vilde da oftere forekomme i saadan Forbindelse og ikke, som det er Tilfældet, paa allsags Sager, Vaaben, Redskaber og Smykker¹.

Maaske det skjønneste foreliggende Arbeide i Folkevan-dringstidens fineste Kunst, helt af Guld med indfattet tynd, sleben Granat. For- og Bagside af dette prægtige Smykke er gjengiven i Fig. 13. Ogsaa paa Bagsiden er Alt Guld, selve

¹ Se de Anm. 1 S. 104 anførte Skrifter.

den svære Bundplade og de tre fremtrædende Øskener — tilhøre i Afbildningen —, der fastholdt den nu tabte Spiralvinding, hvorfra Naalen udgik; dens Spids hvilede i den brede Skede — tilvenstre i Figuren —, der er prydet med

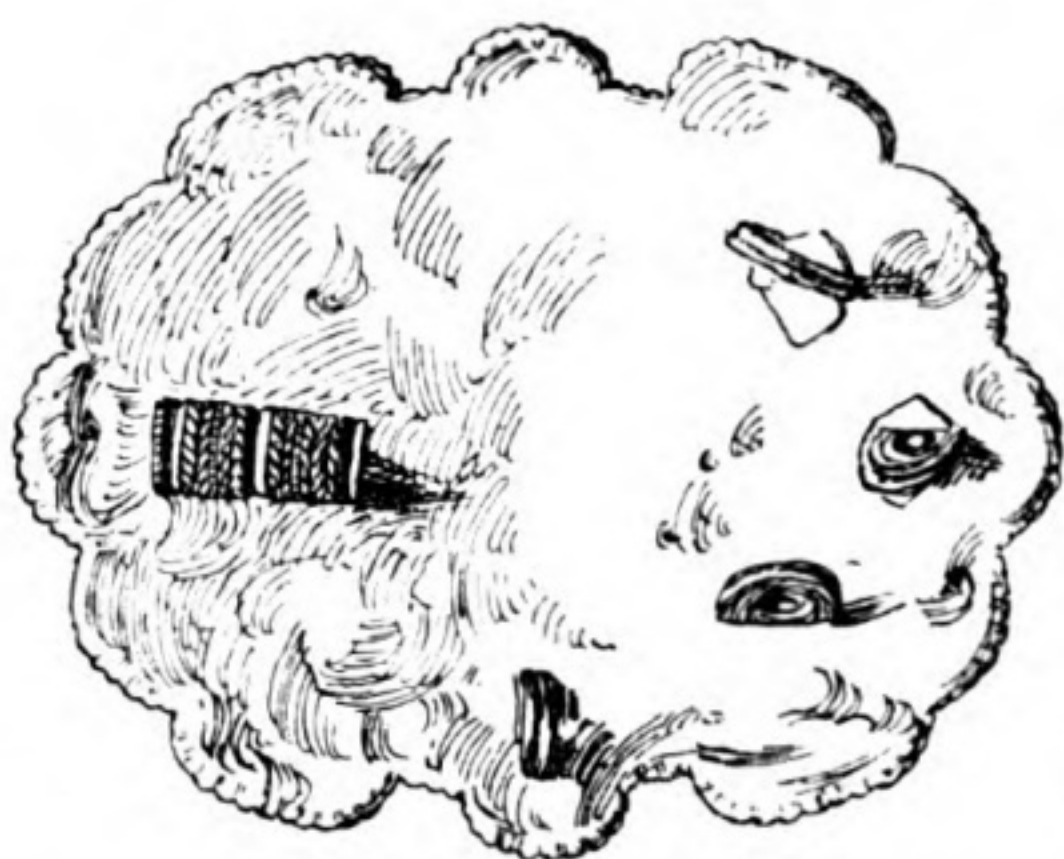
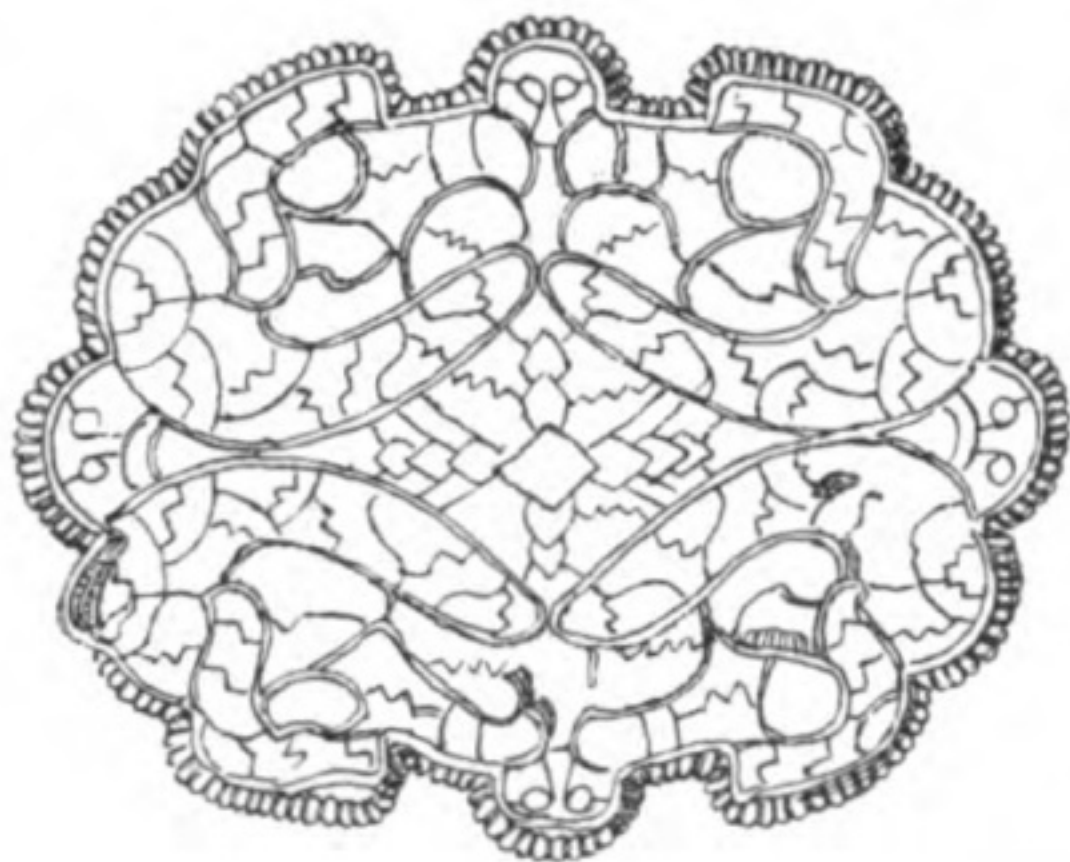

Fig. 13. Reinstrup, Øster Flakkebjerg Herred. $\frac{4}{5}$.

Guldtraad; forneden findes endnu en Øsken, hvori noget har været anbragt frit hængende. En Del af Granatindlægningen er udfalden eller trykket noget ned i Hulrummet bagved, og ogsaa Guldindramningen er paa nogle Steder beskadiget. I Afbildningen er kun Guldet gjengivet.

Dette Fund er fremkommet ved Harvning ved Reinstrup, Øster Flakkebjerg Herred; men om det ogsaa er forfærdiget etsteds i Danmark, er ikke let afgjort. Saameget er fælles for hele Folkevandringsfolkenes udstrakte Omraade. Pladeformede Smykkenaale, runde eller aflange, forekomme fra

Sydrusland indtil England. Det eiendommelige Fuglehoved, som er et Hovedelement i det her omhandlede Smykkes Mønstre, træffes med ganske de samme Enkeltheder i Ungarn som i Italien, Tydskland og England¹. Til begge Sider af den aflange Plade ses to af disse Hoveder med det kraftig bøiede Næb vendt mod hinanden; umiddelbart bag Øiet ligger et bredt, nedhængende Baand, og Hovedet skyder nedad ud i en Vinkel. Det er i Danmark, at dette Fugle-

¹ Se f. Ex. Joseph Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, S. 335; Faussett, *Inventarium sepulcrale*, Pl. 1; John Kemble, *Horæ feræles*, Pl. 28; Lindenschmit, *Alterthümer*, I, 1, Pl. 8.

hoved kan følges længst tilbage i Tiden¹, og med indfattede, slebne Granater har der været arbeidet her i Landet; de findes anvendte ved udpræget nordiske Smykker². Men det yderlig vidtdrevne i denne Teknik, med et saa fintdelt Rammeværk omkring Stenene, dannet af for en Del papirtynde Guldlister, der hæve sig frem fra Underlaget, findes næppe ved noget andet nordisk Smykke; overalt viser dog dette Arbejde sig meget sparsomt. Egne for vort Smykke ere de to Menneskehoveder, kun Øine og Næse angivne, der ses over de sammenstødende Fuglenæb, og de to Ansigter, med Øine, Næse og Mund, der findes yderst til de to andre Sider; men dekorative Menneskehoveder anvendes almindelig overalt i Folkevandringstidens Kunst. Er Smykket ikke nordisk, skulde det efter samtlige Enkeltheder snarest antages at være af angelsaksisk Oprindelse.

Et Par meget svære og kraftig udformede Jernsporer, som saadanne hidtil ikke kjendtes. Selve Hovedformen, se Fig. 14, med de to lange, buede Arme, der greb om Hælen, den opadtil langt udgaaende Stang og den tilsvarende, kort afskaarne Forlængelse nedadtil, træffes derimod, omend sjælden, mellem Sporens mange vexlende Former i Norden³. Grundformen er tilført vort Land sammen med de mange andre Kulturelementer, der modtoges fra Romerriget i de første Aarhundreder eft. Chr. I Nordens førromerske Fund træffes Sporen ikke⁴. Tiden for det her omhandlede Par er bestemt angiven af de mange Sager, sammen med hvilke de ere optagne i Bunden af en lav Høi ved Vogn, Mosbjerg Sogn, Jyllands Horns Herred, nemlig: en Bronzekjedel med

¹ Sophus Müller, *Dyreornamentiken i Norden*, S. 36, 47.

² Navnlig henvises til E. Vedel, *Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder*, Titelblad; Sophus Müller, *Ordning, Jernalderen*, 520.

³ Engelhardt, *Vimose-Fundet*, Pl. 15, Fig. 14. Rygh, *Norske Oldsager*, 226. Oscar Montelius, *Kulturgeschichte Schwedens*, S. 193. Jvfr. *Zeitschrift für Ethnologie, Verhandlungen*, S. 197.

⁴ Sophus Müller, *Ordning, Jernalderen*, 438.

Bærehank af Jern, tre Træspande med Hanke af Bronze, to Spyd, en Kniv, en Tenvægt af Bronze, en Jernkam, Glasperler¹ m. m. Efter alle disse Sager maa Fundet henføres til den tidligere Folkevandringstid, det skulde siges det 3. Aarh.

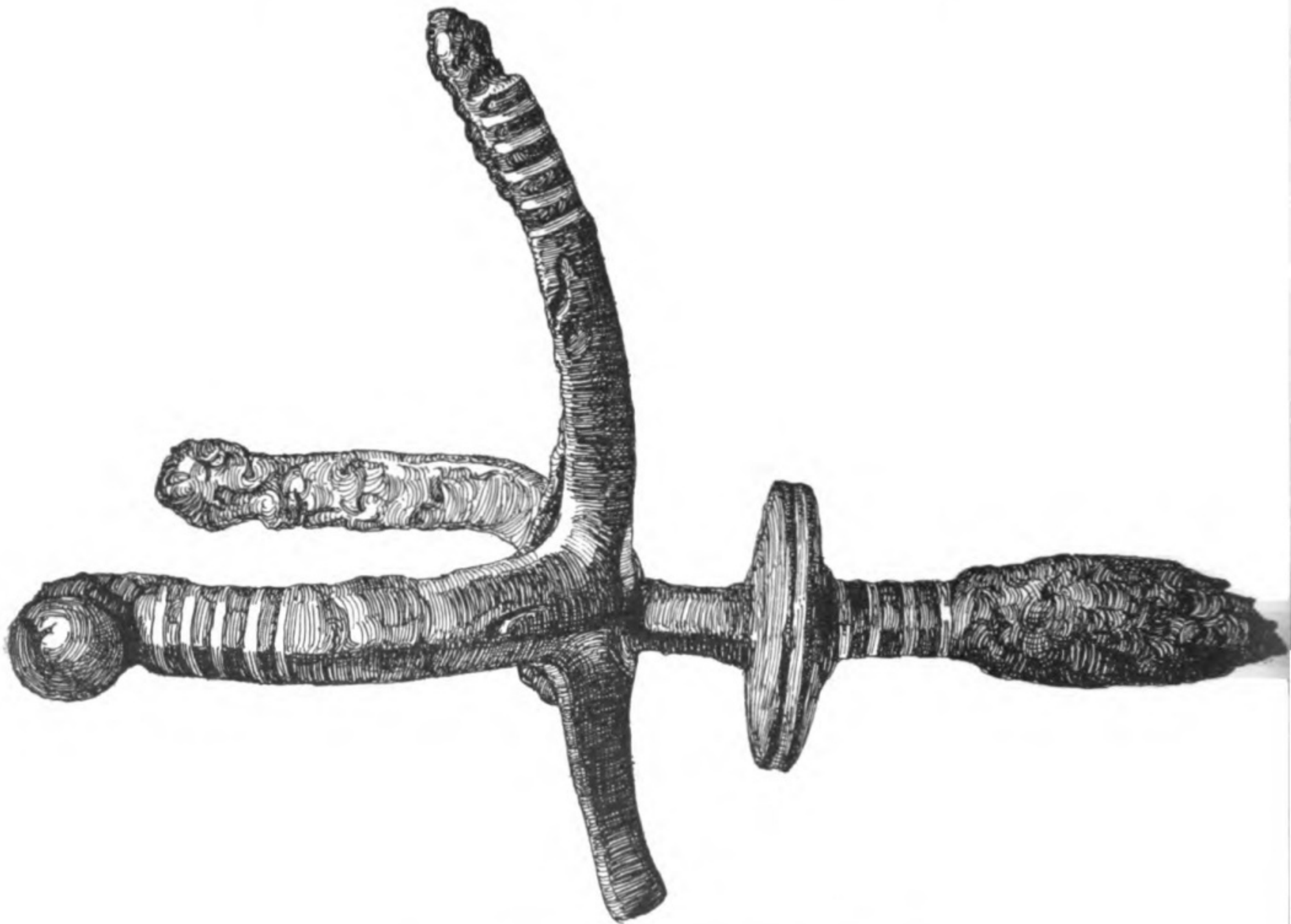

Fig. 14. Vogn, Jylands Horns Herred. ²/₃.

Dette Par Sporer, der ere ganske ens, overgaar ved den hele Behandling betydelig Alt, hvad der tidligere forelaa; de maale i Høiden 14 cm og i Bredden, maalt fra Piggen til midt imellem Bøileenderne, 17 cm. Til Prydelse er der i Jernet indlagt tynde Kobber- eller Bronzebaand, afvexlende forgyldte og forsølvede, baade indenfor selve Piggen, i Kanten af den fremspringende Skive og henimod Enderne af de

¹ Sidst anf. Skrift 183, 276, 309, 412, 423; for Kjedlen se Nord. Fortidsminder, 2, S. 27 flg.

tre langt udløbende Arme; yderst findes her forsøvede Søm-hoveder til Fastgjørelse af Binderemme eller umiddelbart paa Skoen. Nogle af disse Søm mangle dog, Indlægningen er delvis medtagen af Tiden, og Jernet har lidt af Rust.

Den smukke Udstyring af disse Sporer, deres Størrelse og Sværhed viser, at disse Redskaber ikke blot vare til Nytte, men tillige spillede en Rolle som Prydelse. Enkelte andre Sporer angive det samme, saaledes navnlig en stor Sølvspore fra Mecklenburg og et enestaaende pragtfuldt Stykke af Guld fra Norge¹. Saaledes har vistnok ogsaa dette Par Sporer været et Slags Udmærkelsestegn for den gravlagte Kriger. I samme Retning peger det, at den ene af de her fundne Spydspidser er den største, som overhovedet er fremkommen, idet den har en Længde af $1\frac{1}{2}$ m. Efter samtlige Sager i Fundet maa Høien antages at have rummet en Mand og en Kvinde; nærmere herom oplyser ikke den usagkyndig foretagne Opgravning. Fundet er fra Museet i Hjørring godhedsfuldt afgivet til Nationalmuseet.

Et nyt Smykkefund af den for Efterromersk Tid mest karakteristiske Art, fremkommet paa et overordenlig ensomt Sted i Midtjylland, ved Karup Aa, imellem de store Hedestrækninger om Kompedal og Ilskov. Man fik Øie paa Guldet i en Skjæretørv, der Vinteren over havde staaet i Stak paa et Mosestykke under Agerskovgaard, Bording Sogn, Hammerum Herred. Ved at søge paa Stedet fandt man saa to Guldbrakteater, et Brudstykke af et stort Sølvspænde, samt nogle Glasperler. Men Tørven indsendtes gennem Herning Museum, og den viste sig at indeholde 6 Guldbrakteater og 16 Perler, for en Del optrukne paa en 10 cm lang, fin Snor, der er velbevaret. Guldstykkerne laa ovenpaa og tæt ved hinanden med Perler imellem og over dem, Alt kun

---

¹ Beltz, *Vorgeschichtliche Altertümer Mecklenburg-Schwerins*, Pl. 63, Fig. 3. Rygh, *Norske Oldsager*, 583.

spændende over 5—6 cm. Det har da været et Halsbaand med Guldstykker og Glasperler afvexlende optrukne paa Snor, nedlagte i en tæt Klump. Tørven mentes at være tagen fra Bunden af Moselaget, der havde en Tykkelse af indtil $\frac{2}{3}$ m.

Brakteaterne ere 3 og 5 slagne med samme Stempel, og

Fig. 15. $\frac{1}{1}$ .Fig. 16. $\frac{1}{1}$.

Agerskovgaard, Hammerum Herred.

begge Fremstillinger ere i Hovedsagen vel kjendte, ligesom ogsaa Stilen, der viser den vidtdrevne Overudvikling og Op-løsningen indtil det kun vanskelig forstaaelige.

De tre have det store Mandshoved over Dyret, se Fig. 15. Af den oprindelige Rytterfigur er kun Hovedet blevet tilbage, med Haaret bagtil forlænget i en Slynngning, og fortil er den Fugl, som i den oprindelige Fremstilling vendte mod Rytteren, dreiet om og voxet sammen med hans Haar¹; kun Fuglens Hoved er bevaret med stort Øie og det nedad krummede Næb². I Rytterhovedets Ansigt er kun det store Øie angivet og Næsen, der løber ud i en Spids. Dyret er ved Øret, Manken og den brede Hale betegnet som en Hest; men fra Mulen udgaar en meget lang, ved Enden tredelt Tunge, og den punkterede Halvbue foran Hovedet er at forstaa som Horn. I Rummet mellem For- og Bagbenene ses det firar-

¹ Saaledes tydedes dette Punkt allerede i Sophus Müller, *Dyreornamentiken i Norden*, S. 69.

² Andetsteds ses noget mere af Fuglen, se *Atlas for nordisk Oldkyndighed*, Pl. 6, Fig. 103; Pl. 11, Fig. 230.

mede Hagekors, over Halen et trearmet Kors og under den et ganske lille og spinkelt, tobenet Dyr med bagudvendt Hoved. Vel er alt dette vanskeligt at erkjende, men ikke fordi det er vaklende eller ubehjælpsomt gjort. Tværtimod har Stemplet været skaaret særdeles nøiagtig og sikkert; der er ikke noget, som ikke hører til Fremstillingen. Indtil de mindste Enkeltheder er Alt, som Tidens Kunststil krævede det.

Saaledes ogsaa det andet Stempel, af hvilket der er 5 Afslagninger, se Fig. 16. Det viser Tidens mærkelige og mest udprægede Kunstdyr, men helt faldet fra hinanden i adskilte Stykker. Uden Tilsætning af noget uvedkommende ses det store Dyrehoved med Øie og afsluttet i et spidst Næb, foran hvilket Tungen; den baandformede Krop, der ligger ind over Midten i en stor Krumning; to pæreformede Laar, fra hvert udgaaende et langt Ben, der slynger sig over og under Kroppen, og ved Baglaaret en Hale.

Vel kjendt som denne Kunst er, har det dog sin Betydning, at der fra det afsides Sted er fremkommet endnu et stærkt tidspræget Halssmykke med de hjemligt forarbejdede Guldplader, de indførte, brogede Glasperler og dertil det store Sølvspænde, netop af den Hovedform, der tidligere er funden sammen med Guldbrakteater¹; det viser, hvor fast indarbejdet dette Smykkesæt var. Og naar nu dette Sæt, uden Tillæg af andre Sager, 6 Gange er opgravet i Mark eller Mose, baade øst- og vestpaa i Landet, da stiller det sig rigtignok som sandsynligt, at Nedlægningen er foregaaet ifølge en religiøs Offerskik og ikke blot for at skjule eller henjemme de kostbare Sager.

¹ Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen, 549.

7

OM DEN SAAKALDTE

3. HAAND I ANGERSFRAGMENTET AF SAXOS DANMARKSHISTORIE.

AF

EMIL RATHSACH.

Angersfragmentet af Saxo frembyder som bekendt den Mærkelighed, at Haandskriftet er forsynet med Varianter til Teksten, skrevne dels imellem Linierne, dels i Randen; desuden findes paa første Side, i den højre Margin og paa Foden, en længere Tilføjelse til Haandskriftets Tekst. Skriften henføres til den første Fjerdedel af det 13. Hundredaar og skyldes enten to hinanden meget lignende Hænder, der er samtidige, eller en enkelt Haand¹.

Endvidere er der af en Haand, som i Almindelighed henføres til det 14. Aarhundrede, dels i Randen, dels over Teksten, tilføjet en Del Mærker (Notabene'r) og Ord; denne Haand vil i denne Artikel blive kaldt »den 3. Haand«, saaledes som den først blev benævnet af Fragmentets Udgi-ver, Chr. Bruun². De, der har behandlet Fragmentet, har været enige om, at denne Haand var uden videre Interesse; man har opfattet de Noter, der skyldes den, som skrevne af en Læser, som har villet lette sig Læsningen ved at indsætte mindre vanskelige Ord for de sjældnere Ord, Saxo bruger, og ved paa sine Steder at tilføje Navnene

---

¹ Jfr. F. Jónsson: Angersbrudstykket af Saxo, Aarb. f. n. Oldk. og Hist. III R. 8. B. 1, S. 68 f.

² Lykønskningsskrift til Københavns Universitet, 1879, XXI f.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1920.

III. RÆKKE. 10. BIND.

2. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Kommission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig. Aargang 1916 sælges ikke alene, men kun i Forbindelse med hele 2. Række, fra Aargang 1886.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind; 1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg. 1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Konungs skuggsjá, Speculum regale, 1. Hefte (Tekst). 8 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39, 1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1917, hver Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.). 2. Binds 1. Hefte, 1911. 2. Hefte, 1918. 6 Kr.

paa de handlende Personer; endelig har han ved sine Notabene'r i Randen villet gøre det lettere at genfinde Steder, han har fundet det værd at lægge Mærke til. Om denne Opfattelse holder Stik, skal følgende Undersøgelse prøve.

At en Del af de med 3. Haand skrevne Tilføjelser nok vilde kunne tilskrives en Læser som den nævnte, maa indrømmes; men der er andre, som er skikkede til at vække Tvivl om Teoriens Rigtighed. Fragmentet 1 b, 4¹ (Müllers Udgave af Saxo S. 26, 3) begynder Kong Grams Historie, og den fortsættes gennem hele Resten af Fragmentet til et lille Stykke ind i den versificerede Samtale mellem Gram og den svenske Konge Sigtrygs Datter Gro. Paa 2 b hører vi, hvorledes Gram og hans Ledsager Bessus møder Gro, imellem hvem og Bessus der udspinder sig en Samtale. Paa hans Spørgsmaal, hvem hun er, svarer hun (3 a, 10; M. 27, 20): *Gro michi nomen. | Rex pater exstat.* Over dette *pater* har 3. Haand anbragt Ordet *gothie*. Da Gro dernæst spørger Bessus, hvem der er de fremmedes Anfører, svarer han (3 b, 5; M. 27, 4 f. n.): *Gram regit agmen.*; over *Gram* staar der med 3. Haand: *rex dacie*. Lidt længere fremme truer Gro dem med Sigtrygs Straf, hvis de ikke drager bort; hun siger bl. a. (3 b, 4 f.; M. 28, 11 f.): *Ne proprio uos. | Opprimat omnes. | Agmine sigtrug.* Over dette *sigtrug* staar *pater meus*. Ingen, der har læst det foregaaende, vil trænge til disse Oplysninger; den sidste har »Læseren« tilmed givet en mærkelig Form, da man i Lighed med de foregaaende Tilføjelser skulde vente noget som *pater gro* eller *pater uirginis*. Disse Tilføjelser maa have en anden Hensigt end blot at tjene som Pegepinde, de kan ikke skyldes en slet og ret Læser. Ved at inddrage de øvrige Noter af 3. Haand i Undersøgelsen vil man da ogsaa se, at Sagen forholder sig anderledes.

Saxos Fortælling om Skjold og Gram findes i en for-

¹ Chr. Bruun: Det i Angers fundne Brudstykke af et Haandskrift af Saxo Grammaticus. 1879.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1920.

kortet Form i den saakaldte Jyske Krönike. Allerede Chr. Bruun gör i sit »Lykønskningsskrift til Københavns Universitet 1879«, pg. XXII opmærksom paa en Overensstemmelse mellem Kröniken og 3. Haand i Fragmentet, men uden at gaa nærmere ind derpaa. Det vil imidlertid vise sig, at Overensstemmelsen strækker sig langt videre. Dette vil fremgaa af en Sammenligning mellem Fragmentet og den tilsvarende Del af Kröniken, *Scriptores minores historiæ Danicæ medii ævi*, rec. M. Cl. Gertz, I, 2, S. 221—222, 7.

I det følgende vil först saadanne Tilføjelser af 3. Haand blive behandlet, som synes at genfindes i Kröniken, dernæst saadanne, der vel ikke findes paa det tilsvarende Sted i denne, men synes at stemme med dens Udtryksmaade paa andre Steder; til sidst alle de Tilføjelser, der ikke er optagne i Kröniken, og som, da de slutter sig specielt til Stykket om Skjold og Gram, ikke kan ventes at findes andre Steder i den. Den første Gruppe findes paa Fragmentets 4 første Sider, de to andre over hele Fragmentet, især paa de 4 sidste; Jyske Krönike er nemlig meget kortfattet i Fremstillingen af Grams Historie, og da især, hvor hans Bedrifter i Sverige berettes.

Paa Fragmentets første Side (1 a) — Müllers Udgave af Saxo S. 24, 4 f. findes der i højre Margen udfor Mellemrummet mellem Linie 2 og 3 et *nota bene*; Teksten har her Ordene: *tantaque indolis eius experimenta fuere ut ab ipso ceteri danorum reges communi quodam uocabulo scioldungi nuncuparentur*; dertil svarer i Kröniken (S. 221, 8 f.) ... *Skiold, cuius tam sollempnia opera fuere ut ab ipso ceteri Danorum reges Skioldungi dicerentur*. Samme Side i Fragmentet staar der i den venstre Margen ud for Linie 12: *nota*; i Teksten læses Ordene: *(teutonum danorum) que exercitu inspectante*, hvortil der i Kröniken svarer: *presente Teutonicorum Danorumque exercitu*; til Sammenligning kan

anføres, at Kröniken ogsaa paa andre Steder¹ omhyggelig gengiver Saxo's Beretninger om Tvekampe i begge Hæres Paasyn; en Undtagelse danner Kampene med Venderen, 246, 7 f. (M. 134, 4 f. og 135, 7), hvor denne Omstændighed lades uomtalt. Ud for de to næste Linier staar: *nota iste postea pugnavit contra alemannos*. Disse Ord henviser til følgende Ord i Teksten (M. 24, 15 f.): *omnem allemannorum gentem perinde ac ducis sui interitu debellatam tributum lege choercuit*; i Kröniken staar der (221, 25): *Teutonium sibi tributarium fecit*. At Noten ikke stemmer ganske med Kröniken, skyldes en Unøjagtighed fra Forfatterens Side, ikke den eneste, han har gjort sig skyldig i.

Fragm. 2a, 14 (M. 26, 6 f. n.) staar Bogstaverne *at* over sidste Stavelse af Ordet *desponsam*, som altsaa skal læses *desponsatam*; i Kröniken 222, 5 staar just Ordet *desponsatam*, hvilket allerede Chr. Bruun har gjort opmærksom paa, se ovfr. Verbet *desponsare* bruges ogsaa ellers i Kröniken for Saxos *despondere* eller lignende Udtryk for det samme, medens den ikke har *despondere*².

Fragm. 2b, 3 (M. 26, 4 f. n.) har *Inita gothia*; over det sidste Ord staar der skrevet *swethia*, og Kröniken S. 222, 6 gengiver Fragmentets Tekst med *sweciam intrauit*.

Det synes ikke muligt at antage, at denne i 5 Tilfælde konstaterede Overensstemmelse af forskellig Art mellem 3. Haands Tilføjelser i Angersfragmentet og Jyske Krönike skulde kunne være Tilfældighedens Værk; det maa være Krönikens Forfatter, der har skrevet Noterne i Fragmentet. Nedenfor (S. 120 f.) vil det yderligere ses, hvorledes det paa nogle Steder i Kröniken kan paavises, at dens Forfatter har benyttet Angershaandskriftet, skönt der paa de paa-gældende Steder i dette ikke er Noter af 3. Haand. Denne har imidlertid ogsaa Ansvar for en Række Noter, som

¹ 259, 12 f. (M. 173, 4); 290, 13 f. (281, 4 f. n.—282, 3); 343, 7 (450, 11).

² 222, 15 (M. 33, 4); 414, 4 (703, 14); hos Saxo har jeg een Gang iagttaget *desponsata* (216, 16); Kröniken har her *data* (270, 4).

ganske vist ikke har fundet Anvendelse paa det tilsvarende Sted i Krōniken, men som er anbragt ved saadanne Ord og Udtryk i Fragmentet, som Krōnikens Forfatter andens- steds viser sig at undgaa, hvor de findes i Saxos Tekst. Disse Tilføjelser vil nu blive behandlede.

Fragm. 1 a, 14 (M. 24, 11) staar Ordene *perinde ac*; over det første er der med vor Haand skrevet *taliter*. Saxo har overordentlig hyppigt Forbindelsen *perinde ac*, medens Krōniken enten, som her, helt udelader Sammenligningen eller erstatter *perinde ac* med *quasi* (hyppigst), *tanquam* eller andre Udtryk¹; Forbindelsen *taliter ac* genfindes derimod ikke.

Paa 2 a, 6 (M. 26, 14) staar over *adciuit* med 3. Haand *duxit*; Former af *ascisco*, der er overordentlig almindelige hos Saxo, findes ikke i Krōniken; hvor deres Bortfald ikke, som her, skyldes Forkortelse, er de omskrevne paa forskellige Maader; jeg har noteret ca. 25 Tilfælde², men Tallet kan muligvis forøges.

Fragm. 2 b, 6 (M. 26 sidste L.) staar *exuuias*, over hvilket vor Haand har skrevet *abitus* (Ϸ: *habitus*); intet af Ordene genfindes paa dette Sted i Krōniken, da den her er meget kortfattet. *Exuuiæ* har jeg fundet paa 4 andre Steder hos Saxo; i de 3 Tilfælde er Krōniken paa de tilsvarende Steder forkortet, saa at Ordene ikke genfindes, paa det 4. Sted læses *vestes*³, medens *exuuiæ* overhovedet ikke findes i den.

¹ Jeg har iagttaget følgende Tilfælde: *quasi*: 219, 5 (M. 15, 3 f. n.); 219, 14 (17, 6); 237, 28 (88, 16); 239, 13 (108, 3 f. n.); 251, 20 (148, 1); 317, 22 (389, 5); 324, 9 (409, 2 f. n.); 389, 10 (608, 2); 403, 3 (651, 6); 429, 17 f. (845, 10 f. n.); *tanquam*: 345, 13 (455, 6 f. n.); 394, 24 (624, 2); *ita ac si*: 336, 15 f. (432, 11); *pro*: 275, 3 (230, 7); *instar*: 261, 12 (177, 3 f. n.).

² Følgende maa tjene som Eksempler: 229, 7 (*ordinare*) (M. 59, 10); 234, 21 (*dare*) (82, 23); 256, 5 f. (*procurare*) (162, 11); 257, 28 (*assumere*) (171, 5 f.); 316, 11 (*optinere*) (375, 10); 361, 29 (*aduocare*) (505, 1); 415, 4 f. (*secum habere*) (707, 4 f. n.: *sequacem asciscere*).

³ 252, 21 f. (M. 150, 10); 432, 29 f. (916, 11 f. n.); 434, 19 (932, 1). — 285, 14 (261, 9 f. n.).

Fragm. 2 b, 8 (M. 27, 1) har Saxos Tekst *pedissequis*, over hvilket der læses *ancillis*. Krōniken har andre Steder *pedissequa*, men eet Sted erstattes dette Ord af *ancilla*¹. Ogsaa i andre Tilfælde er Ændringerne ikke gennemført².

Fragm. 2 b, 8 læses *equo*, over hvilket der med 3. Haand staar *in equo*; andre Steder i Krōniken gengives Saxos *equo* ved *in equo*³, ligesom dens Forfatter i det hele ynder overflødige Præpositioner.

Den lange Samtale paa Vers mellem Gro og Bessus er helt udeladt i Krōniken; men 3. Haand har sat sine Mærker adskillige Steder, af hvilke nogle er nævnt ovenfor (S. 113). Fragn. 3 a, 1 (M. 27) læses over *Promito* Ordet *dic*, samme Sted, L. 5, staar *pena* over *Trux*; 4 a, 3 (28, 25) er der over *Manibus* skrevet *inferno*, 4 a, 14 (28, 9) over *Funera mortem*, og endelig læses 4 a, 15 (28, 25) Ordet *ira* over *bilis*. Man kunde være tilbøjelig til at tro, at Forfatteren af Krōniken har villet omskrive disse mere eller mindre digteriske Udtryk med Prosaord; men det synes dog, som om han ogsaa ellers har undgaaet i al Fald nogle af dem andre Steder. *Promo*⁴ er ikke videre hyppigt hos Saxo, og i Krōniken synes det ikke at forekomme, hverken i den oprindelige eller afledede Betydning. Naar Forfatteren over *Trux* har skrevet *pena*, maa det sikkert, som P. Hasse har paavist⁵, skyldes, at han har læst *crux* for *trux*. *Crux* findes i Krōniken eet Sted (*crucem predicari*), medens jeg har iagttaget, at den paa to Steder, hvor Saxo har det i Betydningen »Galge«, har udeladt det⁶. *Manes* har Saxo, saa vidt jeg har set, 15 Gange; det er overalt forsvundet sporløst i Krōniken.

¹ 244, 22 (M. 128 sidste L.).

² Fragn. 1 a, 6 er der over *conflictus* skrevet *bella*; *conflictus* staar her i Krōniken som et Par andre Steder.

³ 247, 23 (M. 139 sidste L.); 278, 9 (240, 10); slgn. 321, 25 (397, 10 f. n.); 411, 13 (685, 4 f. n.).

⁴ 266, 26 (204, 15); 322, 3 (405, 25). ⁵ Neues Archiv XII, 317 f.

⁶ 409, 13 (675, 13). — 273, 28 (225, 12); 415, 8 (709, 3).

Funera er meget hyppigt hos Saxo, men Ordet synes ikke at have behaget Krönikens Forfatter; thi ikke blot udelader han det, idet Sammenhængen forkortes, men han omskriver det med *sepelire* el. lign. Udtryk. Et enkelt Sted har han det til Gengæld endog 4 Gange i Løbet af nogle faa Linier¹, mens det ellers ikke findes i Kröniken. Endelig er der *bilis*; det synes kun at findes een Gang til hos Saxo; her har Kröniken udeladt det Stykke, hvori det staar²; jeg har ikke fundet det andre Steder i den.

Den sidste Gruppe af Tilføjelser, som ikke spores i Kröniken, skal nu omtales. Som det forhaabentlig fremgaar af det foregaaende, har vi i 3. Haand Forarbejdet til Kröniken, Arbejdets første Tilrettelæggelse. Det er da ikke mærkeligt, at man paa alle Sider kan finde Notitser, som Forfatteren ikke fik Brug for ved Nedskrivningen. Der findes f. Eks. paa 1 a under Linie 15 skrevet: *nota in margine*; Forf. sigter sikkert til Ordene i Randindskudet: *affirmare solitus uel dicens pecuniam ad milites, gloriam ad ducem redundare debere* (M. 25, 2 f. n.); denne Vending, som Saxo selv har sat Pris paa — han anvender den omtrent ordret om Absalon (976 sidste L.) — har Krönikeforfatteren fundet værd at tage med; men da han senere forkortede Randindskudet stærkt, maatte den falde bort. Man kan hermed sammenligne, at der paa Fragmentets sidste Side, lidt over Linie 3, staar et *nota bene*; i Teksten findes her (29, 1 f.) et morsomt Ordsprog om Pigers Knibskhed; men ogsaa dette har maattet opgives med det øvrige. De tidligere (S. 113) nævnte Tilføjelser paa 3a og 3b har heller ikke fundet Anvendelse i Kröniken; men naar man gaar ud fra, at de skyldes dennes Forfatter, kommer de ikke til at staa som overflødige Tilføjelser; de er da prosaiske Omskrivninger af de paagældende Steder i Kvadet. Det

---

¹ Omskrevet: 284, 5 (257, 5); 318, 16 (391, 1); 355, 10 (486, 5). — 376, 13—21 (566, 6 f. n., 567, 14).   ² 297, 11 f. (306, 6 f. n.).

var Meningen, at Gro skulde sige: »Jeg er Gro; min Fader er Götlands Konge«; og Bessus skulde præsentere Gram med Ordene: »Vor Fører er Gram, Danmarks Konge«. Saa forstaar man ogsaa, hvorfor *sigtrug* skulde ombyttes med *pater meus*.

De øvrige Notitser er gennemgaaende uden Interesse for Spørgsmaalet; det er mest enten Navne paa de handlende Personer, tilføjede, naar Forfatteren vilde sikre sig mod at tabe Traaden, se f. Eks. 2a, eller ved Digtene en Angivelse af, hvem det er, der taler. — Paa 1b staar i Randen ud for Linie 5 *quartus rex*; der sigtes til Gram, som her nævnes for første Gang i Teksten (M. 26, 3). Gram er ganske vist ikke den fjerde, men den femte Konge; der findes imidlertid ogsaa andre Unøjagtigheder i dette Forarbejde; en er nævnt ovenfor (S. 115), og her kan der med det samme peges paa den Omstændighed, at den samme Haand, som følte sig foranlediget til paa 2b, 3 at erstatte det i og for sig rigtige *gothia* med *swethia*, derimod paa 3a, 11 betegner Svenskekongen Sigtryg som *rex gothie*; Kröniken kalder ham (222, 4) *rex Sueonum*, som han kaldes hos Saxo. Der er endnu et Par Notitser, som bør omtales. Paa 1a, 7 (M. 24, 11) er der over *quo* sat *rege*; Forf. har ogsaa her været lidt unøjagtig, idet Stykket nok handler om Kongen, men *quo* hører sammen med Ordet *procursu* i næste Linie. Endelig staar der paa samme Side, Linie 10 *illo duce* over *scato*; dette maa referere sig til en tidligere Bemærkning af samme Haand paa det Sted, hvor der ovenfor (M. 24, 1) nævnes en *Scatus*; dette Stykke findes ikke i Fragmentet, og som det er formet i Kröniken (289, 8 f. n.), maa Forfatteren have opgivet Identificeringen.

I det foregaaende er kun saadanne Steder behandlede, hvor 3. Haand har anbragt Notitser i Fragmentet. Der er imidlertid ogsaa nogle Tilfælde, i hvilke Kröniken viser, at dens Forfatter har benyttet Angershaandskriftet, skönt Haanden ikke har sat noget Spor deri.

Foran det store Randindskud paa Fragmentets første Side er der anbragt et eget Tegn, to smaa parallele Skraastreger med to Prikker over; et tilsvarende Tegn findes inde i Teksten og viser, hvor Indskudet skal anbringes, nemlig efter Ordet *paciebatur* i Linie 7 (M. 24, 11 efter *poterat*; Udgaven har her en af de Tekstvarianter, der er skrevet med den ældre Skrift). I Chr. Pedersens Udgave og hos Albert Krantz¹, som her har skrevet Saxo ud omtrent ordret, findes dette Indskud anbragt et helt andet Sted, nemlig efter *perdomuit* (Fragm. 1 a, 15, M. 24, 6 f. n.); Holder-Egger² har vist, hvad Grunden er hertil, nemlig, at den lange bugtede Linie i Fragmentet, der er beregnet til at danne Grænsen mellem Teksten og Randindskudet, ender saaledes, at den kunde bibringe en Afskriver den Tro, at Randindskudet skulde anbringes her. Jyske Krønike har derimod den Del af Indskudet, som den har optaget, paa den Plads, som det nævnte Mærke anviser. I sig selv vilde dette Forhold vel ikke kunne siges at vise, at Angershaandskriftet var direkte benyttet af Krønikens Forfatter; men naar det ses i Sammenhæng med alt det ovenfor anførte, har man Forklaringen til, at Indskudet i Krøniken just har faaet denne Plads. *

I Randindskudets sidste Linier (M. 25, 5 f.) staar: *Eg[ros] uel egentes fomentis prosequi remediaque grauiter affectis prouid . . .*; Krøniken har (221, 19) omskrevet Stykket saaledes: *de infirmis et pauperibus curam gessit*; her har Krønikens Forfatter aabenbart medtaget Varianten *egentes*³; thi at det er den, hans *pauperibus* skyldes, kan der ikke være Tvivl om, da han ogsaa ellers har ombyttet Saxos *egens* med *pauper*. Krøniken har een Gang *egens*, hvor Saxo har

¹ Dania I, 5. ² Neues Archiv XIV, 1889, S. 150.

³ Prof. Jónsson vil ikke opfatte *uel egentes* som Variant; men han anfører ingen Grund derfor. (Aarb. III, 8. 1. S. 81 Note). I Chr. Pedersens Udgave findes kun *Ægros*.

det, men erstatter det fire Gange med *pauper*¹. Man fristes til at tro, at Forfatteren trods *uel*-Tegnets hyppige Forekomst her har forvekslet det med Tegnet for *et*. I Fragmentet har *uel*-Tegnet som bekendt to Former, af hvilke den ene, som netop findes i Randindskudet, nok kunde ligne det for *et* hyppigt brugte Tegn, der ser ud som et Syvtal med en vandret Streg midt igennem Hovedstaven. At denne Forveksling virkelig har fundet Sted bekræftes af følgende.

Fragm. 1 a, 6 læses: *conflictusque gessit quorum eum uix spectatorem etas esse paciebatur*; oven over Linien, begyndende over *quorum*, staar der som Variant med den gamle Skrift: *quorum uix spectator ob teneritudinem esse poterat*; denne Variant indledes med det før nævnte syvtalagtige Tegn for *uel*. I Kröniken, som paa dette Sted har foretrukket Varianten for Teksten i Linien, gengives hele dette Stykke saaledes: *conflictusque gessit et quorum ob tenerem etatem vix inspector esse poterat*. Der kan sikkert ikke være Tvivl om, hvorfra dette uheldige *et* stammer; det maa være *uel*-Tegnet, der er læst som *et*².

Fragm. 1 b i Randen ud for Linie 6 staar der en Variant skrevet med den gamle Skrift: *c(uius) m(irifica) proles gram per omnia paterne uirtutis exempla decurrens corporis animique etc.* Denne Variant, som hverken genfindes i Chr. Pedersens Udgave (M. 26, 3 f.) eller hos Krantz, der i det hele stemmer med Chr. Pedersen, synes at være anvendt i Krönikens Ord (290, 3 f.): *Gram iste per omnia patrem in virtutibus imitabatur . .*; jeg slutter dette især af, at

¹ *egens*: 315, 9 (M. 373, 6). *pauper*: 291, 21 (285, 13); 304, 21 (333, 12); 327, 16 (416, 2); 389, 15 (608, 11).

² Professor, Dr. phil. Gertz betegner i sin Udgave S. 221, 16 dette *et* som en uægte Tilføjelse. S. 217, 18 læses der: *litteris tamen patriis et caracteribus*; dette *et* vil Prof. Gertz (S. 462) ændre til *uel*; det var maaske muligt ogsaa paa dette Sted at antage en Forveksling af de nævnte Tegn, saaledes at *caracteribus* er en Variant fra Saxos Haandskrift.

Ordene *per omnia* er anvendt begge Steder, skönt Ordlyden i øvrigt er ændret i Kröniken.

Denne sidste Række af Tilfælde vilde vel i og for sig, som det allerede er antydnet ovenfor ved det förste, ikke bevise, at Kröniken stammer fra Angershaandskriftet uden Mellemlid; men sete i Forbindelse med alt det øvrige, som er oplyst, bidrager de deres Del til Beviset.

Hovedresultatet af denne Undersøgelse er altsaa, at Tredjehaandens Tilføjelser i Angershaandskriftet skyldes den Mand, som kort efter 1340 forfattede et Udtog af Saxo, det Udtog, som i Almindelighed kaldes den jyske Krönike og en Tid lang med Urette tillagdes Thomas Gheysmer. Vi har her den förste Tilrettelæggelse af Arbejdet, der godt stemmer med Mandens Fortale, hvor han efter at have omtalt Saxos Vidtløftighed og hans vanskelige Stil med dens Ord og Digte, som er »*moderno tempore inconsueta*«, tilføjer: »*Ideo hoc opusculum excerptum de illo ponit planis verbis notabiliora gesta ibi descripta*«. Vi har som bekendt nogle faa Brudstykker af andre Saxohaandskrifter tilbage; de er ældre end 1340, men yngre end Angershaandskriftet. Man kunde da maaske undre sig over, at Krönikens Forfatter ikke har benyttet et yngre Haandskrift, men er gaaet tilbage til Kladden. Dette synes at bidrage til at vise, at det overhovedet ikke var let at faa fat i Saxohaandskrifter, at der ikke eksisterede ret mange paa den Tid.

Prof. K. Fabricius har¹ udtalt, at Angershaandskriftet muligvis slet ikke er skrevet i Danmark, men derimod i Frankrig, hvor Brudstykket fandtes. Rent bortset fra andre Grunde, der taler imod denne Hypotese, vil man finde det lidet sandsynligt, at Haandskriftet, naar det i ca. 1340 var i Danmark, skulde være skrevet udenfor Danmark.

---

¹ Historisk Tidsskrift, 8. R. 6, 303, Note.

Tillæg.

Der findes endnu et Tegn i Fragmentet, nemlig et Paragraftegn lignende et stort C; det er anbragt nogle Steder ved Versene; første Gang findes det paa 2b, 12 (M. 27, 6) ud for *Conspicor*; det mangler fuldstændigt paa 3a, hvor det kunde ventes 4 Gange, for dernæst at dukke op igen paa 3b, Spalte 1, Linie 4 (M. 27, 5 f. n.), Spalte 2, 1 (M. 28, 8) og 4a, Spalte 1, Linie 1 (M. 28, 5 f. n.); paa 4b findes det ikke, hvor det kunde ventes i Linie 12 (M. 29, 6); naar første Sted undtages, er Tegnet anbragt ud for Ord, der angiver, hvem der taler. Chr. Bruun antager, at det skyldes 3. Haand, medens Kålund i Palæogr. Atlas blot kalder det et yngre Henvisningstegn.

Dette Tegn genfindes i Chr. Pedersens Udgave Fol. IVb paa de samme Steder som i Fragmentet undtagen paa det første Sted; man kunde være tilbøjelig til at tro, at denne Udeladelse skyldes Tegnets Lighed med det store C i *Conspicor*, som det er anbragt ud for og tæt ved. Hos Chr. Pedersen findes Tegnet desuden paa Fol. LXXXb (M. 400, 1), LXXXIa (M. 401, 5) og LXXXIb (M. 405, 6), og det er de to første Steder anbragt ved Ord, der angiver, hvem der taler, medens det paa det tredje Sted synes at staa ret overflødigt ved Ordene: *Hæc Starcatherus*, hvis det ikke er sat 5 Linier for højt. Hos Albert Krantz Suecia II, 22¹, ser man samme Tegn paa de til LXXXb og LXXXIa svarende Steder, medens det mangler paa det tredje; hvor² Krantz ellers citerer Vers af Saxo, findes Tegnet ikke, saaledes at der i det hele er Overensstemmelse mellem ham og Chr. Pedersen. (Krantz har Suecia I, 12 kun en enkelt Strofe af Bessus' og Gros Samtale, som i Fragmentet og

¹ I første Udgave af Krantz benyttes samme Tegn til at fremhæve Kapiteloverskrifter; i Udg. 1583 mangler disse Overskrifter tillige med Tegnet, som kun findes paa de angivne Steder i Suecia II, 22.

² Dania I, 33 (Chr. P. LIIa); II, 13 = Suecia II, 22 (LXXXa); Suecia I, 12 (IVb); I, 46 (LXIX, b og LXX, a).

hos Chr. P., uden Tegnet.) Ved Citater fra andre Digtere, som af og til findes hos Krantz, mangler Mærket stedse.

Chr. Pedersens og Krantzes Haandskrifter kan ikke føres tilbage til Angershaandskriftet uden Mellemlid; de har nemlig samme Variantvalg, hvilket ikke¹ kan tænkes foretaget af to af hinanden uafhængige Skrivere, og dernæst har de enkelte Afvigelser baade fra Fragmentets Tekst og fra dets Varianter (d. v. s. de har nye Varianter), og i disse Afvigelser stemmer de overens. De maa altsaa gaa tilbage til en Afskrift af Angershaandskriftet, hvor dette Valg er truffet; denne Afskrift har sikkert² været ældre end 3. Haand i Fragmentet. Hvis, hvad der forekommer sandsynligt, Paragraftegnets Forekomst hos Chr. Pedersen og Krantz skyldes Angershaandskriftet, maa Tegnet være kommet ind, før den omtalte Afskrift blev til, eller mens den blev til, og man vil da kunne slutte, at Angershaandskriftet i det mindste har strakt sig et Stykke ind i Saxos 8. Bog.

---

¹ Holder-Egger i Neues Archiv XIV, 147.

² Der er paa visse Punkter Overensstemmelse mellem Krantz's Tekst og den Tekst, der findes i et Par Brudstykker af et Saxohaandskr. fra ca. 1300, som findes paa det kgl. Bibliotek (Nye Saml. 570) og i Rigsarkivet. Chr. Bruun: Lykönskn. XIV f.

BILLED- OG FREMSTILLINGSKUNST I BRONZEALDEREN.

AF

SOPHUS MÜLLER.

Større Vanskeligheder for en Forstaaelse end alt andet, der er efterladt fra Nordens Oldtid, byde oftest de Fremstillinger, der ere Udtryk for Tanker og Aandsindhold; men tillige paakræve de mere end andet en Forklaring. Og særlig for Bronzealderens Vedkommende indbyder denne Kreds til fortsat Undersøgelse, idet dette Tidsrum i Sammenligning med Stenalderen omfatter særdeles meget og paa den anden Side, sammenlignet med de paafølgende Tider, kun sparsomt kan belyses udenfra. Væsentlig maa Fremstillingerne forklares ud fra dem selv. Men saaledes bliver der næsten paa hvert Punkt ikke blot Spørgsmaal om Indholdet og Oprindelsen, men ogsaa om, hvor Grænsen skal drages mellem det blot kunstneriske, hvorved ikke andet tilsigtes end det at udsmykke og at glæde Øiet, og det som skal meddele Tanker og Forestillinger. Efter Sagens Natur maa tillige dette gribe over i hinanden. Dog vil der vistnok i den nordiske Bronzealder, med det nøie Kjendskab og det rigt foreliggende Stof, sikrere end andetsteds kunne vindes et Indblik i den første Tilblivelse baade af en Billed- og af en Fremstillingskunst.

Betydelig lettet bliver denne Behandling ved, at der allerede herom er fremkommet meget, som naturligvis ikke

her skal gjentages; ligeledes bliver der blot henvist til de talrig foreliggende Afbildninger, og kun enkelte, hidtil ukjendte Sager ville blive gjengivne. En anden Begrænsning er søgt derved, at Undersøgelsen væsentlig holdes indenfor det danske, ulige det rigeste Omraade, kun med de nødvendige Tilføjelser fra den videre nordiske Kreds.

Hellige Tegn.

Nedarvet fra Fortiden modtog Bronzealderen den første og endnu den eneste Betegnelse for en Aandsforestilling, men

Fig. 1. Breining Sogn, Bølling Herred.
Solbilledets Bredde: 10 cm.

denne af høieste Art, nemlig gjældende Ildens Guddomsmagt¹. I nærmeste Forbindelse med disse runde Fordybninger, der ere tydede som Tegn for den hellige Ild, viser sig i Bronzealderen et nyt og for dette Tidsafsnit eiendommeligt Mærke: den Rundkreds, hvis Betydning som Betegnelse for Solens hellige Magt er udenfor al Tvivl. Som det store og tydelige Billede i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed, 1907, 107 staar paa Stenen, er det givet, at det er en betydende Fremstilling. Flere andre Sten² vise samme Rund-

¹ Stenalderens Kunst, 1918, 81. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1917, 89.

² Sidst anf. St. 1875, 420. Nord. Fortidsminder, I, 312, Anm. 1. A. P. Madsen, Afbildninger, Bronzealderen, II, Tillægstavle 2.

figur, dog kun een af dem dobbelt, de andre kun enkelt krydsdelte og mere tilfældig anbragte paa Fladen: Fig. 1; nogle vise to saadanne Billeder ved Siden af hinanden, og i eet Tilfælde ses flere, der have dannet en Kreds om et noget større i Midten: Fig. 2¹. Dette maa vel opfattes som en Videreførelse af Fremstillingen; der var Plads til mere,

Fig. 2. Vig, Ods Herred. Solbilledernes Bredde indtil 20 cm.

og Tegnet gjentoges da. Det er her ved at gaa over i Kunsten og at benyttes til Udsmykning, som dette ogsaa skete med Ildens Tegn². Paa mangfoldige Steder ned gennem Bronzealderen ses fremdeles Kredsfigurer, som Soldyrkeren ikke kan have undgaaet at erkjende som det hellige Tegn, og som da ogsaa maa være anbragte i denne Mening; men sjælden er der dog saameget særligt i Udførelsen eller

¹ En Del af Stenen, tilvenstre i Afbildningen, er afbrudt.

² Stenalderens Kunst, 1918, S. 83.

Anbringelsesmaaden, at det enkelte Billede taget for sig kan siges at være et utvivlsomt betydende Tegn¹.

En Undtagelse i saa Henseende danner den i Fig. 3 gjengivne, lille Gjenstand. Det er en solid støbt Bronzering, fra hvilken der udgaar en kort Stang, fornedet med en Udskjæring til Stykkets Fastgjørelse paa noget andet, og

Fig. 3. Ukjendt
Findested. ³/₄.

indsat i Ringen ligger en Plade af Rav, det Hele nøiagtig forarbejdet og glat afpudset. Men Ravskiven er gjennemboret af et Kryds, der ikke er synligt udvendig, men ganske tydelig ses mod Dagen. Det er saaledes paa en Maade et hemmeligt Tegn; men Bronzeringen og Krydset svare saa fuldstændig til Soltegnet, at det ikke kan betvivles, at Stykket havde denne Betydning. I Afbildningen er det gjennemborede Kryds indlagt, som det mod Lyset viser sig i det gjennemskinende, røde Rav.

Der kunde mulig næres Betænkelighed ved i det Hele bestemt at fastslaa Tegnets Betydning, om ikke Solbilledet fra Trundholm i Nordsjælland², det mærkeligste blandt Alt, hvad Bronzealderen har efterladt, gav fuldeste Sikkerhed for Soldyrkelsen i Norden: Selve Solskiven, straalende gulddækket paa den ene Flade og trukken af en Hest — under dens Hals og ved Skivens Kant ses der Øskener til en Forbindelse —, som Himmelleget tænkte at bevæge sig over Hvalvet, og det Hele anbragt paa en Vognstilling, for at Guddomsbilledet kunde bevæges, hvad der havde Betydning for den Virkning, det skulde frembringe. Man nødes næsten til at antage, at Bronzebilledet er en Gjengivelse i det Smaa af et stort Billede af Træ, der med Hest foran kjørtes rundt ved reli-

¹ Jvfr. herom I. I. A. Worsaae, *The industrial arts of Denmark*, 66 og fl. St.

² Afbildet i *Nord. Fortidsminder*, I, 303.

giøse Festligheder, som saadanne Rundkjørsler med hellige Billeder og Gjenstande foregik senere i Oldtiden.

Ligesom de omtalte Billeder i Sten er Bronzeskiven en Gjengivelse af selve Solskiven, et Tegn for Solmagten, ikke Billedet af en personlig Solgud, hvilket Begreb endnu ikke var fremkommet. Under samme Form, som en rund Skive, var Solen fra endnu fjærnere Tider af blevet fremstillet og dyrket i de gamle Kulturlande i Orienten¹. Tilsvarende billedlige Fremstillinger i Sten kjendes fra nordlige Adriaterhavsegne, hvorhen Veiene i hine Tider gik fra Norden. En stor Opstilling af Bronze med Solskiven hvilende paa Hjul, mulig endnu ældre end Trundholmbilledet, er fremkommen i Sverige, og et i alle Enkeltheder nøie tilsvarende Stykke er fundet ved Oedenburg i Ungarn; det svenske Bronze-stykke er indført fra Syden². Saaledes ogsaa Soldyrkelsen i det Hele og den Fremstillingskunst, som viser sig i vort Bronzebillede. For Hesten kan vel intet Forbillede paavises sydpaa; men derfor kunde den nordiske Kunstner vel have set et saadant Billede eller have hørt om Solhesten; Forestillingen om Solens Vogn trukken af Heste var vidt udbredt i Syden.

Men paa den anden Side er den store Billedgruppe fra Trundholm, vel sammenbygget og fortræffelig udført baade som Metalarbeide og med Hensyn til Prydkunst, saaledes som denne angiver det, et fuldstændig nordisk Arbeide af umiskjendelig selvstændigt Præg, ikke en Efterligning. Det skulde siges at være en Gjenskabelse af det Fremmede, en Nyfremstilling af tilførte Tanker. Og dette Værk staar meget høit. Stiv og streng i Opstillingen er Hesten dog god og sund Begynderkunst. Formen er naturmæssig og ikke

¹ Herom og for det følgende se sidst anf. St. 309 flg.

² Mittheil. d. Anthropol. Gesellsch. Wien, 1914, 44, 316 og Montelius, Minnen, 847. Det blev strax ved Fremkomsten af Fundet fra Trundholm set, at det i Sverige fundne Bronzestykke er et Solbillede, se Nord. Fortidsminder, I, 313.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1920.

ganske uden Liv. Ved Hovedet findes Øine, Mund og Næseboer angivne, Ørerne ere rigtig formede og Manken tegnet, omend inddragen i den Ornamentik, der breder sig over Hovedet. Halen er sikkert ikke fuldstændig; den ender i en Hulhed, hvori der maa have været indsat et nedhængende Stykke. Tiden er Slutningen af det 2. Aartusinde eller om Aar 1000. Men fra denne Tid haves der hverken fra Grækenland eller fra alle de omliggende Egne, der havde været mere eller mindre berørte af den forudgaaende, høie mykenske Kunst, nogen Rundfigur, der er saa stor eller bedre gjort, medens Størstedelen er langt ringere. Det almindelige Stilpræg er det samme; men Solhesten maa siges at være det bedste og betydeligste Arbeide fra denne Tid. — Solbilledet fra Trundholm fremstiller ret tydelig hele den nordiske Bronzealders Gaade, paa hvis Løsning der har været arbeidet i hundrede Aar: indført fra Syden i Materiale, Form og Aand og dog af fuldt selvstændigt Præg og ragende høit op over Alt, hvad der i Landene nord for Alperne fremgik af Bronzealderens Kultur¹.

Vidt udbredt hos Oldtidsfolkene i Forasien og Europa er det tre- og firarmede Kors, dannet af tre og fire sammenstødende, buede og lige lange Arme, se nedenfor Fig. 11, hvor det dog er noget unøiagtig udført. Det synes overalt at have betegnet den høieste Guddom og særlig Solguden². I Norden ses det oftere i de svenske Helleristninger fra Bronzealderen, om hvilke nedenfor, og under-

¹ Senest er denne Sag blevet behandlet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1914, 344.

² En udtømmende Behandling heraf har L. Müller givet i Vidensk. Selsk. Skr., 5. Række, hist. og phil. Afdel. 5. Bind I: Det saakaldte Hagekors' Anvendelse og Betydning i Oldtiden, 1877. Jvfr. I. I. A. Worsaae, The industrial arts of Denmark, S. 69 og Fig. 118, 121, 127. Vor Oldtid, 420. En oftere forekommende S-formet Tegning, sammensat af to buede Arme, er af Flere blevet opfattet som et helligt Tegn. Herimod har Chr. Blinkenberg sikkert med Rette udtalt sig i Festskrift til H. F. Feilberg, 1911, 68.

tiden paa Bronzesager fra Tidsrummets 8. Afsnit, staaende særskilt som Tegn, uden Forbindelse med Ornamentik; det har sikkert været et andet Mærke for Solguden, ved Siden af det ældre Ringkors. Men samtidig indgik det i Prydkunsten, idet det udfylder Midten af Bunden paa Bronzekar, dækker Pladen paa Knapper o. lign. Med disse Tegn staar det da som med mange andre her omtalte Enkeltheder: af fremmed, sydlandsk Oprindelse komme de frem i Norden til senere Tid og gaa paa tilsvarende Maade over i Prydkunsten.

Udhuggede i Stenflader ses parvis stillede Fodspor, som vare de Indtryk af nogen, der stod opreist med samlede Fødder. Paa en udsøgt, regelmæssig afrundet, men utildannet Sten, ca. $\frac{1}{2}$ m bred, staar det ualmindelig godt udførte Billede Fig. 4, der viser de blottede Fødders naturlige Form, med Tæerne rigtig angivne¹. Dette maa efter sin Art være en betydende Fremstilling, og dersom de andre ofte forekommende Udhugninger i Sten rettelig tydes som hellige Tegn, da maa det antages, at ogsaa dette er det. Meget støttes dette deraf, at der senere hen paa danske Lerkar fra den romerske Tid ses indtrykte Fodmærker², der ubetinget ere betydende Tegn. I de ældste kristelige Forordninger mod Hedenskabet gives der Forbud mod Tilbedelsen af Fødder³; herfra synes der at maatte kunne sluttet tilbage til de ældre Tider. Fremdeles have Fodsporene i Sten en vid Udbredelse over Europa og indtil Indien, ligesom de forekomme i Amerika og Afrika⁴; de

¹ Stenen fandtes liggende ved Enden af et 75 m langt og 50 m bredt, tæt Stenlag under Markfladen. — I Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1875, S. 418 findes afbildet et andet Par Fodspor, indhugget paa en fritliggende Dæksten i en Jættestue.

² Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen, 143.

³ Se Just Bing i Oldtiden, Kristiania, 1913, 85; Baudouin i Comptes rendus de l'Association française pour l'Avancement des Sciences, Mémoire hors volume, Congrès de Tunis. Paris 1914, 64.

⁴ Se sidst anf. Skrifter og Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, N. F. 5, 49.

maa have betegnet en vis Grundforestilling, som det har ligget Mennesket ganske nær at give dette Udtryk. Der er ogsaa en indre Overensstemmelse med Ild- og Soltegnene, der begge gjengive noget set og sagligt; saaledes ogsaa Fodsporene, og særdeles ofte forekommende mellem Bronzealderens Helleristninger i Sverige og Norge maa de vel ogsaa i Danmark være fra denne Tid.

Fig. 4. Godensgaard ved Nibe. Bredden ca. $\frac{1}{2}$ m.

Helst maatte der nu for at søge Betydningen af dette formentlig hellige Tegn gaaes samme Vei som ved de andre Tegn; Begrundelsen af Tydningen fandtes for dem dels i det saglige, dels i Oldtidens religiøse Forestillinger, for Ildtegnet i Ligheden med Ildboringshullet og i Oldtidens Dyrkelse af Ilden, for Soltegnet i Ligheden med Himmelleget og i Soldyrkelsen. Men for Fodsporene byder den fjærnere Oldtids religiøse Forestillinger intet; derimod vare de baade et oldkristeligt og et buddhistisk Symbol, der gjengav det af Guddommen efterladte Fodspor¹. Dette kunde da ogsaa

¹ Se de anf. Skrifter og Zeitschrift f. Ethnologie, 1897, Verhandl. 68.

være udtrykt ved Fodsporene fra Bronzealderen; det har næppe ligget fjærnt for den Tid, da Guddommen endnu ikke fremstilledes billedlig, men dog vel tænktes at have menneskelig Skikkelse, ved Fodsporene at betegne Gudens Tilstedeværelse¹, hvorefter de bleve et almindeligt helligt Tegn, der kunde gjentages i Mængde, som det ses i Helle-ristningerne. Andetsteds end paa Stenfladerne træffes Fodsporene ikke i Bronzealderen, hvad der dog netop støtter det her fremsatte om deres Oprindelse og Betydning.

Til en særskilt, i disse Aarbøger snarlig fremkommende Behandling forbeholdes flere nyfremkomne Udhugninger paa Sten, antagelig forestillende det hellige Lyntegn i Forbindelse med »Tordenstenen« — Stenøxen.

Dyrehoveder. Fuglebilleder.

I samme Tidsafsnit, det 4. indenfor hele Tidsrummet, hvorfra Trundholm-Solbilledet hidrører, viser Dyrehovedet sig for første Gang i det nordiske Bronzearbejde, nemlig et lille Hestehoved anbragt ved Enden af Rageknivens Skaft, se Afbildningen i Vor Oldtid, S. 343, Fig. 203. Det var en rent kunstnerisk Nydannelse; Knivsbladet havde tidligere paa dette Sted en lille Traadoprulning, og det faldt nu ind at pynte paa det lille Redskab ved at sætte et Dyrehoved i Stedet. Men værd at bemærke er det, at dette er naturmæssig og godt formet, med Mule, Øine og to adskilte Ører; der er her en første Begyndelse, og den bygger paa Naturefterligning. Det ikke-naturlige og phantastiske er senere og ikke frit opfundet, men fremkommet ved kunstnerisk Behandling af den forud anvendte naturlige Form. Paa tilsvarende Maade er det for Prydkunstens første Oprindelse i Stenalderen set, at den overalt begyndte med det

---

¹ Dette er allerede gjort gjældende af Oscar Almgren i Göteborg och Bohusläns fornminnen och historia, 8, 569.

virkelig i Livet sete¹. Men hurtig arbejder Kunsten sig bort fra Naturen. Allerede i vor Bronzealders 5. Afsnit, den skønne Bronzealders Tid, har det ofte forekommende Hestehoved, bestandig ved Rageknivens Skaft, faaet Kunstform, se Afbildningen Aarb. f. nord. Oldkynd. 1914, S. 330, Fig. 68; de to Ører ere blevne samlede til en kort Tap. Saaledes er det ogsaa i 7. Afsnit; Hestehovedet kan endnu være kjendeligt; men Ørerne ere omformede til en langt fremstaaende Tap, se Afbildningen anf. St. Fig. 70. Samtidig viser der sig ogsaa rene Kunstformer, hvori det naturmæssige næsten fuldstændig er forsvundet, se Afbildningen Vor Oldtid, S. 343, Fig. 204.

Tydeligt nok er dette Hestehoved kun en Prydelse, men anvendt, enten fordi Hesten havde megen Betydning for Menneskelivet som Træk- og Ridedyr, hvad der vides fra Billederne i de svenske Helleristninger, eller mulig fordi den var knyttet til den hellige Sol, som dette nys er set. Ikke uden Grund kom altsaa det første Dyrehoved ind i Kunsten; det kjendtes nøie, og det tiltalte at fremstille og at se det. Men det fremkom ved en kunstnerisk Indskydelse, ikke fordi der forbandtes nogen bestemt Mening med at føie det til Knivene. Ganske tilsvarende Kunstdannelser kjendes jo i Mængde fra den fjærne Oldtid; Dyrehovederne ved Skaftenden af de nordiske Skiferknive — Elsdyrhovedet paa de karelske Stenøxer — Skiferstenspladerne i Form af Fisk og firføddede Dyr fra det forhistoriske Ægypten — og de galliske Dolke, hvis Fæste halvt er en Menneskefigur².

Derefter kommer et nyt Dyrehoved frem, nemlig Fuglens: Fig. 5, men bestandig paa samme Sted, ved Ragekniven, og der følger et finere udformet Fuglehoved med langt bøiet Hals, se Vor Oldtid, S. 346, Fig. 211; denne Form er det, som afslutter Rækken ved Overgangen fra

¹ Se Stenalderens Kunst, 1918, S. 1 og mange følgende Steder.

² Oscar Almgren og Edgar Reuterskiöld i Fornvännen 1911. J. de Morgan. Origines de l'Égypte, I, 143. L'Anthropologie, Paris 1895, 21.

den 7. til den 8. Tidsgruppe. Det maa herved bemærkes, at baade Rækkefølgen er fuldstændig sikker og ogsaa Henførelsen til de forskjellige Afsnit, idet Bronzealderen med Hensyn til saadant kjendes nok saa godt som nogen historisk Tid.

Paa et vist Punkt er altsaa det fra gammel Tid nedarvede nordiske Hestehoved blevet afløst af Fuglens; men dette er det Fuglehoved paa langt bøiet Hals, der spiller en stor Rolle i Prydkunsten paa norditaliske Bronzesager¹ og med disse førtes ud over Landene indtil Norden, hvor

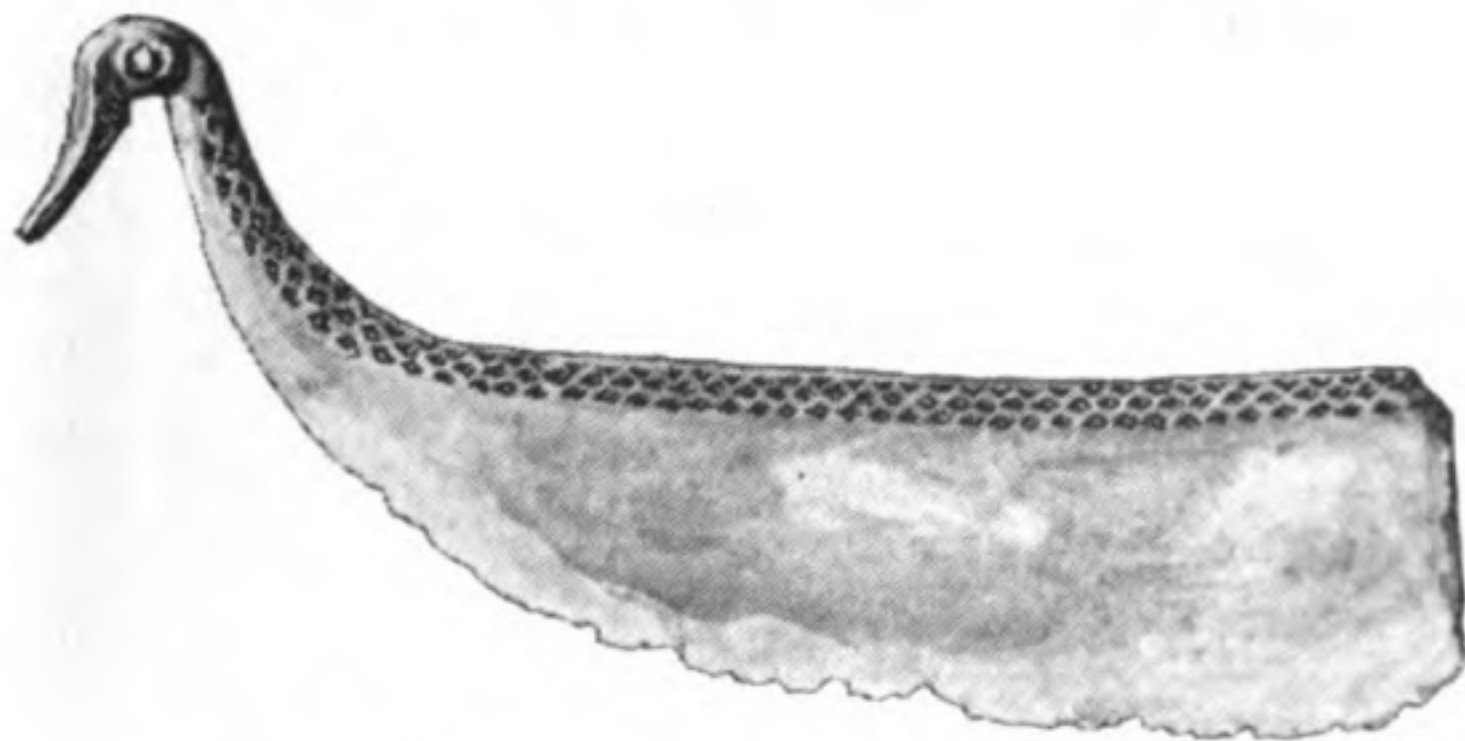

Fig. 5. Tune Sogn og Herred. $\frac{3}{4}$.

det ses paa mange indførte italiske Sager, se Afbildningen i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1914, S. 330, Fig. 69. Og desforuden kom fra samme Kant hele Billeder af Fugle. Den første, der ses paa et indført, norditalisk Stykke, er i et Fund fra den skønne Bronzealders Tid, afbildet anf. St. Fig. 67; men derefter, i den 7. og 8. Gruppes Tid, findes Fuglen optagen i den nordiske Prydkunst. Som rundtformet Billede sidder den paa Knivens Ryg, se Afbildningen i Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 284, og paa Ringene i Bærekjæden ved Bronzeluren, se Mémoires des antiquaires du Nord, 1866—71, 136². Indslagen i orna-

¹ Se Bull. di paletnol. Italiana, 1908, 104. Om Fuglefiguren i det Hele, se L'Anthropologie, Paris 1896, 169, Hoernes, Urgeschichte, 1915, 524, og Mitth. d. anthropol. Gesellsch. Wien, 22, 113.

² Disse Stykker o. fl. findes afbildede og omtalte: Ingvald Undset, Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa, S. 420 flg.

menterede Flader ses den ogsaa her og der, men nu omformet i den hjemlige Prydkunsts Stil, se f. Ex. A. P. Madsen, *Afbildninger, Bronzealderen*, I, Pl. 24, 15.

At nu alt dette er kunstnerisk Udsmykning, fremgaar dels af den Maade, hvorpaa det anvendes, dels af dets Oprindelse, idet baade Hovedet med den buede Hals og hele Fuglen overførtes til det nordiske Bronzearbejde fra fremmede, kunstudstyrede Sager. Dog har mulig Billedet ikke blot tiltalt som Kunst, men ogsaa havt en vis Betydning. Naar Soldyrkeren i Norden saa Kredsfigurerne paa italiske Bronzekar som de A. P. Madsen anf. St. II, Pl. 24 og 27 afbildede, eller paa Skjoldet i: *Ordning, Bronzealderen*, 363, da maa han have opfattet dem som Solens Tegn, der netop saa saaledes ud, men da ogsaa de vedhængende Fuglehoveder som forestillende Guddommens hellige Dyr. Mulig er ogsaa denne Forklaring af Sammenstillingen fulgt med fra Syden, hvor Svanen, som Hovederne med den langt buede Hals mest ligne, var Solguden helliget¹.

Men hvilken Betydning de første Heste- og Fuglehoveder end kunne have havt, saa kom dette nedad i Tiden til at staa ganske usikkert; thi i det 8. Afsnit udviskes Forskjellen mellem Hest og Fugl. De for hver af dem betegnende Træk findes sammenblandede, saa det vanskeligt kan afgjøres, hvad der har været ment, og der træffes tillige Dyrehoveder af ny, men ganske ubestemmelig Form, se: *Nord. Fortidsminder*, I, S. 99, Fig. 15. Imidlertid træffes der ogsaa senere tydelig dannede Hoveder af Fugle og af Hesten, der er bestemt betegnet ved Manke og Ører, undertiden tillige ved en Haartot under Mulen, se: *Ordning, Bronzealderen*, 289. Men som Hovederne anvendes, maa de dog afgjort siges kun at være et Led i Prydkunsten, idet de alene benyttes som Afslutning paa Snørkler og Sving.

Endnu engang gjentager det sig, at et nyt, langveisfra

¹ Déchelette, *Manuel*, II, 1, 422, 426. Hoernes, anf. Skrift, 524.

kommet Dyrehoved indføres i nordisk Kunst. Efter det 8. Tidsafsnit træffes ikke længere Fuglehovedet, men et mærkeligt Misfoster viser sig: Fuglen med Oxens Horn og mellem dem endnu et stort Horn; dette Billede hører hjemme i det 9. og sidste Afsnit af Bronzealderen. To kraftig udformede Bronzestykker af denne Art fra Danmark, begge sikkert hørende til Prydelserne paa en lille Vogn, ere allerede afbildede, se Undset, Jernalderens Begyndelse, 320, og A. P. Madsen, Afbildninger, Bronzealderen, I, Pl. 40, 17. Der er ingen Grund til at antage, at dette ikke skulde være

Fig. 6. Veterslev, Ringsted Herred. $\frac{3}{4}$.

nordiske Arbeider; men samme Blanding af de to Dyreformer, Fuglen og Oxen, frembyde flere Bronzearbeider fra Italien og Mellemeuropa¹. At det atter her er et fremmed Laan, der viser sig i Norden, er udenfor Tvivl, og saalidt som disse Billeder sydpaa kunne ses at have haft en egentlig Betydning eller at være andet end Kunstformer, kan dette antages at have været Tilfældet i Norden. Her som der anvendes de alene ved Prydsager og maa oprindelig skyldes en enkelt Kunstner, der for at gjøre noget nyt og tiltrækkende fandt paa at sammenblande de to almindelig anvendte Dyreformer. Hvor godt et kunstnerisk Greb det dengang mentes at være, viser bedst det, at Nydannelsen indførtes fjærnt borte i Norden.

¹ Mittheil. d. anthropol. Gesellsch. Wien, 22, 117. L'Anthropologie, Paris, 7, 170. Zeitschrift f. Ethnologie, 22, 49. Hampel, A bronzkor, Pl. 67.

Med dette ligger det nær at antage, at ogsaa Oxens Hoved, naar det en eneste Gang ses paa et nordisk Bronze-stykke, atter som Afslutning paa Skaftet af en Ragekniv¹ fra det 7. Tidsafsnit, Fig. 6, skyldes et Laan sydfra. Det er første Gang, at dette Dyrehoved viser sig, der senere, i den ældste Jernalder og i den romerske Tid, blev almindelig anvendt².

Videre Billedkunst.

Samtidig med at de fremmede og langveisfra komne Dyrehoveder bleve optagne og indarbejdede, i den 7. Gruppes Tid, fulgte de første Forsøg paa videre billedlig Fremstilling. At dette ved Bronzearbejdet næsten udelukkende holder sig til Rageknivene, var vel en Følge af, at man nu engang var kommen ind paa videre at pryde det kjære, lille Redskab til personlig Brug, ved Siden af at det som intet andet dengang anvendt havde en større, lige Flade, der indbød til Udsmykning. Skjøndt i sig selv uden større Betydning maa denne Begyndelse dog omhyggelig undersøges, fordi Bedømmelsen af meget andet afhænger deraf.

Der kan peges lige paa det Punkt i den 7. Gruppes Tid, da der begyndtes: det var, da Ragekniven havde faaet paa-sat det italiske Fuglehoved med lang Hals, se den alt anførte Afbildning i Vor Oldtid, S. 346, Fig. 211, eller i Stedet for havde en tilsvarende, lille Traadbøining. Forud, med alle de andre Dyrehoveder, var der kun en Ornamentstribе langs Knivens Ryg. Men her bøier den om ved Knivens brede Ende og afsluttes i et Sving, der løber ud i et Dyrehoved, se Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 188. I den modsatte, smalle Ende lægges der et Baand langs Æglinien, saa langt som den er stump, og atter dette ender

¹ Bladet er i Oldtiden afbrudt for Enden og Bruddet afglattet.

² Se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892, 230 og 234, Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen, 179.

i Bøininger med Dyrehoved, to eller tre bag hinanden, Fig. 7 og 8. Paa det sidste Stykke ses tillige Dyrefigurer i Række hen over Bladet; de maa sikkert bestemmes som Heste. Men udenfor Tvivl er dette ved Fig. 9, hvor der ikke blot er Ben, men ogsaa Manke og opstaaende Ører. Det er Alt Forkroppe af Heste, ved Midten to bagtil forenede. Noget tilsvarende ses paa Kniven Fig. 8¹. Men paa det i Fig. 10 afbildede Stykke² ere Hestene blevne lange og slangeagtige, ligesom Benene ere ganske korte. En lignende Figur, men i omvendt Stilling, ses paa den i Oldtiden, Kristiania, 7, 197 gjengivne Kniv; ved begge Ender er der svingede Baand med Dyrehoveder og ved Midten en Slangebugtning med Hoved og ombøiet Hale og med to Par korte Ben. Endelig viser Kniven i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1914, S. 290, Fig. 39 en lignende Bugtning, men uden Dyrehoved. Det er, som om Hesten paa denne Række Knive er ved at omformes til Slange, som om et nyt Billede er ved at trænge frem³. Men endnu er der Kniven Fig. 11, der viser et Skib, med Forstavn vendt mod Skaftenden, og ovenover det en lang Slangebugtning, dog uden Hoved og Hale, idet den gaar over i Skibsskroget — altsaa er der herved ikke ment en Slange. Imidlertid gjenfindes de korte, skraatstillede Ben fra Billedet Fig. 10; blot er der her 5 Par. Ligeledes ses der ved Ryggen af Bugtningerne fine Takker, der svare til Manken paa Heste-Slange-Billederne. Føies hertil, at denne Kniv efter Formen at dømme er noget yngre end de forudgaaende, saa maa det siges, at der her er et godt Exempel paa Omdannelse under Kunstnerens Haand, fra det betydende til det betydningsløse Billede. Fra Hestefigurerne i Fig. 8 er man ved gjentagen kunstnerisk Behandling kommen til Fremstillingen Fig. 11, der er uden Mening; vel er der mange Manker og Benpar, men paa et Dyr er

¹ Forud afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, S. 444.

² Forud afbildet i Oldtiden, Kristiania, 7, 198.

³ Se herom C. A. Nordman, i Oldtiden, Kristiania, 7, 195.

der ikke tænkt. Det er tankeløs Kunst, der har raadet for disse billedlige Fremstillinger. Desuden haves der af Knivene med Billeder som ved Fig. 8—11 kun det ene her omtalte

Fig. 7. Fra Thy. $\frac{3}{4}$.

Stykke, men af de andre flere. Havde Hestebilledet havt en højere Betydning som helliget eller paa anden Maade knyttet til Guddommen, vilde det bedre have hævdet sin Plads.

Fig. 8. Sennels, Hillerslev Herred. $\frac{3}{4}$.

Enestaaende er den figurrige Fremstilling paa Kniven: Oldtiden, Kristiania, 7, 204. Bronzen er noget medtagen i Overfladen og Gjengivelsen derfor næppe overalt ganske

Fig. 9. Vammen, Nørlyng Herred. $\frac{3}{4}$.

nøiagtig; sikkert kjendeligt er dog et Skib med opbøiede Stevne endende i Dyrehoveder og med den sædvanlige Kjølforlængelse. To hornede Figurer med en Øxe i Haanden sidde paa Tværbænke i Skibet, og udenfor det staar

en større Figur. Dette gjør Indtryk af at være en idetmindste delvis betydende Fremstilling; men som det øvrige her omtalte staar det dog snarest kun som et Forsøg paa at fremstille noget under Benyttelse af de Sving og Dyrehoveder, der vare indkomne i den nordiske Prydkunst fra

Fig. 10. Sandsynligvis: Jylland. $\frac{3}{4}$.

de italiske Bronzearbeider. Vi komme nedenfor tilbage til denne Billedprydelse paa Rageknivene.

Hist og her træffes der ogsaa billedlig Fremstilling paa andre Sager. Paa et af de hvælvede Bronzestykker, der sædvanlig ledsage Bronzekarrene af 8. Afsnit, er der saa-

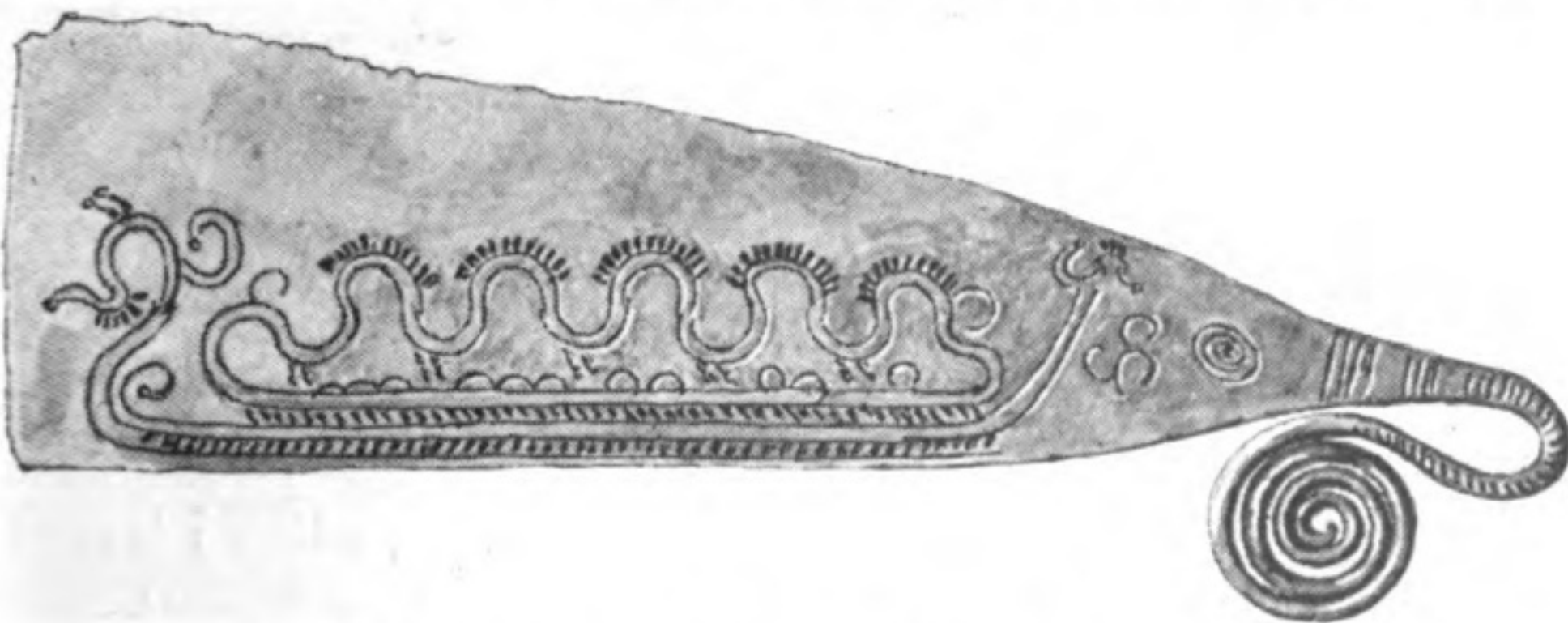

Fig. 11. Hovedgaarden Bygholm ved Horsens. $\frac{3}{4}$.

ledes i Toppen af et Bueornament sat et lille Menneskebillede med udstrakt Arm endende i en stor, aaben Haand med Tommel og to andre Fingre, se *Vor Oldtid*, S. 417, Fig. 246. Paa et andet Stykke af denne Art, se Fig. 12, er der om Toppen anbragt en Række Fiske med det spidse Hoved opad; strax nedenfor i det næste Felt staar en enkelt lille Fugl. Paa et Bronzekar af 7. Tidsafsnit er et lignende lille Fuglebillede gentaget i Aabningerne mellem Ornamentterne, se *Nord. Fortidsminder*, I, Pl. XIX. Ved Overdelen

af en Bronzekam, et Redskab, der i det 8. Tidsafsnit ofte udstyredes paa pyntelig Maade, ses to velformede Heste, Fig. 13, og paa en anden to Fugle i samme Opstilling overfor hinanden, se Mestorf, *Alterthümer*, 288; fra Kværn i

Fig. 12. Kulsbjerg, Baarse Herred. $\frac{3}{4}$.

Angel. Endnu i Bronzealderens sidste Tid kan træffes noget ganske lignende. Fig. 14, der viser en Hest anbragt ved Ryggen af en Ragekniv, er fra Tidsrummets 9. og sidste Afsnit, og fra samme Tid ere de Fuglebilleder, der staa paa Række omkring et Lerkar, afbildet i *Verdenskulturen*, II, S. 88.

Fig. 13. Østbirk, Voer Herred. $\frac{3}{4}$.

Bestandig de samme Dyr, Hest, Fugl og Fisk, og altid i hvert Fald først og fremmest Prydkunst, vilkaarlig anbragt ved et Kunstnerindfald og taget fra, hvad man dengang formaaede og var vant til at fremstille. Men at der dog til-

lige var knyttet visse Forestillinger til Billederne eller oprindelig havde været det, denne Mulighed kan ikke afvises.

Vanskelig findes dog noget, der bestemt kan støtte dette. Tidlig i Bronzealderen, det 2. Afsnit, ses der Billeder af Fisk paa en Spydspids, afbildet i *Aarb. f. nord. Oldkynd.* 1909, S. 33, og dette ogsaa paa et i Sverige fremkommet

Stykke fra samme Tid, se Montelius, *Minnen*, 820; to Fugle ses paa den i *Stenalderens Kunst*, 1918, 242—43 afbildede Hornøxe, og som disse Billeder ere anbragte, uden Forbindelse med Prydkunst, maa det siges, at de kunne have havt en Betydning. Allerede i Stenalderen var der hellige Tegn, og Øxen var Gudens Billede¹. I Bronzealderen dyrkedes Naturmagterne under lignende billedlig Form, som dette ses af det foran omtalte Solbillede, og som det kan sluttes fra Fundene af pragtfulde Øxer, der ikke have kunnet bruges som Vaaben². I Orienten gaar saadan Fremstilling

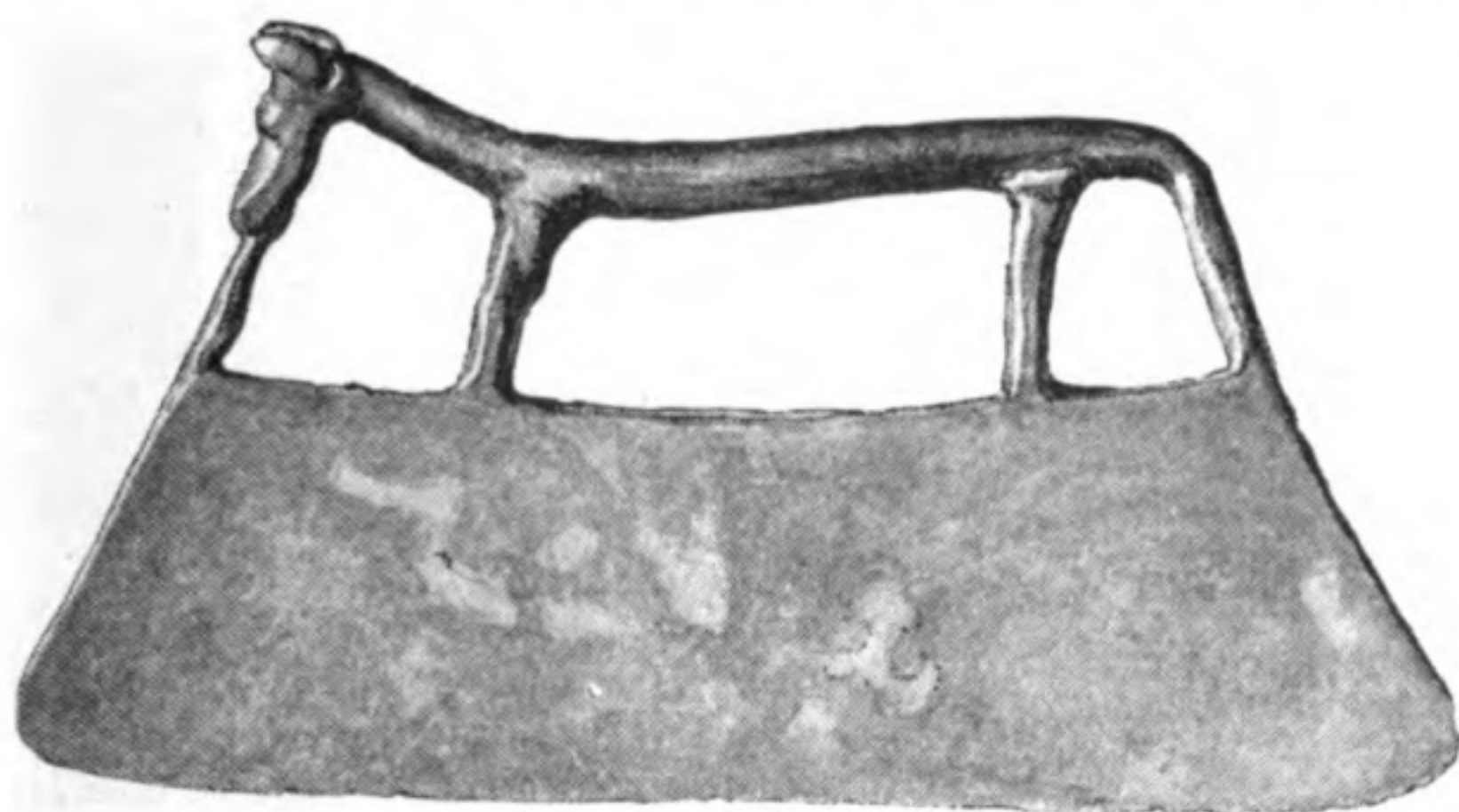

Fig. 14. Hammer Sogn, Vrads Herred. $\frac{3}{4}$.

af Guddomsmagterne tilbage til de ældste Tider, ligesom der endnu hos Folkevandringstidens Folk er bevaret Træk heraf³. Ikke usandsynligt da, at Fiske og Fugle paa de anførte Stykker fra Slutningen af Stenalderen og den tidlige Bronzealder kunne være saadanne hellige Tegn, der senest, i den 7. og 8. Gruppes Tid, gik over i Prydkunsten. Paa samme Maade førte Stenalderens Ildtegn til en Udsmykning af Stenfladen⁴.

Paa lignende Maade kan det staa med de Skibsbilleder, der have en mærkelig fremtrædende Plads paa Ræknivene,

¹ *Stenalderens Kunst*, 1918, S. 83.

² *Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen*, 153, 154.

³ Meget herom er fremført i »Vor Oldtid« og i »Solbilledet fra Trundholm«.

⁴ Se *Stenalderens Kunst*, 1918, S. 83.

hvor de, hvad Bronzen angaar, næsten udelukkende forekommer. Ellers ses der, saavidt vides, kun Skibsstevne paa en Niptang fra Danmark¹ og paa et Bronzekar fra Sverige², hvor de kunne være komne ind ved en Usikkerhed hos Kunstneren, der sammenblandede de iøvrigt beslægtede Sving og Snørkler, samt endnu hele Skibsbilleder paa det bekjendte Bronzehorn fra Wismar i Mecklenburg³. Paa Rageknivene træffes de derimod særdeles ofte. Første Gang er det i det 7. Afsnit, se Vor Oldtid, S. 400, Fig. 238. Midt paa Bladet et virkelighedstro tegnet Skib med svingede Stevne, stærk Kjølforlængelse fortil og kortere bagtil og med Angivelse af Spanterne: den eneste ganske nøgterne Fremstilling, som foreligger af et Skib, og dette atter her ved Begyndelsen, foran alle de kunstprægede Skibe, der ses ned gennem Tiden. Langs den stumpe Del af Ægsiden har den nævnte Kniv en ligeledes naturlig tegnet Forpart af et Skib, paa samme Sted, hvor flere andre Knive, se Fig. 7 og 8, have nogle Sving med Dyrehoved. Det kan jo være, at netop dette har mindet en Kunstarbeider om Skibet, og at han saaledes er blevet ført til at tegne et virkeligt Skib. I hvert Fald maa en enkelt Mand have faaet den Tanke, ved Siden af det andet, der som nys omtalt i denne Tid forsøgtes paa Knivene, at afbilde et Skib; men dermed gav han Kunsten et Billede at arbeide med. Og snart blev det benyttet; thi Ragekniven Fig. 15, der efter Formen ogsaa maa være fra 7. Afsnit, viser to stærkt kunstprægede Skibe over hinanden, med snørklede Stevne og unaturlig langt fremskydende Kjøl.

I det paafølgende 8. Tidsafsnit udvikler dette sig videre paa mærkelig Maade. Enten fuldstændigt eller kun Forstavnen, et enkelt eller flere sammen, udgjørende Hovedfremstillingen og tydelig udført eller i overudviklet Stil og

¹ Afbildet Worsaae, Nordiske Oldsager, 1859, 271.

² Afbildet i Fornvännen, 1907, 206.

³ Se Beltz, Vorgeschichtl. Altertümer, 165 og Pl. 34.

sammenarbeidet med udartende Snørkler og Sving danner Skibet nu den vigtigste og mest fremtrædende Bestanddel i Udsmykningen af Ragekniven. Thi sikkert nok maa dette efter Pladsen, Anvendelsen og Arten siges at være Prydkunst. Men at netop dette Billede optoges af Kunsten, maa dog bero paa, at det havde en særlig Betydning. Der maa da mindes om, at Skibet spillede en stor Rolle i Menneskenes Liv, for Handel og ved Reiser, hos Oldtidens søfarende Folk ved Havkyst og Flod. I Ægypten kommer dette stærkt frem, idet Guderne bevæge sig paa Skib, og

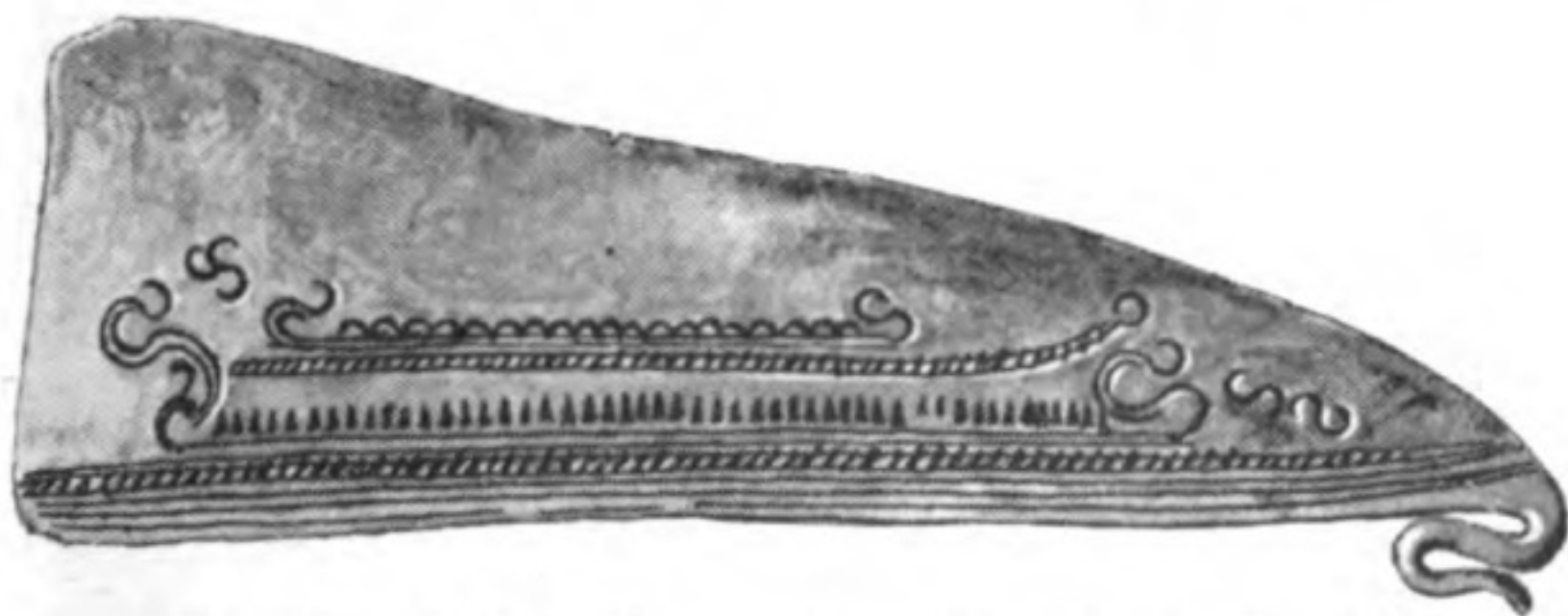

Fig. 15. Udby Sogn, Rougsø Herred. $\frac{3}{4}$.

dette opstilles i Templerne, ligesom selve Baaden eller Gjengivelser af den nedlægges i Gravene. Hos alle Folkene ved Middelhavet tænkte den Døde at komme til de evige Boliger over Vandet. Fra mange Steder haves der senere Gjengivelser af Baade fremkomne i Grave og Helligdomme¹. Denne Skibets almindelige Betydning for Oldtidslivet kunde vel forklare, at det i Norden fik en fast Plads i Kunsten.

Men ogsaa kan den Kunstner, der først gav Skibet en Plads paa Knivsbladet, have gjort det, fordi det var et helligt Tegn. At det senere længe hævdede sin Plads, og at Skibsbilledet ogsaa andetsteds spillede saa stor en Rolle, i Fremstillingerne paa Stenflader, hvorom nedenfor, vilde bedre forstaas, om det havde en egen Betydning og det af høieste Art. Men naar det fremsættes², at Skibet henviste

¹ Se herom Monumenti antichi, 19, 25.

² Gunnar Ekholm, i Ymør, 1916, 290.

til Dødsriget, svarende til Charons Baad hos de klassiske Folk, da er dette rigtignok ikke troligt; thi Ragekniven hører dog hjemme i Livet og har ogsaa været benyttet der, som det ofte stærkt fremtrædende Slid viser; at det skulde have været Skik til daglig at bruge et saaledes tydelig døds-mærket Redskab, er ikke antageligt. Men heller ikke finder den anden Forklaring¹ nogen egentlig Begrundelse, at det skulde være den Baad, hvorpaa Solen hos Sydens Folk om Natten over Oceanet vender tilbage til sin Opgang i Østen. Der findes nemlig undertiden Mast og Seil i Skibet; en Fisk eller en Fugl ses ved Siden af det, en Kredsfigur tilføies, der i Bronzealderen maa være opfattet som Solen; et Par Gange er Skibet bemandet². Billedfremstillingen førtes saaledes videre til et helt Sceneri; men i Baaden findes der aldrig en Solskive. Nok saa nær ligger det vist at tænke, at Skibet i en Tid, da de store Naturmagter dyrkedes, har været et Tegn for Vandet eller Havet. I saa Fald, har Billedet haft en hellig Betydning, da har der vel allerede dengang, som dette ogsaa antydedes ved Solvognen, været saadanne store Billeder, som mange Aarhundreder senere omtales af romerske Forfattere, opstillede i Germanernes hellige Lunde; Skibet nævnes af Tacitus som Tegnet for en bestemt Guddom³.

Menneskebilledet.

Sondringen mellem Kunstudsmykning og betydende Fremstilling maa ogsaa foretages for Rundbillederne af Bronze, der gjengive Menneskets Form. Skjønt meget faa og, hvad der følger dermed, vanskelig forklarlige, maa al Opmærksomhed skjænkes disse Billeder af en Art, der

¹ I. I. A. Worsaae, *The industrial arts of Denmark*, 1882.

² *Aarb. f. nord. Oldkynd.* 1875, S. 442; *Oldtiden*, Kristiania, 7, S. 204.

³ *Germania*, 9.

næsten synes fremmed for Norden, idet de først vise sig her langt nede i Oldtiden.

En lille Kniv, afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871, Pl. 9, Fig. 2¹, hvis Skaft ender i et Menneskehoved, er efter Ornamenterne paa Bladet af 8. Tidsgruppe, og fra samme Tid er en hulstøbt Figur, se anf. St. 1915, S. 141, Fig. 5, der utvivlsomt har dannet Skaftet paa en lignende Pyntekniv; den hører til et stort Fund, hvis Tid kan bestemt angives, se anf. St. I Ørerne hænge store Ringe som ved andre i det følgende omtalte Figurer. Den stærkt knæbøiede Stilling, med Sædet mod Hælene, kjendes næppe fra nogen fremmed, omtrent samtidig Figur, men træffes endog ganske overensstemmende i den ældste forhistoriske Kunst i Ægypten². Det maa da ligge den begyndende Kunst nær at gjengive denne Hvilestilling; der er sikkert ingen Grund til at antage, at den skulde betegne Andagt eller Tilbedelse. Fremdeles foreligger der to Knive med figurligt Skaft og fra samme Tid. Ved den ene, funden i Sverige og afbildet i Montelius, Minnen, 1107, er kun Overkroppen udformet; en af Armene er afbrudt, den anden bøiet omtrent som ved de nedenfor omtalte, hele Bronzebilleder, og Haanden hviler paa Brystet. Ved den anden Kniv, afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871, 451, der er fremdragen i Holsten, dannes Skaftet af en fuldstændig, staaende Kvindefigur, nøgen, kun med et kort Skjørt; Armene ere frit udstaaende, og Hænderne holde en Skaal foran Livet, om Halsen to riflede Ringe og i Ørerne store Ringe. Ogsaa de tre først nævnte Stykker fremstille sikkert Kvinder ligesom fremdeles Hovedet paa en Bronzenaal, afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871, Pl. 9, Fig. 1; ogsaa her maa der have været anbragt store Ringe i de Øsken-dannede Ører. Kvindelig

¹ For dette og flere i det følgende omtalte Stykker se Ingvald Undset, Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa, S. 322 flg.

² I. de Morgan, Recherches sur les origines de l'Égypte, S. 151. Capart, Primitive art in Egypt, S. 37.

betegnet er fremdeles en anf. St. S. 453 afbildet, lille Bronzefigur, næsten ubeklædt, kun med et lidet dækkende Skjørt som ved den ovennævnte holstenske Kniv.

De fire omtalte Skafter ere ikke selvstændige Fremstillinger og henhøre til Prydkunsten. Knivsbladene have intet særeget, de ere som ved mange andre pyntelige Stykker, der ere fundne i Gravene fra denne Tid. Det at give Skaftet Menneske-Form er Udtryk for en kunstnerisk Bevægelse, og denne er, mærkeligt nok, selvstændig nordisk, ikke, saavidt det kan ses, fremkaldt af noget tilført eller udenfor set. Skjøndt der nemlig som i yngre, historiske Tider saaledes ogsaa flersteds i fjærne Tidsrum¹ er anvendt Hoveder og hele Figurer ikke blot af Dyr, men ogsaa af Mennesker til Udsmykning af Gjenstandene, vil der næppe kunne anføres noget, der kan sættes i Forbindelse med disse Knivskafter.

Ogsaa Hovedet paa den omtalte Naal er jo blot en Prydelse. Naalen er en pyntelig Brugsgjenstand, som de almindelig forekomme i Gravene. Fremdeles har ogsaa den nævnte, lille Kvindefigur, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871, S. 453, været en Prydelse ved en eller anden Gjenstand; det viser den Tap, der findes under Fødderne, og de indvendig flade Hænder, der have grebet om noget.

Men ere end alle disse Billeder blot Prydkunst, saa maa de dog være Udtryk for visse bestemte Forestillinger, og de kunne gjengive andre, selvstændige Billeder, der havde en Betydning. Herpaa tyder Nøgenheden, som det tillige er meget paafaldende at se i Norden; det stemmer saa lidt med Klimaet. Fremdeles hører det korte Skjørt ikke til den nordiske Bronzealders Kvindedragt; denne kjendes jo,

---

¹ Saaledes ofte i det forhistoriske Ægypten, se de anførte Skrifter af Morgan og Capart. Fra det græske Omraade omtales for det 2. Aartusende kun en eneste Bronzekniv med Menneskehoved, se *Annual of the british school at Athens*, 6, III. Jvfr. Salomon Reinach i *L'Anthropologie*, Paris, 1895, 18 og 23: Sværd og Dolke.

med det fodlange Skjørt og den tætsluttende Trøie med Ærmer. Heller ikke vides det, at den yngre nordiske Bronzealders Kvinder bare store Ørenringe; havde det været Tilfældet, maatte de parvis baarne Ringe kunne paavises i de utallige Fund fra denne Tids Gravurner, der just indeholde personligt Udstyr¹.

Helst undviges enhver Ytring, hvor Sikkerhed ikke kan opnaas; men tilbageholdes tør paa den anden Side heller ikke, hvad der dog har noget for sig, idet disse mærkelige Billeder stærkt kræve en Forklaring. De maa antages at hidrøre fra Midten af Aartusendet f. Chr. og noget tilbage i Tiden; men fra samme Tid og senere er en Række Billeder, af italisk og græsk Kunst, i Bronze eller malede, Mænd og Kvinder, der vise samme Nøgenhed i Forbindelse med en Beklædning af Lænderne, som den ses ved to af de omtalte nordiske Figurer². Disse Fremstillinger fra klassisk Grund vise Danse- og Legemskunstnere. Flere andre, men fuldstændig ubeklædte Bronzebilleder, der have ganske samme helt bagoverbøiede Stilling³ som en af de nordiske Figurer, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871, S. 453, fremstille Personer i lignende Idræt. Spring og Dans mellem Sværd fremstilles⁴ og omtales hos de klassiske Folk, og ligeledes hos Germanerne berettes det, at Kunstspring mellem Sværd og Spyd var en almindelig Folkeforlystelse⁵. Muligt er det, at denne Kunstdans allerede langt tilbage i Tiden har

¹ Saadanne store Ørenringe ses undertiden hos den forasiatiske Frugtbarhedsgudinde, Astarte, se Perrot et Chipiez, *Histoire de l'art*, 3, 553.

² Salomon Reinach, *Statuaire greque et romaine*, 2, 1897, 404. Baumeister, *Denkmäler*, I, 1889, 585. Saglio, *Dictionnaire: subligaculum* Caylus, *Recueil d'antiquités*, 1759, 3, Pl. 74. Reale galleria di Firenze, 1819, Ser. 4, Vol. 2, S. 107. v. Sacken, *Antike Bronzen*, 1871, 44. Babelon et Blanchet, *Bronzes antiques*, 1895, 426.

³ Salomon Reinach, *anf. St. Milani, Studi e Materiali*, 1899, I, 128. Micali, *Antichi Monumenti*, 1810, Pl. 56.

⁴ Baumeister, *anf. St. Bull. archeologico napolitano*, 1847, 98.

⁵ *Germania*, 24.

været fælles for Syden og Norden, og at den her som der er kommen frem i Prydkunsten. At denne kunde hente sit Emne fra den folkelige Forlystelse, er forstaaeligt; saalænge der intet selvstændigt Billede foreligger af denne Art, vil man derimod ikke kunne tillægge dem en høiere Betydning.

Endnu vanskeligere at udtale noget om ere de ganske faa mandlige Bronzebilleder, der foreligge fra Norden. Fremmedartede som Kvindefigurerne ere to smaa i Sverige fundne Billeder¹, der vise staaende Mænd bærende en høipullet Hat med fladt udstaaende Skygge, nøgne, men med et smalt Lændeklæde, der er trukket sammen mellem Benene. Dette er ikke nordisk Dragt, hvorimod et lignende Lændeklæde bæres af Krigeren paa det mykensk-oldgræske Omraade². Tiden stemmer saa nogenlunde, idet de to Figurer høre til et Fund fra den nordiske Spiralstils Tid, altsaa fra Slutningen af det 2. Aartusinde eller fra Tiden om Aar 1000. Nordisk paaklædt er saavidt vides heller ikke den mærkelige i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871, S. 453 afbildede Figur³. Alene Skuldrene synes at være dækkede, samt Bryst og Ryg med langt nedhængende Stykker, der sammenholdes om Livet med en Ring eller et tykt Baand. Derimod kan der for de høit opstaaende Horn paa Huen eller Hjelmen henvises til de svenske Helleristninger, hvor Hornene ofte ses; men ogsaa fra Sydens Bronzealder kjendes der Hjelme med Horn. Om den eiendommelige knælende Stilling er ovenfor talt. Endnu haves der en meget medtagen Bronzefigur: Fig. 16, der har et ældre Præg end de øvrige; raat gjort og ret opstillet, som den er, kan den sideordnes megen Figurfremstilling fra Grækenland, Italien

¹ Montelius, *Minnen*, 981.

² A. de Ridder, *Bronzes antiques du Louvre*, Pl. 73, 1560. *Jahreschrift d. österreich. archäolog. Institutes*, 12, 32.

³ Om denne se Chr. Blinkenberg i *Festskrift til H. F. Feilberg*, 1911, 67. Just Bing, i *Oldtiden*, Stavanger 1913, 78.

og nordfor liggende Egne hidrørende fra Begyndelsen af Aartusindet f. Chr.

Ved alle de andre omtalte, baade mandlige og kvindelige Billeder kan man derimod ikke til Forklaring af det fremmedagtige ty til at antage, at de ere sydfra indførte. Knivskafterne og Naalen ere nordisk Arbeide, dette sige Gjenstandene som Helhed. De øvrige Figurer have intet, der opfordrer til at henhøre dem til et andet Omraade end det nordiske; snarere skulde det siges, at Behandlingen af Ansigtet har noget eget, der ikke træffes andetsteds. Saa paafaldende er det da heller ikke, at der i Norden, hvor Bronzearbeidet stod høit, har fra Slutningen af det 2. til ned i 1. Aartusinde kunnet gjøres Figurframstillinger i Bronze, naar der i Norditalien og det ovenfor liggende Omraade¹, med hvilket der herfra var saa megen Forbindelse, samtidig fremkom mange Billeder af denne Art; de ere hverken bedre end de nordiske eller lettere at tyde. Ogsaa ses det jo, idet saa faa Bronzebilleder ere fremkomne indenfor den nordiske Kreds, at denne Kunst ikke fik nogen Udvikling. Men paa dette som paa saa mange andre Punkter fik Norden dog Andel i Sydens Kunsthaandværk, saaledes at der tidligst kunde fremstilles noget saa betydeligt som Solbilledet fra Trundholm og senest de ingenlunde ringe Prydfigurer paa Knivskafterne, medens der samtidig i den vestlige, fransk-engelske Bronzealder, saavidt endnu vides, ikke dannedes figurlige Fremstillinger, end ikke gjordes en Begyndelse hertil, som det skete med Dyrehovederne ved de nordiske Rageknive.

Fig. 16. Fra Viborg-Egnen. ³/₄.

¹ Hoernes, anf. Skrift. Salomon Reinach, anf. St. 1895, 295; 1896, 188. Déchelette, Manuel, II, 3, 1300.

Men dette synes unægtelig at maatte fremgaa af de omhandlede Billedfremstillinger, ligesom det atter vil ses i det paafølgende Afsnit, at Gudeskikkelser ikke fandtes i den nordiske Bronzealder, medens det foran saas, at Gudsmagterne fremstilledes ved Tegn. Fremstillingen af Guder i menneskelig Skikkelse var endnu ikke begyndt.

Endnu uomtalt er dog en Række smaa Bronzebilleder fra Norden, der vise en staaende, nøgen Kvinde¹. Meget medtagen er en i Danmark fremkommen Figur, afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871, Pl. 9, Fig. 3; de rundt udstaaende Arme ere afbrudte, men have været stillede saaledes. Kjønnets tydelig betegnet; om Halsen ligge ovenpaa hinanden to svære, tværfurede Ringe, i hvilke man gjenkjender det i den 9. Tidsgruppe almindelig baarne Kvindesmykke. Et bredt Livbælte er angivet, og ogsaa ned over Brystet ses nogle Linier, der kunne angive en Beklædning. Dog er Figuren tydelig nøgen. Fra Sverige og Pommern foreligge 5 andre lignende, smaa Bronzebilleder, kvindelige og ubeklædte, med Halsringe og ved et af dem Livbælte, i samme Stilling og navnlig med Armene paa ensartet Maade staaende ud i en Bue, medens Hænderne hvile paa Brystet. Ingen af de 6 Figurer er funden sammen med andre Sager; men Tiden er dog sikkert angiven af Halsringene, og disse Billeder ere saaledes noget yngre end de foran omtalte. De ere selvstændige Arbejder, der ikke have været knyttede til noget andet, hvad der ved Siden af den uforandrede Gjentakelse maa angive, at de havde en Betydning; de ere virkelig fremstillende Billeder.

Allerede under Istiden blev der i det sydvestlige Europa gjort mærkelige, nøgne Kvindebilleder, til hvis Eiendommeligheder hører en fremtrædende Fedtrigdom². Lignende

¹ Afbildede og behandlede i Fornvännen 1909, 175 af T. I. Arne og sammenstillede med Astarte. Jvfr. Montelius. Minnen, 1877—80.

² Det vigtigste herom og for det følgende findes sammenstillet i Hoernes, Urgeschichte, 1915; Sophus Müller i Verdenskulturen, 2. Bind.

Billeder kjendes fra det ældste Ægypten og tidlig fra det græske Fastlandsomraade. En egen Række ubeklædte Kvindebilleder hidrører fra de græske Øer¹; saaledes fremstilledes ogsaa Astarte, den store Frugtbarheds-Gudinde i Forasien, og i Mellemeuropa indeholde Fundene fra Sten- og Bronzealderen mange Figurer af Ler, der forestille nøgne Kvinder. Det kan tænkes, at disse Billeder i de ældste Tider vare Betegnelser for overnaturlige Forhold og Magter, der staa i Forbindelse med Elskov og Frugtbarhed, og at deraf senere fremgik den Guddom, der raadede for disse Sider af Livet.

Til Forklaring af Fremkomsten af disse nøgne Kvindefigurer i Nordens yngre Bronzealder lader det sig antage, at det er de sydpaa fra ældre Tid af raadende Forestillinger, der saaledes sent træde frem i Norden, men uden endnu at dreie sig om en egentlig Gudindeskikkelse. Denne Opfattelse forekommer fyldestgørende, og den paatvinger sig; thi den nøgne Kvindefigur med Øren- og Halsringe og Livbind har dog sikkert et ganske fremmed Præg i Norden. Men udtrykkelig maa det siges, at der ikke foreligger tilstrækkeligt til fuldt at støtte denne Antagelse, formentlig dog nok til, at den kan fremføres, naar disse Billeder omtales.

Billeder paa Stenflader.

I dobbelt Retning saas det bestandig foran, at der maa overveies, naar det gjælder Bedømmelsen af Billedkunst, for rettelig at skjelne mellem det blot kunstnerisk udsmykkende og den betydende Fremstilling og at paavise, hvor disse to Arter mere eller mindre gribe over i hinanden. Saadan Overveielse bør ogsaa foretages ved Udhugningerne i Stenflader, af hvilke der dog fra Danmark, foruden de foran

---

¹ Anf. St. og Chr. Blinkenberg i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1896, 7.

omtalte hellige Tegn, kun kjendes en eneste rigere, fra Grevinge i Nordsjælland, afbildet i Vor Oldtid, S. 418, samt nogle faa, der alene vise Skibsbilleder¹; men de mangfoldige og ofte store Billedgrupper paa den skandinaviske Halvø, der ere af ganske tilsvarende Art, byde et rigt Stof til alsidig Overveielse. Denne har dog næppe hidtil været foretagen. Det er, som har man glemt den skabende Kunst, skjøndt den dog gav sig Udslag allerlængst tilbage, under Istiden, og hos de lavest staaende Folk som Buskmændene, og det her som hist paa en Maade, der vidner om fremragende kunstnerisk Evne. Det maatte dog saa ligge nær at betragte den første, begyndende Billedkunst, det være i Nordens Bronzealder, i Istiden eller hos Buskmændene, som Udslag af det almenmenneskelige Anlæg, ligesom den første Sang og Dans overalt maa være det. Men tværtimod har man bestandig holdt sig til den anden Side, idet der blev gaaet ud fra som givet, at Fremstillingerne vare noget andet og mere, end de umiddelbart vise, at der i dem laa skjult en dyb Betydning. De nordiske Stenudhugninger skulde være en begyndende Billedskrift og indeholde Beretning om Tildragelser, men oftest og senest² opfattedes de som religiøse Fremstillinger henhørende til Gudernes og det Helliges Kreds, som sigtende til Dødsriget, eller de skulde have en magisk Betydning for de Levende³.

Det sidste er ikke en Opfattelse, der er fremgaaet af

---

¹ Se A. P. Madsen, Afbildninger, Bronzealderen, 2, Tillægstavle 2; Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, S. 426 flg., og Vor Oldtid anf. St.

² Just Bing i Oldtiden, Kristiania, 3, 77; Gunnar Ekholm i Ymer, 1916, 275; Oscar Almgren i Oldtiden, Kristiania 1918, 7, 192.

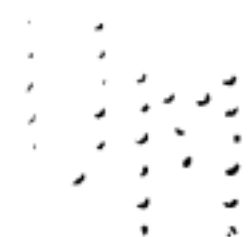
³ En anden Behandling af det hele Spørgsmaal forsøgt allerede for 20 Aar siden i Vor Oldtid, S. 421. Det samme gøres fortsat gjældende her, men med en videre Begrundelse. Ogsaa har for en Aarrække siden denne Sag faaet en indgaaende Behandling fra ethnographisk Side i Richard Andrees Ethnographische Parallelen, 1878, S. 258, og med et Resultat, der ganske stemmer med den her foretagne archæologiske Undersøgelse.

en Undersøgelse af selve Udhugningerne; den er hentet fra Nutidens Australiere. Efterat Spencer og Gillen i 1899 havde offentliggjort deres Beretning om de Billedfremstillinger i Australien, hvorved det tilsigtes at faa Indflydelse paa Dyrene, idet Billederne menes at skaffe heldig Jagt, gav Frazer dette en videre og almindelig Gyldighed i: *The golden bough*, 1900. I Overensstemmelse hermed tydede Salomon Reinach derefter Dyrebillederne fra Istiden i *L'Anthropologie*, Paris 1903, medens Capart 1905 fulgte i samme Spor med Hensyn til de oldægyptiske Udhugninger, og sluttelig Oscar Almgren 1918 overførte dette paa Helleristningerne i Norden¹.

Ogsaa den anden nævnte, nye Opfattelse, at de nordiske Stenudhugninger staa i Forbindelse med Dyrkningen af de Afdøde, henter sin Hovedstøtte fra fjærnt Hold. De saakaldte skaalformede Fordybninger forekomme ofte og i stor Mængde mellem Billederne, og de Ofringer, som den svenske Almue endnu ned i vor Tid har bragt i disse smaa, runde Huller, skulle være et Minde om Ofringer til de Afdøde. Men for at der saaledes fra Nutidens Overtro skulde kunne sluttes til religiøse Forhold i Stenalderen, maatte der dog vel kunne paavises en ialfald nogenlunde ubrudt Overlevering ned gennem Tiden. Dette er dog saa langt fra at være Tilfældet, at der tværtimod kan siges beviselig ikke paa dette Punkt at have været en Forbindelse gennem hele den senere Oldtid. Bronzealderens Udhugninger ere saa ganske tilfældig lagte mellem og tværs igjennem de skaalformede Fordybninger fra Stenalderen, og Jernalderens Runeindskrifter kunne paa samme Maade være førte hen over og gennem dem, saaledes at det er ganske klart, at man dengang ikke tillagde dem nogensomhelst Betydning². Først sene Tiders Overtro har tydet de skaal-

¹ Se de i Anm. 2 S. 156 anf. Skrifter.

² Jvfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1917, 92. Tirsted Runestenen, se Wimmer, Danske Runemindesmærker, 2, 452.

formede Fordybninger, om hvis Hensigt og Betydning der ikke havdes nogen Overlevering, paa sin egen, nye Maade, og ingen Støtte kan herfra søges for Anskuelsen om, at de oprindelig brugtes til Offere, der bragtes de Døde.

Men ydermere vil det næppe kunne siges, at disse nye Forklaringer ere fyldestgørende for den hele Række af Billeder¹. Det ligger da nær at søge et videre Grundlag ved at se de nordiske Stenudhugninger i deres Sammenhæng med ligeartede Kunstytringer, som foreligge i rigt Maal². Fra de allerældste Tider af og paa mangfoldige Steder Jorden over, hvor fritliggende, glatte Stenflader indbøde til kunstnerisk Behandling, bleve de benyttede til billedlig Fremstilling. Længst tilbage staar Mængden af Dyrebilleder paa Væggene i de under Istiden beboede Huler i Sydfrankrig og det nordlige Spanien. Paa ydre Klippeflader findes beslægtede Billedfremstillinger i Alperne og i det sydligere Spanien, i Øvre Ægypten som i Sibirien og hos Buskmændene i Sydafrika, hos Australierne som mangesteds i Amerika, lidet fremtrædende i Lande som Danmark, hvor store Klippeflader ikke laa til Benyttelse, men fyldige paa Skandinaviens Heller og her forskjelligartede mod Syd og mod Nord. Flere Steder anvendtes Farver i Forbindelse med Udhugningerne eller traadte i Stedet for dem; i Au-

¹ Se foran S. 154 Anm. 3.

² Meget heraf er sammenstillet i de S. 154 Anm. 3 anf. Skrifter. Se endvidere Literaturen, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1917, 94, Anm. Fremdeles navnlig: Ymer, Stockholm, 1916, 275; Hans Hildebrand, De lägre naturfolkens konst, 1884; Aspelin, Antiquités Nord Finno-Ougrien, S. 75 flg.; W. J. Hoffman, The graphic art of the Eskimos, Washington 1897; Garrick Mallery, Picture-writing of the American indians, i Smithsonian Institution Report of Ethnology 1888—89; Spencer a. Gillen, The native tribes of Central Australia, 1899, og The northern tribes of Central Australia, 1904, 716 og 737; Richard Andree, Ethnographische Parallelen, 1878, og Neue Folge, 1889, 56; Otto Moszeik, Die Malereien der Buschmänner, 1910; L'Anthropologie, Paris 1903, 257; J. de Morgan, Origines de l'Égypte, 1, 162 flg.; Capart, Primitive art in Egypt, 202.

stralien modtog foruden Stenen ogsaa Jordfladen farvede Billeder.

Et Syn over hele Rækken af disse Fremstillinger maa give, at de ere Ytringer af det almindelige kunstneriske Anlæg, der førte til at udfylde den tomme, glatte Flade med Billeder. De ere først og fremmest Kunstfrembringelser, en Prydkunst med Billeder, der væsentlig ikke er forskjellig fra Ornamentiken paa Lerkar og Tatoveringen af det menneskelige Legeme, en Kunst, der virker med Billeder som Prydkunsten med Mønstre.

Hovedstøtten for denne Opfattelse er det, at alslags Gjenstande jo udstyredes med samme Art Billeder, broget blandede hos Istidens Folk, Skibs- og Dyrefigurer paa Lerkarrene i det forhistoriske Ægypten, Fremstillinger af Livet hos Indianere og Eskimoer — Grupper af Skibe paa den nordiske Bronzealders Knivsblade, ganske som de findes paa Stenfladerne.

Dernæst har den første Billedkunst et eiendommeligt, fælles Præg, hvor den end viser sig, under Istiden, i det forhistoriske Ægypten eller i Nordens Bronzealder. Overalt modsætte Billederne sig en sammenhængende Forklaring. Uden indre Orden og tilfældig ere de anbragte, forskjelligartede eller de samme mangfoldig gjentagne, staaende spredt eller tæt, ofte indtil Overfyldning. Indbyrdes Misforhold i Størrelse, intet fælles Synspunkt eller nogen blot tænkt Grundlinie endsige Inddeling. Gjennemgaaende synes de at være fremkomne stykkevis lidt efter lidt, ved Siden af eller ind imellem det tidligere udførte, og ofte er dette paaviseligt, idet Billederne gribe mere eller mindre ind i eller hen over hverandre, saa at det Hele bliver et broget Virvar. Hensigten var kun at give en Udsmykning med Billeder. Men uden Mening vare de ikke, idet de overalt gjengave det sete og kjendte, Bisonoxen i de sydfranske og spanske Klippehuler, Elsdyret i det nordlige og Hornkvæget i det sydlige Skandinavien, dertil mange-

haande Scener fra dagligt Liv, Jagt, Skibsfart og Krig, og derimellem de hellige Tegn. Overalt blev der fremstillet, hvad der mest fyldte Sind og Tanke; men det var kun Udslag af Trangen til kunstnerisk Frembringelse, ret egentlig en Billedkunst i dens Begyndelse, der kan sammenstilles med Ornamentkunsten. At der herimellem ogsaa under en mere fremskreden Kultur som den nordiske Bronzealders kunde indføres betydende Fremstillinger, af virkelige Tildragelser, af Forholdet til Guddomme og af Betegnelser for dem, er vel forstaaeligt, og Enkeltheder af denne Art ere paaviselige¹. Noget tilsvarende træffes næsten overalt i den begyndende eller lave Billedkunst omkring i Verden, det være paa Klippeflader eller andetsteds². Dog forandrer dette ikke Billedernes Charakter som Kunstfremstilling, saalidt som dette er Tilfældet, naar i senere Tider indrammede Billeder anbringes i Udsmykningen af alslags Sager, naar Jagt- og Kampscener ses paa de mykeniske Bronzedolke, og græske Vaser vise mangehaande malede Fremstillinger eller — Didrik af Berns Saga fortælles paa en islandsk Kirkedør.

Endnu maa bemærkes, at om det var saa, at det alene er Billedfremstillinger, der ses paa Stenflader og ikke den Ornamentik, der var Tidens egentlige Kunst, da kunde dette tages som et Vidnesbyrd om, at Billederne havde en høiere Betydning end den at pryde og udmærke Stedet. Men ogsaa Ornamente findes udhuggede i Stenen. Kredsfigurer af Bronzealders Art ses paa en stor Sten, der allerede er afbildet i disse Aarbøger for 1876, 142. En anden, der viser Tidens mest udprægede Ornament, er gjengiven i Fig. 17. Den maa have udgjort en Del af en større, sammensat Stenflade, idet Spirallinien løber helt ud til Kanten for at fortsættes paa en tilstødende Sten.

¹ Oscar Almgren i Göteborg och Bohusläns fornminnen och historia, 8, 562.

² Se de S. 156 Anm. 2 anførte Skrifter af Richard Andree.

Utvivlsomt har den hørt til en Sten-bygget Gravkiste; i disse er det, at Bronzealderens Prydkunst kommer fyldig frem i Norge¹.

Hvad angaar de Stenudhugninger i Danmark, til hvis rette Bedømmelse de foranstaaende Bemærkninger ere fremførte, da viser Stenen fra Grevinge, nævnt S. 154, øiensyn-

Fig. 17. Høiby Sogn, Ods Herred. Spiralens Bredde ca. 30 cm.

synlig en betydende Fremstilling vedrørende Soldyrkelsen, idet Sammenstillingen af Solbilledet og to Figurer, een til hver Side, findes gjentagen andetsteds². Lignende er Fremstillingen paa Lerkarret fra Hjerting, afbildet i Oldtiden, Kristiania, 7, 202, der viser en enkelt Figur i Forbindelse med Solbilledet; de bøiet oprakte Arme og de fladt aabne Hænder, et oftere forekommende Træk, synes at angive

¹ Eyvind de Lange i Bergens Museums Aarbok, 1912, No. 4. Jvfr. Oscar Montelius, Et märkligt fynd från Södermanland i Svenska fornminnesfören. tidskr., 10, 189. Denne udhuggede Prydelse af Stenfladen gaar tilbage til Stenalderen, se Sophus Müller, Stenalderens Kunst, 274.

² Oscar Almgren anf. St. 8, 566; Just Bing i Mannus, 7, 67. Jvfr. Nord. Fortidsminder, I, 51.

Tilbedelse¹. Men Gruppen af Skibsbilleder paa Stenfladen kan ikke betyde andet eller mere end, naar den, som foran omtalt, ses paa Bronzeknivene.

Det er saavidt skjønnes et nyt Grundsyn, som her har aabnet sig, meget forskjelligt fra, hvorledes den tidlige Kunstudvikling hidtil betragtedes, og — Rigtigheden forudsat — betydningsfuldt ved den store Rækkevidde. Men hvad der staar saaledes, viser sig ofte at være ganske simpelt, og synes, engang fundet og fremsat, at være selvfølgelig, som har man altid vidst det: Det almenmenneskelige Kunstanlæg har fra de ældste Tider af og senere paa mange Steder og til forskjellige Tider ytret sig i en Udsmykning af den tomme Flade, lige fra Klippesider indtil Brugsgjenstande, med billedlig Fremstilling, først af, hvad der saas i Naturen, senere af hvad der til hver Tid mest fyldte Forestillingskredsen, indtil det Høieste.

Naar det hermed er afsluttet, hvad der haves at forelægge om Billed- og Fremstillingskunst fra Danmarks Bronzealder, da vil dette ses vel at betegne et Fremskridt fra den nærmest forudgaaende Del af Stenalderen, der var ganske billedløs; men ikke meget var det dog, omend mere og bedre end, hvad der samtidig frembragtes i Landene vest og sydpaa indtil Alperne. Kun blev Leret ikke formet til Billeder, som dette andetsteds ses. Heller ikke var der i den nordiske Bronzealders yderste Kildelande, i Italien og Grækenland, nogen stor Billedkunst i dette Tidsrum om Aar 1000. Det kan da næppe ventes, at nye Fund i Danmark skulde bøde paa Manglen af større billedlige Fremstillinger. For Lerets Vedkommende kan det vel tænkes, at Smaaarbejder ville fremkomme, da Stoffet var i Hænde og kunstfærdig anvendtes ved Støbningen af Bronze; men ikke for Træ og Horn, da intet saadant Bil-

---

¹ Just Bing i Oldtiden, Kristiania, 3, 85 flg. Jvfr. Nord. Fortidsminder anf. St. S. 53.

AARBØGER

FØR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1920.

III. RÆKKE. 10. BIND.

3. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Kommission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B; (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig, à 6 Kr. Aargang 1916 sælges ikke alene, men kun i Forbindelse med hele 2. Række, fra Aargang 1886, samt det udkomne af 3. Række.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg. 1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4to. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4to. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.).

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Konungs skuggsjá, Speculum regale. 1. Hefte (Tekst). 1920. 8 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1919, hver Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).

2. Binds 1. Hefte, 1911; 2. Hefte, 1918. Hvert Hefte 6 Kr.

ledarbeide fra Bronzealderen er fremkommet hverken i Moserne eller i Bunden af de store Gravhøie, hvor disse Stoffer ofte ere fundne velbevarede. Men skulde engang noget fremkomme, da vil det sikkert ikke skille sig fra, hvad der alt kjendes i Metal og fra Stenen. Gjennem dette Tidsrum, der spænder over henved tusinde Aar, viser det sig mangfoldig sammensat, dels af den Art Billedkunst, der fremgaaende af et almenmenneskeligt Anlæg oprindelig bestaar i en Udsmykning med Billeder, men hvori der senere indføies betydende Fremstillinger, dels af en eiendommelig Meddelelseskunst, der virker ved hellige Tegn, som efterhaanden gaar over i Prydkunsten, men desuden baade af selvstændig, hjemlig Kunstfrembringelse og af andet, der modtoges fra Sydens Folk.

NORDISK OG FREMMED ORNAMENTIK I VIKINGETIDEN,

MED SÆRLIGT HENBLIK PAA STILUDVIKLINGEN I ENGLAND.

EN ARKÆOLOGISK AFHANDLING

AF

J. BRØNSTED.

Indledende Bemærkninger.

De arkæologiske Minder fra Nordens Vikingetid er stort artet rigt og fyldigt overleveret. Saa meget mere paafaldende er Manglen paa videnskabelig Bearbejdelse. Ved Forsøget paa en indgaaende Fremstilling af Stiludviklingen i Vikingetidens ornamentale Kunst føles dette Savn haardt. Med de forskellige Vaaben- og Smykkeformer kronologisk fastlagt, vel at mærke paa Grundlag af Gravfundene og de ved dem givne Kombinationer fuldt saa meget som gennem en teoretisk Typologi, vilde man gaa paa sikrere Grund end nu, da man, for at tage et Exempel, overfor en saa omfangsrig og betydningsfuld Gruppe som de skaalformede Spænder endnu alene bygger paa Montelius' Afhandlinger fra 1877 og 1891¹. Et stort og vigtigt Arbejde, ganske vist, over de norske Sværd er nyligt gjort af Jan Petersen², og en Monografi over de runde, gotlandske Spænder, omend med Hovedvægten lagt paa det typologiske, foreligger ved Hanna Rydh³; men dermed er ogsaa alt sagt. Hovedlinierne i nordisk Stiludvikling kan vel desuagtet drages; men til fuld Sikker-

¹ Månadsbladet og Svenska fornminnesföreningens tidskr.

² De norske Vikingesverd, Kristiania 1919.

³ Dosformiga spånnen från vikingatiden, Stockholm 1919.

hed i det enkelte er det ikke muligt at naa med et saa lidet gennemarbejdet Stof.

Siden Sophus Müller i 1880 skrev sin grundlæggende Bog om Nordens Dyreornamentik, var der for Vikingetidens Vedkommende i en Aarrække stille om dette Emne¹. Først Fremdragelsen af Oseberg-Skibet og dets forbavsende rige Træskæring i stort Format vakte fornyet Interesse, og i de senere Aar har Haakon Shetelig i en Række større og mindre Afhandlinger under Anlæggelse af nye Synspunkter og med Benyttelse af nyt Stof behandlet forskellige Omraader indenfor nordisk Ornametik i 9.—11. Aarh. Fraset disse indholdsrige og for ethvert Studium af Emnet nødvendige Arbejder er paa dette Felt intet af Betydning fremkommet.

Norden er i Vikingetiden i sin Ornametik afgjort orienteret mod Vest. Forbindelserne med Østen, der for Sveriges Vedkommende er indgaaende eftervist af Arne², har vel i dette Land nedfældet en Sum af Importstykker, der nu fremkommer i betydeligt Antal; men om nogen stildannende Indvirkning fra den Kant paa nordisk Ornametik er der ikke Tale. Det er med dette i Erindring paafaldende, at medens Indflydelsen fra irsk og karolingisk Omraade betonedes stærkt af Sophus Müller, og medens — for en Del i Modsætning hertil — den hjemlige, selvstændige Udvikling understregedes af Shetelig, der da bestandigt var Tavshed om England. Ganske vist havde allerede Worsaae paapeget de til de nære dansk-engelske, folkelige og politiske Forbindelser svarende danske Spor i engelske Stednavne og Møntprægning³, og Sophus Müller havde paa vist det angelsaxiske Bladværk paa Jellinge-Stenen og paa

¹ Se dog *Antiq. tidskr. för Sverige* XI Nr. 1 S. 81 ff. (Salin).

² *La Suède et l'Orient*, Upsala 1914. *Archives d'études orientales*, vol. 8.

³ Worsaae, *Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland*. Kjøbenhavn 1851.

enkelte danske Oldsager¹; men om nogen dyberegaaende, kunstnerisk Paavirkning, ensidig eller gensidig, svarende til de nævnte, intime Forbindelser af anden Art mellem England og Skandinavien, hørte man intet udover vage, mere eller mindre misvisende Antydninger. Ligesaa lidt har man siden 1880, da Materialet endnu var fremkommet altfor sparsomt, faaet at vide om Stiludviklingen indenfor engelsk Ornamentik i den kristne, førromanske Tid fra 8. til 11. Aarh. Nu er imidlertid Stoffet der. Det foreligger afbildet og beskrevet i den engelske, arkæologiske Litteratur, saavel i større Publikationer som, for Hovedmængdens Vedkommende, rundt om i Tidsskrifterne, ført frem særligt af Forskere som Romilly Allen, Collingwood og Reginald A. Smith. Heller ikke fra engelsk Side er det dog nogensinde kommet til en samlet Fremstilling². Det er da en Opgave: i kort Form at give dels en saadan sammenfattende Oversigt over engelsk Ornamentiks Oprindelse og Udvikling indtil Mødet med nordisk Stil, dels en Redegørelse for den nordiske Stiludviklings Forløb indtil samme Tidspunkt og endelig en Fremstilling af, hvorledes i Vikingetidens senere Del Frembringelserne indenfor de to Kunstomraader i væsentlig Grad præges og omformes ved gensidig Indflydelse, en Omformning, der i England begynder adskilligt tidligere end i Norden. Dette er her forsøgt. Det maa imidlertid bemærkes, at et rigere og mere nuanceret Billede af Stiludviklingen for Englands Vedkommende uden Tvivl vil kunne vindes ved en Gennemgang af det i Landets Museer, særligt Provinsmuseerne, liggende, ikke offentliggjorte Stof; naar alligevel en bredere Opfattelse af Forholdene her fremsættes uden et saadant Selvsyn, sker det ud fra den Overbevisning, at Udviklingens

¹ Dyreornamentiken i Norden S. 161—63.

² En saadan kan ventes af G. Baldwin Brown i Fortsættelsen af hans store Værk, *The Arts in Early England*.

Hovedlinier med de forhaandenværende Hjælpemidler lader sig drage med fuld Sikkerhed.

Ved Eftersporingen af Kilderne for engelsk Ornamentik i 7. og 8. Aarh. føres man direkte og indirekte til Orienten. Ligeledes er der Træk, der tyder paa, at den i Norden før Aar 800 pludseligt optrædende Gribedyrstil har sine Rødder i orientalsk Dekoration. Det var da fristende at ville se denne mærkelige Fremtrængen af Østens Stil saa langt mod Vest og Nord i saa tidlig Tid paa en bredere Baggrund og i den større Sammenhæng, der tilkommer den, nemlig som en sidste Eftervirkning af den orientalske Dyreornamentiks store, almindelige Fremstød i Sydeuropa i 6.—8. Aarh. En Sammenstilling af de herhen hørende Monumenter i Italien og Grækenland, som den i Korthed er foretaget i Afsnittet om Sydeuropa, vil formentligt have sin Interesse ogsaa som Forarbejde til Forstaaelsen af den romanske Dyreornamentiks Oprindelse. Den skandinaviske Gribedyrstil kommer, belyst paa denne Maade, til at staa som en ganske mærkelig Forløber for de romanske Dyr i Norden, som et første — forgæves — Angreb fra Sydens naturalistiske, perspektiviske Stil paa Nordens stiliserede Fladeornamentik, forgæves ikke i den Forstand, at det skulde være blevet uden Virkning paa Vikingetidens Stilpræg, men saaledes, at det ikke i denne Omgang lykkedes at overvælde det nordiske, antinaturalistiske Stilprincip. Det lykkedes først 300 Aar senere i den romanske Stil, da nordisk Ornamentik, svækket og udlevet, ikke er i Stand til at modstaa Orienten, der denne Gang ikke nøjes med et enkelt Fremstød, men udsender en stærk og stadig Strøm af Paavirkninger.

Tre store Bølger fra Udlandets Stilarter i Syd og Vest bryder i Løbet af Vikingetiden ind over Skandinavien, orientalsk Ornamentik i Slutningen af 8. Aarh., irsk i Midten af 9. og endelig ved Aar 1000 engelsk, og ethvert

af disse Fremstød afsætter sit dybe Spor i Norden, Gribedyrstilen, Jellingeracen og hvad man kunde kalde »det store Dyr«s Stil. Det er i kort Begreb Udviklingens Gang, som den i det følgende skal søges beviskraftigt skildret. Hvad der imidlertid ved disse Undersøgelser ikke maa glemmes, men fortjener forud at understreges, er den Styrke og Selvstændighed, der midt under og trods den megen Fremmedindflydelse særmærker nordisk Stil under hele Vikingetiden. De fremmede Motiver er i alle de nævnte, hjemlige Stilarter indarbejdet og omformet efter national, nordisk Aand med en Kraft og Oprindelighed, der langt overgaar, hvad der under tilsvarende Forhold præsteres f. Ex. af engelsk Kunsthaandværk, og som først svinder ved Oldtidens Slutning samtidigt med den nationale Dyreornamentiks endelige Undergang.

England. Fra Kristendommens Indførelse til Mødet med nordisk Stil.

Forsøg paa sammenfattende Fremstilling af engelsk Ornamentiks Oprindelse og Udvikling i Tiden 8.—11. Aarh. er en tiltrækkende Opgave. At studere angelsaxisk Kunststil, specielt Dyreornamentik, fra denne Tid vil sige at følge Maaden, hvorpaa en livlig og modtagelig Kunstsans reagerer overfor overmægtige Indflydelser fra to hinanden stik modsatte Stilprinciper: det irske med sine strengt i Baandformer stiliserede og i samme Grundflade holdte Dyreformer og det klassisk-naturalistiske med perspektivisk tegnede, naturmæssige Dyr, som det kommer til Udtryk i den fremtrængende, orientalske Dyreornamentik. I 6. Aarh. er angelsaxisk Kunststil Folkevandringstidens fællesgermanske; men med Kristendommens Indførelse i Løbet af 7. Aarh. ved Mission dels fra Irland, dels fra Romerkirken forsvinder denne Stil sporløst og afløses af den, der opstaar ved Brydningen mellem de irske og de

dels direkte fra Orienten, dels gennem merovingiske Mellemled overleverede, orientalske Impulser. Denne angelsaxiske Ornamentik i 8.—9. Aarh. er broget, rigt afvexlende, bestandigt i Udvikling og i sine bedste Frembringelser fuld af Ynde og Fantasi; den har ikke den irske Stils stejle Selvstændighed, og den mangler den Kraft i Tilsegnelsen og Omformningen af det fremmede, som den nordiske besidder; men den ejer til Gengæld langt større Alsidighed. Den er, i Overensstemmelse med de Veje, ad hvilke de fremmede Strømninger kommer til England, af tydeligt forskelligt Præg i Nord og Syd; i Nordengland hersker orientalsk Indflydelse omtrent enevældigt, i Sydengland fremstaar af Sammensmeltning mellem irske, nordengelske og orientalsk-merovingiske Bestanddele en bestemt særpræget Stil, raadende i 9. Aarh.; mellem disse to Kunstomraader i Nord og Syd er Grænsen flydende med Exempler paa Berøring og gensidig Paavirkning. Billedet skifter med Tiden. I Syden gør karolingisk Akanthus sig gældende, og der opstaar — uden at man i det sparsomme Stof er i Stand til i det enkelte at følge Processen — den fra det 10. Aarh.'s Manuskriptkunst kendte Planteornamentik; i Norden sætter fra Tiden omkring Aar 900 en kraftig, skandinavisk Paavirkning ind, under hvilken engelsk Ornamentik i disse Egne i Løbet af 10. Aarh. omformes til en Stil, der i sin typiske Fremtrædelsesform, det store, af Fletværk omgivne Dyr, i Aarhundredets sidste Del virker tilbage paa Skandinavien og bliver af indgribende Betydning for den sidste Stilfase indenfor hedensk, nordisk Dyreornamentik.

Et Billede af Udviklingen, som det her er skitseret, kan vindes ved Studiet af Stoffet, af hvilket det meste og væsentligste foreligger offentliggjort, omend spredt. Det falder efter sin Art i fire Dele. Den vigtigste og talrigste Klasse er de nordengelske Stenkors; her har for Yorkshires Vedkommende W. G. Collingwood leveret et saa godt

som fuldstændigt Corpus, kronologisk ordnet og behandlet, det eneste systematiske Arbejde i engelsk Arkæologi paa disse Omraader og af største Vigtighed for ethvert Materialestudium¹; for Cumberland foreligger det vigtigste samlet af Calverley². Medens de angelsaxiske Stenkors med Dyre- og Planteornamentik er udelukkende nordengelske, kommer for alle bevarede Manuskripters Vedkommende kun Sydengland i Betragtning, for den ældre Gruppe fra Tiden om Aar 800 Canterbury³, for 10. Aarh.'s Gruppe Canterbury og Winchester. De jordfundne Oldsager, der som en Følge af den nye Religion kun er fundet i forholdsvis ringe Mængde, er nogenlunde jævnt fordelt mellem Nord og Syd, og endelig giver af Mønterne de ældre, sceattas, Vidnesbyrd om sydengelsk Stil, de yngre, stycas, om nordengelsk.

Bedst i Sammenhæng og maaske tydeligst i Oprindelse kan den nye, engelske Stil iagttages i Nordengland. Stenkorsene, spredt i hundredvis, mest i større og mindre Brudstykker, over Distrikterne om Durham, York og Carlisle, danner i deres Ornamentik en sluttet Gruppe, skarpt adskilt saavel fra de skotske Kors med deres Dyre- og Menneskebilleder og særegne, symbolske Tegn som fra de med irskprægede Fletværkmønstre smykkede Kors i Wales og Cornwall. Denne nordengelske Ornamentik bestaar bortset fra visse, beskedent anvendte, geometriske Mønstre udelukkende af eet og samme dekorative Element, omdannet gennem Tiden paa forskellig Maade: Vinranken,

¹ Se Yorkshire Archæological and Topographical Journal 1907 S. 267 ff.; 1910 S. 149 ff.; 1911 S. 264 ff.; 1915 S. 129 ff. Citeres i det følgende »Collingwood«, Aarstal og Sidetal.

² Notes on the Early Sculptured Crosses, Shrines and Monuments in the Present Diocese of Carlisle. Udg. 1899 af Collingwood. — Haverfield and Greenwell, A Catalogue of the Sculptured and Inscribed Stones in the Cathedral Library, Durham, har ikke været mig tilgængelig.

³ Bedst samlet hos E. H. Zimmermann, Vorkarolingische Miniaturen, Berlin 1916 (Mappe IV). I det følgende citeret »Zimmermann«.

udført i Relief, med Drueklaser og med eller uden indflettede Dyrefigurer. Rankernes Løv er som Regel til en vis Grad stiliseret; men selv hvor Bladenes Tegning mest nærmer sig Naturen, er det, hvad Ranken med Dyrefigurer angaar, tydeligt at se, at den med sine Klaser og Dyr er anvendt, ikke som fri, personligt komponeret Dekoration, men i et i bestemte Former bundet Skema, der iøvrigt egner sig udmærket til Udfyldning af Stenkorsenes lange, smalle Felter. Ranken slynger sig fremad i regelmæssige Bugtninger, og de herved til begge Sider skiftevis fremkomne, aabne Rum udfyldes hvert af en Fugl eller et firføddet Dyr; dog er undertiden i Stedet for Dyret en Drueklase eller et udfoldet Blad anbragt som Rumfyld i hveranden Slyngning. Eftersporer man Oprindelsen til dette dekorative Skema, føres man til de østlige Middelhavslande, idet man vistnok maa opfatte det som en orientalsk, stiliserende Omdannelse af et i hellenistisk-romersk Dekoration hjemmehørende Stof.

Paa romerske Skulpturer og Mosaiker er Vinhøsten et hyppigt Motiv for Fladedekoration. Frit voxende eller plantet i Vaser breder Vinrankerne sig i frie, rytmiske Slyngninger over Fladen, og Druehøsten besørges af Børn eller vingede Eroter med Bistand af mange Slags flyvende og hoppende Fugle¹. Det er Grundmotivet, ind i hvilket der da snart trænger sig andre Scenerier som Jagtbilleder, Dyrekampe, Hyrdescener m. m.². Men i Løbet af de senklassiske Aarhundreder ændres dette Dekorationssystems Udseende kendeligt, idet Vinrankens Stængel lægges i

¹ Exempler: Cagnat et Chapot, Manuel d'archéol. romaine S. 554 fig. 303, Detail (Relief i Lateranet, 2.—3. Aarh. e. Chr.); Monuments Piot III pl. XXI (Mosaik i Uthina i Nordafrika, 2. Aarh. e. Chr.); Wilpert, Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchl. Bauten vom 4. bis 13. Jahrh. III Taf. 6 (Mosaik i S. Costanza ved Rom, 4. Aarh.).

² Se f. Ex. Byzantinische Zeitschr. I S. 575 ff. (Søjleskafter i Konstantinopel, 5. Aarh.).

strengt regelmæssige S- eller Cirkelslyngninger¹; Ensformigheden brydes derved, at de indlagte Dyre- og Menneskefigurer ofte overskærer Cirkelrammerne. Denne tvungne Stilisering af de frie, klassiske Mønstre har man vistnok med Rette ment skyldes orientalsk Stilfølelse, specielt som den ytrer sig i syrisk, efterklassisk Kunst; typiske Exempler er Mosaikerne fra Sour ved Tyrus og fra Damaskusporten i Nord-Jerusalem². Og at det omtalte, dekorative Skema paa dette Grundlag har udviklet sig paa syrisk Kunstomraade, har al Sandsynlighed for sig, saavist som just de to Standard-Exempler paa dette Dyreskema, Mschatta-Dekorationerne i Kaiser Friedrich-Museet og Maximianskathedraen i Ravenna, tilhører syrisk og syriskpræget Kunst³. Den pragtfulde Mschatta-Façade, fra Tiden 4.—6. Aarh., giver Prøver paa saavel den klassiske, friere Dekoration som det senere, bundne Skema og angiver derved med saa stor en Sikkerhed, som vel her kan naas, Tidsrummet, indenfor hvilket dette sidste har dannet sig; ved Siden af fritvoxende og fritslyngede Ranketræer med indstrøede Fugle⁴ ser man den i regelmæssige Cirkelslyng-

¹ Exempel: Wilpert, anf. St. III Taf. 75 (5. Aarh.).

² Strzygowski, Mschatta (se følg. Anm.) S. 299 Anm. 4—5; god Detail af Sour-Mosaiken hos Leclercq, Manuel d'arch. chrétienne II S. 643. Strzygowski anser Vinrankeskemaet for at være optaget af syrisk Kunst i færdig Form fra Øst-Iran og Indien; se hans Altai-Iran und Völkerwanderung S. 73.

³ Mschatta beskrevet af Schulz og Strzygowski i Jahrbuch der kgl. preuss. Kunstsammlungen XXV S. 205 ff. Om Maximianskathedraen se Sauerland und Haseloff, Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier in Cividale S. 134, og G. F. Browne, The Ancient Cross Shafts at Bewcastle and Ruthwell S. 54 ff.; den anses af Strzygowski, anf. St. S. 299, for syrisk, medens Graeven og Dütschke har givet Grunde for, at den skulde være koptisk Arbejde (se Dütschke, Ravennatische Studien S. 279 ff.). Bedste Afbildninger hos A. Colasanti, L'art byzantin en Italie I pl. 41—45, Browne, anf. St. pl. I—III og Th. Jackson, Byzantine and Romanesque Architecture I pl. XXX.

⁴ Se anf. Jahrbuch Taf. VIII Trekant E, H og I; i Trekant J ses en druesamlende Erot, Reminiscens fra det oprindelige Vinhøst-Motiv.

ninger lagte Ranke med i Reglen eet Dyr indenfor hver Bugtning¹. Paa Maximianskathedraen fra 6. Aarh. er dette Skema eneraadende. En tilsvarende Udvikling i koptisk Kunst fra det fælles, hellenistiske Grundlag er i og for sig tænkelig, omend man, saalænge den ikke kan paavises paa Monumenterne, vil være tilbøjelig til at antage Afhængighed fra Syrien; Skemaet træffes ikke sjældent i koptisk Kunst, de kendteste Stykker er Elfenbensreliefferne paa Prædikestolen i Aachener-Domkirken².

Vinrankeskemaets Hjem er Syrien og Ægypten³. Herfra gaar det sammen med den øvrige orientalske Dyreornamentik⁴ mod Vest til Europa; et godt Exempel, vel fra 7.—8. Aarh., er S. Bertoldo's Trædøre fra Kirken S. Alessandro i Parma⁵. Medens det mærkeligt nok kun i ringe Grad vinder Indgang i karolingisk Manuskriptkunst, der ellers paa ingen Maade holder syrisk Indflydelse ude, bliver det et yndet Motiv i 9.—10. Aarh.'s karolingisk-ottonske Kunstindustri, ofte dog her stærkt sammenblandet med karolingisk Akanthus⁶. Men sin rigeste Fremgang og største Betydning faar dette Skema i Nordengland fra

¹ Anf. St. Taf. VIII Trekant B, D, F, G og K. En Sammenblanding med det oftere i Orienten forekommende Skema af sideordnede Cirkler (se herom nedenfor, S. 262—63) foreligger i Trekant A (bedre Taf. IX); noget lignende kan træffes i koptisk Kunst, se Egypt Exploration Fund, 11. mem. 1894 pl. XIV (Ahnas).

² Strzygowski, Hellenistische und koptische Kunst in Alexandria figg. 45—6, 48—9.

³ Ranke med indlagte Jagtbilleder, fra senere syrisk Kunst (9. Aarh.), se Musil, Kusejr Amra II Taf. 39.

⁴ Se Slutningsafsnittet.

⁵ Max Zimmermann, Oberitalische Plastik fig. 10. I longobardisk Kunst fra senere Tid ses det ikke sjældent; Exempel: Terracottafrisen fra Klosterkirkens Atrium i Pomposa (10. Aarh.), se Errard et Gayet, L'art byzantin III Pompose pl. VI—VII.

⁶ Se Goldschmidt, Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der karol. und sächs. Kaiser I nos. 87, 91 a, 94 a—b, 101, 156—7, 164. Jfr. Homburger, Die Anfänge der Malschule von Winchester im X. Jahrh. S. 26—7. Ogsaa Sauerland u. Haseloff, anf. St. Taf. 1—2 (Bort).

Tiden omkring 700 og derigennem i den følgende Tid for hele Englands Ornamentik.

Det 7. Aarhundrede er Northumberlands Glansperiode. Allerede Landets sidste hedenske Konge, Æthelfrid »the fierce«, af Beda sammenlignet med Bibelens Saul¹, bringer det frem paa ledende Plads blandt Englands syv Kongeriger, og i det store og hele holdes denne Stilling Aarhundredet igennem, selv om til Tider Mercia, navnlig under Penda og Æthelred, er en farlig Rival. I 8. Aarh. derimod og senere forrykkes Magtcentret mod Syd og Vest til Mercia og Wessex. Æthelfrids Efterfølger i Northumberland, Eadwine, lader sig døbe 627 i York af Biskop Paulinus², og Romerkirken slipper ikke senere, trods Brydninger med keltisk Mission fra Iona, sit Tag i Landet. Det er Kristendommens Indførelse sydfra, der er Forudsætningen for og Bæreren af alt det fremmede; med den kommer ny Kultur, ny Civilisation og ikke mindst ny Kunst. Northumberlands fremragende, engelskfødte Gejstlige i Aarhundredets sidste Halvdel og den nærmest følgende Tid, Abbed Benedict Biscop af Wearmouth, Biskop Wilfrid af York og hans Efterfølger Acca af Hexham var vidtberejste Folk og foretagsomme Bygherrer, der prydede deres nyopførte Kirker og Klostre »multifario decore ac mirificis operibus«³. Baade Benedict Biscop og Wilfrid var flere Gange i Rom; om Benedict fortæller Beda, at han fra Frankrig medtog Haandværkere, »cementarios«, der kunde bygge ham Stenkirker »juxta Romanorum morem«⁴, og

¹ Historia Ecclesiastica I cap. 34.

² Beda, Hist. Eccl. II cap. 14.

³ Beda, Hist. Eccl. V cap. 20, om Accas Opførelse af Kirken S. Andrew i Hexham.

⁴ Historia Abbatum § 5. Smsteds: »Cuncta quæ ad altaris et ecclesiae ministerium competebant . . . de transmarinis regionibus advectare . . . curabat«. I Historia Abbatum auctore Anonymo § 7 meddeles det, at Benedict hentede »architectos« fra Abbed Torhthelm i Frankrig.

om Wilfrid berettes det af hans Kapellan og Biograf Eddius Stephanus, at han omgav sig med »cæmentariis omnisque pæne artis institoribus«¹. Gentagne Gange omtales de kostbare Sager: Relikvier, Malerier og illuminerede Bøger, der hjemførtes af disse Gejstlige fra deres Rejser til Frankrig og Italien. Med den nye Religion kommer saaledes fremmed Aandskultur og fremmed Kunst til Northumberland, og store Navne, som Beda og Alcuin, viser, hvorledes i 8. Aarh. Nordengland trods politisk Tilbagegang er et af de Centrér, hvorfra det aandelige Førerskab udøves for Vesteuropa.

Fem Syrere bestiger Pavestolen i Rom i Løbet af det halve Aarhundrede mellem 686 og 731²; i Canterbury er Theodoros fra Tarsos i Cilicien Ærkebisp i Aarene 668—690³; Frankrig er paa samme Tid fra Syd til Nord gennemsyret af orientalsk Industri og Handel; det er Tiden, da Østens Kunst og Ornamentik baner sig Vej overalt i Syd- og Vesteuropa⁴. Intet Under da, at den nye Stil, der indføres og slaar Rod i Northumberland i de sidste Aartier af 7. Aarh., just er orientalsk. Det er det syriske Vinrankeskema, der ved Siden af Vinranken uden Dyr bliver det altbeherskende, ornamentale Motiv i Nordengland. Fig. 1 viser en Frise fra Ryglænet paa Maximianskathedraen i Ravenna, Fig. 2 den ene Side af et Stenkors fra Otley i Yorkshire; den ornamentale, typiske Afhængighed er ubestridelig. En tilsvarende Sammenstilling kan foretages med Hensyn til Mønstret med den dobbelte Vinranke uden indflettede Dyr; her findes nær Lighed mellem

¹ Vita Wilfridi Episcopi, cap. XIV. Jfr. Prior and Gardner, An Account of Medieval Figure-Sculpture in England S. 120; Hewison, The Runic Roods of Bewcastle and Ruthwell S. 134—35.

² Johan V, St. Sergius, Sisinius, Constantin og Gregor III.

³ Beda, Hist. Eccl. V cap. 8.

⁴ Se Slutningsafsnittet.

Fig. 1.

Fig. 2.

Mschatta-Façadens Dekoration og Rankerne paa samme Otley-Kors eller paa Acca-Korset i Hexham¹.

De mest fremragende blandt Nordenglands mange, førromanske Stenskulpturer er de to berømte Kors fra Bewcastle i Cumberland og Ruthwell i det sydvestlige Skotland, om hvilke den arkæologiske Litteratur er ligesaa overvældende rig, som den om de øvrige nordengelske Kors er sparsom². Hvor engelske Forskere har ytret sig om Oprindelsen til Vinrankeskemaet i Nordengland, er det som oftest sket med Udgangspunkt fra disse to Kors, endskønt de øjensynligt ikke hører til de allertidligste i

¹ Strzygowski, Mschatta S. 289 fig. 69; Collingwood 1915, 225; Hewison, anf. St. pl. XXX 1.

² Se Hewison, anf. St., hvor S. 12 og 21 ff. al ældre Litteratur er meddelt.

Rækken. Meningerne om Skemaets Herkomst er delte. Nogle henviser til klassisk-romersk Kunst¹ eller til koptisk², andre i Overensstemmelse med det her udviklede til Orienten, specielt Maximianskathedraen³; det vil i Betragtning af denne Usikkerhed være paa sin Plads engang at stille Forbillede og Aflægger Side om Side, som gjort i Fig. 1—2.

Paa Maximianskathedraen er baade Vinranke og Dyr tegnet med frisk Naturlighed; det er kun i Skemaets regelmæssige Anlæg, at Stiliseringen viser sig. Hvor den nærmest tilsvarende Grad af fri og naturmæssig Behandling findes paa de engelske Stenkors, som paa Otley-Korset Fig. 2, har man Ret til at antage tidligst Tilblivelse. Her er et af de Tilfælde, hvor en Tidsfølge kan grundes sikkert paa stilistiske Forskelle alene. En Koloni af orientalske Kunstnere, indkaldt af Gejstligheden, maa i Løbet af 7. Aarhundredes sidste Del have dannet sig i Nordengland; Kolonien har dannet Skole, og dens Ornamentik er blevet optaget af Angelsaxerne og udøvet af dem gennem halvandet Hundrede Aar under stadig Omdannelse og Stilisering. At et Kors som det fra Otley trods dets engelske Kalksten er udført af en Orientaler, er en nødvendig Antagelse.

Vinrankeskemaet lever paa de nordengelske Stenkors til ind i 9. Aarh. Det undergaar i Løbet af dette Tidsrum en saa stærk Stilisering og Omformning, at det, da den danske Indflydelse sætter ind omkring Aar 900, i Virkeligheden er opløst som sammenhængende, ornamentalt Motiv. Dets Udvikling kan indtil dette Tidspunkt følges i Enkelt-

¹ Romilly Allen, *Celtic Art in Pagan and Christian Times*, 2. Udg. ved Cox 1912, S. 247; Collingwood i *Proceedings of the Soc. of Ant. of Newcastle-up.-Tyne* 1914 S. 216 (Ara pacis Augustæ).

² Conway i *Burlington Magazine* 1912 S. 193; Hewison, *anf. St.* S. 84 og 132.

³ Champneys, *Irish Ecclesiastical Architecture* S. 219; Prior and Gardner, *anf. St.* S. 121; G. F. Browne, *The Anc. Cross Shafts at Bewc. a. Ruthw.* 1916 S. 54.

heder paa Stenkorsene; derefter forsvinder det fra nord-engelsk Ornamentik.

At de ældste Trin i en Stiludvikling er de paa Monumenterne sparsomst repræsenterede, er en Erfaring, der gælder, selv hvor Stilen, som her, indføres i fuldt færdig Form. En saa nær Tilslutning til de orientalske Forbilleder, som Otley-Korset udviser, findes næppe andetsteds i nordengelsk Skulptur¹; den smidige Ranke, det brede, femfligede Blad og de livligt bevægede Dyr er her tegnet som i syrisk Dekoration, naturtro og uden anden Stilisering end den, der ligger i Skemaet selv. Men allerede paa et af de Otley stilistisk nærmest staaende Relieffer, Korset fra Croft i Yorkshire, er den karakteristisk engelske Omdannelse af Vinrankeskemaet i fuld Gang². Vinløvet tegnes som tredelte Blade med lang Midtspids mellem to rundede Sideflige, eller det erstattes med det spidse Vedbendblad; Rankestænglens geometriske Linie fremhæves paa Bekostning af dens Karakter som levende Plante; Dyrene hytter Lemmer, og deres Extremiteter sammenblandes med Rankestænglens Slyngninger, saa at de firføddede Dyr faar Vinger paa Ryggen og Blade i Halespidserne, Fuglene lange, regelmæssigt slyngede Snohaler; alle, Pattedyr som Fugle, bider de og hakker i Druer eller Blade, hvis Stilke kan hænge dem som lange, snoede Tunger ud af Gabet. Dette Udviklingstrin viser Vinrankeskemaet foruden paa Croft-Stenen paa Korsene fra Bewcastle og Ruthwell³, fra Jedburgh i Sydskotland⁴ og Rothbury i Northumberland⁵. Allerede paa dette første Stadium af Stiliseringen er det

¹ Kun Easby-Stenen i Yorkshire, Collingwood 1907, 314, kunde komme i Betragtning. Hovingham, smsteds 334, er for daarligt afbildet til at tillade en Placering.

² Se Victoria History of the Counties, Yorkshire II pl. IV ved S. 111.

³ Hewison, anf. St. pl. 14, 16, 19.

⁴ Romilly Allen and Joseph Anderson, The Early Christian Monuments of Scotland S. 434 fig. 454.

⁵ Proceed. Soc. Ant. of Newcastle-up.-Tyne X S. 208, pl. ved S. 153.

tydeligt at se, at Kunstnerne ikke mere er fortrolige med Vinplantens naturlige Udseende; Stedet, hvor en Sideranke udgaar fra Moderstænglen, markeres ved kraftige Tværbaand (Jedburgh, Rothbury), og af Blad og Klase sammensættes besynderlige Fantasiblomster (Bewcastle, Ruthwell, Jedburgh).

En parallel, stiliserende Udvikling kan naturligt nok paavises med Hensyn til den nordengelske Vinranke uden indlagte Dyr. Med Forkærlighed anvendes her det til Udfyldning af et noget bredere Felt særligt vel egnede Mønster, der sammensættes af to i Ottetalslyngninger mere eller mindre regelmæssigt sammenlagte Ranker. Otley-Korset og et Par andre Korsfragmenter fra Yorkshire viser de ældste Exempler, friest i Tegning og Rytme¹. Karakteristisk for den følgende Behandling i Nordengland af dette Mønster er den stærke Fremhævelse af Dru eklasen paa Bladets Bekostning; de tunge Klaser, Rankens mest iøjnefaldende, dekorative Led, kan undertiden fortrænge Bladene fuldstændigt². Saaledes paa det prægtige Acca-Kors i Hexham³. Efter dette Kors og det mindre, saakaldte »Spital Cross« sammesteds⁴ benævnes af Englænderne denne let kendelige Art af Dobbeltranker med stærkt dominerende Klaser »Hexham School«; den er dog ikke indskrænket til Northumberland, men findes, omend i en lidt senere, stiliseret Skikkelse, i Cumberland, paa Bewcastle-Korsets Syd- og Nordside, og paa Fragmenter fra Yorkshire⁵.

¹ Collingwood 1907, 361 Masham a, 1915, 164 Dewsbury l. Se ogsaa de noget yngre Stykker, Samme 1907, 409 og 412 Wensley c—e, f—h og Wycliffe b—d.

² Samme Tilbøjelighed kan findes i Moderlandet Syriens Kunst, se Strzygowski, Mschatta S. 337 fig. 106 (Edessa).

³ Se A History of Northumberland III Hexhamshire I pl. ved S. 181.

⁴ Smsteds pl. ved S. 311.

⁵ Hewison, anf. St. pl. 18, 20. Collingwood 1907, 373 Northallerton d; jfr. 1915, 227 Otley, j, k.

Saavel Hexham-Mønstret som i det hele taget den ottetalslyngede Dobbeltranke optræder i den ældste Tid oftest uden Dyr som i de nysnævnte Exempler; men allerede tidligt trænger Dyrene ind fra det normale, enkle Vinranke-skema. En Sten fra Heversham i Westmorland viser i ret fri, ustiliseret Tegning Hexham-Mønstret med indlagte, firføddede Dyr¹. Medens Dyrene her, som i det sædvanlige Skema, er fremstillet enkeltvis, det ene over det andet, bliver for den følgende Tid Reglen den, at Dyrene i Dobbelt-ranken sidder to og to sammen i symmetriske Par, en naturlig Følge, som det synes, af Dobbeltmønstrets Opstaaen af to selvstændige Enkeltranker. Korset fra Nunny-kirk i Northumberland² har paa Forsiden et noget lineært stiliseret Hexham-Mønster med Dyrepar, og en ganske tilsvarende, ret tørt tegnet Dobbeltranke med symmetriske Dyr findes paa Stenen fra Aldborough i Yorkshire³, hvis vigtigste Brudstykker er gengivet i Fig. 3—4; man ser her, hvorledes øverst paa Stenens Smalside, Fig. 4, de to Dyr i Dobbeltranken erstattes med eet, saasnart Rummet er smalt nok til at kunne udfyldes tilfredsstillende af en Enkeltrankes Slyngning. Det karakteristiske for Vinranke-skemaets Udviklingstrin, som det illustreres af disse to vigtige Kors, er, sammenlignet med det umiddelbart forudgaaende Bewcastle-Ruthwell Stadium, en Videreførelse af Rankens uvirkelige Udseende⁴ og geometriske Stilisering samt en stærk Fremhæven af Dyrene; de er det vigtigste, Ranken kun Ramme og Baggrundsfyld. Yderligere Exempler paa dette Trin — i Virkeligheden det sidste, Skemaet

¹ Calverley, anf. St. v. S. 202. Jfr. Korsfragmentet fra Hexham, afbild. Prior and Gardner, anf. St. S. 119 fig. 98, med Efterligning af Vinhøst- eller Jagtscene. — Den paa senere Kors i Derbyshire og Yorkshire ved Rankens Rod liggende Bueskytte (Ex. Collingwood 1915, 238 Sheffield) er vistnok Levning af det oprindelige, syriske Jagtmotiv.

² The Reliquary 1898 S. 54.

³ Collingwood 1915, 134.

⁴ Drueklaserne Fig. 4 er tegnet omtrent som Smørblomster.

oplever paa engelsk Grund som udelt, organisk Motiv — ses paa Kors i York (Enkeltranke) og i Ilkley, Yorkshire¹.

Den videre Udvikling fører til Vinrankeskemaets Op-
løsning. Samtidigt med, at Ranken efterhaanden fortørrer
til et rent geometrisk Spil af Linier, bliver det Skik at
fremstille Dyrene, paa hvilke det nu ene
kommer an, hvert for sig, udtaget af den
ornamentale Sammenhæng og anbragt en-
keltvis i afgrænsede Felter. Paa Over-
gangen til dette Stadium staar Korshovedet
i Cropthorne, Worcestershire², og Østsiden
af Korsfoden i Walton, Yorkshire³, begge
med Ranker, der, om-
end stærkt lineært sti-
liserede, dog endnu
gør sig nogenlunde
gældende; men alle-
rede paa samme Wal-
ton-Stens Vestsiden er
Dobbeltranken helt
skrumpet ind til et for-
krøblet Liniespil om
det bredt tegnede, do-
minerende Dyrepar.

Fig. 3.

Fig. 4.

Stenen fra Melsonby i Yorkshire, Fig. 5, viser sammen-
lignet med Aldborough-Korset, Fig. 3—4, Udviklingen med

¹ Collingwood 1910, 157 a Hospitium no. 2; 1915, 195 Ilkley Mu-
seum n.

² Prior and Gardner, *anf.* St. S. 113 fig. 95.

³ Collingwood 1915, 252—53. Jfr. fem af de otte Tagfelter paa den
saakaldte »Hedda's Stone« i Peterborough-Katedralen, Victoria History,
Northamptonshire II v. S. 192, fig. 2 og tredje Felt fra venstre i fig. 1.
Paa samme Udviklingstrin staar Ranken paa det største af de to Kors
i Sandbach, Cheshire; se G. F. Browne, *The Anc. Cross Shafts of Bewc.*
a. Ruthw. S. 11 ff. pl. VII 15; Aymer Vallance, *Old Crosses and Lychgates*,
London 1920, fig. 30.

al Tydelighed: Dyrene er nu eneraadende og Ranken saa godt som forsvundet, kun det mellemste Dyrepar i Drueklaser endende Snohaler minder endnu om den; tænker man sig Ranken borte fra Fig. 4, faar man en til Fig. 5 svarende Dekoration med et Enkeltdyr over to Dyrepar. Op-løsningen fuldbyrdes ved Korsets Inddeling i Felter, hvert

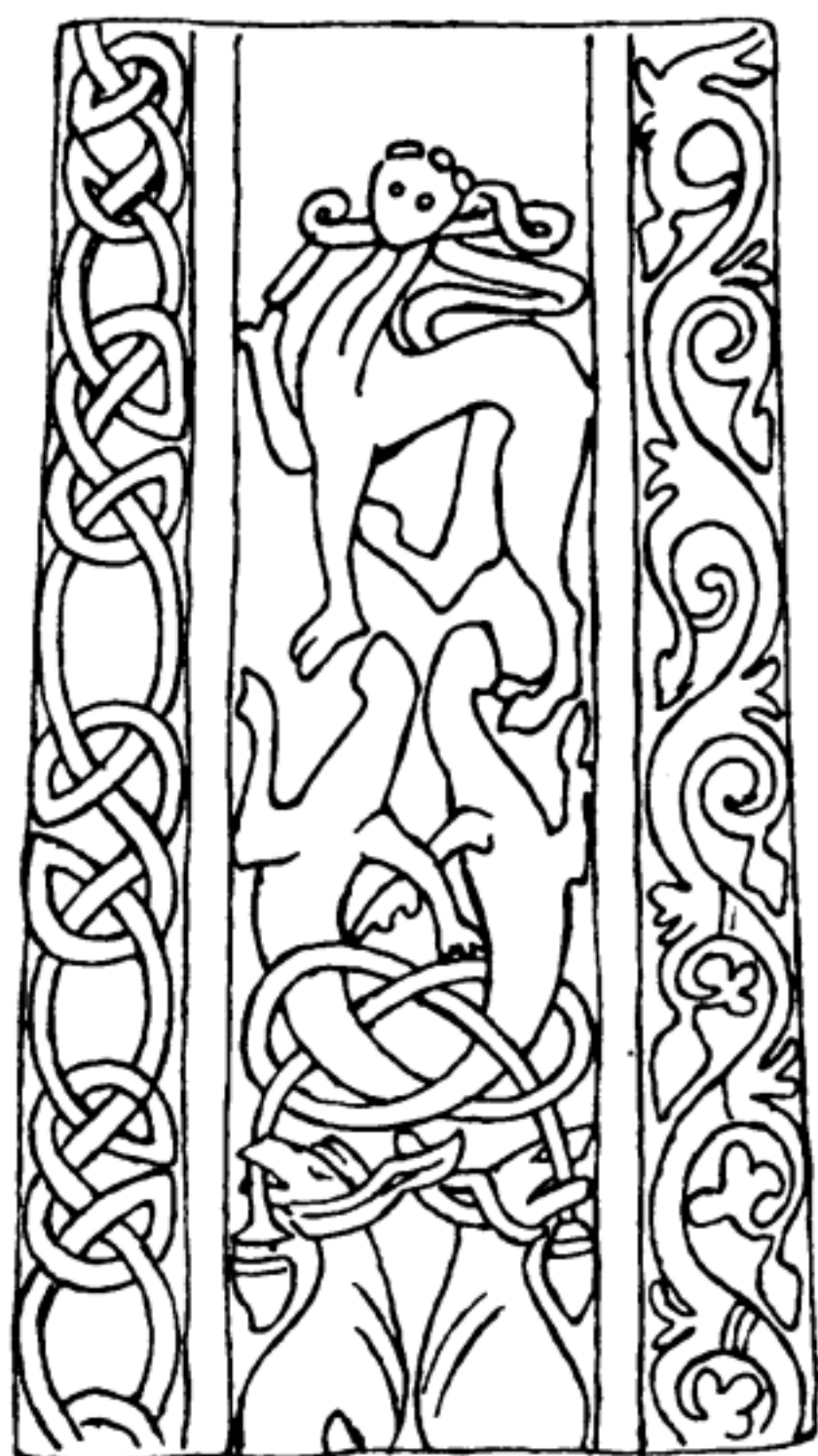

Fig. 5.

indeholdende eet eller et Par Dyr. I Ilkley Kirke i Yorkshire findes tre Stenkors, der alle giver Prøver paa dette sidste Stiltrin i Nordengland inden Mødet med nordisk Ornamentik; af disse tre Kors gengives i Fig. 6 en Side af det mest karakteristiske og samtidigt ældste, som endnu har det gamle Vinranke-træ med Fugle bevaret i sit nederste Felt¹. Som oftest er disse hvert for sig, i Felter anbragte Dyr eller Dyrepar i Udseende og Bygning ejendommeligt prægede af den Sammenhæng med Vinranken, hvorfra de er taget. Saaledes har et Kors

i Otley en Fugl med Drueklase i Næbet og et vinget Pattedyr uden Bagben indsat i hvert sit Felt paa hver sin Bredside af Stenen; begge Dyr har Snohale endende i Blad². Det er samme Art Fantasi-skabninger som f. Ex. paa Bewcastle og Ruthwell. Det mellemste Dyrepar, Fig. 5, og det øverste, Fig. 6, viser ganske lignende, deforme Væsener med de lange, sammenflettede, fra den dobbelte Vinrankes Slyngninger stammende Snohaler, og de samme Rankeslyngninger er det, som bevirker, at begge Dyr i mellemste Dyrepar, Fig. 6, har et Forben lagt i Cirkel om Kroppen; her ses endnu i Midten

¹ Se Collingwood 1915, 186—87, 189, 191.

² Collingwood 1915, 227 Otley o, q.

en sidste Reminiscens fra Ranketræet. Paa Cundall-Korset i Yorkshire¹ er paa de tre Sider endnu meget af Vinranken bevaret i Dyrefelterne; men paa Nordsiden ser man to Enkeltdyr uden Ranke, tegnet i urolige og forvredne Stillingen, der vilde være uforstaaelige, om man ikke kendte Dyrenes Herkomst. I det oprindelige Vinrankeskema er alle Dyr i livlig Bevægelse, de hopper og flyver, rækker sig og springer efter Druerne, og disse spillevende Bevægelser er bevaret hos de nordengelske Dyr selv efter Løsrivelsen fra Ranken. Paa denne Maade opstaar det gratiøst trippende og dansende »anglian beast«, i Reglen omslynget af sin lange Hale og ofte præsenterende et sælsomt Blandingsprodukt af Pattedyr og Fugl². Undertiden udarter Haleslyngningerne til et fuldstændigt Fletværksystem, der som et tæt og fint Net udfylder alle tomme Rum mellem Dyrene og Feltets Rammer, saaledes paa Kors i York og i Waberthwaite, Cumberland, og paa en Sten i Gloucester Museum³; men dette Stiltrin er sent — Gloucester-Stenens øverste Dyr er tydeligt nordisk paa-virket — og skyldes vistnok Indflydelse fra sydengelsk Kunst.

Fig. 6.

Paa samme Tid, i hvilken den her skildrede Udvikling

¹ Collingwood 1907, 310.

² Se foruden de tre omtalte Kors i Ilkley Kirke en cylinderformet Korsfod i Masham, Collingwood 1907, 365 (Fotografi i Victoria History, Yorkshire II S. 113 pl. VI), et Korsfragment i Tanfield, Yorkshire, Collingwood 1911, 300 a, b, samt den ene Smalside paa Korset i Newent, Gloucestershire, The Reliquary 1907 S. 199 fig. 4.

³ Collingwood 1910, 173 a York Hospitium no. 9; Calverley, anf. St. v. S. 275; G. Baldwin Brown, The Arts in Early England III S. 329 pl. LXIII 2. Jfr. de tre resterende Tagfelter paa den ovenfor, S. 179 Anm. 3 omtalte »Hedda's Stone« i Peterborough.

foregaar, ændres ogsaa Udseendet af Vinranken uden Dyr. Den vanskelige, ottetalslyngede Dobbeltranke bliver aabenbart Kunstnerne for indviklet i en Tid, da den oprindelige, orientalske Fremmedkoloni maa antages at være smeltet sammen med den indfødte Befolkning; den forsvinder, og fremtidigt dyrkes kun den til Udsmykning af Stenkorsets Smalside fortrinligt egnede, spinkle Enkeltranke¹. Paa Hackness-Stenen, Yorkshire², ses denne simple Rankeslyngning, endnu kun lidt omdannet og altsaa fra forholdsvis tidlig Tid; men snart indtræder den særegne Stilisering, paa hvilken den smukke Korsfod fra Aberlady i Sydsotland er det bedste Exempel³. Stærkt fremhævet er her Tværbaandene ved Rankevinklerne og særligt de fra Rankens store Sideslyngninger udgaaende Smaablade, der tjener til Rummet fuldstændige Udfyldning; Vinbladene erstattes oftest med Vedbend⁴. Paa de større Kors med noget bredere Smalsider slaar imidlertid denne spinkle Ranke ikke til, og man bøder da herpaa ved at lægge Vægten paa Rankens Sideslyngninger, der oprulles i massive Spiraler; herved dannes den karakteristiske »anglian scroll«, der ses i særligt udpræget Form paa Korsene i Bakewell, Bradbourne og Eyam i Derbyshire, Addingham og Irton i Cumberland, Kirkdale, Ilkley og Sheffield i Yorkshire⁵. Disse to Stiliseringsmaader bestaar jævnsides helt ned til

¹ Et enkelt, sent Exempel paa Hexham-Mønstret findes paa det just omtalte Kors, York Hospitium no. 9.

² Collingwood 1907, 328 a, b.

³ Burlington Magazine 1912 pl. v. S. 194; Allen and Anderson, The Earl. Chr. Mon. of Scotl. S. 428 fig. 448.

⁴ Saaledes, foruden Melsonby-Stenen, Fig. 4, paa Fragmenter fra Dewsbury og Leeds i Yorkshire, Collingwood 1915, 170 q, y—& og 210 c, d. — Den rene Vedbendranke træffes undertiden, saaledes paa Korset fra Waberthwaite, Cumberland, se Calverley, anf. St. S. 272.

⁵ The Reliquary 1904 S. 196 figg. 1, 2, 199 fig. 4, 201 fig. 5; Calverley, anf. St. S. 5 og pl. v. S. 206; Collingwood 1907, 347 d; 1915, 186—87 b—d, 189 f—h, 194—95 g, k; 1915, 238.

den danske Periode, naturligvis med adskillige Exempler paa indbyrdes Blanding og Overgang¹.

Denne hele Udvikling indenfor nordengelsk Dyr- og Planteornamentik foregaar som al levende Væxt ikke strengt skematisk, men med en vis Uregelmæssighed og under adskillig Krydsning mellem ældre og yngre Stiltrin²; men Hovedtrækkene kan fastslaas. Vanskeligere at naa til er, synes det, en absolut Tidsbestemmelse, naar det tages i Betragtning, at ikke et eneste af Nordenglands mange Hundrede Stenkorsfragmenter — Indskrifter og Figurbilleder til Trods — hidtil har kunnet dateres med Sikkerhed. Her er følgende Forhold af Betydning.

Iøjnefaldende og i Virkeligheden en Ting af stor Vigtighed er det, at Akanthusbladet fuldstændigt mangler i Stenkorsenes Ornamentik. Ikke blot udelukkes herved den iøvrigt urimelige Opfattelse — som har været hævdet for Bewcastle- og Ruthwell-Korsenes Vedkommende — at den rette Bestemmelse skulde være 12. Aarh.'s romanske Stil; men ogsaa den Antagelse, som bedre kunde fortjene Debat, at Inspirationen skulde skyldes ældre karolingisk Ornamentik fra Tiden ca. 800—850, maa hermed falde. Akanthus er og bliver karolingisk Planteornamentiks for-

¹ Crofton-Stenen, Yorkshire (Collingwood 1915, 161 f—h), har den spinkle Ranke ved Siden af nordiskpaavirkede Dyr, og den massive »scroll« findes, som omtalt, paa to af de tre Kors i Ilkley Kirke med sen Dyrornamentik (Fig. 6). En Overgangsform viser en af Siderne paa Collingham-Korset, Yorkshire, hvorfra Fig. 10—11 er hentet; se Collingwood 1915, 158 e.

² Saaledes har allerede Aldborough-Stenen, Figg. 3—4, paa et af sine Brudstykker det samme, frit af Ranken udtagne »anglian beast« som den typologisk yngre Cundall-Sten (se Collingwood 1915, 134 d og 1907, 310 Nordside). Dacre-Stenen i Cumberland, Transact. Cumberl.-Westmorl. Soc. 1912 S. 157, har stærkt stiliseret, sen Enkeltranke paa Smalsiden, paa Bredsiderne derimod Ranker med Dyr omtrent paa samme Udviklingsstadium som Bewcastle-Ruthwell. Et Kors fra Closeburne i Dumfriesshire, Skotland, har sammenhængende Vinrankeskema paa en Smalside og paa en Bredside et »anglian beast«; Allen and Anderson, *anf. St.* S. 437 fig. 458.

nemste Bestanddel og maa ikke savnes i en Stil, der skal være dens Aflægger. Man kunde nu hævde, at selv om saaledes nordengelsk Vinrankeornamentik er uafhængig af karolingisk Renaissancedekoration, behøver den ikke derfor at være ældre; men herfor taler just alle Forhold: Northumberlands politiske Magtstilling i 7. Aarh.'s Slutning og den nye Byggevirksomhed under Romerkirkens Befæstelse i Landet efter Sejren over Iona-Missionen er forklarende Omstændigheder, hvortil der 100 Aar efter ikke findes tilsvarende; den nedenfor, Side 217 ff. skildrede danske Indflydelse paa de fra Vinranken borttagne og i Felter anbragte, nordengelske Dyr maa være begyndt kort efter Yorks Indtagelse 867, men et halvt Aarhundrede er et lovligt kort Tidsrum til en saa gennemgribende Stilændring som den, der forvandler Otley-Stenens Ornamentik, Fig. 2, til Collingham-Korsets, Fig. 11; Sammenligningen med Sydengland, hvis Dyreornamentik, som det skal ses, i Manuskripterne for en Del kan afledes fra førkarolingisk Stil i Frankrig, taler for tidlig Tid, og det samme gør den Omstændighed, at der i den irske Book of Kells, som af den senere Forskning almindeligt sættes til tidligt 8. Aarh.¹, kan paavises tydelig Efterligning af nordengelsk Vinranke; og endelig er der Mønernes Vidnesbyrd. En Række Typer indenfor de sydengelske sceattas viser Motiver, der ikke, som de fleste øvrige i denne Møntklasse, kan forklares som Videreførelse af romerske eller frankiske Forbilleder, men som kun kan være optaget fra det nordengelske Vinrankeskema: spiraloprullede, klasebærende Vinranker uden Dyr, monstrøse, druehakkende Fugle i Ranker og firføddede

¹ Reginald A. Smith i Proceedings of the Soc. of Ant. of London 1915 —16 S. 91; Zimmermann, Text S. 22, 108, 234; Romilly Allen, Celtic Art in Pag. a. Christ. Times² S. 174. — Sullivan, The Book of Kells (The Studio 1914) S. 29—30, staar endnu paa det gamle, uholdbare Standpunkt, at Haandskriftet ved denne sin Bladornamentik nødvendigvis maa dateres til 9.—10. Aarh.

Dyr i Ranketræer med Vedbendblade og Drueklaser¹; men da nu Forholdet er det, at sceat'en forsvinder i Løbet af 8. Aarh.'s sidste Halvdel, fortrængt af penny'en, der indføres under Kong Offa af Mercia (757—796)², kan altsaa disse sceattas ikke være meget yngre end Aarhundredets Midte. Resultatet bliver, naar alle Forhold sammenfattes, at de to Aarhundreder fra ca. 675 til ca. 875 kan bestemmes som Tidsrummet, indenfor hvilket Indførelsen og Udviklingen af Vinrankeskemaet paa Nordenglands Stenkors finder Sted.

En enkelt af de omtalte sceattas med nordengelsk Motiv er af særlig Interesse³; den har paa sin ene Side en Vinranke med Klaser, uden Dyr, paa sin anden et firføddet Dyr med en lang, druebærende Ranke hængende ud af Gabet og med Stumper af Drueklaser anbragt i Halespidsen og løst under Bugen, med andre Ord et Dyr, der omend endnu præget af sin Sammenhæng med Ranken dog allerede i Hovedsagen er løsnet derfra. Men dette viser, at det tilsvarende Stiltrin i nordengelsk Ornamentik, som det repræsenteres af Korsene fra Melsonby, Fig. 5, og Cundall, indtræder saa tidligt som snart efter Midten af 8. Aarh.⁴. Ogsaa i anden Henseende er denne Mønt

¹ Se Baldwin Brown, *The Arts in Early England* III pl. VIII nos. 10, 13—15, 17, 19; jfr. smsteds S. 101.

² Keary, *Catalogue of English Coins in the British Museum*, Anglo-saxon Series, I S. XXI—XXIII.

³ Baldw. Brown, anf. St. no. 15; fra Hunterian Collection, Glasgow. Samme Type: Keary, anf. St. pl. IV 9 og 10 (no. 10's ene Side afbildet forstørret hos Brown pl. VII 5).

⁴ Hermed stemmer, at et irsk Beslag fra Norge (se Foreningen t. norske Fortidsmindesm. Bevaring, Aarsberetn. 1893 S. 147 fig. c), fundet bl. a. sammen med Brudstykker af en stor Bøjlenaal, hvis Dyreornamenter i »Stil III« daterer Fundet til anden Halvdel af 8. Aarh., paa sin ene Side har et Dyrepar omkring et lineært stiliseret Træ, et uirsk Motiv, der utvivlsomt er at opfatte som den irske Oversættelse af nordengelsk Vinrankedekoration paa det Stiltrin indenfor denne, hvor Dyrene fremhæves som det vigtigste (Exempel: Nunnykirk-Korset. ovenfor, S. 178 Anm. 2; kun har det nordengelske Forbillede i dette Til-

af Vigtighed, idet den nemlig — tilligemed et Par andre, typologisk lidt ældre¹ — godtgør Rigtigheden af at opfatte de northumbriske stycas fra 8. og 9. Aarh. som en Videreudvikling af sceattas-Typerne, trods Forskellen i Metal; de uroligt springende og sparkende Dyr med de lange, snoede Haler og de aabne Gab, der ses paa stycas, prægede for de northumbriske Konger Eadberht (737—58), Alchred (766—74) og Ælfwald I (779—89)², er samme Dyr som paa de omhandlede sceattas, kun at de nu har afkastet ethvert Spor af Vinranken, og de peger tilbage paa samme Forbilleder, Stenkorsene. Det er derfor berettiget, naar Collingwood³ sammenligner disse stycas-Dyr med et »anglian beast« paa et af Korsene i Ilkley Kirke.

Saalænge de to berømte Stenkors fra Bewcastle og Ruthwell opfattes som enestaaende Fænomener, ude af deres naturlige Sammenhæng med den øvrige Række af nord-engelske Kors, er det næppe muligt — har i hvert Fald hidtil ikke været det — trods fyldige Runeindskrifter og fremragende Figurkunst, at naa til en sikker Datering; saa godt som ethvert Tidspunkt mellem 7. og 12. Aarh. har efterhaanden været forfægtet som deres rette Tilblivelsestid⁴. Ornamentiken er da her, som saa ofte, en god Vejleder. Vinranke-skemaet staar paa begge disse Kors paa Stiliseringens første Stadium, den karakteristiske Sammenblanding af Dyrene indbyrdes, af Dyr og Ranke, af Klase og Blad osv. har fundet Sted; men tilhører Otley-Korsets Stiltrin, Fig. 2, fælde ikke som Nunnykirk-Korset haft Hexham-Ranken, men — som f. Ex. Jedburgh-Stenen, ovenfor, S. 176 Anm. 4 — det fritvoxende Ranketræ).

¹ Brown, anf. St. no. 17 og 19. Herhen hører ogsaa Brown pl. V 6 og VII 3.

² Se Keary, anf. St. pl. XX nos. 4—8, 9—10, 11.

³ 1915, 192 og 275. — Collingwood har i sin udførlige og omhyggelige Registrering af Stenkorsfragmenterne i Yorkshire indenfor dette begrænsede Omraade fastlagt Korsenes indbyrdes Tidsfølge i Hovedsagen rigtigt. Han antager samme absolute Datering som den ovenfor fremsatte, men uden Forsøg paa nærmere Begrundelse.

⁴ Se Hewison, anf. St. S. 139.

endnu 7. Aarh. og Melsonby-Korsets, Fig. 5, 8. Aarh.'s Midte eller snart derefter, saa følger heraf med Nødvendighed, at det mellemliggende Bewcastle-Ruthwell Stadium maa henføres til 8. Aarh.'s første Del, og da snarest kort efter Aar 700; medens Korsenes Form og øvrige Udsmykning — Figurbilleder saavel som Indskrifter — meget vel kan forliges med denne Tidsansættelse, kan Rankeornamentiken ikke forliges med nogen anden. Ad stilistisk eller palæografisk Vej har man hidtil ikke kunnet naa til en saa forholdsvis snævert afgrænset Bestemmelse af disse to Kors som den, Ornamentiken giver¹. De nordengelske

¹ Diskussionen om, til hvilken Tid Bewcastle- og Ruthwell-Korsene af ikonografiske og palæografiske Grunde bør henføres, har ogsaa i nyere Tid været livlig. En sen Tidsansættelse hævdes af Rivoira (*Le origini della architettura lombarda* II S. 262, *Burlington Magazine* XXI S. 24—25; 12. Aarh.), af Albert S. Cook (*The Date of the Ruthw. a. Bewc. Crosses*, Connecticut 1912; 12. Aarh.), og af Hewison (*The Runic Roods of Ruthw. a. Bewc.*, Glasgow 1914; 10. Aarh.), en tidlig Tid (Slutn. af 7. eller Begynd. af 8. Aarh.) af Vietor, *Die northumbr. Runensteine*, Marburg 1895, af G. F. Browne, *The Anc. Cross Shafts of Bewc. a. Ruthw.*, Cambridge 1916, og af Conway, Baldw. Brown, Lethaby, Forbes og Dickins i en Række Opsatser i *Burlington Magazine* XXI, XXIII, XXV (1912—14); Collingwood daterer Bewcastle-Korset til 8. Aarh.'s sidste Halvdel: *Proceed. Newcastle-up.-Tyne* 1914 S. 218, *Transact. Cumberl. Westmorl. Soc.* 1915 S. 129—30. — De vigtigste af de mod en tidlig Datering fremførte Indvendinger er for Figurbilledernes Vedkommende følgende: 1) Den fremragende Udførelse staar i grel Modsætning til, hvad man ellers kender af engelsk, skotsk eller irsk Billedkunst i 7.—8. Aarh.; 2) Korsfæstelseskulpturen paa Ruthwell-Korset viser Kristus kun iført Lændeklædet, hvilket Træk peger mod sen Tid; 3) en Fremstilling som Ruthwell-Korsets af Johannes Døber med Agnus Dei løftet op paa venstre Haand er ukendt i saa tidlig Tid som 7. Aarh. Herimod maa bemærkes, at Ruthwell-Bewcastle Korsenes Figurkunst selvfølgelig kun kan være udført af indkaldte, fremmede Kunstnere, ikke af Landets egne, at den korsfæstede Kristus kun iført Lændeklædet ses paa den kendte Trædør i S. Sabina i Rom fra 6. Aarh., samt at en til Ruthwellskulpturen nøje svarende Fremstilling af Johannes Døber med Lammet er Centralbillede paa Maximianskathedraens Forside. — Hjulkorsformen, som for Ruthwell-Korset med Sikkerhed kan konstateres gennem de bevarede Fragmenter af Hovedet, kan nu ikke længere som tidligere (under Henvisning til de store irske Kors) anses

Dyrs fuldstændige Frigørelse fra Vinranken har da følgelig fundet Sted i Løbet af 8. Aarh.'s sidste Halvdel, og gennem 9. Aarh. dominerer saa »the anglan beast« indtil Mødet med nordisk Stil i Tiden omkring Aar 875.

Forklaringen paa nordengelsk Ornamentiks særegne Udvikling maa søges deri, at den orientalske Kunststil efterhaanden optages og efterlignes af Angelsaxerne, medens

---

for opstaaet i 10. Aarh., efter at Baldwin Brown (Proceed. of the Soc. of Ant. of Scotland 1918—19 S. 195 ff.) har gjort opmærksom paa dens Tilstedeværelse, omend kun i Relief, paa northumberlandske Gravstene fra 7. Aarh. (»the Hartlepool tombstones«); denne Korsform er saaledes vandret fra England til Irland, ikke omvendt. — Hvad Indskrifterne angaar, svarer de latinske Kapitalformer paa Ruthwell-Korset gennemgaaende til dem i de irsk-angelsaxiske Haandskrifter fra 7.—8. Aarh. (Vietor, anf. St. S. 47, Burl. Mag. XXI S. 145). Runeformerne paa begge Kors peger snarest mod 8. Aarh.: de er ikke saa tidlige, at de med nogen Sandsynlighed kan ansættes meget før Aar 700, og paa den anden Side savnes de Træk, der kunde begrunde en Henførelse til 9. Aarh.; v. Friesens Bestemmelse af de to Runer $\mathfrak{X}$ og $\mathfrak{K}$ (g og k) paa Bewcastle-Korset som ikke ældre end 9. Aarh.'s Midte hviler udelukkende paa en Slutning e silentio og maa, efter hans egne Ord, vige for stærke, arkæologiske Argumenter (Burl. Mag. XXIII S. 46, XXV S. 26, Browne, anf. St. S. 80). Under alle Omstændigheder vilde Runeindskrifter paa et 12. Aarh.'s Monument være en uforklarlig Arkaisme. Indskrifternes Indhold giver intet sikkert Holdepunkt; dersom Læsningen paa Bewcastle-Korset af de fem Navne paa Personer af Mercias og Northumberlands Kongeslægter i Slutningen af 7. Aarh. (Ecgrith, Kyniburug, Kyneswitha, Wulfhere og Alchfrith) var uomtvistelig, da var dermed det hele Spørgsmaal løst — men kun Kyniburug er anerkendt fra alle Sider; heller ikke de paa Ruthwell-Korset indhugne Strofer af det oldengelske Digt »The Dream of the Rood« har hidtil givet noget Bidrag til Tidsbestemmelsen. — Visse yderligere Betragtninger, fremført af Modstanderne af den tidlige Datering, vil det være unødvendigt at imødegaa (Digtets høje Aand skulde vise mod 12. Aarh.; Folkets ringe aandelige Udvikling i 7.—8. Aarh. vilde umuliggøre Rejsningen af saadanne Kors; Danskerne maatte have ødelagt Korsene i 9. Aarh.; se Hewison, anf. St. S. 141, 153). — Sammenfattes hele det mangesidige Problem, tør det fastslaas, at alt foreliggende afgjort peger mod tidlig Tid i Almindelighed (7.—8. Aarh.); men samtidigt maa det erkendes, at foreløbigt er Dyre- og Planteornamentiken den eneste Del af det rige Stof, der aabner Udvej for en præcisere Datering: 8. Aarh.'s første Del.

samtidigt selve Fremmedkolonien dør ud og forsvinder. Hvilke af Overgangstidens Kors der kan skyldes fremmed og hvilke engelsk Haand, maa bero paa et Skøn. Bewcastle- og Ruthwell-Korsenes overlegent udførte Figurbilleder er selvsagt fremmed Kunst, og det samme maa da vel endnu, trods Stiliseringen, gælde deres Ornamentik; men snart herefter fæster Kunsten Rod blandt Landets egne, og Opløsning og Omdannelse tager Fart. Denne samme Indførelse af fremmed Dekoration i fuldt færdig Form maa det endvidere skyldes, at nordengelsk Ornamentik staar saa uafhængig overfor irsk Indflydelse, som den gør; kun enkelte Gange ses irske Dyr paa nordengelske Stenkors¹, og paa Udviklingsgangen i det hele har irsk Ornamentik ikke mindste Indflydelse.

Nordenglands Dyre- og Rankeornamentik kan træffes ogsaa paa fremmede Omraader. Saaledes adskillige Gange paa skotske Stenkors og det ikke blot i den sydlige Del af Landet, som paa Korset fra Thornhill, Dumfrieshire²; men helt oppe i Rosshire i det nordligste Skotland findes interessante Efterligninger af Vinrankeskemaet endnu i dets sammenhængende Skikkelse³. I Book of Kells findes som omtalt Vinranken, baade med og uden Dyr⁴. Ogsaa i

¹ Collingwood 1907, 317 Easington d; 1911, 263 North Frodingham c; ogsaa Stenkorsenes Fletværkmønstre er uirske, se Collingwood 1915, 269.

² Stuart, *Sculptured Stones of Scotland* I pl. 121 (Dyrepær i Felter med kun svage Spor af Ranke).

³ Se smsteds pl. 25 Hilton of Cadboll, og pl. 30 Tarbet. Paa et Kors i Abercorn ved Edinburgh ses den dobbelte Vinranke uden Dyr, se pl. 128 (bedre Allen a. Anderson, *The Earl. Chr. Mon. of Scotl.* S. 418 fig. 435); jfr. pl. 65 Crieff, Perthshire.

⁴ Se Zimmermann III Taf. 166 (Buen), 169, 170, 179. At Vinløvet med de drueædende Pattedyr og Fugle paa de irske Kors ved Clonmacnois og Kells skulde være optaget fra Nordengland, som Champneys er tilbøjelig til at mene (*Irish Eccl. Arch.* S. 73, 86), er usandsynligt i Betragtning af den sene Tid, Begyndelsen af 10. Aarh., hvortil disse Kors almindeligt dateres. Af Mangel paa Afbildninger er jeg ikke i Stand til at dømme herom. Dog kan der muligt, paa lignende Maade som

Wales, paa Kors i Penally, Pembrokeshire, kan nordengelsk Ornamentik paavises¹. Dog kan man for ingen af disse Kunstomraader tale om nogen væsentlig Befrugtning fra nordengelsk Rankeornamentik; en saadan finder derimod Sted, som det i det følgende skal ses, i Sydengland.

Naar nordengelsk Ornamentik nu saa godt som udelukkende er at finde paa Stenkorsene, skyldes det kun en tilfældig Overlevering. Den smukke Skaal af Kobber og Sølv fra Great Ormside i Westmorland viser, hvorledes Kunsthaandværket arbejder med de samme Mønstre; dens dobbelte Vinranketræer, hvis Stængler fornedet omslynger mærkelige Fantasi-væsener — en Hund med lange Horn og et andet firføddet Dyr med Fuglehoved — medens langbenede Fugle foroven hakker i misdannede Drueklaser, repræsenterer omtrent samme Stiltrin som Bewcastle-Ruthwell². Og det er tilladt at antage, at de Bøger, som Alcuin i Aaret 796 anmoder Karl den Store om Lov til at lade hente fra York til Tours³, har været illumineret i den til Tiden svarende, nordengelske Stil, selv om Brevets Udtryk: »revehant in Frantiam flores Britanniae« er en Talefigur, der ikke tør opfattes bogstaveligt om Illumina-

med Hensyn til det irske St. Patrick's Klokkeskrin i Dublin fra ca. 1100 (se Rom. Allen, Celtic Art pl. v. S. 204), være Tale om stædig Vedligeholdelse af det eengang optagne Motiv.

¹ Westwood, Lapidarium Walliæ pl. 55—56. Ranken paa Fragmentets Smalside, pl. 55, er den samme som paa Korset i Leeds Kirke, Collingwood 1915, 213 k².

² Calverley, anf. St. v. S. 297 og 300; The Reliquary 1907 S. 200 ff.; The Arch. Journal 1916 pl. III 1 v. S. 182. — Jfr. Dyrefiguren paa et Sølvbeslag fra en Grav i Gilton, Kent, samme Stiltrin (Baldw. Brown, The Arts in Earl. Engl. III pl. IX 6, S. 107 og 111); endvidere et Bronzebeslag fra Stromness, Skotland, med Vinrankeskema (Allen a. Anderson, The Earl. Chr. Mon. of Scotl. S. XCII fig. 22).

³ Epist. 78. Se Wattenbach und Dümmler, Monumenta Alcuiniana S. 346. — Nogen Indflydelse fra nordengelsk Ornamentik paa Tours-Skolen er ikke at se; man maa erindre, at nordengelsk Stil paa dette Tidspunkt var stærkt barbariseret (»anglian beast«), medens de franske Bestræbelser var rettet mod den rene, klassiske Kunst.

tionen. Ikke et eneste nordengelsk Manuskript med Vinrankedekoration som paa Stenkorsene er imidlertid bevaret; og heller ikke Lindisfarne-Bogen med dens rent irske Ornamentik vil det være korrekt at kalde northumbrisk.

Sydenglands Ornamentik i 8. og 9. Aarh. har ikke det Enhedspræg, der i Kraft af Afledningen fra en enkelt Kilde er ejendommeligt for nordengelsk. Den er et udpræget Blandingsprodukt, opstaaet ved Krydsning af irske, orientalsk-merovingiske og nordengelske Paavirkninger, broget og rig paa stilistiske Afskygninger, alt efter disse enkelte Bestanddeles stærkere eller svagere Fremtræden. Den ældste Del af Stoffet, strækkende sig over Tidsrummet 6.—8. Aarh., foreligger i Rækken af Mønter, the sceattas.

Kun faa af disse Mønter kan dateres absolut, nemlig de, der bærer Navnene paa to af Mercias Konger, Peada, Pendas Søn (655—57), og Æthelred (675—704). Æthelreds Mønter har paa Reversen et stærkt forvansket og kun gennem Mellemlid forstaaeligt Billede af den kapitolinske Ulv med Tvillingerne¹, og dette samme romerske Revers-Motiv, men vel at mærke i god og fuldt forstaaelig Form, genfindes paa en Række sceattas, der følgerigt kan henføres til i det seneste Tiden omkring 650; disse herved daterede sceattas viser alle paa Obversen en druehakkende Fugl i Vinranke, altid set fra Ryggen og med vidtspredte Ben², et Motiv, der saaledes i dette Tilfælde paa Grund af den tidlige Tid ikke kan være optaget fra nordengelsk Stil. Dette Forhold giver god Begrundelse for den Henvisning,

¹ Keary, Catalogue, Anglosax. Ser., I pl. IV 24—25. Dette er den hollandske Opfattelse af Typens Afledning, bedre begrundet og derfor at foretrække fremfor den engelske, hvorefter Profilhovedet skulde være Prototypen; se Baldw. Brown, The Arts in Earl. Engl. S. 95 ff.

² Brown, anf. St. pl. V 1, 4, 8; VII 6'.

der i Almindelighed gøres, men som ellers kunde være tvivlsom, til merovingiske Mønter som Forbilleder for denne sceat-Type; Vinløv med Fugle er ikke sjældent paa 6.—7. Aarh.'s sydfranske Sarkofager fra Bordeaux og Narbonne, og herfra eller fra den fælles Kilde er Motivet overtaget af de samtidige trientes fra det mellem de nævnte Byer liggende Cahors¹.

Med denne under merovingisk Paavirkning opstaaede Fugletype og de ovenfor omtalte, nordengelske Vinranke-motiver samt endelig en besynderlig, af den kapitolinske Ulvefigurs opløste Dele fremgaaet Fugl² er endnu ikke disse Mønters righoldige Dyreornamentik udtømt. Et firføddet Dyr med langt udtrukken Snude og i Reglen bagudvendt Hoved ses paa en Række sceattas, for hvilke sikre Dateringsmidler mangler³. Dette Dyrs Oprindelse er dunkel. Hellere end at opfatte det som frit fostret af angelsaxisk Fantasi⁴ maa man tænke paa romersk Dyreornamentik — foruden Kapitoliner-Ulven kan den kvindelige Kentaur findes paa sceattas⁵ — eller snarere, i Lighed med, hvad der er Tilfældet i Manuskripterne, paa orientalske Dyrebilleder, overleveret gennem merovingisk Kunst. Det dukker op nu og da i den følgende Tid paa Sager af anden Art, efter at Dyre- og Planteornamentiken ved penny'ens Indførelse er blevet fordrevet fra Mønterne.

¹ Se A. de Belfort, *Déscription génér. des monnaies mérov.* I nos. 1295—1304; Prou, *Monnaies mérov.* pl. XXVII 29—30; Brown, *anf. St.* pl. II 6—7.

² Brown, *anf. St.* pl. VII 19—20. En lignende Afledning af Fuglen smsteds pl. VIII 10 (fra Ulvetypen uden Tvillinger) er forfejlet; den er nordengelsk; smlg. f. Ex. Ormside-Skaalen (ovenfor, S. 190 Anm. 2).

³ Brown pl. V 3, 5, 7; VII 4. Keary, *anf. St.* pl. IV 3—5, 7. At de ikke maa placeres for sent, viser den lange Række af hollandske sceattas med degenererede Dyr af denne Type, Brown pl. IV 9, V 9, VII 1—2; paa den anden Side findes Dyret i god Form paa en saa forholdsvis sen Mønt som en af Kong Aldfrids northumbriske stycas (685—705), Keary pl. XX 2.

⁴ Brown S. 68, 82.   ⁵ Brown pl. VI 9.

Sydenglands Manuskripter fra Tiden før Aar 900 er ikke mange, men desto betydningsfuldere for Forstaaelsen af Ornamentikens Udvikling. Her ser man klarest Side om Side de enkelte Bestanddele fra de tre Kilder, Irland, Nordengland og Frankrig, endnu inden nogen Sammensmeltning har fundet Sted. Den største Gruppe, bestaaende af Bedahaandskriftet Cotton Tiberius C II, Psalteret Cotton Vespasian A 1 og Evangeliaret Royal I E VI, alle i British Museum, Evangeliarerne »Codex aureus« i Stockholm og Bibl. nat. lat. 281 i Paris samt den saakaldte »Bønnebog fra Cerne« i Cambridge, Univ. Bibl. L. I. I. 10, henføres med megen Sandsynlighed til Canterbury som Hjemsted¹. Det er iøjnefaldende ved Gennemsynet af disse Manuskripters Illuminationer, at medens der findes rigeligt af irske lineære Mønstre, »trumpets«, »key-patterns« osv., mangler den irske Dyreornamentik saa godt som fuldstændigt. Den er erstattet, som det skal ses, af Dyr dels af merovingisk, dels af nordengelsk Herkomst.

Indenfor 7. og 8. Aarh.'s store Masse af merovingiske Haandskrifter med de bekendte, ensformige Fugle- og Fiske-Initialer findes nogle faa, som desuden paa Prydblade og i Initialer er pyntede med Fugle og firføddede Dyr af fremmed og afstikkende Præg. Det gælder Sacramentarium Gelasianum i Vatikanet², et Paulus Orosius-Haandskrift i Laon (137)³, et Augustin-Haandskrift og det saakaldte Sacramentarium fra Gellone, begge i Paris (Bibl. nat. lat. 12168 og 12048)⁴, samt enkelte andre⁵. Disse fremmede Dyr er mest Ørne, Hunde, Løver og Leopard⁶, ofte an-

¹ Zimmermann IV Taf. 280—96, Text S. 131—36.

² Smsteds II Taf. 135—37.

³ Smsteds II Taf. 144 a.

⁴ Smsteds II Taf. 146 b, c, 148—49, 157—59.

⁵ Smsteds II Taf. 138 b, 142—43 (Oxf. Douce 176), 145 e (Cambr. 334), 152 d (St. Gall. 731).

⁶ De summarisk tegnede og ofte ubehjælpomme Billeder kan gøre det svært at bestemme Dyrearten; de ligner undertiden Bjørne-

bragt i Cirkler og modstillet hinanden i symmetrisk Skema og for det meste i Forbindelse med rumudfyldende Løv-værk: Blomster og spidse Blade (Vedbend) voxer enkeltvis frem fra den omgivende Ramme. At her nu foreligger en direkte Overførelse af disse Dyr fra fransk til engelsk Grund, overtages man om ved en Sammenstilling af Manuskript-terne. *Sacramentarium Gelasianum*, se Fig. 7, og *Cotton Vesp. A 1*, Fig. 8, har saaledes i nøjeste indbyrdes Overensstemmelse en Ørn med udbredte Vinger anbragt i Søjlekapitælerne, hvorpaa Buen hviler, og i Søjlerne Baser et Par symmetrisk modstillede Løver. Den samme Anvendelse af Løveparret i Søjle Basis ses i *Royal I E VI*¹. Et andet Motiv, Løveparret med sammenflettede Bagben og Haler, ses, uvæsentligt varieret, i Buefelterne saavel i *Paris lat. 12168* som i *Royal I E VI* samt, paa et Søjleskæft, i det sydengelske *Cutbercht-Evangelium*². Sammenstillingerne kan føres videre i Enkeltheder; den paa Bagbenene staaende Løve eller Hund med bagudvendt Hoved, de hvidplettede Indramningsbort, de rumudfyldende Enkelblade findes anvendt i England som i Frankrig, paa væsentligt ens Maade³. Saadanne Ligheder, ikke blot i Enkeltheder, men ogsaa i Anvendelsen af dem, berettiger til at fastslaa et Afhængighedsforhold, og at det er Frankrig, der er den givende Part, England den modtagende, støttes af Haandskrifternes Datering⁴ saavel som af Paavisningen af, hvorfra disse Dyr er kommet til Frankrig⁵.

unger. At det oftest er Løver, der er ment, viser bl. a. den ganske tilsvarende Tegning af Markusløvens Hoved i *Orosius-Haandskriftet* i Laon.

¹ Zimmermann IV Taf. 290.

² Smsteds II Taf. 148, IV Taf. 290 (tv. i h. Bue) og 303.

³ Løver paa Bagbenene, udstyret med irsk Nakkeslynge: Zimmermann II 148 og IV 284, 285 c; de hvid- undertiden sortplettede Bort: II 135 a, 148 og IV 290; de rumudfyldende Blade: II 136 a og IV 291 b (Midtovalen i det store Initial). Smlg. ogsaa Løverne i Korsenderne. II 137 b, med dem IV 285 c (midt i Q's Runding) og 287 b (længst th.).

⁴ De franske Haandskrifter sættes almindeligt til 8. Aarh.'s Midte, de engelske er alle yngre (se S. 198—99).

⁵ Se Slutningsafsnittet.

Ved Siden af de merovingiske Dyr findes indenfor Canterbury-Gruppen den nordengelske Vinranke baade med

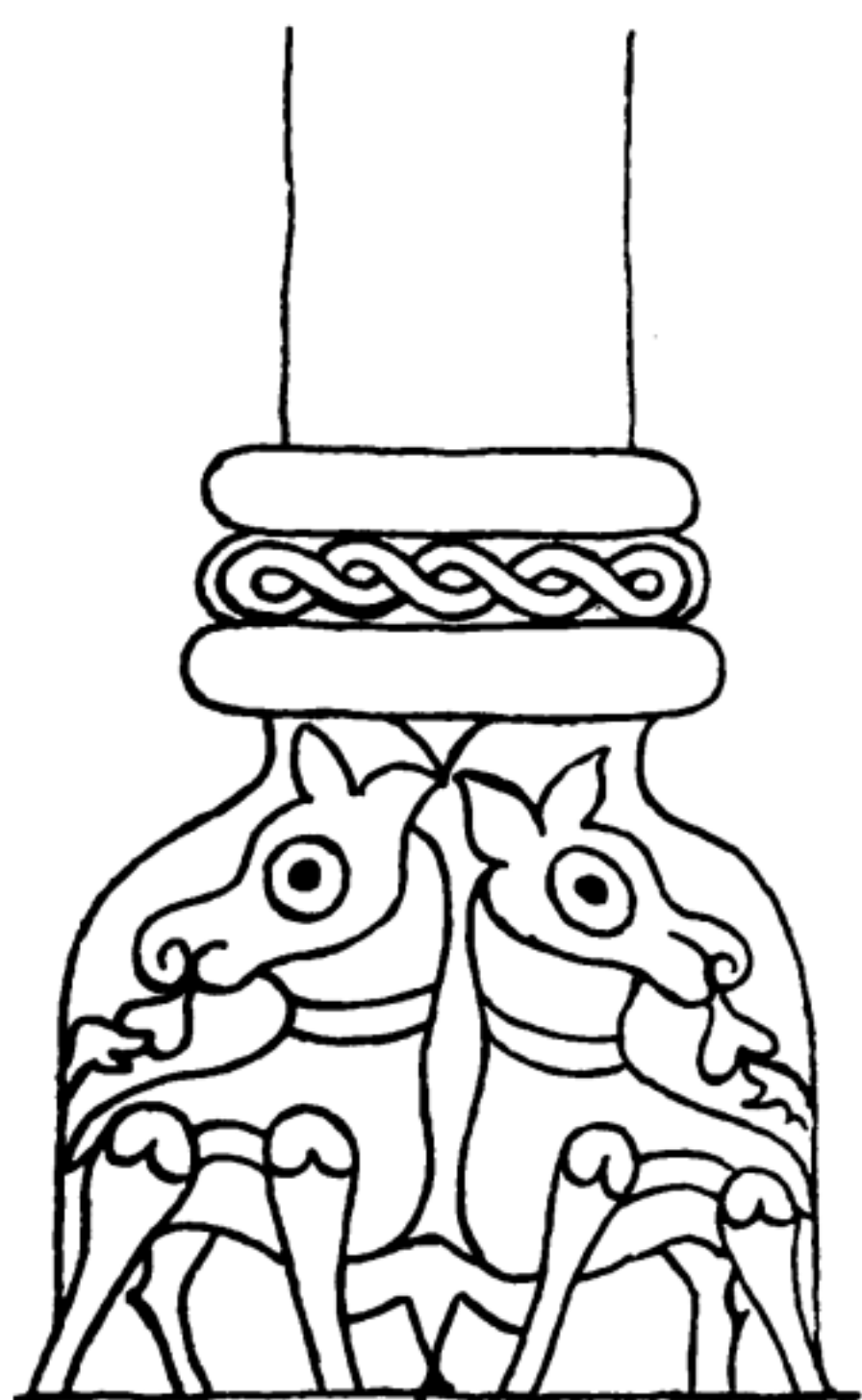
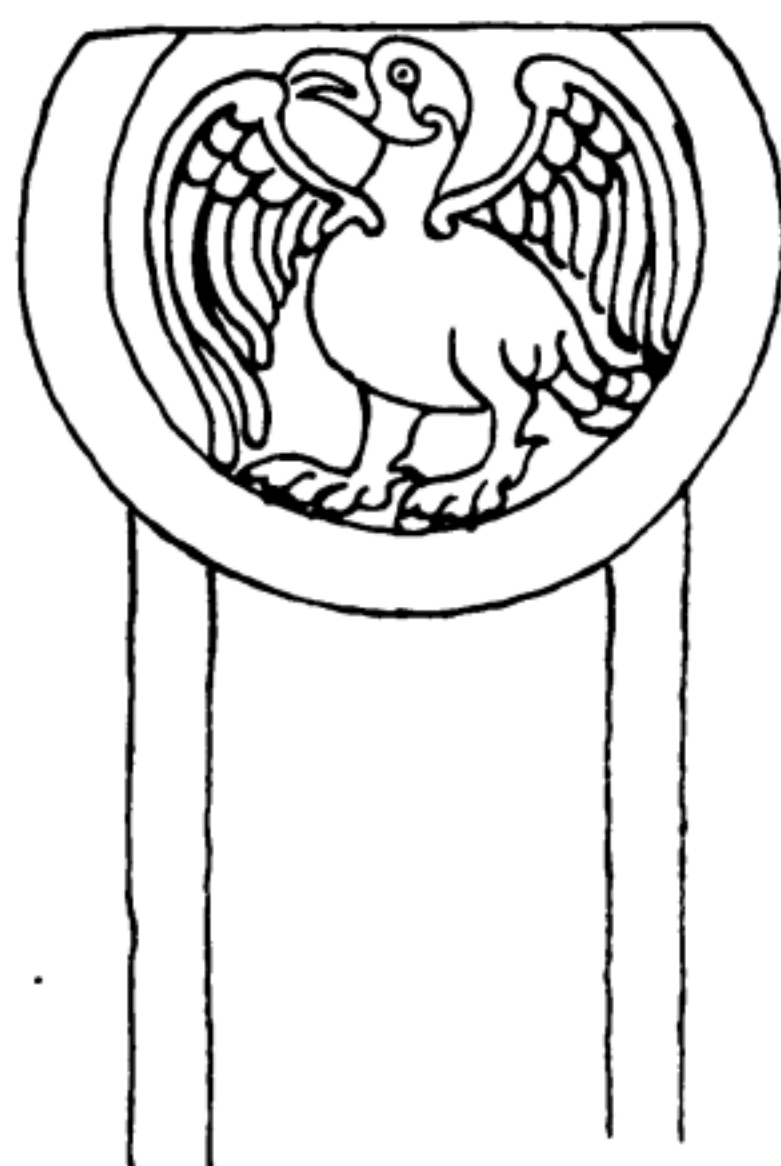
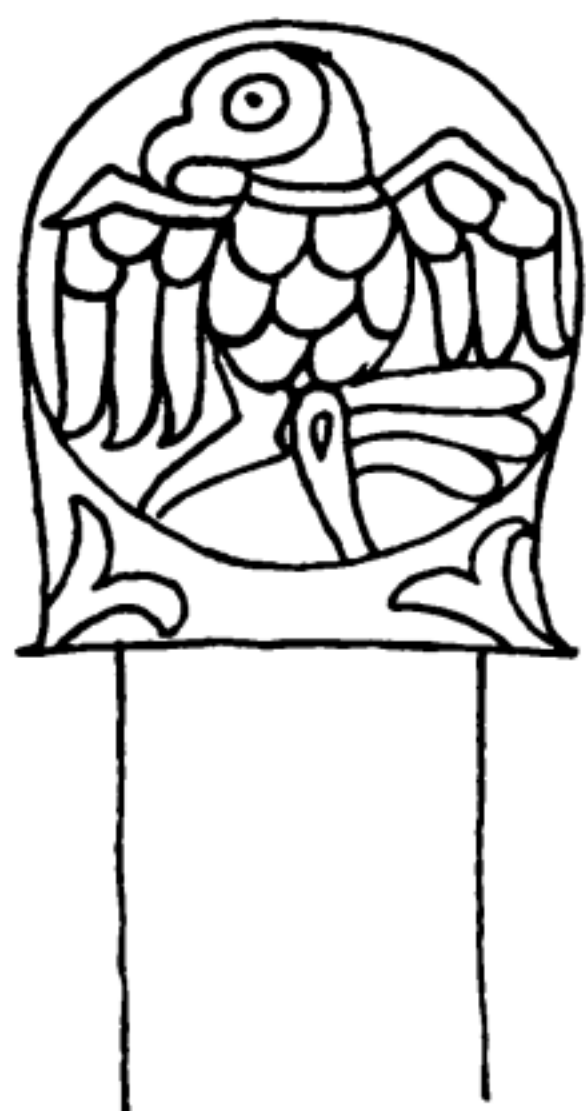

Fig. 7.

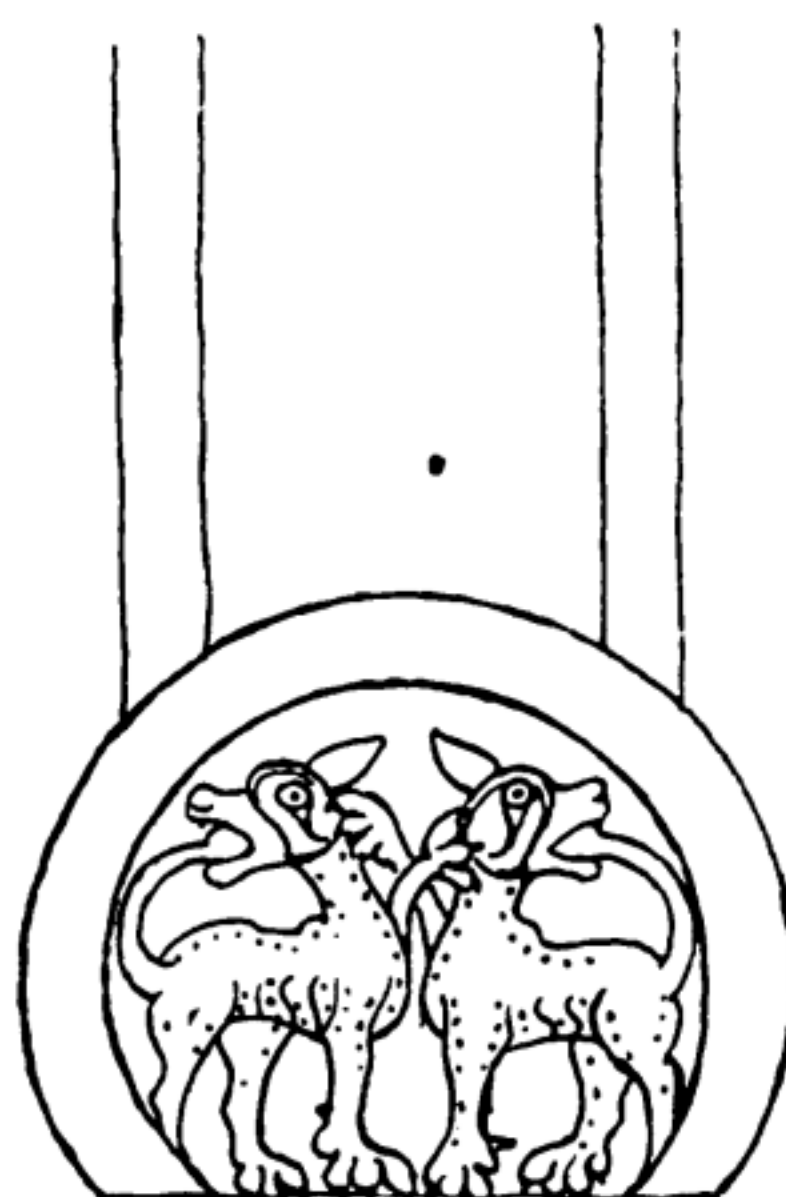

Fig. 8.

og uden Dyr. Det bedste Exempel er Codex aureus. Her ses paa fol. 11 a¹, øverste Linie, umiddelbart før A i »Autem« ,

¹ Zimmermann IV Taf. 284. I større Maalestok, men ikke ganske korrekt i Tegningen, hos Westwood, Facsimiles of the Miniatures and Ornaments of Anglo-sax. a. Irish. Mss. pl. 2.

en spinkel Enkeltranke af samme Karakter som paa den ovenfor nævnte Korsfod fra Aberlady¹, og tæt tilvenstre herfor, indenfor »Christi«, er tegnet to klasebærende Vinranker, hver med et springende Dyr. Sikkert maa ogsaa de fem i Enkeltfelter anbragte Fugle i Initialet paa fol. 137 a i Paris lat. 281 opfattes som stammende fra Vinrankeskemaet paa det Stadium af dettes Udvikling, da kun ubetydelige Reminiscenser af Ranken er tilbage².

Hvad den irske Dyreornamentik angaar, da øver den kun indirekte Indflydelse paa Canterbury-Haandskrifternes Dyr. Allerede i det merovingiske Augustin-Haandskrift, Paris lat. 12168 — der, ligesom Sacramentariet fra Gellone, ogsaa i Initialornamentiken viser irsk Paavirkning³ — optræder de omtalte fremmede Dyr omgivet af Fletværk, der, som hos de irske Dyr, dannes af Hale, Tunge eller Nakkeslynge⁴. Dette Fletværk overtages af Canterbury-Manuskripterne sammen med Dyrene og udvikles her i Lighed med, hvad der ses i irsk Dyreornamentik, og utvivlsomt under Paavirkning herfra, til et tæt, baggrunddannende og rumudfyldende Net⁵.

Den samme Blanding af Motiver fra tre forskellige Kunstomraader gør sig gældende i de faa øvrige Haandskrifter, der just paa Grund af Lighederne med Canterbury-Gruppen maa anses for sydengelske og ikke for Produkter af Fastlandets Skoler⁶. Kun er her den irske Indflydelse stærkere. Det vigtigste af disse Manuskripter, det saa-

¹ S. 182. Anm. 3.

² Se Zimmermann IV Taf. 285 c.

³ Se smsteds II Taf. 149 a, 153.

⁴ Smsteds II Taf. 146 b, c, 148.

⁵ Se smsteds IV Taf. 280, 286 b øv. i Buen begge Steder; 284 øv. Linie, baade i »Christi« og i »Autem« (Codex aureus; ganske lignende Dyr findes paa de ikke publicerede Blade fol. 6 b, 7 a og 8 b). Taf. 285 c næstøv. Felt i Initialstammen (Paris lat. 281). Dette sydengelske Dyr i tæt Fletværk kan undtagelsesvis findes ogsaa i irsk Ornamentik, se Zimmermann III Taf. 247 (tydeligere Westwood, anf. St. pl. 18).

⁶ Samlet hos Zimmermann IV Taf. 297 ff., Text S. 137 ff.

kaldte Cutbercht-Evangeliar i Wien, lat. 1224, er tillige det, der staar Canterbury-Haandskrifterne nærmest. I dets Dekoration dominerer de symmetrisk anbragte, mere eller mindre fantastisk formede Dyrepar, fuldstændigt uirske og uden Tvivl, ligesom de tilsvarende indenfor Canterbury-Skolen, optaget efter merovingisk-orientalske Forbilleder¹; men ved Siden heraf forekommer Efterligning baade af det nordengelske Vinrankeskema og af den irske, baandformede Dyreornamentik². I to andre Manuskripter, Evangeliarer i Vatikanet (Barb. lat. 570) og i Maeseyck, der sikkert med Rette henføres til Sydengland, er Dyreornamentiken overvejende irskpræget, omend stærkt isprængt med Plantedele; dog findes i dem begge, som Zimmermann gør opmærksom paa, uirske Dyreformer, der knytter dem til Canterbury-Gruppen³, og hvad det nordengelske Element angaar, saa ser man det i hvert Fald i Vatikanerhaandskriftet repræsenteret af et smukt tegnet, dobbelt Vinranke-træ med drueædende Dyrepar⁴.

Blandt de her opregnede Manuskripter, der tilsammen repræsenterer alt, hvad der er bevaret af sydengelsk Illuminationskunst fra Tiden før Aar 900, indtager Evangeliaret

¹ Se Zimmermann IV Taf. 298 ned. i Midten; 301—02 øv. under Buen (smlg. hermed Dyreparrene i Cotton Tib. C II, Taf. 291 b Initialets Midtoval; et andet Fællesmotiv er omtalt ovenfor, S. 194 Anm. 2); 303—08 oftest nedre Frise. Saavel for den fantastiske Sammenblanding af Pattedyr og Fugl som for Maneren at lade Dyrenes Haler ende i Blade — Ting, der i Cutbercht-Evangeliaret fører til Dannelsen af veritable, romanske Drager (se Taf. 303 Søjlen længst th.) — findes Forbillederne allerede i de merovingiske Haandskrifter: se Zimmermann II Taf. 135 a Buen, 136 a Søjlebaserne (Gelasianum); 145 e (Cambr. 334); 148 (Augustin).

² Vinrankeskema: Taf. 301 Midtsøjlen; 309 (stærkt irsk stiliseret). Irsk Dyreornamentik: Taf. 297 ned. tv.; 298 ned. th.

³ Text S. 141 og 143, Taf. 315 b (Midtfeltet i X) og 320 g

⁴ Smsteds Taf. 315 b. — Derimod maa St. Petersborg-Evangeliaret, Taf. 321—26, snarest opfattes som et irsk Arbejde, selv om Ornamentdyrenes større Kropfylde og deres Udstyrelse med Vinger, i Forbindelse med Rankerne i Buer og Søjlebaser (Taf. 321—23 a), tydeligt viser, hvorledes Kunstneren har indarbejdet Stof baade fra Syd- og Nordengland.

Royal I E VI en Særstilling derved, at der i dette vigtige Haandskrift finder en Sammensmeltning Sted af de forskelligartede ornamentale Bestanddele, der i de øvrige Manuskripter, som det er set, endnu staar Side om Side; ud fra de i det foregaaende vundne Forudsætninger kan man her følge Tilblivelsen af den Blandingsstil, der i mere eller mindre opløst og degenereret Form bliver den raadende 9. Aarh. igennem i sydengelsk Metalkunst. Paa fol. 4 a i Royal I E VI ses endnu Exempler baade paa merovingiske og nordengelske Dyr uden indbyrdes Sammenblanding¹; men ellers viser samme Blad, hvorledes den nye Stil opstaar ved Sammenføjning af det merovingiske Dyr med den nordengelske Vinranke, saaledes at Dyrets Hale og Tunge løber ud i sirlige »scrolls», i hvis Enkeltoprulninger endda ofte et merovingisk Dyrehoved fortrænger Klasen eller Bladet². Denne Blandingsornamentik findes ogsaa i Beda-Haandskriftet Cotton Tib. C II og i »Book of Cerne«³, omend dette sidste Haandskrift mest holder sig til merovingiske Dyremotiver alene.

For Dateringen af Sydenglands Manuskripter afgiver atter Ornamentiken et godt Grundlag. Med Udgangspunkter i de to Haandskrifter, Codex aureus i Stockholm og Royal I E VI i British Museum, lader Rammerne sig fastlægge. Medens den nordengelske Vinrankeornamentik i Codex aureus — spinkel Enkeltranke som paa Aberlady-Stenen, i

¹ Zimmermann IV Taf. 290. De tre af Søjlerne saavel som Midtbuens Baser har merovingiske Dyrepar, hvis Bagben er forsvundet, medens Halerne er spundet ud i Fletværk; merovingiske Dyr ses endvidere i midterste Søjlekapitæl og i Buefelterne umiddelbart herover samt i højre Søjles Kapitæl og Midte. Venstre Søjlekapitæl derimod har et trippende Dyr med Druetængel i Gabet, bedst at opfatte som et nordengelsk »anglian beast« af samme Art som de, der trænger ind paa visse sceattas (se Baldw. Brown III pl. VIII 15).

² Smsteds: de to Ydersøjler nederst, Midtsøjlen nederst og ved Midten. Ogsaa Taf. 291 a Midtsøjlen.

³ Smsteds Taf. 291 b Initialets Ovalramme; 294 a et Felt i Initialrammen (tydeligere Westwood, Facsimiles pl. 24).

Forbindelse med Stumper af endnu ikke opløst Vinrankeschema (S. 195—96 Anm. 1) — peger mod Tiden 750—75, viser de utvivlsomme Laan i samme Haandskrift fra ældre karolingisk Ornamentik¹ mod det nærmest følgende Tidsrum 775—800. I Royal I E VI findes intet Vinrankeschema mere, derimod ses Exempel paa det deraf udviklede »anglian beast« (S. 198 Anm. 1); fremdeles dannes her den Blandingsstil, der, som det skal ses, præger Oldsager i daterede Fund fra 9. Aarh., og endelig finder man i dette Haandskrift den karakteristisk karolingiske, tætte Akanthusbort²; det er Ting, der begrundet en Tidsansættelse til Begyndelsen af 9. Aarh. Med Codex aureus kan Haandskrifterne Cotton Vespas. A 1, Paris lat. 281 og Cutbercht-Evangeliaret henføres til Tiden omkring 775, hvormed stemmer deres Laan af Dyr fra merovingisk Illumination; til Royal I E VI er knyttet Cotton Tib. C II og »Book of Cerne«.

Paa en Række Oldsager af forskellig Art, der ved Hjælp af deres Indskrifter eller ved samtidigt fundne Mønter for en stor Del kan henføres til 9. Aarh., genfindes nu samme Ornamentik som i Royal I E VI, dels de merovingiske Dyr — oftest uden Fletværk — dels Videreudvikling af den nye, ved nordengelsk Paavirkning opstaaede Blandingsstil³. Først og fremmest er her at nævne Sølvskatten i British Museum, fundet 1774 paa Godset Trewhiddle ved St. Austell i Cornwall i Forbindelse med Mønter, der daterer Fundets Nedlæggelse til Tiden omkring 875; dets Stil er øjensynligt den samme som det nævnte Manuskript, kun med den Forskel, et halvt Aarhundrede kan frem-

¹ De foldede, perspektiviske Baand i Midtsøjlerne, Zimmermann IV Taf. 280, og i Buerne, Taf. 282—83.

² Se Westwood, Facsimiles pl. 15 Rammen.

³ En Del af disse Sager er sammenstillet af Reginald A. Smith i Proceedings of the Soc. of Ant. of London XX (1904) S. 47 ff. (jfr. Shetelig, Norske Aarsberetn. 1909 S. 92).

bringe i Retning af Udartning og degenereret Opløsning¹. Med rigelig Anvendelse af de kendte, hvidplettede Indramningsborter er her foretaget en vidtdreven Inddeling af Fladen i Smaafelter, efter hvis vekslede Form de merovingiske Dyr misdannes med stor Vilkaarlighed, og til Manuskriptets pyntelige Sammenføjning af disse merovingiske Dyr med nordengelsk Vinranke svarer her forkrøblede Vedbendranker, afsluttet i Dyrehoveder. Sammen med Sværdet fra Wallingford, Berkshire, og Kniven fra Sittingbourne, Kent², der med deres end yderligere opløste Ornamentik maa tilhøre Tiden omkring 900, viser Trewhiddle-Fundet, hvorledes den væsentligste Virkning for 9. Aarh.'s sydengelske Kunsthaandværk af den i Royal I E VI nyskabte Blandingsstil bliver en fantastisk og uregelbunden Sammenføjning af Dyr og Blad, og da oftest med Vinbladet erstattet af Vedbend, som paa de nordengelske Stenkors³. Fra Sydengland har denne Stil, at dømme efter Oldsagernes Findesteder, bredt sig mod Nord i Løbet af 9. Aarh. En af de for denne Tids angelsaxiske Udstyr mest karakteristiske Smaagenstande er det spidsovale Remendebeslag, »the strap tag«, med Naglehuller til Remmen i den ene Ende og med den anden afsluttet i et ovenfra set Dyrehoved; som Regel er Oversiden ornamenteret. Fra Sydengland kendes disse Beslag foruden i Trewhiddle-Skatten i Fund fra Walbrook, London, og Sevington, Wiltshire⁴, i Nord foreligger de fra Goldsborough, Yorkshire, Cuerdale ved Preston, Lancashire, og Talnotrie, Sydvestskotland⁵; i Liverpool Museum ligger fire Stykker uden kendt

¹ Se Victoria History, Cornwall I S. 375—78.

² Archaeologia 50 S. 534 pl. XXVII og 44 S. 331 pl. XII. Sværdet ogsaa Victoria History, Berkshire I S. 243—44.

³ Naar, som paa Wallingford-Sværdet, ogsaa Akanthus forekommer, kan det kun skyldes Indvirkning fra karolingisk Ornamentik.

⁴ Victoria History, London I S. 164 fig. 23 (Enkeltfund) og Archaeologia 27 S. 301 ff. pl. XXIV (nedlagt efter Mønterne i Slutningen af 9. Aarh.).

⁵ Collingwood 1915, 178—79 (Enkeltfund), The Arch. Journ. IV

Findested¹. Dette er dog kun, hvad der findes afbildet; talrige andre Exemplarer fra forskellige Egne af Landet beror rundt om i Museerne². De nævnte Stykker er alle dekoreret i Trehiddie-Stil, kun det fra Goldsbrough viser Indvirkning fra irsk Dyreornamentik. Lignende merovingiske Dyr og Dyrepar som i Royal I E VI og Trehiddie ses fremdeles paa et ornamenteret Benstykke i York³ samt paa de tre Guldfigerringe med Navnene paa Kong Ethelwulf af Wessex (836—58), hans Datter, Alfred den Stores Søster, Dronning Ethelwith af Mercia (855—89) og Alhstan, Biskop af Sherborne (823—67)⁴.

Ogsaa det sydengelsk-merovingiske Dyr eller Dyrepar i tæt Fletværk (se S. 196 Anm. 5) findes paa Oldsager, under Former nærmest lignende dem, hvori det forekommer i de senere Manuskripter, Royal I E VI og »Book of Cerne«⁵; som ubestemmelige Mellemtung mellem Fugl og Pattedyr ses disse fletværkomvundne Skabninger

S. 190 fig. 90 og Proceedings of the Soc. of Ant. of Scotland 1912—13 S. 14 fig. 3 (de to sidste Fund nedlagt efter Mønterne ca. Aar 900).

¹ Liverpool Annals of Archaeol. and Anthropol. IV (1912) S. 1 ff. pl. I fig. 1 A—D (Thurlow Leeds).

² Liverpool Annals, anf. St. S. 5—6. — Mod denne Afhandlings stilhistoriske Bemærkninger (navnlig S. 2—3) maa advares.

³ Victoria History, Yorkshire II S. 106 fig. 26.

⁴ Catalogue of the Finger Rings in the Brit. Mus., Early Christian and Later, 1912 (Dalton), nos. 179—80 pl. II og Archaeologia 4 S. 47 ff. Fuglene paa Ethelwulfs Ring genfindes paa Wallingford-Sværdet og Sittingbourne-Kniven; Ethelwiths Ring har foruden Agnus Dei paa Pladen smaa merovingiske Dyr paa Bøjlen (tydeligere Victoria History, Yorkshire II S. 98 fig. 19). — Ældre er det berømte Runeskrin af Hvalben, »The Franks Casket«, i British Museum og Florents, almindeligt henført til 8. Aarh. Dets Dyreornamentik — se Løveparret i Jerusalemsporten, Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen II no. 186 c, Dalton, Catalogue of Ivory Carvings of the Christ. Era in the Brit. Mus. 1909 no. 30 pl. XVIII øverst — er ganske øjensynligt af samme Art som de omtalte, merovingiske Manuskripter.

⁵ Zimmermann IV Taf. 290 Søjlebaserne og Midtbuens Baser, Taf. 294 a Dyret th. for Initialet, 294 b Initialets Midtfelt. Ogsaa et enkelt Sted i Cutbercht-Evangeliaret, se Taf. 297 ned. th.

paa Elfenbensskrinet i Braunschweig Museum¹, paa tre smukke, sammenhørende Sølvnaale, fundet ved Lincoln i Floden Witham, og paa et Naalehoved af Bronze fra Ixworth i Suffolk². Disse Sager maa efter den her fremsatte Opfattelse af deres Ornamentik henføres til Begyndelsen af 9. Aarh. Paa Stenkors³ findes undertiden denne samme sydengelske Dyretype, der utvivlsomt, som ovenfor bemærket (S. 181), har øvet Indflydelse paa det nordengelske »anglian beast«.

Noget udenfor den almindelige Stiludvikling og uden Sammenhæng med den skildrede, sydengelske Ornamentik staar enkelte, kostbare Stykker, som imidlertid ved Indskrift og Findested tilhører Sydengland. Den berømte »Alfred Jewel« i Ashmolean Museum med Alfred den Stores Navn omkring Forsidens Emaillé og med stærkt stiliseret Vinløv paa Bagsiden, fundet 1693 ved Athelney i Somersetshire⁴, henføres med Grund til Slutningen af 9. Aarh.; dens plastiske Dyrehoved er mere irsk end angelsaxisk, og Bagsidens særegne Bladformer er muligvis at forklare — i

¹ Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen II no. 185. Dette Skrin viser stærk Indflydelse fra Nordengland; paa Smalsiderne har det et dobbelt Vinranketræ med Dyr, af Type som det paa Jedburgh-Stenen (S. 176, Anm. 4), blot fuldstændigt lineært fortørret, og ogsaa de firbenlignende Dyr paa Bredsiderne stammer sikkert fra nordengelsk Vinrankeskema (se f. Ex. ovenfor, Fig. 5, mellemste Dyrepar). Men dets øvrige Dyr er, som paavist, sydengelske, og efter sin Indskrift er Skrinet forfærdiget til Klostret i Ely, Cambridgeshire; det er saaledes et godt Exempel paa intim Blanding af syd- og nordengelske Stilelementer.

² The Reliquary 1904, Frontispiece, S. 52—3 og Victoria History, Suffolk I S. 337 fig. 7. Den ene af de to mindre Witham-Naale (tv.) viser vistnok i et af sine Felter Paavirkning fra Nordengland paa lignende Maade som Braunschweig-Skrinet; men en udelukkende Afledning fra Nord af disse Naales Stil er uberettiget (Rom. Allen i The Reliquary, anf. St.).

³ En Korsfod i Castor, se Victoria History, Northamptonshire II S. 190.

⁴ John Earle, The Alfred Jewel, Oxf. 1901, Frontispiece; Victoria History, Somersetshire I pl. v. S. 378; Proceedings of the Soc. of Ant. of London XX (1904) S. 71 ff. (Dalton).

Lighed med Vinløvet i Book of Kells fra ældre Tid — som irsk Omdannelse af den spinkle, nordengelske Ranke uden Dyr, der jo lever paa Stenkorsene til op i den danske Periode. Dolkknappen af Sølv fra Windsor¹ er med sine baandformede Dyr paa Baggrund af Fletværk med Drueklaser et andet, kuriøst Exempel paa Blanding af irske og nordengelske Bestanddele; de mange Drueklaser uden Løv erindrer om Hexham-Mønstre og peger saaledes mod forholdsvis tidlig Tid. Tilsvarende Sammenstilling af nordengelsk Vedbend og irsk Dyreornamentik findes paa Sværdhæftet fra Fetter Lane, London², hvis Tid, 8. eller 9. Aarh., næppe endnu kan nøjere bestemmes.

Blandt de merovingiske Dyr, der fra franske Manuskripter optages i sydengelske, var Løven med bagudvendt Hoved (Fig. 7—8); en lignende Dyretype fandtes paa visse sceattas, ogsaa her snarest overtaget fra merovingisk-orientalske Forbilleder³. Efter at fra 8. Aarh.'s Slutning al egentlig ornamental Udsmykning er forsvundet fra Sydenglands Mønter, finder man paa visse sydengelske, runde Brocher, der med deres enkelte eller flerdobbelte Perleborter øjensynligt er Efterligninger af de gamle sceattas, en Løve med bagudvendt Hoved, aabent Gab og undertiden udhængende Tunge, i det hele væsentligt lignende den nævnte Type. Exempler kendes fra Londons City, fra Felixstowe, Suffolk, og andre Lokalteter indenfor Suffolk og Norfolk⁴. Sikkert med Rette har de kendte Smykker i Gok-

¹ Victoria History, Berkshire I pl. v. S. 240 no. 2; Baldw. Brown, The Arts in Earl. Engl. III pl. LVI v. S. 311.

² Victoria History, London I pl. v. S. 158 no. 8, 9; Proceed. of the Soc. of Ant. of London XXIII (1910) S. 302—03 (Reg. A. Smith). — Et irsk, baandformet Dyr med engelsk Perlebort og Bladendelser ses paa et rundt Smykke fra Pitney, Somersetshire (Victoria History, Somersetshire I pl. v. S. 378 fig. 5); at dømme efter Dyrets Snudeform med udpræget Snip tilhører Smykket 10. Aarh.

³ Ovenfor, S. 192 Anm. 3.

⁴ Victoria History, London I pl. v. S. 158 no. 3 og Suffolk I S. 348

stadfundet med tilsvarende Løve og Perlebort¹ været nævnt i Forbindelse med denne angelsaxiske Gruppe af Møntbrocher²; de maa anses for sydengelske Arbejder fra 9. Aarh.'s første Del, og hertil passer Gokstadfundets Tid meget vel.

Paa Baggrund af det forholdsvis sparsomme engelske Materiale bliver de enkelte Prøver paa 9. Aarh.'s sydengelske Kunst, der er fundet i Norden, ikke uden Interesse. Fra Norge foreligger to Sværdhæfter i Trehiddle-Stil, fra Uppland en rund Sølvplade af et noget yngre Stilpræg med stærkt sønderdelt Akanthus, nærmest som Wallingford-Sværdet; alle har de den sædvanlige Feltinddeling ved Hjælp af hvidplettede Borter³. Ligeledes i Trehiddle-Stil er Guldfingerringen i det norske Hoenfund, hvis Nedlæggelsestid efter Mønterne næppe er at sætte før Aar 900⁴.

Nogle faa, nu vidtspredte Genstande, alle Pragtstykker i Kunstindustri, kan med de nu vundne Forudsætninger vistnok henføres til Sydengland som Hjemsted. Det gælder Sølvbægeret fra Fejø i Nationalmuseet, København⁵, et Bogbind fra Lindau, nu i Pierpont Morgans Samling i New-York⁶, og den kendte Tassilo-Kalk i Kremsmünster⁷.

fig. 16. Om andre møntlignende Brocher fra denne Tid se Proceed. of the Soc. of Ant. of London XIX (1903) S. 210—11 (Reg. A. Smith).

¹ Rygh, Norske Oldsager 603. Til Modstykkerne med Rytteren kender jeg ingen brugelige Paralleler.

² Reginald A. Smith i Victoria History, Suffolk I, anf. St.

³ Alle tre Stykker nævnt hos Shetelig, Norske Aarsberetn. 1909 S. 92 Anm. 3 og 5.

⁴ Holmboe, En mærkværdig Samling af Smykker osv., Christiania 1835, Tab. II fig. 23 (forvansket Afbildning); yngste Mønt, byzantinsk, præget for Kejser Michael III (842—67).

⁵ Sophus Müller, »Ordning« Jernalderen 670. Samme, De forhistoriske Tider i Europa, Tavle v. S. 96. Jfr. Samme, Dyreornamentiken i Norden S. 166—67 Anm. 6.

⁶ Zimmermann, Text fig. 21.

⁷ Georg Lehnert u. a., Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes I Tavle v. S. 212. Smstedes S. 214 fig. 178 er ogsaa afbildet Lindau-Bindet, »des reinsten irischen Stils« (S. 215, v. Falke).

Dyreslyngningerne i Fejø-Bægerets Buer og Lindau-Bindets Grundflade er ikke ægte irsk Kunst, omend de i denne har deres Forudsætning. Irsk Dyreornamentik er i sin ældre Periode altid, selv i de fantasirigeste Frembringelser, som Book of Kells f. Ex., klar i sin Tegning og fuldt logisk i Gennemførelsen af den enkelte Dyrefigur; men Tegningen her er løs, næsten skødesløs, med Enkeltheder — ejendommelige, trekantede Udvidelser af Dyrekroppen, Lemmernes Udløben i Fletværk, der afsluttes i Blade — som man vil søge forgæves i irske Arbejder. Kun i de sydengelske Manuskripter, der efterligner irsk Dyreornamentik¹, findes noget lignende. For Fejø-Bægerets Niello-tegninger af Løven med bagudvendt Hoved og Fuglen med udbredte Vinger² kan uden videre henvises til de tilsvarende sydengelske Dyr af merovingisk Herkomst i Manuskripter (Fig. 7—8) og paa de just omtalte Møntbrocher; for dets Plantemotiver maa en lignende Vandring fra Frankrig til England formodes³. Med den heraf følgende Tidsansættelse for Fejø-Bægeret, Slutningen af 8. Aarh., stemmer det, at et Hængesmykke fra en Björkö-Grav, der viser en Dyretegning af saa godt som absolut Lighed med den paa Bægerets nederste Smaafelter, er fundet sammen med en byzantinsk Sølvmønt, præget for Kejser Theophilos, hvis Regeringstid er 829—42⁴; fremdeles, at Tassilo-Kalken

¹ Zimmermann IV Taf. 298 ned. th. (Cutbercht-Evangeliaret); 313 a, 315 b (Vatikan. Barb. lat. 570).

² Denne sidste ikke synlig paa Afbildningerne.

³ Paa 7. Aarh.'s Sarkofager fra Narbonne og Egnen om denne By findes Akanthustræer af megen Lighed med Fejø-Bægerets, kun naturligvis mindre forkrøblede (se Le Blant, Les sarcophages chrétiens de la Gaule pl. XXVIII 1; XXXIV; XXXVI 1; XLVI 1); uorganisk Paahæng af et Blad paa et andet og Sammenstilling af Enkeltblade til Rosetter og Stjerner er ikke ualmindeligt i merovingiske Manuskripter.

⁴ Se Uppland, land och folk I S. 210 fig. 104. Det er et af den svenske Ejermænd til Hængesmykke omdannet Beslag, af stor Lighed med de sydengelske »strap tags«, kun at det ikke er Endebeslag, men har Naglehuller i begge Ender. Graven (no. 632) er omtalt af Montelius, Svenska fornminnesf. tidskr. VIII S. 159 øv.

med sin nærbeslægtede Dekoration af temmelig slapt tegnede Dyrefigurer og udflydende Fletværk med Blade ved sin Indskrift er sikkert dateret til Tiden omkring 780¹. Ganske vist henviser det Sæt af smaa Sølvskaale, der fandtes sammen med Fejø-Bægeret, og som forekommer ganske ens i Sølvfundet fra Terslev fra Midten af 10. Aarh.², til en adskilligt yngre Tid for Bægerets Nedlæggelse i Jorden end den, der her er angivet for dets Tilblivelse; men dels bærer Bægeret tydeligt Præg af Slid, dels er det allerede i Oldtiden blevet repareret ved Paa- nitning indefra af Sølvplader, saaledes at det aabenbart var en gammel og vel brugt Kostbarhed, da det kom i Jorden. Lindau-Bindet derimod er utvivlsomt yngre end de to andre Stykker. Her findes nemlig foroven og forneden i den lodrette Korsstang indsat runde Felter med en Dyreornamentik, der ikke kan være andet end Kopi efter de nordiske Gribedyr, som disse ser ud i 9. Aarh.'s første Del³ — et af de yderst faa, bevarede Exempler paa fremmed Efterligning af denne nordiske Stilart⁴. Som Forholdene er, bliver da disse Sager at bestemme som sydengelske Arbejder af den Stilnuance, der holder sig til irske

¹ Tassilo-Kalkens Smaafelter (se Lindenschmit, *Altertümer V* Taf. 42 I—II) har Dyr, der kommer Björkö-Smykkets og dermed Fejø-Bægerets meget nær. De politiske og kunstneriske Forbindelser, der kan paavises for denne Tid mellem England og Bayern (se Swarzenski, *Die Salzburger Malerei*, Text S. 8) lægger det nær at antage, at Tassilo-Kalken er udført paa Stedet af en Angelsaxer. Med Swarzenski at anse Kalken for et tysk Arbejde under engelsk Indflydelse er der ingen Grund til; det eneste Værk af den Art, der kendes — *Codex Millenarius* i Kremsmünster, fri Kopi efter Cutbercht-Evangeliaret — mangler al Dyreornamentik.

² Aarbøger f. nord. Oldk. 1912 S. 191—92, 260.

³ Smlg. f. Ex. Soph. Müller, »Ordning« *Jernalderen* 605; Hanna Rydh, *Dosformiga spännan* fig. 8; Rygh, *Norske Oldsager* 661; *Kunst og Kultur* 1918 S. 110 (Oseberg).

⁴ Et andet Exempel, fra en helt forskellig Kunstkreds, er Guld- ringen fra Strobjehnen, Østpreussen (se *Prähist. Zeitschr.* III S. 105 ff., Detaillerne figg. 4—5).

og merovingiske Forbilleder; af den nordengelske Indflydelse, der medvirker til Trewiddie-Stilens Fremkomst, er her intet Spor.

Ved Udsigten over Ornamentiken i England indtil ca. Aar 900, som den her er foretaget, er det paafaldende, saa ringe en Rolle karolingisk Akanthus-Ornamentik spiller. I Nordengland viser den sig overhovedet ikke, og en Faktor af nogen Betydning indenfor sydengelsk Omraade naar den først at blive paa det sidste, degenererede Stiltrin, der repræsenteres af Wallingford-Sværdet og Uppland-Spændet¹. Paa dette Stadium af Opløsning har sydengelsk Stil i Virkeligheden overlevet sig selv, og Kraften til Fornyelse maatte, paa samme Maade som ved »Stil III« i Norden 100 Aar før, komme udefra; først i 10. Aarh. bliver karolingisk Ornamentik i den Form, hvori den omplantes i Winchester-Skolens Manuskripter, af væsentlig Betydning for Sydengland. Til Nordengland derimod, hvis Ornamentik ved Vinrankeskemaets fuldstændige Omdannelse var stedt om ikke i Opløsning, saa dog i en Tilstand af Svækkelse, kommer gennem Danskernes Erobring af Landet Stilfornyelsen fra Skandinavien.

Norden og England. Fra Nordenglands første Erobring til Vikingetidens Slutning.

I den kendte Undersøgelse af Sophus Müller fra 1880, hvis blivende Resultat er Paavisningen af de stærke, fremmede Indflydelser, der er nødvendige Forudsætninger

¹ I Haandskriftet Royal I E VI findes vel Akanthusborter (se S. 199 Anm. 2), men endnu kun som uvæsentligt Laan. Paa Oldsager med Ornamentik, der aabenbart er ældre end Wallingford-Stilen, kan undtagelsesvis findes karolingisk Akanthus; saaledes paa et Rembeslag af Ben, fra Leicester, med sydengelsk-merovingisk Dyrepar (se Victoria History, Leicestershire I v. S. 228 pl. II fig. 2); et tilsvarende Beslag med Dyrepar uden Akanthus kendes fra London (Victoria History, London I S. 164 fig. 22).

for Forstaaelsen af de to nordiske Stilfænomener, Gribedyrene og Jellingracen, blev Grunden lagt for Studiet af nordisk Dyreornamentik. I Tiden derefter har paa dette Omraade af Arkæologien stærke Bestræbelser været fremme for at vise nordisk Stiludviklings Uafhængighed overfor al Fremmedindflydelse. Saaledes betones i Salins »Altgermanische Thierornamentik« udtrykkeligt Selvstændigheden i nordisk Dyreornamentik fra dens Begyndelse indtil Vikingetiden, i skarp Modsætning til Sophus Müllers vidtgaaende Antagelse af irsk Paavirkning i 7. og 8. Aarh., og tilsvarende Synspunkter er for den følgende Periode blevet hævdet af Shetelig, hos hvem den direkte Indflydelse fra Udlandets Dyreornamentik paa Nordens i Vikingetiden reduceres til et Mindstemaal: foruden Gribedyrstilen kommer kun »Jellingegruppen i snævrere Forstand« i Betragtning og indenfor denne kun Dyrehovedets Form og Dyrenes Stilling; ellers er Udviklingen fra Oseberg til Urneskirken og Upplands yngste Runestene selvstændigt nordisk¹. Men ligesom Fremstillingen hos Salin af »Stil I«'s Forvandling til »Stil II« som frembragt af »en Slags Renaissance« i Virkeligheden er uforstaaelig og trængte til et Korrektiv — som nu er givet² — saaledes beror for Vikingetidens Ornavmentik, som alene skal behandles her, den nævnte Opfattelse af Stiludviklingen vistnok paa et Fejlsyn. Forholdene er følgende.

I sidste Del af 8. Aarh. befinder den hjemlige, nordiske Dyreornamentik, Salins »Stil III«, sig paa et Stadium af Overudvikling, der nærmer sig Degeneration og Opløsning; en udpræget Fladeornamentik, ukendt med plastiske Virkemidler, ofte kun et elegant og forfinet Spil af Linier med ejendommelige Spaltninger og Bølgeflige, er Resultatet af

¹ H. Shetelig, Urnes-Gruppen, i Norske Aarsberetning 1909 S. 75 ff. Se navnlig S. 88, 90 og 100.

² Se Sune Lindqvist, Den svenska folkvandningsstilens uppkomst, i Studier tillägn. Oscar Almgren, 1919, S. 65 ff.

et Par Aarhundreders jævne Udvikling¹. Ved Siden heraf staar Gribedyrstilen, i kraftigt Relief og med kort, robust Form, hvor »Stil III« har Fladetegning med lang, blødt svungen Linie. Det er nu paafaldende, saa ringe Tilbøjelighed disse to Stilarter viser til Sammenblanding eller gensidig Paavirkning. Blandt de mange, gotlandske Smykker — de store Bøjlenaale og runde Daasespænder — der viser begge Dekorationsmaader², vil det uden Tvivl falde vanskeligt blot at paavise enkelte Exempler paa en saadan Blanding; tværtimod er det øjensynligt, at begge Stilarter her bestaar hver for sig Tiden igennem indtil Forfald og Opløsning³, saaledes at der selv i de Tilfælde, hvor Gribedyrene erobrer Daasespændernes liggende Sidefelter, som ellers forbeholdes »Stil III«, ingen kendelig Smitte er at paavise⁴. Det samme kan iagttages paa andre Oldsager; enkelte Typer blandt de ovale Spænder, der ifølge deres Plads i den typologiske Udviklingsrække efter den sædvanligt fulgte Datering⁵ maa tilhøre Slutningen af 8. og første Halvdel af 9. Aarh., viser »Stil III«, dødeligt degenereret, men ublandet⁶, og paa den anden Side dyrkes Gribedyrstilen paa visse Smykkeformer, trefligede og runde Spænder⁷, hele Vikingetiden igennem, ofte ganske vist stærkt isprængt med Baandmønstre, men uden Indvirkning fra »Stil III« og i senere Tid kun med Laan nu og da fra Jellingestilen⁸. Dette er Hovedforhol-

¹ Exempler: Salin, *Altgerm. Thierornam.* figg. 620, 622, 626; Sophus Müller, »*Ordning*« *Jernalderen* 593; Rygh, *Norske Oldsager* 645.

² Exempler: Salin, *anf. St.* fig. 619; Hanna Rydh, *Dosformiga spännen* figg. 4—8.

³ Hanna Rydh, *anf. St.* figg. 11—13, 17, 19. Muligt foreligger en Blanding paa Oversiden af det stærkt degenererede Stykke, fig. 22.

⁴ *Anf. St.* figg. 14, 18.

⁵ Montelius i *Månadsbladet* 1873 S. 177 ff., 1877 S. 461 ff.

⁶ Rygh 645, 650.

⁷ Rygh 671, 674; 665; Soph. Müller, »*Ordning*« 660.

⁸ Det er bemærkelsesværdigt, at Udviklingen indenfor Gribedyrstilen mindre — som det sædvanligt siges — gaar i Retning af et flade-

det, som imidlertid ikke udelukker, at en Sammenarbejden af de to hinanden saa fremmede Dekorationsmaader har været forsøgt, og Resultater derved skabt, som i visse Tilfælde slog an. En bestemt, som det synes, tidlig Type blandt de ovale Spænder er Exempel herpaa; dens blødt tegnede Dyr med Spaltninger og Flige i »Stil III«'s Maner har faaet kraftige, stift strittende Gribelemmer, og hele Mønstret er hævet fra »Stil III«'s Fladeniveau til lavt Relief¹. Og til dette Exempel fra Metalkunsten slutter sig adskillige Prøver fra Osebergfundets rige Træskæring. Overhovedet er det de store, norske Skibsfund fra Oseberg og Borre, der bedst er egnet til kritisk Prøvelse af denne omtalte Opfattelse, hvorefter Jellingestilen i alt væsentligt skal være fremgaaet som Produkt af Blandingen mellem de to forhaandenværende, hjemlige Stilarter uden nævneværdig Paavirkning udefra.

Osebergfundets Ornamentik, der efter Sheteligs Date-

udfyldende Net af Gribelemmer (Rygh 673; Hanna Rydh, anf. St. fig. 17) end mod Udformning af to bestemte Typer: Dyret set forfra og Dyret set fra Nakken (ovenfra). Disse to Dyretyper bliver næsten altid, sikkert oprindeligt under Indvirkning fra den svungne Linieføring i »Stil III«, tegnet i en ganske bestemt, stærkt slynget Stilling med den baandformede Krop overskærende Halsen tæt nedenfor Hovedet; i denne Stilling, der i sine Hovedtræk bliver stereotyp, anvendes de to Dyr til Stadighed Vikingetiden igennem paa de i foregaaende Anmærkning nævnte trefligede og runde Spænder, med Hovederne enten vendt udad mod Periferien eller samlet ind mod Spændets Midte. Exempler. Dyret set forfra: Oldtiden, Kria, V S. 6 fig. 3; Montelius, Svenska fornsaker 552 (fremstillet enkeltvis i gennembrudt Arbejde skaber dette Dyr Hængesmykketypen, smsteds 607, der bl. a. er saa talrigt repræsenteret i Vårby-Fundet fra Södermanland, se Arne, Om det forntida Söderml. S. 59—60; Hildebrand, Teckningar ur sv. statens hist. mus. II pl. 2); jfr. Varianterne, Norske Aarsberetn. 1895 S. 68 fig. 3 og Svenska fornminnesf. tidskr. VI S. 94 fig. 14; Dyret set ovenfra: Norske Aarsberetn. 1870 pl. III fig. 14; Rygh 674 (jfr. 608); Hildebrand, The Industrial Arts of Scandinavia S. 101 fig. 87; Montelius, Sv. fornsaker 579; Rygh 665 (Hovederne i Spændets Midte); Soph. Müller, »Ordning« 660.

¹ Soph. Müller, »Ordning« 594, Rygh 648. Montelius sætter denne Type endnu til 8. Aarh., se Sv. fornminnesf. tidskr. VIII S. 156.

ring skal omfatte Tidsrummet fra ca. 800 til ca. 850, saaledes at selve Skibets Udskæringer repræsenterer et ældre Trin, det meste af Møbeludstyrets et yngre¹, viser Exempler saavel paa ren »Stil III« som paa ren Gribedyrstil²; hvad der interesserer, er imidlertid at se, hvordan Forsøgene paa en Sammensmeltning er faldet ud. Medens de Prøver herpaa fra Tiden omkring 800, der gives af Skibets »Spaan« og »Tingle«, endnu næppe er mere end kejtede og ret udvendige Sammenstillinger af Gribedyrhovedet og »Stil III«'s Dyrekrop³, finder man paa visse Dele af det yngre Udstyr en Dekoration, der nærmer sig virkelig Stilblanding; der tænkes paa de Arbejder, der af Shetelig henføres til en enkelt Kunstner, »Barokmesteren«, navnlig Slædestang no. 2 og »sidste Dyrehovedstolpe«⁴, Ting, der maa antages udført henimod Midten af 9. Aarh.

Hvorledes er det nu muligt, at en indre, organisk Udvikling skulde kunne føre fra en Ornamentik som paa Spændet Rygh 648, paa Osebergskibets »Spaan« og paa »Barokmesteren«'s Slædestang til Jellingestilen? Det vil sige fra en Dyretegning med indviklede Spaltninger og Gennemstikninger og deraf følgende, begyndende Opløsning, med kendelig Forflygtigelse af Enkeltformer og fantastiske, rumudfyldende Bølgeflige, til en sluttet, fastbygget og logisk Fremtoning. Det er ikke meget sandsynligt og

¹ Osebergfundet I S. 342; Kunst og Kultur 1918 S. 100 ff.

² »Stil III«: Kunst og Kultur 1918 S. 103, 105 (»Akademikeren«), S. 109 (Skibsstavnene), S. 113 (»4. Slæde«'s Bagbræt); Gribedyrstil: S. 114 (»karolingisk Dyrehovedstolpe«).

³ »Spaanen«: Osebergfundet I S. 332 fig. 137; »Tinglen«: Kunst og Kultur 1918 S. 110 (kun Dyret i ned. Hjørne tv.). Se ogsaa sidst anf. St. S. 123 (»Sheteligs Slæde«, Detail, Dyret længst th.).

⁴ Sidst anf. St. S. 117 og 118. Paa Slædestangen er Dyrenes Tegning — med Undtagelse af Hovederne — »Stil III«, medens Form og Relief er Gribedyrstil. Det samme gælder om Dyrehovedstolpen, kun at her Medaillondyrene har laant Fødder og ikke Hoveder fra Gribedyrstilen; den Omstændighed, at disse Dyr i Virkeligheden er den levendegjorte Ovalramme, har bevirket en ualmindeligt sluttet Form uden »Stil III«'s sædvanlige, sønderdelende Spaltninger.

i hvert Fald ikke før set. Det vilde forudsætte en indre Renaissance af samme mystiske Art som den af Salin antagne. Man kunde indvende, at mellem disse Blandingsformers Tid og Jellingestilens Fremtræden ligger omtrent et Hundrede Aar, fra Midten af 9. til Midten af 10. Aarh., og i denne lange Tid kan meget være sket i Retning af en rekonstruerende Udvikling indenfor Dyreornamentiken. Men bortset fra, at brugelige Overgangsformer da maatte kunne paavises i det rige, nordiske Stof — hvilket saa langt fra er Tilfældet, som det tværtimod kan eftervises, hvorledes den videre Udvikling baade for den ovale Spændetypes og for »Barokmesteren«'s Blandingsstil fører lige ud i Degeneration¹ — saa er denne hundredaarige Mellemtid en Fiktion, idet nemlig Jellingestilen sætter ind langt tidligere end ved Aar 950. Det viser Forholdene i Nordengland, som det skal ses nedenfor, og det viser Borrefundet.

Den sædvanlige Datering angiver Borrefundets Tid til Midten af 9. Aarhundrede eller kort derefter². Trods den ringe Tidsafstand er der mellem dette Funds Ornamentik og Osebergs en betydningsfuld Forskel: »Stil III« er forsvundet og erstattet med Dyr af Jellingestilen. I Borrefundets Dekoration optræder, ved Siden af rene Baandmønstre (»Sløjfestil«) og Gribedyr paa forskellige Stadier af Opløsning og Forfald³, pludseligt en ny Dyretype, i Præg

¹ For det ovale Spændes Vedkommende se Proceedings of the Soc. of Ant. of Scotland 1913—14 S. 309 fig. 19: et Spænde af denne Type fra Øen Barra, Hebriderne, der viser Mønstret i fremskreden Forvirring og Opløsning. Hvorledes »Barokmesteren«'s Stil udarter, kan iagttages paa en Karmside og en Hjørnestolpe til »4. Slæde«, se Kunst og Kultur 1918 S. 119, 121; det hævdes just her (S. 120), at disse Arbejder af »Impressionisten« er yngre end »Barokmesteren«'s, der er deres direkte, udviklingsmæssige Forudsætning.

² Shetelig i Osebergfundet I S. 248; A. W. Brøgger, Borrefundet og Vestfoldkongernes graver S. 24.

³ Dyret set forfra — se S. 209—10 Anm. 8 — dog med Kroppen lagt i en fra det sædvanlige afvigende Stilling: Brøgger, anf. St. fig. 1; samme Dyr med Kroppen opløst i Baandmønstre: smsteds fig. 17a ned. og fig. 26; Dyret set ovenfra, ligeledes opløst i Baand: fig. 25 (jfr. fig. 20); stærkt fremskreden Degeneration uden Baandmønstre: fig. 3.

og Bygning lige vidt fjernet fra »Stil III«'s Extravagancer og Gribedyrstilens Plumshed, i sin Tegning kraftig og sluttet og i alle Enkeltheder — alene med Undtagelse af den endnu ikke udformede Snudesnip — identisk med Jellingedyret, som dette en Gang for alle er karakteriseret af Sophus Müller. Man sammenligne Dyret, Fig. 9, fra Borre med dem paa Müllers Tavle II i »Dyreornamentiken«¹. Hævder man en uafhængig, hjemlig Stiludvikling, da nødsages man til at betragte Borredyret, Fig. 9, som en direkte Affødning af Stilblandingen i Oseberg (»Barokmesteren«) — men en saa tilspidset Paastand lader man bedst falde², og Sophus Müllers Paa-visning af Jellingestilens Opstaaen ved direkte og gennemgribende irsk Indflydelse³ staar da ved Magt som eneste fyldestgørende Forklaring. De nye Dyr i Borrefundet maa opfattes som Udslag af nordisk Efterligning af irsk Dyreornamentik, og de to Stillinger, hvori de forekommer paa Borresagerne: med bagoverbøjet Hoved (Fig. 9) og med bagudvendt Hoved og udhængende Tunge⁴, findes ofte i irsk Ornamentik⁵. Borrefundets store Betydning ligger i Beviset,

Fig. 9. ¹/₁.

¹ Eller med Jellingedyrene paa Dopskoen hos Arne, *Einige Schwert-Ortbänder aus der Wikingerzeit* figg. 6—7, i *Opuscula arch. O. Montelio dicata* S. 379.

² En Gennemførelse er forsøgt hos Brøgger, *anf. St.* S. 23, hvor der imidlertid som eneste Parallel til Borredyret Fig. 9 — Forfatteren uafvidende — just er anført et typisk 10. Aarh.'s Jellingedyr, nemlig det gotlandske Daasespænde hos Salin, *Thierornam.* fig. 216 (jvfr. Hanna Rydh, *anf. St.* fig. 38 A og *Text* S. 119).

³ *Dyreornamentiken* S. 111 ff; *Vor Oldtid* S. 669—70.

⁴ Brøgger, *anf. St.* figg. 16, 17 a (Midtpartiet paa begge Stykker), 21. Dette Dyr — som i gennembrudt Arbejde bliver en meget almindelig Hængesmykketype i 10. Aarh., se Rygh 685 — er iøvrigt ved anden Lejlighed af Shetelig afbildet og beskrevet som Jellingedyr, se *Norske Aarsberetn.* 1909 S. 90 fig. 13.

⁵ Exempler: Zimmermann III Taf. 227 yderste Søjlebaser, 230 Søjlebaserne (*Book of Lindisfarne*); 199 Rammen (*Gospels of Mac Regol*, ca. 800).

det giver for, at den stærke, irske Befrugtning, der bringer nyt Liv i nordisk Ornamentik, kommer saa tidligt som snart efter Midten af 9. Aarh., paa et kritisk Tidspunkt, da Forfaldet truede; det peger derved fremad mod en mere end hundredaarig Udvikling, medens Oseberg, al Pragt og Mangfoldighed til Trods, viser tilbage.

Borredyret, Fig. 9, er det tidligst kendte Dyr af Jellinge-racen i Norden. Visse Enkeltheder i dets Tegning viser vistnok, at det trods sin sikre, sluttede Form hører til de Forsøg, der overalt gaar forud for den fuldt færdige Stil-prægning. Dets Forbillede har, som de allerfleste Dyr i den irske Ornamentik, været omhyllet af det Fletværk, der dannes af Nakkeslynge, Hale og Tunge; men disse Snoningers Forløb er ikke blevet forstaaet af den nordiske Kunstner, der kun har gjort ordentligt Rede for Nakkeslyn-gen, medens det, der skulde være Tunge og Hale, er teg-net som et filtret Bundt af løst indlagte Flige¹. En saa-dan uklar Tegning kendes ikke i den egentlige, rene Jel-lingestil fra 10. Aarh.'s første Halvdel og Midte. Men der er endnu en Ting — foruden den snipløse Snude — der betegner dette Dyr som tidligt, nemlig Forbenets Fod, der griber om Rammen. Det er ikke blot, som man har be-mærket², det almindelige Præg af Djærvhed og Kraft hos Jellingeracen, i Sammenligning med dens irske Forbilleder, der skyldes Indvirkning fra Gribedyrstilen; ogsaa rent ydre Smitte forekommer, saaledes at Jellingedyret, som her, udstyres med een eller flere Gribefødder eller andre Dele, hentet fra samme Kant. Saadanne — iøvrigt gen-sidige — Laan af Enkeltheder er ikke sjældne ogsaa i 10. Aarh.'s Fund³, uden at der dog er Tale om nogen

¹ Den lange, diagonalt løbende Flig er sikkert at opfatte som Halen.

² Shetelig i Norske Aarsberetn. 1909 S. 88.

³ Jellingedyr med Laan fra Gribedyrstilen: Norske Aars-beretn. 1870 pl. IV 20, 1909 S. 89 fig. 11, Rygh 683 (een Gribefod); Arne, Om det forntida Söderml. S. 59 fig. 106 (flere Gribefødder); Norske Aarsberetn. 1909 S. 87 fig. 9 (een Gribefod og Forkroppens Laarparti);

egentlig Stilblanding. I den snævrere, af Sophus Müller sammenstillede Jellingegruppe er allerede Gribedyr-Reminiscenserne saa godt som helt udskilt¹, og under den følgende Udvikling i 10. Aarh.'s senere Del forekommer de ligeledes yderst sparsomt; deres Optræden indenfor Jellingestilen er saaledes i Almindelighed et Tegn paa forholdsvis tidlig Tid².

Med 9. Aarh.'s Udgang er Gribedyrstilen ophørt at eksistere som levende Ornamentik, forsaavidt herved forstaas en til enhver Flade frit anvendt Dekoration. Den stivner herefter i visse Mønstre, som til Stadighed og uden me-

Rygh 664 (Laarpartierne); Norske Aarsberetn. 1909 S. 89 fig. 12, Opuscula Montelio dicata S. 377 fig. 2, sikkert ogsaa figg. 3—4 (Hoved set ovenfra; hvad Arne, i Opusc., anf. St. S. 378 og La Suède et l'Orient S. 229, afleder fra stiliseret Akanthus er kun den fordoblede Laarspiral, som forekommer oftere saaledes i Jellingestilen, f. Ex. paa Borredyret ovenfor, Fig. 9; se ogsaa Norske Aarsberetn. 1889 pl. IV 20); Oldtiden, Kria, VI S. 212, Fornvännen 1913 S. 308 fig. 91 (samme Stilling som Gribedyrenes paa de trefligede og runde Spænder, se ovenfor, S. 209—10 Anm. 8). Gribedyr med Laan fra Jellingestilen: Rygh 684, Norske Aarsberetn. 1898 S. 74 fig. 2 (Jellingehoved); rundt Spænde, Bergens Mus. no. 709, fundet sammen med det førnævnte, i Norske Aarsberetn. 1909 S. 87 fig. 9 afbildede Spænde (en For- og en Bagpote samt Hovedet i Jellingestil). Dyreparret i Langsidens Midtfelter paa det ovale Spænde, Rygh 647, Gustafson, Norges Oldtid figg. 506—07, synes at vise, hvorledes i Gribedyrstilen den Art Laan har fundet Sted — vel direkte fra irsk Ornamentik — allerede ved Aarhundredets Midte; at her skulde foreligge Paavirkning fra »Stil III«, er vel muligt, men dog mindre sandsynligt, idet Hovederne med de lige Kæber og Klofødterne er almindelige i irsk Ornamentik, men sjældne i »Stil III«.

¹ Paa Mankestolen fra Mammen sidder et lille Gribedyr i Gabet paa hvert af Stolens store Hoveder, se Illustr. Tidende 1872 no. 658 S. 298. Jfr. nedenfor, S. 244 Anm. 3.

² I et rigt Fund fra en stor Gravhøj (no. 74) ved Gnezdovo, Vest for Smolensk, foreligger et Par Bronzebeslag af samme Form og med ganske samme Dyretegning som Borredyret, Fig. 9. De laa i et Brandlag sammen med en Mængde andre Sager, hvoraf nogle af samme Art som Borrefundets (f. Ex. Arne, La Suède et l'Orient fig. 18), Størstedelen dog fra 10. Aarh. (se Izvestija archaeologitscheskoj Kommissij XV S. 46 ff., S. 58 fig. 66; Materialy po archaeologij Rossij 28 pl. XI—XII; Arne, anf. St. S. 38 f.).

gen Variation findes gentaget paa et ringe Antal bestemte Oldsagformer¹, og hvor den, som paa de ovale Spænder og andetsteds, ikke skærmes af et saadant stereotyp Skema, er Resultatet et uudredeligt Virvar af Snørkler og Streger; Borrefundets Selebeslag² er allerede vidt fremme i denne Retning. Det er Jellingestilen, der fra nu af og et Hundremaal frem i Tiden bliver den herskende, ikke blot som dansk, men som fællesnordisk Dekoration³; først ved 10. Aarh.'s Slutning, paa et Tidspunkt, da Stilen ved sin Forbindelse med Baandfletning og Blad var godt paa Vej til Udartning, kommer atter Fornyelsen udefra i Form først og fremmest af et helt fremmed Stilprincip. Til Forstaaelse heraf maa Forholdene i England kendes.

Den 1. November 867⁴ erobres York af danske Vikinger. Under Kamp og Urolighed, med adskillig Omskiftelse og til Tider langvarig Afbrydelse — i Tiden omkring 900 under Førerskab af den norske Kongeslægt i Dublin — vedvarer det danske Herredømme i Nordøstengland indtil Midten af 10. Aarh., efterhaanden ganske vist stærkt svækket, navnlig ved Æthelstans Sejr ved Brunnanburg 937, men dog først endeligt brudt ved Eriks Fordrivelse fra York 954⁵. Spørger man efter den kunstneriske Paavirkning, der maa antages at svare til en saa langvarig og intim, folkelig Forbindelse, finder man, at den foreløbigt viser sig udelukkende ensidig, saaledes at nordisk Stil er den ydende Part, nordengelsk den modtagende. Medens fra 9. Aarh.'s Slutning Dyreornamentiken paa Nordeng-

¹ Se S. 209—10 Anm. 8.

² Brøgger, anf. St. fig. 3.

³ Først bemærket af Shetelig, se Norske Aarsberetn. 1909 S. 89.

⁴ Muligt 866; se Steenstrup, Normannerne II S. 57 Anm. 2.

⁵ Fremstilling af disse Forhold: Steenstrup, Normannerne II S. 89 ff. III S. 32 ff. 64 ff.; Alexander Bugge, Vikingerne II S. 251 ff.; Collingwood, Scandinavian Britain S. 119 ff.

lands Stenkors undergaar en gennemgribende Stilændring som Følge af den danske Indflydelse, kan i nordisk Ornamentik fra samme Tid intet tilsvarende iagttages. Det er, som det skal vise sig, i første Omgang den unge, kraftige Jellingestil, der kommer til at præge nordengelsk Kunsthaandværk, ikke omvendt.

Ornamentiken i Nordengland — fremdeles saa godt som udelukkende bevaret paa Stenkorsene — beherskes, i Tiden omkring Yorks første Erobring, af »the anglian beast«, der nu, som det ovenfor udvikledes, anvendes fuldstændigt løsnet fra sin oprindelige Sammenhæng med Vinranken, oftest anbragt, som Enkeldyr eller parvis, i afgrænsede Felter; tillige bruges paa Korsenes Smalsider den stiliserede, undertiden stærkt forkrøblede Enkeltranke. Hvorledes nu nordisk Dyreornamentik indvirker paa denne nordengelske, herpaa afgiver det kendte Runekors fra Collingham i Yorkshire¹ et i sin Anskuelighed enestaaende Exempel, idet nemlig af dets to her afbildede Bredsider den ene, Fig. 10, viser »anglian beasts« i endnu ren og upaavirket Form, den anden, Fig. 11, samme »anglian beasts«, som de ser ud, naar de formes i Efterligning af nordisk Ornamentik. Forskellen er iøjnefaldende. Dy-

Fig. 10.

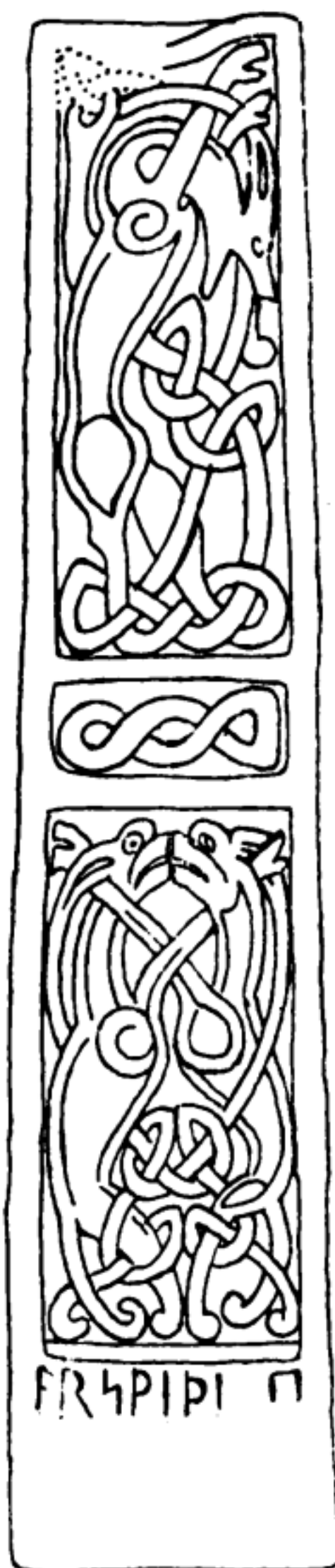

Fig. 11.

nordengelske, herpaa afgiver det kendte Runekors fra Collingham i Yorkshire¹ et i sin Anskuelighed enestaaende Exempel, idet nemlig af dets to her afbildede Bredsider den ene, Fig. 10, viser »anglian beasts« i endnu ren og upaavirket Form, den anden, Fig. 11, samme »anglian beasts«, som de ser ud, naar de formes i Efterligning af nordisk Ornamentik. Forskellen er iøjnefaldende. Dy-

¹ Se Stephens, Old North. Run. Monuments I S. 390—91; Collingwood 1915, 158.

rene, Fig. 11, har faaet Nakkeslynge, dobbelt Omridslinie og Laarspiral, alt velkendte Ejendommeligheder for nordisk Jellingestil (se Fig. 9), ukendt derimod indtil nu paa Nordenglands Kors. Dette er imidlertid ikke saaledes at forstaa, at her skulde foreligge ligefrem Overførelse af nordisk Dyreornamentik. I deres Grundskema er Dyrene, trods de nævnte nordiske Træk, ægte engelske; man sammenligne saaledes Dyrets Stilling, øverst Fig. 11, med Dyrets paa Aldborough-Korset, øverst Fig. 4¹; ogsaa Enkeltheder som de misdannede eller sammenslyngede Bagben har deres tilsvarende blandt »anglian beasts«, hos hvilke Baglemmerne ofte helt eller delvis mangler (se Fig. 5 og 6).

Et Grundforhold af Vigtighed, som maa understreges ved den videre Betragtning af, hvorledes nordengelsk Dekoration paa Stenkorsene former sig under den nordiske Indflydelse, er Forskellen i Stilprincippet for de to Folks Ornamentik. Nordengelsk Dyreornamentik arbejder med virkelige, naturmæssige, organisk set rationelt og ordentligt byggede Dyr, Jellingestilen med imaginære, baandformede, i strengeste Forstand ornamentale Skabninger; »the anglian beasts« fornægter aldrig deres Oprindelse fra Vinrankeskemaets levende, naturalistiske Dyrebestand, de forbliver trods alle indbyrdes Laan og fantastiske Sammenblandinger altid Naturvæsener, sammenlignet med Nordens eller Irlands strengt stiliserede Ornamentdyr. Hvad der foregaar i Nordengland i Løbet af 10. Aarh., er Brydningen mellem disse to, i Oprindelse og Væsen grundforskellige Dekoreringsmaader. I mange Tilfælde, oftest paa Kors fra Egnen om York, den mest udsatte og hjemsøgte Del af Landet, sejrer nordisk Stil; men det er ikke desmindre, trods det noget sparsomme Materiale, øjensynligt, at det hjemlige, engelske Stilprincip formaar at hævde sig Aarhundredet igennem. Selv om »the anglian beast« kun sjæl-

¹ Ogsaa bemærket af Collingwood (1915, 157).

dent i denne Periode er helt fri for saadanne ornamentale Enkeltheder, der vidner om Mødet med nordisk Stil, er det dog ved Aarhundredets Slutning levedygtigt nok til at yde et kraftigt Modtryk paa den ved dette Tidspunkt noget svækkede og udartede Jellingestil. En Gennemgang af Stoffet vil klargøre Forholdet.

De Monumenter, der viser nordisk Stil i mest udpræget Grad, er følgende. I Yorkshire: Korsfragmenter i Gilling, Pickering, Sinnington, Middleton og Nunnington¹ samt en Stenplade i Levisham²; i Cumberland: »hogbacks« i Gosforth (den saakaldte »Saints tomb«) og Plumbland³. Paa disse Stykker er Dyrenes Kroppe fuldstændigt baandformede, og Helhedspræget i et Par Tilfælde saa ganske ligt Jellingestilens, at kun Monumentets Form og Findested giver Paamindelse om, at man her er udenfor Nordens Grænser. En Blanding af de to Stilprinciper — endnu dog saaledes, at Tegningen virker overvejende nordisk, selv om den naturmæssige Dyreform ikke helt har kunnet undertrykkes — ses paa et »hogback«-Fragment i Pickhill, Yorkshire⁴, en Stenplade fra Clifford Street, York (Hospitium no. 16)⁵, en »coped stone« fra St. Denis-Kirken sammesteds (Hospitium no. 6)⁶ samt en Mellemtung mellem »hogback« og flad Gravsten i Hickling, Nottinghamshire⁷. Fuld Hævdelse derimod af det hjemlige Princip uden Smitte fra den fremmede Baandform, kun med nordisk Paavirkning kendelig i Dyrenes Stilling og i visse ornamentale Enkeltheder, finder man repræsenteret paa følgende Kors: fra

¹ Se Collingwood 1907, 323 Gilling d, e, 381 Pickering a-d, 387 Sinnington f; 1911, 298 Middleton, 298 Nunnington f, g.

² Samme 1907, 361 Levisham a, b.

³ Calverley, Early Sculpt. Crosses etc. pl. v. S. 175 og v. S. 253.

⁴ Collingwood 1907, 381 Pickhill b.

⁵ Samme 1910, 190; Victoria History, Yorkshire II pl. IX v. S. 120.

⁶ Collingwood 1910, 165; Victoria History, Yorkshire II pl. VII v. S. 116.

⁷ The Archaeological Journ. 1916 S. 204—05 fig. 5; ogsaa omtalt Victoria History, Norfolk II S. 558 (Rom. Allen).

Yorkshire Stenkorset i Nunburnholme, Sydsiden, og et Fragment fra Folkton, nu i York (Hospitium no. 21)¹; fra Norfolk et Fragment fra St. Vedast-Kirken i Norwich, nu i Norwich Museum²; fra Derbyshire et Fragment fra St. Alkmund-Kirken i Derby, nu i Derby Museum³. Endelig optræder i en Del Tilfælde det nationale »anglian beast« kun med ubetydelige Laan fra Jellingestilen — saaledes paa Korsfragmenter i Crofton, Yorkshire, og Cross-Canonby, Cumberland⁴ — eller endog helt uden Laan, saa at man kun ved andre Kendemærker kan bestemme Stenen som tilhørende 10. Aarh.; dette sidste gælder et Kors i Stanwick og et Fragment i Folkton Kirke, Yorkshire⁵.

For Dateringen af denne Række Monumenter frembyder Collingham-Korset, Fig. 10—11, et fast Holdepunkt. En Forening som her paa en og samme Sten af ren engelsk og engelsk-nordisk Stil er i og for sig et vægtigt Argument for, at Tilblivelsestiden ikke er at sætte for langt fra Erobringsaaret 867; men hertil kommer, at Stenen paa sin ene Smalside endnu har bevaret den gamle, fra Fortiden nedarvede Vinranke. Det er et afgørende Bevis for, at Korset maa tilhøre 9. Aarh., idet denne Enkeltranke paa Stenenes Smalsider overalt i den følgende Tid forsvinder og erstattes med Fletværkmønstre af stærkere eller svagere nordisk Præg, og herved afkræftes tillige den Modbemærk-

¹ Collingwood 1911, 267, The Reliquary 1901 S. 100 fig. 2; Collingwood 1910, 197.

² Victoria History, Norfolk II pl. v. S. 556.

³ The Reliquary 1905 S. 106 ff. figg. 9—11. Dyrene paa den af et Korsfragment dannede Døbefont i Wilne, Derbyshire, skal efter Rom. Allen have Lighed med dem paa St. Alkmund-Korset; se Victoria History, Derbyshire I S. 286; dog er dette Stykke, efter Beskrivelsen og Sammenstillingen med Fuglene paa Ethelwulfs Ring, (se ovenfor, S. 201 Anm. 4), vistnok ældre; de Tidsskrifter, der nævnes, med Afbildninger af Fonten har ikke været mig tilgængelige.

⁴ Collingwood 1915, 161 Crofton e—h; Calverley, anf. St. pl. v. S. 107.

⁵ Collingwood 1907, 395 Stanwick i. j, Victoria History, Yorkshire II pl. VIII v. S. 118; Collingwood 1911, 258 Folkton a—c.

ning, at »anglian beasts« i ren Form, uden Laan fra nordisk Ornamentik, jo ogsaa kan findes i 10. Aarh.; de to ovenfor nævnte Exempler, der kendes herpaa, Korsene i Stanwick og Folkton Kirke, kan nemlig begge ad anden Vej med Sikkerhed henføres til 10. Aarh., Stanwick paa Grund af Korsets Form og Relieffets Teknik¹, Folkton ved den løst i Fletværket indlagte Ring, der, som det nedenfor skal vises, er et sikkert 10. Aarh.'s Kendemærke. Men Collingham-Korset tilhører baade i Form og Teknik afgjort den ældre, hjemlige Skole fra 8.—9. Aarh., og hvad angaar Fletværket, der paa den ene Smalside erstatter Vinranken, da er dets Mønster, langt fra som nævnte Folkton-Stens at være smittet af 10. Aarh.'s nordiske Stil, et gammelkendt, ægte engelsk Motiv². Tages de forskellige Forhold i Betragtning, politiske som stilhistoriske, kan Collingham-Korset med ikke ringe Sikkerhed henføres til Tiden omkring 875.

De øvrige nævnte, nordengelske Sten med nordiskpræget Dyreornamentik tilhører med een Undtagelse uden Tvivl alle Tidsrummet fra Erobringen indtil Aar 1000. Ældst af Rækken synes Middleton og Nunnington at være, endnu af ret nær Lighed med Dyrene, Fig. 11. Langsidens Dyr og Gavlens Fletværk paa »the hogback« i Plumbland er saa nøje overensstemmende med Sølvbægerets og Træværkets i Jellingefundet³, at denne Sten næppe er yngre end Aarhundredets Midte. Den i Fletværket løst indlagte Ring

¹ Den forneden runde, foroven firkantede Korsform er en udpræget 10. Aarh.'s Type, jfr. Collingwood 1915, 283. Exempel: det berømte Gosforth-Kors i Cumberland, se Calverley, *anf. St. pl. v. S. 139*. Relieffet er groft hugget med Mejsel og Hakke i Forening, en Teknik, som ifølge Collingwood (1907, 271) hovedsageligt er at finde paa 10. Aarh.'s Sten. -- Den fletværkfyldte Trekant forneden har Stanwick-Korset tilfælles med Gilling-Stenen, som afgjort tilhører 10. Aarh.

² Det er Romilly Allens Mønster no. 619; se S. 239 i Allen and Anderson, *The Earl. Christ. Monum. of Scotland*.

³ Kornerup, Kongehøjene i Jellinge, Tavle XIII 1, XV 2.

paa Gilling og Pickering er et almindeligt forekommende nordisk Motiv, der optræder saa tidligt som paa Jellingefundets Træskæring og Gauts signerede Kors paa Man¹, d. v. s. Tiden 930—950², men som bliver sjældnere mod Aarhundredets Slutning; disse to Sten tilhører, ligesom Levisham og Sinnington, snarest Tiden efter 950, at dømme efter deres hele Tegning med Flige, Gennemstikninger og forkrøblede Lemmer, som stærkt minder om Jellingestilens i samme Tidsrum. Dyreslyngningerne paa »the hogback« i Gosforth er uden videre at sammenstille med nordisk, baandformet Dyreornamentik, som den ser ud i 11. Aarh.'s første Del; man sammenligne f.Ex. Gravkisten fra Eskiltuna³. Med andre Ord, disse Sten er Prøver, der viser, hvorledes den nordiske Indflydelse, eengang indpodet, vedvarer med Styrke indtil Vikingetidens Slutning.

Ogsaa blandt de Stenkors, der trods nordiske Laan mere eller mindre udpræget har bevaret det hjemlige, engelske Stilprincip, kan der skelnes mellem ældre og yngre, dog at de allerfleste, ligesom Korsene i Stanwick og Folkton Kirke, er at henhøre til 10. Aarh. Crofton-Fragmentet har paa sin ene Bredside et Par »anglian beasts« med Fuglehoveder paa lange, tilbagebøjede Halse, hvilke sidste, ligesom et af Dyrenes Baglaar, har dobbelt Udlinie og Tværskravering i nordisk Maner; dette i Forbindelse med Smalsidernes karakteristiske Enkeltranke bestemmer Stykket til samme Tid som Collingham-Korset. Den løse Fletværkring daterer Cross-Canonby, Clifford Street, St. Denis og Hickling til 10. Aarh. i Almindelighed, og til Clifford

¹ Se Kermode, *Manx Crosses* pl. 29 fig. 73 A, 30 fig. 74 A.

² Efter Sheteligs Datering, som har al Rimelighed for sig; se Stil og tidsbestemmelser i de nordiske korsene paa Øen Man, i *Opuscula Montelio dicata* S. 391 ff. Ringen er almindelig paa de norsk-manske Kors, se Kermode, *anf. St.* fig. 75 B, 86 B, 84 B, 77 B, 101 A, og ligeledes overordentligt hyppig paa de mange nordengelske Kors med nordisk Fletværk uden Dyr.

³ Sune Lindqvist, *Den helige Eskils biskopsdöme* figg. 5—10.

Street og Hickling slutter sig »hogback«-Fragmentet i Pickhill i enhver Henseende nøje¹. Tilbage staar en Del i stilhistorisk Henseende særligt betydningsfulde Kors. Nærmest sammenhørende er Fragmenterne fra Folkton (York Hospitium no. 21) og St. Vedast. Man ser her begge Steder to »anglian beasts«, omgivet af det tætte, oprindeligt fra syd-engelsk Ornamentik overtagne Fletværk² og anbragt ovenover hinanden paa en Maade, der øjensynligt er Arv fra det gamle Vinrankeskemas Fordeling af Dyrene over Korsfladen. Den nordiske Indflydelse, som her ikke har været stærk nok til at tvinge Dyrenes Kroppe ud i Baandform, er kendelig i Snudepartiets Form, i den dobbelte Omridslinie, Nakkeslyngen og Laarspiralen samt endelig i Stillingen med det bagoverbøjede Hoved, der ligesom de nævnte Enkeltheder er Laan fra Jellingestilen og intetsteds at finde hos »anglian beasts« før Mødet med nordisk Ornamentik. Endnu

Fig. 12.

mere udpræget kommer denne Stilling igen hos de i Fig. 12 gengivne Dyr fra Sydsiden af Nunburnholme-Korset; man sammenligne disse Dyr med Borredyret, Fig. 9: Nunburnholme bør henføres til omkring 10. Aarh.'s Midte, snarere før end efter; herfor taler, foruden den løst foran Halsen anbragte Fletværkkring paa det nederste Dyr, Fig. 12, Formen af Hæftet paa det Sværd, der holdes af Østsidens siddende Figur, en nordisk Form, der ifølge nyere Undersøgelser hører denne Tid til³; ogsaa det vingede Dyrepar

¹ St. Denis synes paavirket fra Dyrebillederne paa skotske Stenkors (Elefanten og Ulveparret i den ene Langsides Hjørner).

² Se S. 181 Anm. 3, S. 201—02. Den førstnævnte Sted omtalte Sten i Gloucester Museum hører nær sammen med Folkton (York) og St. Vedast, men er vel endnu noget ældre, formentligt fra 9. Aarh.'s Slutning.

³ Det er Typen, Rygh 501. Se Jan Petersen, De norske Vikingesverd figg. 125—26, S. 165 (den ældre Variant af Type X).

øverst paa Vestsiden, »anglian beasts« endnu med Rudimenter fra Vinranken, advarer mod en for sen Tidsansættelse¹. Noget ældre end Nunburnholme maa Folkton (York) og St. Vedast med deres rent engelske Fletværk antages at være. For St. Alkmund endelig er det næppe gørligt at angive snævrere Tid end 10. Aarh. i Almindelighed².

Hvad viser nu alt dette? For det første, at den nordiske Stilart, der fra Danskernes Ankomst 867, eller kort derefter, satte sit Præg paa nordengelsk Ornamentik, ikke, som man skulde vente efter hidtil givne Fremstillinger af nordisk Stiludvikling, var »Stil III« eller Gribedyrene, men Jellingestilen; se Collingham-Korset, Fig. 11. Dernæst, at Nordboerne, saalidt som det lykkedes dem politisk at erobre hele det nord- og midtengelske Omraade, i hvilket Stenkors-Ornamentiken var den herskende, ikke heller formaaede at underlægge sig denne fuldstændigt, men kun saaledes, at det i afgrænset Felt enkeltvis anbragte »anglian beast« som Regel i væsentlig Grad blev tvunget ind under nordisk Formgivning (Gilling, Middleton osv.), medens overalt, hvor det gammelengelske Vinrankeskemas Komposition endnu var levende, ogsaa det dertil svarende, nationale Stilprincip, der fordrede Naturmæssighed i Dyreformen, var i Stand til at hævde sig; se Nunburnholme-Korset, Fig. 12. Med det første af disse Resultater stemmer det, at det irskprægede Jellingedyr viser sig indenfor nordisk Ornamentik saa tidligt som i Borrefundet, kort efter 9. Aarh.'s Midte. Undrer man sig over, at ikke flere nordiske Fund af Jellingestil hidtil har kunnet eftervises fra samme tidlige Tid, maa man erindre den gamle Er-

¹ Collingwood (1911, 269) daterer Korset til første Fjerdedel af 11. Aarh., Romilly Allen (Victoria History, Norfolk II S. 558) til Tiden før 900, »just after the first of the Viking invasions«. At aflede Menneskearmene øverst paa de tre Sider af Korset fra nordisk Gribedyrstil (Rom. Allen i The Reliquary 1901 S. 102 ff.) er sikkert en Umulighed.

² De her fremsatte Dateringer afviger en Del fra dem hos Collingwood, som imidlertid oftest er givet uden exakt Begrundelse.

faringsætning, at ethvert nyt Stiltrin i en svunden Kunstudvikling altid i sin Begyndelse er sparsomst paaviseligt; og rokker man ved Borrefundets Datering — hvad næppe lader sig beviskraftigt gøre — da vil til Gengæld det stærkere Indlæg, der gives af nordengelsk Stenkorsornamentik, blive staaende som et Forhold, der ikke lader sig afkræfte. I Overensstemmelse hermed tør man opfatte den Omstændighed, at Gribedyrstilen intet Spor har afsat i engelsk Ornamentik, som et tydeligt Tegn paa, at denne Stilart fra Tiden omkring Nordenglands Erobring virkeligt er en død Bestanddel i nordisk Kunsthaandværk, ude af Spillet som udviklingsbærende Faktor. Hvad angaar Undersøgelsens andet Resultat, engelsk Kunsttraditions virkningsfulde Modstand mod nordisk Omformning, bevises dets Realitet bedst ved den allerede antydede, nedenfor udførligere omtalte Ændring i nordisk Stil, der indtræder henimod Aar 1000, og som just bunder i dette Forhold. Nunburnholme-Korset, Fig. 12, lod sig datere til Midten af 10. Aarh.; men der er ingen Grund til at betvivle, at det i større eller mindre Grad med nordiske Enkeltheder udstyrede »anglian beast« holder sig som Dekorationselement i engelsk Ornamentik helt ned til den romanske Periode. Den kendte Runesten fra St. Pauls Kirkegaard i London¹ og — formentligt — den vistnok af en Korsbasis udførte Døbefont i Melbury Bubb, Dorsetshire², viser dette »beast« udført i 11. Aarh. henholdsvis af en Nordbo og en Angelsaxer. Det var en Opgave at paavise en mulig Indflydelse fra denne hjemlige, engelsk-nordiske Stil paa Landets romanske Dyreornamentik³.

¹ Victoria History, London I pl. v. S. 168 fig. 31. Tegning hos Wimmer, De danske Runemindesmærker I S. CXXXV.

² Prior and Gardner, An Account of Medieval Figure-Sculpt. S. 126 fig. 105.

³ Medens St. Paul-Stenens Plads i 11. Aarh.'s nordiske Stiludvikling er sikker nok, beror nærværende Datering af Melbury Bubb-Fonten

Overfor Spørgsmaalet om, hvilke af de nordengelske Stenkors med nordiskpaavirket Ornamentik der skyldes engelsk, og hvilke nordisk Haand, maa det huskes, at Nordboerne endnu i 9. Aarh. var ukendt med den Skik at rejse ornamentalt prydede Stenmonumenter, en Skik, de efter al Rimelighed just lærte i England¹. De tidlige engelsk-danske Kors, som Collingham f. Ex., er selvfølgelig rejst af Angelsaxere, og det samme maa vel gennemgaaende antages at gælde om de 10. Aarhundredes Kors, der i Ornamentiken har bevaret det engelske Stilprincip; dog viser netop Tilegnelsen af samme Stilprincip indenfor nordisk Kunstmraade henimod og efter Aar 1000, hvor forsigtig man maa være med den Art grove Delingslinier — St. Paul-Runestenen er saaledes afgjort et nordisk Arbejde. Hvad angaar Korsene med baandformet Dyreornamentik og de mange, her ikke behandlede Sten, der bærer nordiskpræget Baandfletning alene, da kan ingen Regel opstilles, men Spørgsmaalet maa søges løst overfor hvert enkelt Stykke under Hensyn til alle dets foreliggende Ejendommeligheder, og det kan vel ofte ikke løses. Selvsagt spiller Runcformer og Navne her en Rolle. Naar den nordiskpaavirkede Ornamentik findes paa alle Monumentformer i Flæng, Kors af forskellig Art saavel som flade Stenplader, »hogbacks«, »coped stones« osv., hænger det naturligvis sammen med Nordboernes nævnte Ukendskab med overhovedet enhver Art af større, ornamentprydede Mindesmærker; de mødte saa at sige paa bar Bund uden vane-mæssig Forkærlighed for nogen enkelt Form.

Stillet overfor Collingham-Korset som isoleret Stykke kunde man fristes til at spørge, om ikke irsk Ornamentik skulde være Ophavet til de fremmede Træk, hvormed Dyrene, Fig. 11, er udstyret. Nakkeslynge, Laarspiral og

kun paa det Overgangspræg, dens Dyretegning udviser, mellem »anglian beast« og romansk Løvebillede.

¹ Jfr. Sophus Müller, De forhist. Tider i Europa S. 121.

dobbelt Udlinie hører dog først og fremmest hjemme i irsk Stil, der jo ogsaa har Ansvar for disse Enkeltheders karakteristiske Form og Anvendelse i nordisk Jellingestil. Men det kan ikke være Tilfældet. Forholdene i Sammenhæng er Bevis. Under hele den nordengelske Stiludviklings første Afsnit, fra Kristendommens Indførelse til Yorks Erobring, er irsk Ornamentik uden nævneværdig Indflydelse. Denne det engelske Kunsthaandværks stejle Holdning, der synes paafaldende ved første Blik, er i Virkeligheden ret vel forklarlig; Stenkorsornamentiken, den direkte Aflægger af et klassisk-orientalsk Kunstkema med naturalistiske, perspektivisk tegnede Dyr, staar overfor en saa doktrinær, fanatisk stiliseret Fladeornamentik som den irske altfor fremmed til, at nogen betydende Vexelvirkning kan komme i Stand; hertil vilde kræves som Forudsætning en intim og varig, mellemfolkelig Forbindelse, og da omsider en saadan virkeligt finder Sted, er det med Norden og ikke med Irland. Irske Navne og irsk Skrift findes yderst sjældent — om overhovedet nogetsteds kendt — paa Nordenglands Stenkors i 10.—11. Aarh., nordiske Navne og Runer hyppigt¹. For Forstaaelsen af de irske Laan, der i 10. Aarh. spredt, nu og da, kan iagttages i Fletværkmønstre og Figurkunst indenfor Yorkshires Omraade, henviser Collingwood med Rette til den fremtrædende Rolle, norske Vikinger fra Dublin spiller i York i Aarhundredets første Del². At paa den anden Side irsk Ornamentik udøver en saa indgribende Indflydelse paa nordisk som den, Jellingestilen vidner om, kan ikke undre, naar Talen er om to væsensbeslægtede Stilarter. Og maaske er det ikke nogen Tilfældighed, at det første Jellingedyr (Fig. 9) dukker op just i Norge; det er norske Vikinger, der i Tidsrummet 830—850 sætter sig fast i

¹ Se for Yorkshires Vedkommende Collingwood 1915, 289—91.

² Collingwood 1915, 297.

Irland, og det er en Nordmand, Thorgisl, der i Tiden om 840 grunder det første Vikingerige paa Øen¹.

Kun ringe og ganske uvæsentlig Paavirkning kan i Tiden før ca. 975 iagttages fra nordengelsk, som overhovedet fra engelsk, Ornamentik paa nordisk². At Jellingestilen paa nogen Maade skulde være opstaaet i det danske Nordengland, er en Formodning, der ikke kan opretholdes³.

Sydengelsk Ornamentik i 10. og 11. Aarh. kendes saa godt som udelukkende fra illuminerede Manuskripter. Saa meget beklageligere er det, at disse fuldstændigt mangler for et Tidsrum af ca. 150 Aar, fra Begyndelsen af 9. til omkring Midten af 10. Aarh. Ganske vist afhjælpes dette Savn for 9. Aarh.'s Vedkommende betydeligt af de jordfundne Oldsager, der foreligger i tilstrækkeligt Omfang til, at den karakteristiske Trewhiddle-Wallingford Stil kan erkendes⁴. Men Oldsagerne forsvinder i 10. Aarh., og nogen virkelig, organisk Sammenhæng mellem Sydenglands Ornamentik i 9. Aarh. og den Stil, der ses i dets Manuskripter fra Tiden omkring Aar 1000, kan ikke konstateres. I nogen Grad skyldes nu dette simpelthen, at en saadan Sammenhæng i Virkeligheden aldrig har eksisteret. Sydengelsk

¹ Se Steenstrup, *Normannerne* II S. 37, 107 ff.; Alex. Bugge, *Vikingerne* I S. 139 ff. — Der kan ogsaa i denne Sammenhæng peges paa, at irske Importstykker foreligger i stort Antal fra Norge — Rygh 618—37 — men saa godt som slet ikke fra Danmark og Sverige.

² Et nordisk Smykke fra York af Typen, Rygh 685 (jfr. ovenfor, S. 213 Anm. 4), afbildet af Shetelig i *Norske Aarsberetn.* 1909 S. 90 fig. 13, er forsynet med en flerdobbelt Perlebort, som uden Tvivl er et Laan fra de ovenfor, S. 203, omtalte, sydengelske Møntbrocher med lignende Dyrebillede. Man sammenligne det nævnte, nordiske Smykke med Brochen fra London, *Victoria History, London* I pl. v. S. 158 no. 3.

³ Shetelig i *Kunst og Haandverk, Kristiania* 1918 S. 197.

⁴ Se S. 199—201.

Illuminationskunst omkring Aar 1000 fremtræder tvedelt, efter to helt forskellige Skoler, dels som blot Omridstegning, »outline drawing«, dels som virkeligt Maleri med Anvendelse af Dækfarve og Guld, og begge disse Dekorationsmaader, i Regelen anvendt skarpt adskilt og først i Løbet af 11. Aarh. sammenblandet, er bevisligt overført til England fra Fastlandets karolingiske Manuskriptkunst, uden Forbindelse med hjemlige Traditioner. Men selv med dette i Erindring bliver der tilbage at forklare Oprindelsen til 10. Aarh.'s mærkelige, sydengelske Initialer, sammensat af Dyr, Fletværk og Akanthusløv, interessante bl. a. som nære Forløbere for romansk Dyreornamentik; de er ikke paa samme Maade i deres Helhed indført udefra, og deres Sammenhæng med og delvise Udvikling af Initialornamentiken i Manuskripterne fra Tiden omkring Aar 800 kan nu, paa Grund af manglende Mellemlid, kun paa peges antydningssvis.

En Præsentation eller Gennemgang i det enkelte af dette Tidsrums Manuskripter vil være overflødig. De er — naar bortses fra Yorkshires Stenkors — den eneste Del af Englands arkæologiske Materiale fra kristen, førromansk Tid, der har været Genstand for indgaaende, videnskabelig Behandling¹. Kun nogle Bemærkninger om den Del af Ornamentiken, der kommer til at spille en Rolle for nordisk Kunsthaandværk, er her nødvendige.

Winchester og Canterbury er de to Centraller, hvortil de fleste af 10. og 11. Aarhundredes Manuskripter med større eller mindre Sikkerhed kan henføres. Medens Maleriet med Dækfarve og Guld væsentligt hører hjemme i Winchester-Skolen alene, forekommer Omridstegning begge Steder. Det er nu fristende at forsøge — hvad Homburger,

¹ Se Oversigterne hos I. A. Herbert, *Illuminated Manuscripts*, London 1911, S. 106—34, og hos Otto Homburger, *Die Anfänge der Malschule von Winchester im X. Jahrh.*, Leipzig 1912 (i *Studien über christl. Denkmäler*, Neue Folge, Heft XIII), hvor al fornøden Litteratur er anført.

saavidt vides, er den første, der har gjort¹ — om det skulde være muligt at drage Forbindelseslinier mellem Ornamentiken i disse yngre Canterbury-Manuskripter med Omridstegning og den, der forekommer i den ældre Gruppe med samme Hjemsted fra Tiden om 800². En Del af de til Canterbury henregnede Haandskrifter, Biskop Aldhelm's de Virginitate³, St. Dunstan's Pontificale⁴ og det saakaldte Bosworth-Psalter⁵ samt enkelte andre, alle fra Slutningen af 10. Aarh., viser en ejendommelig Initialornamentik med Fletværk udløbende i Akanthusblade og Dyrehoveder, der af Homburger sammenstilles med Ornamentiken i »Book of Cerne«⁶ og forklares som en ligefrem Videreudvikling af denne, foregaaet paa hjemlig, engelsk Grund. Af samme Art, kun med mere fuldstændige Dyrefigurer, er Initialornamentiken i Psalteret i Salisbury-Katedralen (no. 150)⁷, som henføres til Tiden 960—80, men hvis Hjemsted er uvist; hvorledes denne Ornamentik udvikler sig i 11. Aarh., under kendelig Indflydelse fra Dækfarvemaleriets mere massive Akanthus og undertiden ogsaa udført i denne Malemaade, kan ses af Manuskripterne Oxford Bibl. Bodleiana Junius 11, muligt fra Canterbury, og Junius 27⁸. At der her er en Sammenhæng mellem de to sydengelske Manuskriptgruppers Ornamentik, er en tiltalende Formodning,

¹ Anf. St. S. 3—4.   ² Se S. 193.

³ Ærkebiskoppelige Bibliothek i Lambeth Palace; se Westwood, Facsimiles etc. pl. 31; The Palaeographical Society I pl. 191 (et Initial-A); Burlington Fine Arts Club, Exhibition of Illumin. Mss., Lond. 1908, pl. 15 (Initial-R).

⁴ Paris, Bibl. nat. lat. 943, se The New Palaeogr. Society I pl. 111 (Initial-A).

⁵ Brit. Mus. Add. 37517; se Brit. Mus., Reproductions from Illumin. Mss. III pl. 5 (Initial-Q).

⁶ Se Zimmermann IV Taf. 293—96; Westwood, Facsimiles pl. 24.

⁷ Westwood pl. 35 (det store A i Midten). Efter Homburger, anf. St. S. 66, skal ogsaa Evangeliaret af Winchester-Skolen, Cambridge Trinity College B. 10. 4 (hvorfra min Fig. 14 er hentet), have Initialer af denne Art.

⁸ Junius 11: Archaeologia 24 pl. 103—04; Junius 27: Westwood pl. 34 (uvist Hjemsted).

der ogsaa, særligt hvad Dyrefigurerne angaar, støttes af adskillige Exempler paa nær Lighed¹; men denne Sammenhæng, der saaledes paa Grund af manglende Stof kun kan antydes, har sikkert ikke faaet Lov at forme sig som en uforstyrret, hjemlig Udvikling 9. Aarh. igennem. Hvad en saadan førte til, kan ses paa 9. Aarh.'s Oldsager: Trewiddle-Wallingford Stilen; den er aldeles forskellig fra den her omhandlede, yngre Initialornamentik. Man nødes da til, ogsaa i Betragtning af det næsten 200 Aar lange Tidsrum, der skiller Haandskriftgrupperne, at antage fremmed Paavirkning som medvirkende Faktor i Stildannelsen, og da naturligvis Paavirkning fra Fastlandets karolingiske Ornamentik. Noget viser ogsaa i den Retning, først og fremmest den Sammenarbejden af Fletværk og Akanthusblad, som er karakteristisk for Initialerne i de nævnte Manuskripter fra 10. Aarh. Denne Sammenarbejden er et ægte karolingisk Træk, der kan paavises almindeligt i 9. Aarh.'s franske Manuskripter overalt, hvor det irske Fletværk her mødes med karolingisk Akanthus; i de ældre Stilgrupper, fra Aarhundredets første Del, holdes disse to, hinanden ganske fremmede Bestanddele endnu som Regel adskilt hver for sig, i de yngre derimod — ligesom i samtidige, yngre Værker af ældre Grupper — ved og efter Aarhundredets Midte, er Sammensmeltningen i fuld Gang efter en Rigdom af varierende Skemaer og Mønstre². Dette kan iagttages i Tours-Skolen saavel som i St. Gallen og Corbie³.

¹ Smlg. saaledes de orientalsk-merovingiske, dragelignende Dyr i »Book of Cerne« og Cutbercht-Evangeliaret (Zimmerm. IV Taf. 294 a th. paa Initialet, 297 ned. th., 303 Søjlen længst th.) med Initialerne i Salisbury-Psalteret og de to Bodleiana-Manuskripter.

² Jfr. Initial-Studien hos Franz Landsberger, Der St. Galler Folchart-Psalter, St. Gallen 1912, S. 34 ff.

³ Exempler. Tours: man sammenligne Initialet fra Bamberger Bibelen, A I 5 (før 834), afbildet Rahn, Das Psalterium Aureum v. St. Gallen S. 7, med det fra Lothar-Evangeliaret, Paris Bibl. nat. lat. 266 (skrevet 840—43), afbildet smsteds S. 8 (forned. tv. og forov. th.). St. Gallen: Smlg. Manuskripterne hos Merton, Die Buchmalerei in

Der er nu stærk Sandsynlighed for, at denne Sammenføjen af Fletværk og Akanthus, som er fremmed for de ældre, sydengelske Manuskripter fra Tiden omkring Aar 800, ikke er opstaaet paa engelsk Grund uafhængigt af Fastlandets Stilformer, men indført til England i 10. Aarh. eller muligt tidligere fra karolingisk Dekoration. Nogle jordfundne Oldsager fra 10. Aarh. — et Par Bronzehængesmykker i et Kvindeudstyr fra Gravpladsen i Saffron Walden, Essex, og det ved Winchester fundne »Sigillum Ælfrici« (Reversen) — maa nævnes i denne Forbindelse¹; de viser den samme karakteristisk karolingiske Forening af geometriske Mønstre og Akanthusblade, og naar man her ikke nærmere kan paavise den direkte Afhængighed af fransk Ornamentik, skyldes det uden Tvivl kun den Tilfældighed, at karolingiske Smykker, eller i det hele taget ornamenterede Gravudstyr, kun foreligger saa yderst sparsomt.

Ogsaa overfor Initialernes Dyreformer og Tanken om deres rent hjemlige Oprindelse og Udvikling maa der imidlertid tages et Forbehold. Det nævnte Manuskript i Lambeth Palace, Aldhelm de Virginitate, har paa et af sine Blade² som Rammefyld det syriske Vinrankeskema i god Form, med mange Slags springende og hoppende Dyr i sam-

---

St. Gallen Taf. I—XV (før 840), med Folchart-Psalteret og Psalterium aureum (ca. 850 og senere), afbildet smsteds Taf. XXI—XXXII, Landsberger, anf. St. Taf. I—III, Rahn, anf. St. Taf. I—V. Corbie: Codex aureus fra St. Emmeran i Regensburg, München Cimet. 55 (skrevet 870); her er Forbindelsen mellem Fletværk og Blad fuldt udviklet, se Rahn, anf. St. S. 11 øv., 14 ned., Swarzenski, Die Regensburger Buchmalerei Taf. IV no. 11. — Den nordfranske, saakaldte franco-saxiske Skole derimod, som præges i særligt høj Grad af irske Fletværkmønstre, er meget karrig med Indarbejdelsen af Akanthus, se f. Ex. Délisle, L'Evangélique de Saint Vaast d'Arras, og Brit. Mus., Reprod. from Illum. Mss. I pl. XVIII.

¹ Victoria History, Essex I pl. v. S. 322 fig. 10; smsteds, Hampshire and Wight I S. 389 fig. 15; jfr. Proceed. of the Soc. of Ant. of London XXIII S. 305—06 (Reginald A. Smith).

² Westwood pl. 31 th.

menhængende Ranke, kun at denne sidste i meget høj Grad er smittet af Akanthus; det tilsvarende Rammeornament, dog med Ranken stærkere lineært stiliseret, findes i et kendt Psalterium i Boulogne¹, udført i Tiden omkring Aar 1000 i St. Omer i Nordfrankrig og i sit Figurmaleri ligeledes i nært Slægtskab med samtidig, sydengelsk »outline drawing«. Disse Exempler paa Vinrankeskemaet har selvsagt ingen-somhelst Forbindelse med de 2—300 Aar ældre, nordengelske Stenkors; de maa nødvendigvis være indkommet udefra og da uden Tvivl, hvad allerede Paavirkningen fra Akanthus viser, fra Fastlandets karolingisk-ottonske Kunst, der, som ovenfor bemærket², optager Vinrankeskemaet netop som Regel med kendelig Smitte fra karolingisk Akanthus. Men er dette Tilfældet, da kan der næppe være Tvivl om, at en saadan Indtrængen af fremmede Dyreformer i Manuskripterne maa have øvet Indflydelse paa Udformningen af disses Initialer.

Har saaledes Initialornamentiken i Manuskripterne med Omridstegning, saavidt det sparsomme Stof tillader at slutte, vel udviklet sig under karolingisk Paavirkning, men dog paa Basis af hjemlige Forudsætninger, saa er derimod karolingisk Indflydelse aldeles eneraadende i den Ornamentik, der anvendes i Skolen med Dækfarvemaleri, hvis Hovedsæde er Winchester. Dannelsen af denne dominerende og stærkt særprægede Skole sættes i Almindelighed i Forbindelse med den radikale Reform af Klostertugten, der i Tilslutning til Benediktinerordenens Regler indførtes i Sydengland i Tiden omkring 960 af Biskopperne Dunstan, Oswald og Æthelwold. Skolens Hovedmanuskripter er Kong Edgars Gavebrev, udstedt 966 til Klostret New Minster i Winchester³, Biskop Æthelwolds Benedictionale, udført

¹ Bibl. municip. no. 20; se Westwood pl. 37—39. Ranken ses pl. 38.

² S. 171 Anm. 6.

³ Brit. Mus. Cotton Vesp. A VIII; se Westwood pl. 47.

ca. 980¹, det kun lidt yngre Benedictionale, opkaldt efter Ærkebiskop Robert af Rouen², samt det sandsynligvis i Tiden 1008—1023 skrevne Missale, benævnt efter Biskop Robert af Jumièges³. Disse Haandskrifter er udsmykket med en rig og frodig Akanthusornamentik, som uden Tvivl er direkte hentet fra karolingisk Kunst — det overdaadige Løvværk i Corbie-Gruppens Manuskripter kommer snarest i Betragtning som Forbillede⁴ — men som her ikke desmindre bliver originalt udformet til en for denne Skole ganske særegen Stil. De overordentligt talrige Figurbilleder i de nævnte Manuskripter indfattes ikke sjældent af den sædvanlige Søjle- og Buekonstruktion, men dog nok saa ofte i Stedet herfor af brede, rektangulære Rammer med runde eller kantede Udvidelser i Hjørnerne og undertiden ogsaa i Sidernes Midtpartier; disse Indfatninger, af begge Arter, er det, der fyldes med, til Tider næsten skjules af et kraftigt, prangende Akanthusløv. Ikke sjældent er nu ganske vist denne Akanthus sat i det beskedne og ensformige, tætte Kantornament, der forekommer overalt i karolingisk Dekoration, men med denne Undtagelse er saavel Tegning som Komposition ny og karakteristisk; lange, smidige Blade fatter omkring Rammens Lister, slynger sig over og under disse og stritter, navnlig i de udvidede Hjørnepartier, midtpunktflyende ud til alle Sider i symmetrisk ordnede Mønstre. Medens i Kong Edgars Gavebrev denne Ornamentik endnu næppe er fast udformet, ses den i alle Winchester-Skolens øvrige Manuskripter fuldt udviklet.

¹ I Hertugen af Devonshires Eje. For Afbildninger, Litteratur og Beskrivelse se Herbert, anf. St. S. 126, Anm. 1, Homburger, anf. St. S. 7—43.

² Bibl. i Rouen. Se Henry Bradshaw Society Vol. XXIV, 1903 (H. A. Wilson); Homburger, anf. St. Taf. VI—VII.

³ Bibl. i Rouen. Se Henry Bradshaw Soc. Vol. XI, 1896 (H. A. Wilson).

⁴ Herbert nævner saaledes, anf. St. S. 125, Bibelen i St. Pauls Klostret ved Rom, udført 881; se Afbildninger, Venturi, *Storia dell' arte italiana* II figg. 232—42.

Hvorvidt den hjemlige Trehiddle-Wallingford Stil, der jo fremtræder første Gang i Evangeliaret Brit. Mus. Royal I E VI fra Begyndelsen af 9. Aarh., ogsaa har været raa-dende i den følgende Tids Manuskriptkunst, kan ikke afgøres, fordi Manuskripter mangler; men det er højst sandsynligt. Med det nævnte Haandskrift og de dermed samtidige »Book of Cerne« og Cotton Tiberius C II af-brydes en Stiludvikling paa en saa brat og vilkaarlig Maade, at der er al Grund til at antage, at den i Løbet af 9. Aarh. har været ført videre efter en Linie, der væsentligt har svaret til, hvad der ses paa Periodens Oldsager. Men samtidigt har Indflydelsen fra de overmægtige, karolingiske Kunsts skoler paa Fastlandet gjort sig gældende, stærkere i samme Forhold som den hjemlige Stil svækkedes i Op-løsning og Dekadence; Resultatet bliver den omtalte, i Skolen med Omridstegning udviklede og herfra til Win-chester-Gruppen overførte Initialornamentik med Dyr, Flet-værk og Akanthus. Men i størst Omfang sætter Paavirk-ningen fra Fastlandet ind gennem Winchester-Skolen, i hvis Ornamentik, naar bortses fra de nysnævnte Initialer, intet Spor er at finde af hjemlig Tradition. Med Win-chester-Gruppens Udløbere er Tiden naaet for Vilhelm Erobrerens Herredømme og dermed for Overgangen til romansk Kunst og Ornamentik.

Af Sager i Sten, Metal eller Ben, der ved Siden af Manuskripterne kan give Oplysning om, hvorledes syd-engelsk Dyr- og Planteornamentik i ren Form, uden Ind-virkning fra Norden, ser ud i 10.—11. Aarh., er kun yderst lidt bevaret. Winchester-Skolens karakteristiske Akanthus-løv, blandet med Dyrefigurer fra Initialornamentiken, ses paa Fæstet til en Bispestav af Hvalrostand fra Alcester, Warwickshire¹, vel fra Begyndelsen af 11. Aarh.; en Dyr-ornamentik, nær i Slægt med det akanthusblandede, fra

¹ Se Archaeologia 58 pl. 27 v. S. 407; Brit. Mus., Catal. of the Ivory Carvings of the Christ. Era (Dalton) S. 33 no. 32 pl. XIX.

karolingisk Kunstomraade optagne Vinrankeskema, som fandtes i Aldhelm's de Virginitate og i Boulogne-Psalteret fra St. Omer (S. 232—33), genfindes paa tre ejendommelige Smaagenstande af Bronze, forklaret som Laag eller Dele af Laag til Røgelsekar, alle af Form som et firkantet, spidst afsluttet Taarn med fire Gavle og med fremspringende Dyrehoveder i alle Hjørner; i Vægge og Gavle ses i gennembrudt Arbejde, enkelt eller parvis anbragt, firføddede Dyr og Fugle i Løvværk. Af disse mærkelige Stykker er et, med Indskriften »Godric Me Wvorht«, fundet i Pershore, Worcestershire¹, et i Themsen ved London Bridge² og et i Canterbury³. De henføres sædvanligt til 10.—11. Aarh., af enkelte dog — sikkert med Urette — til senere Tid; Dyretegningen, navnlig Fuglene med de lange, bøjede Halse og klodsede Fødder, er af nær Lighed med de nævnte Manuskripter, og hertil kommer, at det kendte Sværd fra Skaane⁴, der med sin grovere, men ganske tilsvarende Dyreornamentik⁵ maa tilhøre samme Tid, efter Fæstets Type endnu maa henregnes til Vikingetid og saaledes næppe er yngre end 11. Aarh.'s Midte⁶. Medens dette Sværd utvivlsomt er at opfatte som nordisk Arbejde i nøje Efterligning af engelsk Stil, maa Stigbøjlerne fra Velds i Jylland⁷ være graveret af en Angelsaxer; deres Ornamentik kan nærmest sammenstilles med Aldhelm-Manuskriptets.

¹ The Reliquary 1906 S. 50 ff. (Rom. Allen); Proceed. of the Soc. of Ant. of London XXI (1906) S. 52 ff. (Peers).

² Proceed. of the Soc. of Ant. of London, anf. St. S. 56.

³ Proceed. of the Soc. of Ant. of London XXI (1907) S. 351 ff. (Aymer Vallance); Brit. Mus. Cat. of the Iv. Carv. S. 66.

⁴ Statens hist. mus., Stockholm, Inv. no. 4515; se Montelius, Kulturgeschichte Schwedens S. 263 fig. 424.

⁵ Man sammenligne Dyrene, særligt Fuglene, paa Sværdet med dem paa Bronzen fra Themsen og i Boulogne-Psalteret.

⁶ Det er Typen Æ hos Jan Petersen, De norske Vikingesverd; se S. 179 fig. 138.

⁷ Ligesom Sværdet fra Skaane allerede af Sophus Müller, Dyreornamentiken S. 162—63, sat paa rette Plads med Hensyn til Stil og Tid.

Med disse og de ovenfor¹ nævnte, faa Sager er formentlig alt opregnet, hvad der udenfor Manuskriptkunsten foreløbigt kendes af ren, sydengelsk Ornamentik fra Aarhundredet nærmest før 1066; det er, selv med den ændrede Gravskik i Erindring, meget lidt.

Winchester-Skolens Akanthus trænger ikke igennem til Nordengland, saalidt som der i de sydengelske Manuskripter fra 10.—11. Aarh. ses Spor af Stenkorsenes »anglian beasts« fra Nord. En Forbindelse, i Form af bevidst, kunstnerisk Sammenarbejden, af disse to Omraaders Hovedmotiver: den strittende, uroligt flagrende Akanthus fra Winchester-Manuskripterne og det store, naturmæssigt formede Dekorationsdyr fra Nordenglands Stenkors, kommer — saavidt det bevarede Materiale tillader at dømme — først i Stand i og gennem nordisk Kunsthaandværk; at den overhovedet har fundet Sted i engelsk, lader sig foreløbigt ikke eftervise.

Den gennem direkte Efterligning af irsk Ornamentik opstaaede Jellingestil, der, som det bevidnes af Borrefundet og Collingham-Korset, allerede kort efter 9. Aarh.'s Midte har sin første Fremtræden i Norden, voxer sig stærk i den følgende Tid paa Bekostning af den stadigt mere ved Baandmønstre opløste eller i Formler stivnede Gribedyrstil. Den er i 10. Aarh.'s første Del Hovedstilarten, der sætter det afgørende Præg paa nordisk Ornamentik. De danske Mankestole og Jellinge-Bægeret, der sædvanligt, dog uden andet Bevis end det, Jellinge-Graven giver, og muligt noget for sent, henføres til Tiden omkring Aarhundredets Midte, viser Stilen i dens Blomstring, med kraftige, fuldt gennemførte og med den sikreste Stilfølelse behandlede Dyrefigurer; men de viser desforuden, at der

¹ S. 232 Anm. 1.

ved Siden af disse Dyrefigurer var udviklet en selvstændig, stærkt slynget Baandornamentik med talrige Gennemstikninger, fligede Udløbere og, hvad der er det mærkeligste, med sammenfoldede Akanthusblade, disse sidste ikke blot løst paahængt (Jellinge-Bægeret), men, for første Gang i nordisk Ornamentik, virkeligt indarbejdet i lineær Stilisering. Bortset indtil videre fra Akanthusbladet, der selvfølgelig er indkommet udefra, er Oprindelsen til dette karakteristiske Fletværk, som Shetelig har bemærket i sin Behandling af de norske, i Jellingestil prydede Stenkørs paa Man¹, uden Tvivl rent nordisk.

Ved en Betragtning af »Stil III« paa dens sidste Udviklingsstadium lægger man Mærke til, hvorledes den, efterhaanden som Dyrefigurerne udviskes og ukendeliggøres, gradvis antager Karakteren af en Baandornamentik, med Bibeholdelse af de ogsaa for Stilen i dens bedste Tid ejendommelige Gennemstikninger og Bølgeflige². Samtidigt er det klart, at der ved Siden heraf bestaar en selvstændig Baandornamentik; den er i 9. Aarh. at se, saavel for sig alene, f. Ex. paa det kendte Rembeslag af Bronze fra Gokstadfundet³, som indblandet i Gribedyrsornamentiken, paa hvilken den, som tidligere nævnt, virker stærkt opløsende⁴. Naturligt nok indgaar nu disse to Dekorationssystemer, den døende »Stil III« og den rene Baandornamentik, indbyrdes Forbindelse og Blanding, saaledes at »Stil III« overfører sine Spaltninger og Flige paa Baandmønstrene⁵; i den følgende Tid, saaledes ofte paa Sværdfæster af Typer

¹ Opuscula Montelio dicata S. 393—94.

² Se i Rækkefølge: Montelius, Sv. fornsaker 649; Fornvännen 1907 S. 266 fig. 78; Soph. Müller, »Ordning« Jernalderen 592, 600; Rygh, Norske Oldsager 645, 650; Mestorf, Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein pl. LX figg. 733—34.

³ Rygh 607. Jfr. A. W. Brøgger, Borrefundet figg. 10, 24.

⁴ Det er den i Norge benævnte »Sløjfestil«, se Brøgger, anf. St. figg. 17 a, 20, 25—6.

⁵ Se Soph. Müller, »Ordning« Jernalderen 593; Rygh 643.

tilhørende 10. Aarh.'s første Del, optræder baade de rene Baandmønstre¹ og dette med »Stil III«-Reminiscenser isprængte, karakteristisk kantede og spaltede Fletværk². Tilbage staar at forklare, hvorfra Akanthusbladet kommer.

Overfor Sophus Müllers Antagelse, at Oprindelsen skulde være at søge i den yngre irske Ornamentik, i hvilken Akanthus findes optaget og indarbejdet i Fletværk paa en Maade, der nøje ligner de nordiske Mønstre³, maa man af den Grund nære Betænkelighed, at den paagældende Sammenarbejden af Fletværk og Blad, efter alle bevarede Mindesmærker at dømme, optræder adskilligt tidligere i Norden end i Irland. Irsk Ornamentik stiller sig, ifølge sin Natur som virkelighedsfjern Stiliseringskunst, i endnu højere Grad end nordisk uforstaaende og derfor utilgængeligt overfor Sydens Planteornamentik. Fra hele den ældre, klassiske Del af irsk Ornamentik kendes, fraset de faa Steder, hvor nordengelsk Vinranke er efterlignet⁴, intet Løvværk. I enkelte Manuskripter fra Overgangstiden, omkring Aar 900, kan ses et spidst, hjerteformet Enkeltblad, paahængt som Afslutning af en Dyrehale eller en Baand-

¹ Worsaae, Danske Vikingsværd, Illustr. Tidende 1861 no. 89; Montelius, Sv. fornsaker 506; Rygh 504.

² Jan Petersen, De norske Vikingsverd S. 143 fig. 114, S. 145 fig. 116; Fornvännen 1911 S. 263; Hanna Rydh, Dosform. spännen fig. 46; et Beslag af Horn i Lunds histor. Mus., no. 12829, se Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen II no. 188 Taf. LXII. I rigt Maal paa de af Gaut signerede og de dermed stilistisk nærbeslægtede Kors paa Man fra 10. Aarhundredes første Halvdel, se Kermode, Manx Crosses pl. 29 fig. 73 B; 30 fig. 74 A—B; 33 fig. 78 A; 42 fig. 92 B; 49 fig. 99 A—B; 50 fig. 100 A osv. (lodret anbragt th. paa Korsstammerne). Jfr. Opuscula Montelii dicata S. 395 fig. 3. Træværket i Jellingefundet er af samme Art, kun er der her — ligesom paa mange af de manske Kors — tilføjet de i denne Tid saa yndede, løse Ringe; jfr. ovenfor, S. 222, Anm. 1—2.

³ Dyreornamentiken S. 118 ff.; jfr. S. 94 (Manuskripter) og S. 98 Anm. 1 (Stenkors og Metalarbejder).

⁴ Book of Kells (se ovenfor, S. 189 Anm. 4) og St. Chad-Evangeliaret (se Zimmermann III Taf. 245 a, Lukas' Stav).

slyngning¹; men saavidt det efter omhyggelig Gennemgang af den foreliggende, meget fyldige Litteratur tør sluttes², forekommer den her omhandlede, for den yngre irske Stil karakteristiske Sammenføjen af Akanthusblad og Fletværk i intet Tilfælde i Manuskripter, paa Sten eller Metalarbejder før Tiden om Aar 1000, altid først paa Sager fra 11. eller 12. Aarh.³. Men i Norden optræder den, som det saas, allerede ved eller før 10. Aarh.'s Midte. Og hvad der maaske ellers kunde anføres til Fordel for den irske Oprindelse, at Optagelsen i Norden af den fletværkblandede Akanthus netop foregaar samtidigt med, at den stærke Efterligning af irske Ornamentdyr, hvorom Jellingercen vidner, tager sin Begyndelse, det mister sin Betydning, naar man erindrer, at Jellingestilen ved denne Tid, ca. 930—50, allerede er $\frac{3}{4}$ Aarhundrede gammel.

En anden Kunstkreds derimod, den karolingiske, kommer vistnok her i Betragtning. Det karolingiske Akanthusblad, baade i tæt Bort og fri Ranke, kendte den nordiske Kunstner allerede forud for Jellingefundets og Mankestolens Tid fra de franske Smykker af aflang og trefliget Form, som

¹ Mac Durnan-Evangeliaret og Brit. Mus. Cotton Vitellius F XI (se Westwood, Facs. pl. 22 og 51, 5—6).

² Se foruden de ældre, hos Soph. Müller, Dyreornamentiken S. 84 Anm. 2, anførte Værker: Margaret Stokes, Early Christian Art in Ireland, 1894; I. A. Bruun, An Enquiry into the Art of the Illumin. Mss., 1897; George Coffey, Guide to the Celtic Antiq. of the Christ. Period in the Nat. Mus., Dublin, 1910; Champneys, Irish Eccles. Archit., 1910; I. A. Herbert, Illumin. Mss., 1911; Rom. Allen, Celtic Art in Pag. and Christ. Times, 1912; Zimmermann, Vorkarol. Miniaturen III, 1916.

³ De hos Sophus Müller, Dyreornamentiken S. 98 Anm. 1, nævnte Gravsten og Kors fra 9. og 10. Aarh. har intet Løvværk, alene med Undtagelse af det mindre Kors ved Clonmacnois, hvis Løv imidlertid er Vinranke, ikke Akanthus (se ovenfor, S. 189 Anm. 4). Det eneste Exempel, jeg kender, paa Akanthus i irsk Ornamentik før Aar 1000 er Maelbridge's Klokkeskrin, dateret ved sin Indskrift til 954 (se M. Stokes, anf. St. I S. 67 fig. 24; Hank), og her, vel at mærke, er Akanthusranken ren, endnu uden Sammenblanding med Fletværk.

indførtes og efterlignedes i Norden før Aar 900¹; men hvad der i denne Sammenhæng er vigtigere, Forbindelsen af Fletværk og Akanthus foregik for første Gang, opfandtes saa at sige i karolingisk Dekoration fra 9. Aarh.'s Midte². Kendskab til fransk Ornamentik paa Vaaben og Smykker, i Mønstre svarende f. Ex. til dem i Corbie-Skolens Codex aureus i München, kan meget vel have givet Stødet til det tilsvarende Experiment i Norden, hvor bladløst Fletværk var forud til Stede og Akanthus ikke ukendt³. Der vilde i saa Fald foreligge nær Analogi til Forholdet i England, hvor i samme Tid den samme karolingiske Paavirkning fremkalder en lignende Ornamentik i Manuskripterne med Omridstegning; i begge Lande har vel de karolingiske Mønstre mødt visse Forudsætninger for at slaa an, i Norden det nævnte, bladløse Fletværk, i England Elementer, der endnu ikke i det sparsomme Stof er sikkert paaviselige⁴. At paa den anden Side Vejen skulde være gaaet over Sydengland som Mellemlid mellem Frankrig og Norden, er af den Grund ikke troligt, at nogen Forbindelse mellem nordisk og sydengelsk Ornamentik overhovedet ikke lader sig konstatere før henimod Aar 1000. Spørger man endelig om, hvorfra samme Forening af Fletværk og Akanthus i Løbet af 11. Aarhundrede trænger ind i den tidligere saa bladfjendske, irske Ornamentik, da peger den af Sophus Müller paaviste, nøje Lighed mellem de paagældende irske og nordiske Mønstre

¹ Soph. Müller, Dyreornamentiken S. 164 ff. Man kan i Akanthusløvet paa 9. Aarh.'s karolingiske Elfenbensskæringer finde nære Sidestykker til Ornamenterne paa det smukke, trefligede Guldspænde i Hoenfundet, Gustafson, Norges Oldtid fig. 515.

² Se S. 231.

³ Som Parallelfænomen kan henvises til, at nordisk Filigrankunst ved Midten af 10. Aarhundrede efterligner visse, i karolingisk Filigran almindeligt anvendte, vegetabilt omdannede Liniemønstre. Se Aarb. f. n. Oldk. 1912 S. 241 ff. (K. Friis Johansen).

⁴ Se S. 230 ff.

afgjort mod Skandinavien; fra efterkarolingisk Dekoration udgaar paa dette sene Tidspunkt ingen betydeligere Impulser, og med sydengelsk Ornamentik, som ellers nok kunde komme i Betragtning, bestaar paa ingen Maade en saa nær Lighed som med nordisk. Indflydelse paa dette Punkt fra nordisk Ornamentik paa irsk er en Antagelse, der støttes af det af Shetelig bemærkede Forhold¹, at irsk Stil netop i samme Tidsrum lader sig smitte af den nedenfor omtalte, nordiske »Ringerike-Ornamentik«.

Sammenføjnngen af Akanthusbladet med det i nordisk Dekoration forud anvendte, spaltede og fligede Fletværk er ensbetydende med den første frie Brug af et vegetabilt Element i Nordens Ornamentik. Hvad her er fremsat til Forklaring af, hvilken Fremmedindflydelse der paa dette Punkt har gjort sig gældende, er formentlig det Resultat, man naar til, naar Stoffet selv skal vejlede; men Stoffet forøges stadigt, og det ovenanførte tør paa ingen Maade staa som sidste Ord i et Spørgsmaal, der maaske er det vanskeligste blandt de Problemer, Vikingetidens Stiludvikling stiller.

Hvorledes det nordiske, bladløse Fletværk tager sig ud efter Indarbejdelsen af Akanthusbladet, herpaa har man de bedste Prøver i Bronzebeslagene paa de kendte, af ud-skaarne Benplader dækkede Træskrin fra Bamberg og Cammin, der med Rette henføres til Tiden omkring Aar 1000². Det bliver et ganske særegent Friseornament af indviklet Bygning, ret ubeskriveligt i Ord, men strax at genkende, hvor man ser det. At det forbliver i Brug gennem 11. Aarh., synes den Efterligning at vise, der haves i det ovenfor nævnte³, til Tiden omkring 1035 daterede, syd-

¹ Norske Aarsberetn. 1909 S. 102.

² Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen II nos. 189, 192, pl. 62—69. Jfr. Shetelig, To danske Pragtskrin fra Vikingetiden, i Kunst og Haandverk 1918 S. 193 ff.

³ S. 230 Anm. 8.

engelske Manuskript, Oxford Bibl. Bodleiana Junius 11, der staar Canterbury-Skolen med Omridstegning nær¹. Vigligere er det imidlertid, at dette Fletværk, der saaledes har sin egen Udviklingshistorie, begynder — med eller uden indflettet Akanthus — at sammenblandes med og derved øve en opløsende Virkning paa Jellingestilens Dyrebilleder.

I Mankestolenes og Jellinge-Bægerets Ornamentik er der Kraft og Fasthed; Fletværket er enten anbragt helt for sig eller efterhængt paa en Maade, saa at Klarheden i Dyretegningen ikke forstyrres. Jellingestilen naar her sin Kulmination. I den følgende Tid, 10. Aarh.'s anden Halvdel, indtræder en kendelig Slappelse. Tegningen bliver mere flydende, og ganske særligt forsømmes Dyrenes Lemmer; de forflygtiges til Rudimenter eller forsvinder helt². Men

¹ *Archaeologia* 24 pl. 102. Jfr. Soph. Müller, *Dyreornamentiken* S. 160 Anm. 2. Paa samme Blad i dette Manuskript saavel som i Aldhelm-Haandskriftet de *Virginitate* (Westwood pl. 31; ovenfor, S. 230 Anm. 3) findes en enkel, simplificeret Form af Akanthusranke, der kommer den meget nær, der ses ved Siden af det fletværkblandede Frisemønster paa Cammin- og Bamberg-Skrinenes Bronzebeslag. Der er sikkert ingen Tvivl om, at denne sidste Ranke er overtaget af nordisk Kunst fra den sydengelske Skole med Omridstegning; i Winchester-Skolens yppige Ornamentik findes en saadan simpel Ranke absolut ikke, og til at tænke paa karolingisk Indflydelse er Skrinenes Tid, ca. Aar 1000, for sen. Ganske vist kan man i samtidig, sydtysk Ornamentik finde en lignende Behandling af Akanthusranken — se Max Creutz i *Zeitschr. für christl. Kunst* XXI, 1908 S. 163 ff. figg. 1—2 (Metalarbejder af Reichenau-Skolen); F. X. Kraus, *Die Wandgemälde in der S. Georgskirche zu Oberzell auf der Reichenau*, Taf. II; Samme, *Die Wandgemälde der St. Sylvesterkapelle zu Goldbach am Bodensee*, Taf. I — men om kunstnerisk Forbindelse mellem Norden og de sydlige Rhinegne i denne tidlige Tid kan der næppe være Tale.

² Se H. Rydh, *Dosf. spänn.* figg. 38 A, 38 Aa, 48—50; Kermode, *Manx Crosses* pl. 45 fig. 95 A; Montelius, *Kulturgeschichte Schwedens* S. 289 fig. 457 (næppe ældre end Aar 1000); Hugo Pipping i *Skrifter utg. af k. humanist. vetenskaps-samfundet i Uppsala* VII 3 figg. III a, IV b. *Aldre-Stenene fra Gotland* no. 3 og 4 (no. 3 af sproglige Grunde dateret af Pipping til kort efter Aar 1000, no. 4 lidt senere); Kermode, *anf. St.* pl. 46 fig. 96 A.

hertil kommer, at Fletværket med sine Gennemstikninger, Spaltninger og Bølgeflige, til Tider ogsaa med sin Akanthus, lidt efter lidt trænger ind i for omsider alvorligt at splitte og svække Stilens tidligere saa faste og sluttede Dyretegning; det er her, synes det, mest Fuglefiguren med dens i Forvejen mere aabne Tegning, det gaar ud over. Visse af de norske Kors paa Man¹ viser Dyrenes Haler og Nakkeslynger udstyret med de for Fletværket karakteristiske Bølgeflige, der efter det ovenfor udviklede vistnok tør betragtes som gammel Arv fra »Stil III«. Et meget vigtigt Stykke, Standard-Exemplet kan man sige, paa Jellingestilens Udartning i Tiden op imod Aar 1000, er den sølvindlagte Jernøxe fra Mammen-Graven ved Viborg², der paa sin ene Side er ornamenteret med Fletværk alene, paa sin anden med en besynderlig Blanding af Pattedyr og Fugl, tegnet i den sædvanlige Stilling med bagoverbøjet Hoved, men overordentligt medtaget af Fletværkspaltninger og saa godt som lemmeløs; hvorledes de virkelige, men paa tilsvarende Maade spaltede og i deres Bygning forstyrrede Fuglefigurer tager sig ud, kan iagttages paa en kendt Dopsko-Type med Fuglen set fra oven³ samt paa flere af Felterne paa Skrinene fra Bamberg og Cammin⁴. Kort sagt, den Stræben efter Uro og Mangfoldighed, der her giver sig Udslag, er samtidigt en begyndende Stilopløsning. Det er samme Fænomen, som da 2—3 Hundrede Aar tidligere »Stil II« gled over i »Stil III«. Og som der

¹ Kermode pl. 47—48 figg. 108—09. Jfr. Shetelig i *Opuscula Montelio dicata* S. 401, hvor disse Kors, sikkert med Rette, dateres til Tiden ca. 980—90.

² Aarb. f. n. Oldk. 1869 S. 203 ff. Pl. 2—3 (Worsaae).

³ *Opusc. Montelio dicata* S. 380 figg. 10—11. Fuglen, fig. 10, har et Par Gribefødder; det er det seneste Exempel, jeg kender, paa Indblanding fra Gribedyrstilen.

⁴ Bamberg: Goldschmidt, anf. St. II pl. 62 a (nederst), 63 b, c (alle fire Sidefelter), 64 d, e (de to Midtfelter); Cammin: pl. 66 d (tv.), f (th.), 67 g (tv.), i (th. og øv. i Midten), 68 l (i Midten), 69 q (th.), r (tv.).

dengang dæmmedes op for fuldstændig Opløsning først ved Gribedyrstilens Optræden, senere og afgørende ved den irske Indflydelse, saaledes kommer nu ved 10. Aarh.'s Slutning, i en for nordisk Stil kritisk Tid, Paavirkningen fra England og redder, hovedsageligt ved den stærke Impuls, der ligger i et nyt Stilprincip, nordisk Ornamentik for de følgende Hundrede Aar.

Hvorfra kommer Dyret paa den store Jellinge-Sten? Det er et stort, naturmæssigt bygget Dyr, vidt forskelligt i Udseende og Princip fra Jellingestilens Baandformer, udstyret med Blade i Nakketop og Hale og omvundet med en ved Tilføjelse af Hoved og Øjne levendegjort Baandslyngning¹. Om nu dette Dyr var en enestaaende Fremtoning i Nordens Ornamentik, vilde vel Spørgsmaalet om Oprindelsen have mindre Interesse; men det viser sig at slaa igennem, at indlede en ny Stilfase i Nordens hedenske Kunsthaandværk, den sidste inden Undergangen: »det store Dyr«'s Stil. I Monumentaldekorationen er gennem 11. Aarh. denne Stil repræsenteret i Norge af Urneskirkens Træskæringer, i Sverige af talrige Runestene; i Smaakunsten ses den paa Bamberg- og Cammin-Skrinene samt paa en velkendt, fælles-skandinavisk Gruppe af mindre Bronzespænder i gennembrudt Arbejde. Paa Baggrund heraf bliver det af Vigtighed at kunne fastslaa Oprindelsen til Jellinge-Stenens Dyrebillede. Dette store Dyr med »Slangen« er intet andet end det fletværkomvundne, vel i Enkeltheder — Dobbeltkontur, Laarspiral, Nakkeslynge — men ikke i Helhedsopfattelsen nordiskprægede »anglian beast«, overflyttet fra nordengelsk til dansk Grund. I den Gruppe af nordengelske Stenkors, sammenstillet S. 220 (navnlig Anm. 1—3; se Fig. 12), i hvilken »the anglian beast«, trods nordisk Paavirkning i Stilling og ornamentale Detailler, dog bevarer

¹ Afbildninger: Kornerup, Kongehøjene i Jellinge Tavle V; Wimmer, De danske Runemindesmærker I S. 20; Sophus Müller, Vor Oldtid S. 679 figg. 433—34; Gustafson, Norges Oldtid S. 133 fig. 574; o. fl. St.

sin naturmæssige Form, vedbliver at være et virkeligt Dyr og derved fastholder det nedarvede Stilprincip overfor Nordens stiliserede Baandform, i disse engelsk-nordiske »beasts« har man Forbillederne eller Forudsætningerne for Jellinge-Stenens Dyr. En Sammenligning mellem f. Ex. et af Dyrene paa Korsfragmentet fra St. Alkmund Kirke-

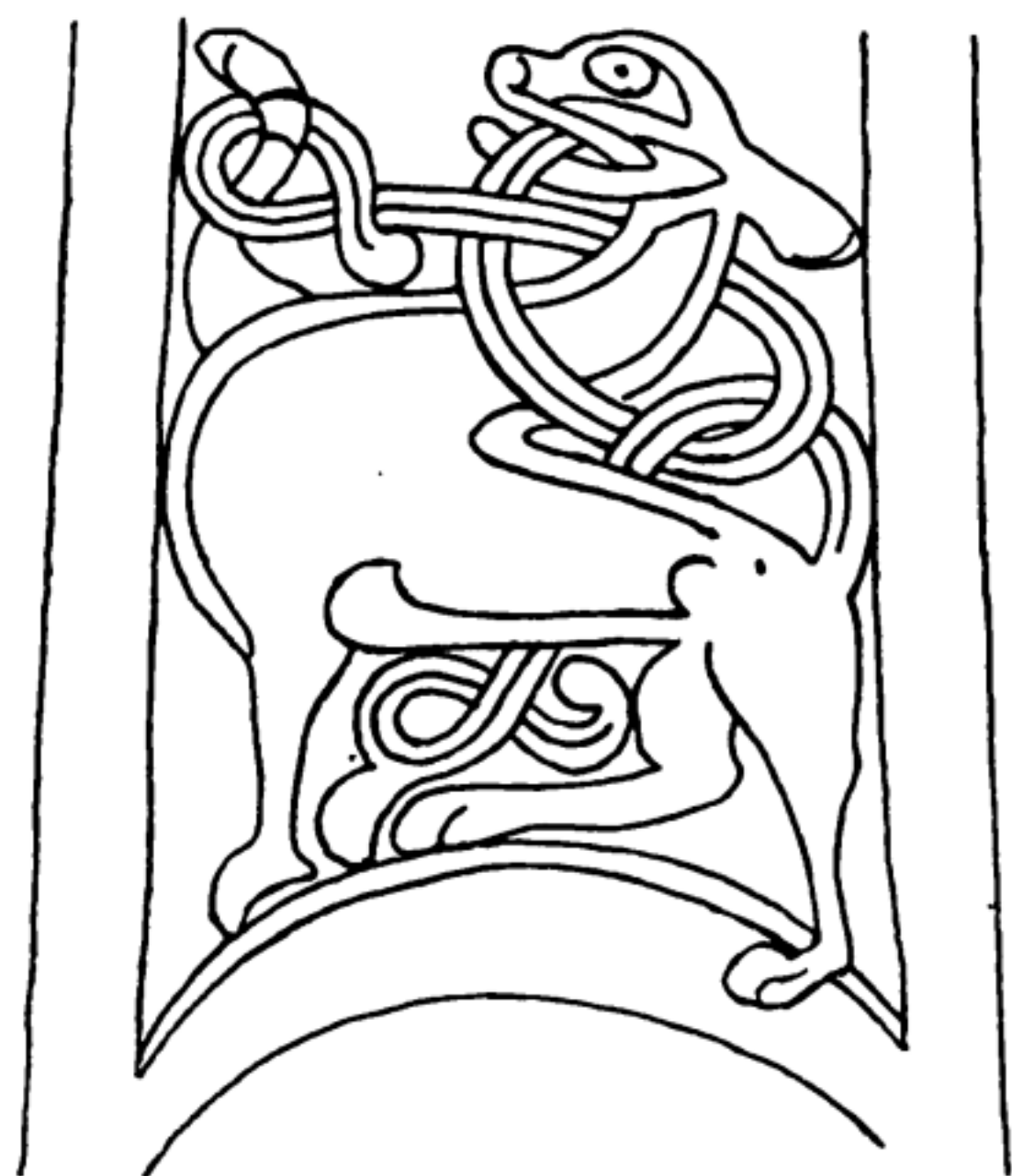

Fig. 13.

gaard, Derby, gengivet Fig. 13, og Dyret paa Jellinge-Stenen vil vistnok umiddelbart godtgøre Berettigelsen af denne Afledning. Det er i Virkeligheden begge Steder det samme »store Dyr«, omslynget af sin Tunges og Hales Sno-ninger, kun at disse paa den danske Sten har løsnet sig til et frit anbragt Baand, udstyret med eget Dyrehoved. Den eneste væsentlige Forskel mellem de to Dyrebil-

leder bestaar i de Akanthusblade, der pynter det danske Dyrs Hale og Nakketop, medens de mangler paa St. Alkmund-Stenen; dette Bladværk skal nedenfor nærmere undersøges.

Det danske Herredømme i Nordengland er i første Omgang forbi ved 10. Aarh.'s Midte; i den paafølgende Menneskealder er England politisk selvstændigt. I hele denne største Del af 10. Aarh. foregaar engelsk Stiludvikling, som det er set, under stadig Brydning mellem hjemlig og nordisk Form, og der fæstner sig, hvor ikke enten det fremmede eller det hjemlige faar det fulde Overtag, den ejendommelige Stil, som St. Alkmund-Korset repræsenterer: engelsk, naturmæssig Dyreform med nordiske Detailler. Saa kommer fra Tiden omkring Aarhundredets Slutning — samtidigt med, omend naturligvis ikke direkte afhængigt

af, at den politiske Forbindelse under Svend Tveskæg og Knud den Store atter knytttes — Tilbageslaget: »det store Dyr«'s Stil overføres til Norden. Her er Jellinge-Stenen, dateret af Wimmer til ca. 980, det tidligst kendte Exempel. Som et stærkt Incitament virker denne nye Stil i Norden. Paa Skrinene fra Bamberg og Cammin, fra Tiden omkring Aar 1000, kan det ses hvorledes. Her finder man paa de mange udskaarne Benplader talrige Exempler paa »det store Dyr«, men tillige adskillige Overgangsformer, Mellemtrin mellem dette nye Dyr og det gamle, baandformede og endelig, i enkelte Tilfælde, den baandformede Jellingestil i ren Form¹. Som troværdige Tegn paa Tilstanden i det hele maa disse Udskæringer betragtes; de afspejler Stiludviklingen gennem 11. Aarh. Overalt paa nordisk Omraade kan man i dette sidste Tidsrum inden den romanske Periode se »det store Dyr« trænge frem. Paa Runestene fra Tullstorp og Hunnestad i Skaane² finder man det, endnu i en Skikkelse, der med de kraftige Laarspiraler og den ikke altfor stiliserede Akanthus staar Jellinge-Stenen og Bamberg-Cammin Skrinene saa nær, at disse Sten vel er at sætte til Begyndelsen af 11. Aarh., og for den følgende Tid ses det paa Mængder af Runestene fra alle Sveriges Egne³; i Norge optræder

¹ »Det store Dyr«. Bamberg: Goldschmidt II pl. 62 a (Feltet tv.), 63 c (i Midten), 64 d, e (alle fire Sidefelter); Cammin: pl. 66 c, 67 h, 68 k (th.), 68 m (tv.). Overgang. Bamberg: pl. 63 b (i Midten); Cammin: pl. 66 f (tv.), 67 g (th.), 67 i (tv.), 69 p. Baandform. Bamberg: pl. 62 a (Feltet th.); Cammin: pl. 66 d (th.).

² Tullstorp: Wimmer, De danske Runemindesmærker III S. 90 (jfr. III S. 133, Lundagård-Stenen med lignende Dyr, dateret af Wimmer (S. 139) til Begyndelsen af 11. Aarh.); Hunnestad: Göransson, Bautil 1156, jfr. Wimmer III S. 24 f. (nu tabt).

³ Exempler. Uppland: Dybeck, Sveriges runurkunder I 69, 74, 76—79, 81, 83—86, 89—91, 97, 99, 103—04, 106, 116, 118, 249, II 97, 219. Södermanland: Göransson, Bautil 729, 731, 737, 758. Östergötland: Bautil 844. Vestergötland: Bautil 956, 968, 972. Vestmanland: Bautil 1082—84. Gestríkland: Bautil 1095. Öland:

det, ligeledes i stort Format, paa Urneskirkens udskaarne Træportal, af Shetelig dateret til Tiden 1060—80¹, og fra England haves det gammelkendte, rent nordiske Exemplar paa Stenen fra St. Pauls Kirkegaard, London². Men paa den anden Side lykkes det dog langt fra helt at fortrænge den gamle, hjemlige Jellingestil; som Hovedmassen af Sveriges Runestene viser, lever det gamle Stilprincip videre, jævnsides det nye, og naturligt nok kan man her paavise adskillig Overgang og Blanding³. Hvad der foregaar i Norden, er med andre Ord en Brydning af ganske samme Art som den, der Aarhundredet forud fandt Sted i Nordengland, kun er Forholdet mellem hjemligt og fremmed nu det omvendte.

For Shetelig staar alt dette som Resultatet af en uforstyrret, hjemlig Udvikling. Af de Ligheder, som bestaar mellem sen, men dog endnu ikke af Spaltninger sønderdelt Jellingestil (S. 243 Anm. 2) og den omtalte 11. Aarh.'s Gruppe af mindre Bronzespænder (foregaaende Anm.), drager han den Slutning, »at dyrene paa de senere Upplandske stener og paa Urnes kirke er uledet af Jellingegruppens

Fornvännen 1911 S. 275 fig. 126 (se Sune Lindqvist, Den helige Eskils biskopsdöme S. 68 f. fig. 36). Gotland: Pipping, anf. St. fig. VI. — Jfr. Sune Lindqvist, anf. St. S. 85—95.

¹ Norske Aarsberetn. 1909 S. 76—78 figg. 1, 3, S. 105.

² Se S. 225 Anm. 1. Dateret af Wimmer til Tiden omkring 1030.

³ Exemplar: Dybeck II 105; Sune Lindqvist, anf. St. S. 21 fig. 6, S. 38 fig. 17, S. 59 fig. 30 (Gravkister fra Eskilstuna, Sundby og Husaby); H. Cornell, Norrlands kyrkliga konst under medeltiden S. 25 pl. III (Beslag af forgyldt Bronze i gennembrudt Arbejde, fra Söderala, anvendt i senere Tid som Vindfløj). Endvidere foreligger Overgangsformer i Urneskirkens Ornamentik samt i de allerfleste af de ovenfor omtalte, gennembrudte Smaaspænder af Bronze, se Månadsbladet 1896 S. 133; ofte har paa disse Stykker Dyret laant Fuglefigurens Vinger, og dette i Forbindelse med det tætte Fletværk giver det en ikke ringe Lighed med visse tidligt 9. Aarh.'s engelske Ornamentdyr, f. Ex. Braunschweig-Skrinets (se S. 202 Anm. 1); de bør ikke, paa Grund af denne tilfældige Lighed, sammenstilles (Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen II S. 56 fig. 34).

former«¹. Men noget saadant er dog ikke vel tænkeligt. Hvorledes skulde en i Baandformer strengt stiliseret Dyreornamentik som Jellingestilen, allerede anvendt gennem mere end Hundrede Aar og nu i begyndende Opløsning, gennem egen, indre Udvikling kunne samle sig og forvandles til noget principielt modsat: bred, stor, naturmæssig Dyreform? Selv som langsom, gradvis Proces vilde en saadan Udvikling stride haardt imod, hvad man ellers kender til organisk Væxt indenfor Ornamentik. Men det maa erindres, at med Jellinge-Stenen fra ca. 980 sætter det fuldt udformede »store Dyr« ind pludseligt og forudsætningsløst; der er et Spring fra hjemlig, nordisk Stil til dette Dyrebillede, og levende, folkelig Prydkunst bevæger sig ikke uden kraftig, ydre Aarsag i Spring². Uden Antagelse af Paavirkning udefra, i dette Tilfælde i Form af ligefrem Indførelse af det udenfor Nordens Grænser ved nordisk-engelsk Stilblanding opstaaede »store Dyr«, naar man ikke til virkelig Forstaaelse³.

De Bladbundter, hvori Hale og Nakketop afsluttes paa Jellinge-Stenens Dyr, er af Sophus Müller blevet erkendt som det »yngre angelsaxiske« Løvværk, d. v. s. Winchester-Skolens Akanthus⁴. Denne Bestemmelse, som ogsaa

¹ Norske Aarsberetn. 1909 S. 100.

² Naar Shetelig stærkt understreger, anf. St. S. 94, at Jellinge-Stenens Dyr er rent nordisk, rent dansk, kan dette være sandt nok; paa samme Maade er Gribedyrene vel rent nordiske, men bliver dog uforstaaelige, hvis man ikke vil antage fremmede Forbilleder.

³ Bemærkninger om Fænomenet »det store Dyr«, gaaende i samme Retning som de her fremsatte, er gjort af Sune Lindqvist, anf. St. S. 95, og, bestemtere udformet, af Alexander Bugge, Vesterlandenes indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i vikingetiden (Norske Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse 1904. No. 1) S. 340. Sidstnævnte Sted ytres om Forbilledet for Jellinge-Stenens Dyr følgende, hvortil jeg ganske slutter mig: »Det kan dog ikke være et angelsaxisk ornamentdyr; det maa være et af angelsaxisk prydkunst udgaat, men af nordisk aand præget dyr. Det maa da være skabt af Nordboerne i England.«

⁴ Dyreornamentiken S. 161. Smlg. f. Ex. Akanthusrankerne over

gælder for de paa ganske lignende Maade med Akanthus pyntede »store Dyr« paa de skaanske Runestene (S. 247 Anm. 2) og paa Bamberg-Cammin Skrinene, kan imidlertid udstrækkes over et videre Felt. Den først af Alexander Bugge paapegede Gruppe af norske Runestene¹, af Shetelig efter Stenarten kaldt »Ringerike-Gruppen«, udmærker sig ved en ejendommelig Akanthusornamentik, der, som Shetelig har paavist, ikke indskrænker sig til norsk Omraade, men som i første Halvdel af 11. Aarhundrede sætter sit Præg paa nordisk Ornamentik overalt i Skandinavien og England². Det er lange, smalle, i Spidsen op-
rullede Blade, ofte saa stærkt stiliserede, at deres Karakter som Akanthus forsvinder, ordnet som Regel mere eller mindre symmetrisk i radiær Udstraaling fra et Linie-mønster: Fletværkknude, Cirkel eller Kors. Denne Blad-ornamentik, der ogsaa findes sammenarbejdet med Dyrebillederne, baade »det store Dyr« og det baandformede³, forklares af Shetelig og Reginald A. Smith som opstaaet ved Efterligning af østlige, byzantinske Forbilleder, som disse foreligger i svenske, over Rusland indførte Fund⁴; men en saadan Afledning er betænkelig. For det første forbindes denne Bladornamentik ved visse Fællestræk med den nysnævnte, af Sophus Müller paaviste, sydengelske Akanthus; saaledes genfinder man f. Ex. Mønstret fra Vang-

Kapitælerne hos Westwood pl. 40, Robert af Jumièges' Missale (ovenfor, S. 234 Anm. 3).

¹ Bugge, anf. St. S. 341 ff.

² Norske Aarsberetn. 1909 S. 95 ff. Her og i Kunst og Kultur 1910 S. 38 ff. har Shetelig sammenstillet det væsentligste af, hvad der kendes af Arbejder i denne Stil. Jeg har kun at tilføje et Stenfragment fra Otley, Yorkshire (Collingwood 1915, 230 Otley i i).

³ Exempler: St. Paul-Stenen, London; Bronzestykkerne, Norske Aarsberetn. 1909 figg. 23 og 20; Sundby-Stenen. Sune Lindqvist, Den helige Eskils biskopsdöme S. 38 fig. 17.

⁴ Kunst og Kultur 1910 S. 48—51; Proceedings of the Soc. of Ant. of London XXIII (1911) S. 397 ff.

Stenen, Valders¹, med de to tykke, hinanden krydsende Hovedstængler, i et af Felterne paa Cammin-Skrinet². Men dernæst maa det betones, at der ved Teorien om den østlige Oprindelse paa ingen Maade tages skyldigt Hensyn til Hovedejendommeligheden ved »Ringerike-Ornamentiken«. Den symmetriske Tegning og, til en vis Grad, Enkeltbladenes Form kunde nok forklares ud fra Ligheden med Ornamenterne paa de nævnte, østlige Importsager; men til det for Norden egentligt karakteristiske, de midtpunktflyende, uroligt strittende og flagrende Mønstre, finder man dér intet tilsvarende. Det gør man derimod i den samtidige, sydengelske Winchester-Skole. De Kompositioner, der i disse Manuskripter dannes af de udvidede Rammehjørners Linier i Forbindelse med de lange, bugtede Akanthusblade (se S. 234), Kompositioner, der gaar igen atter og atter i bestandig Variation, har just de samme Ejendommeligheder. I Fig. 14 er gengivet et saadant Hjørnemønster fra et af Winchester-Skolens Manuskripter, Evangeliaret Trinity College B. 10.4, Cambridge³, fra Begyndelsen af 11. Aarh. og muligt udført af samme Haand som Robert af Jumièges' Missale. Sammenstillet med de to Fragmenter af Stenpladen fra Londons City⁴, Fig. 15, et af de mest karakteristiske Monumenter af »Ringerike-Gruppen«, virker denne typiske Winchester-Komposition som Forbillede overfor Efterligning⁵.

¹ Kunst og Kultur, anf. St. fig. 1; samme Mønster ses, isprængt med opløst Dyrornamentik, fordoblet paa et Bronzebeslag fra Winchester (Proceedings of the Soc. of Ant. of Lond., anf. St. fig. 1).

² Goldschmidt, anf. St. II pl. 68 k (tv.).

³ Litteratur samlet hos Homburger, Die Anfänge etc. S. 65 Anm. 3.

⁴ Se Victoria History, London I S. 168 fig. 32.

⁵ Eller man sammenligne Bennaalen fra Themsen, Kunst og Kultur 1910 S. 47 fig. 8, med et af Hjørnemønstrene, Archaeologia 24 pl. XVII v. S. 62 (Æthelwolds Benedictionale). Det kan bemærkes, at Ch. H. Read, Proceedings of the Soc. of Ant. of London XXIII (1911) S. 402, i Anledning af Reginald A. Smiths Afhandling sammesteds om »Ringerike-Stilen« foreslaar »to compare or contrast« Æthelwold-Benedictionalets Orna-

Der kommer, set i denne Belysning, Plan i Nordens Stiludvikling. Nord- og sydengelsk Kunstomraade bidrager hvert med sit til Dannelsen af den nye Stil i Skandinavien, Nordengland med »det store Dyr«, Sydengland med Winchester-Skolens Akanthus. Som St. Paul-Stenens Billede i

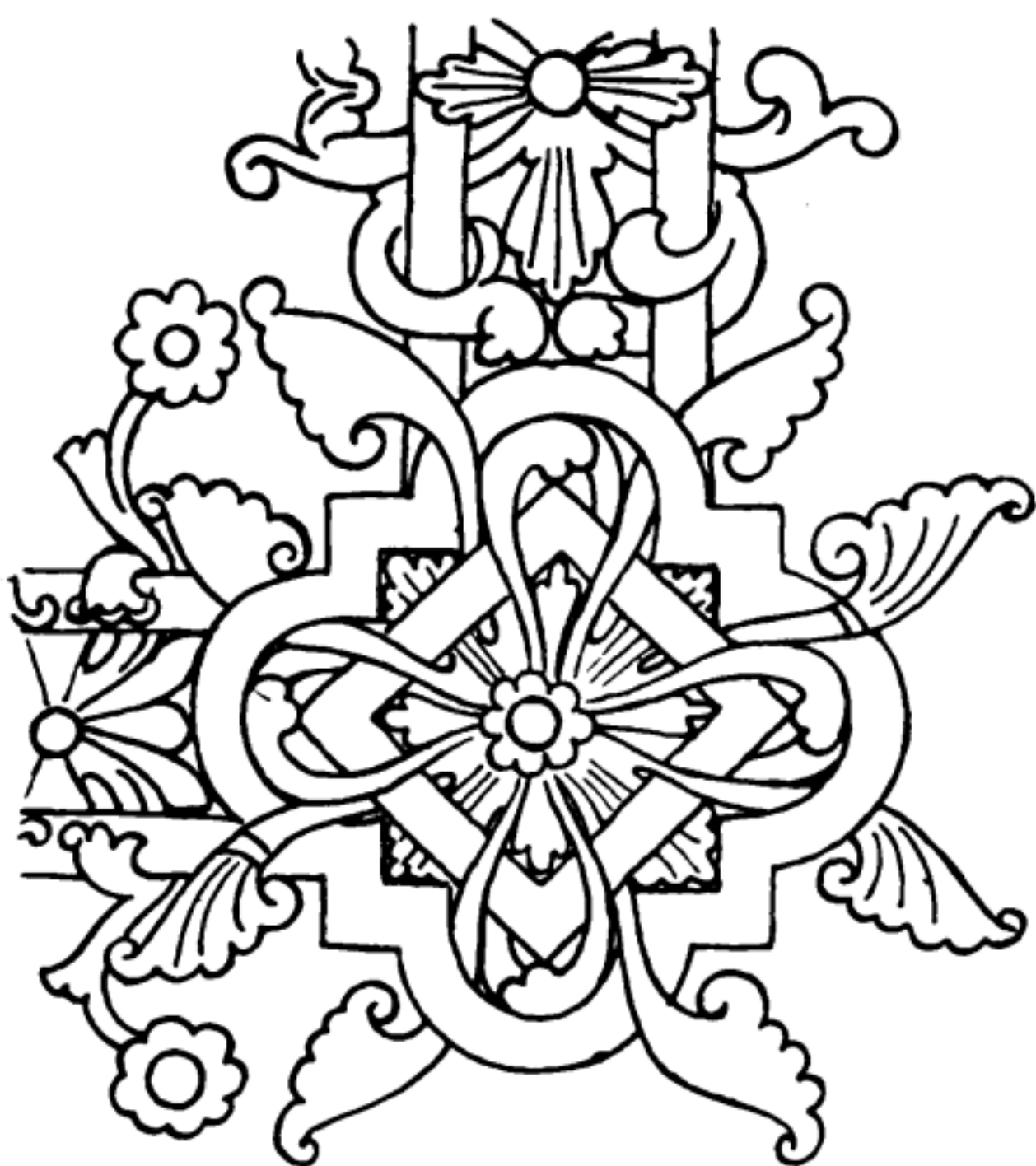

Fig. 14.

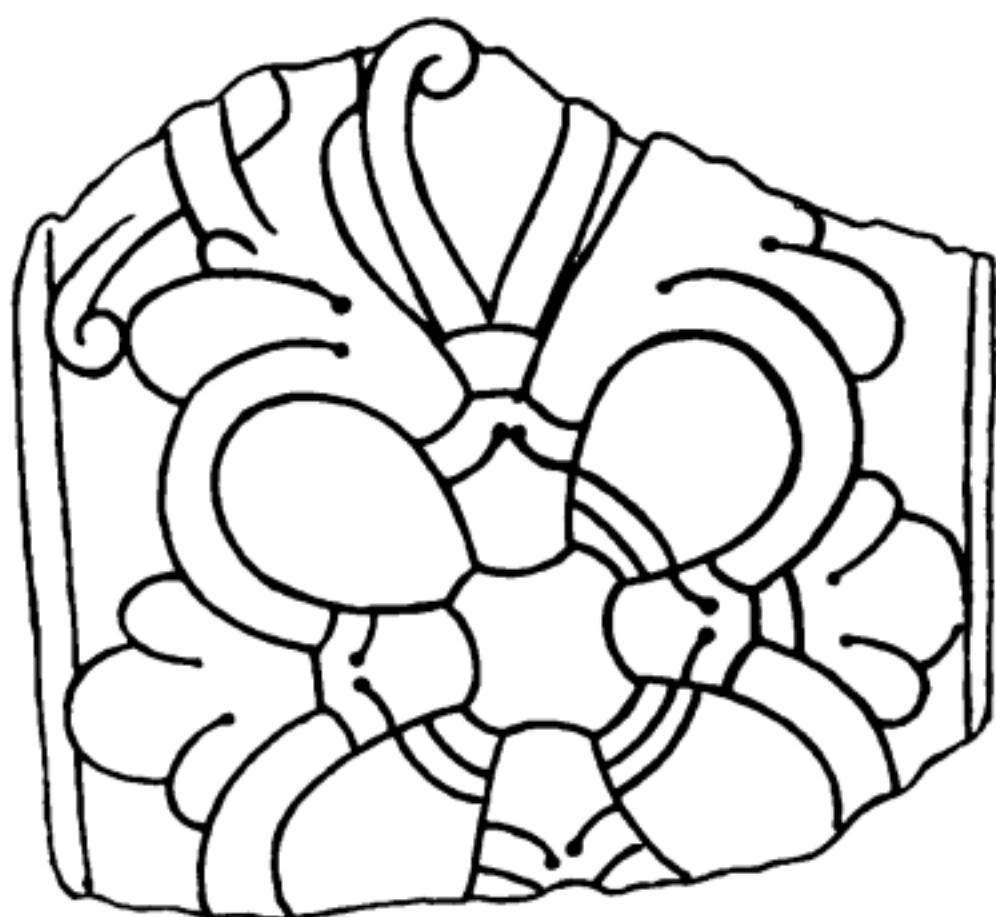

Fig. 15.

enhver Henseende er en Videreførelse af den store Jellinge-Stens, saaledes er »Ringerike-Stilen« i det hele intet andet end den yderligere Stilisering og Omdannelse efter nordisk Smag og Evne af den sydengelske Akanthus, der indføres til

mentik med denne nordiske Stil. — Afledningen fra Vest af »Ringerike-Stilen«'s Akanthus tør saaledes ikke forkastes paa Grundlag af de misvisende, karolingiske Monstre, der af Alex. Bugge, anf. St. S. 345, føres i Marken (Shetelig, Kunst og Kultur 1910 S. 48). Derimod synes den »kringleformede« Forbindelsesslynge snarest at være indkommet fra Øst, som Shetelig og Reginald A. Smith antager (Norske Aarsberetn. 1909 S. 95, Proceedings of the Soc. of Ant. of London XXIII (1911) S. 399). Den forekommer først sent i irsk Ornamentik og, saavidt vides, slet ikke i engelsk.

Norden i Slutningen af 10. Aarh. og endnu i forholdsvis uforvansket Form er at se paa Jellinge-Stenen og de dermed beslægtede, skaanske Monumenter. Følger man de to ornamentale Elementers videre Skæbne i Norden, viser det sig, at medens »det store Dyr« holder sig som levende Bestanddel af Ornamentiken indtil den romanske Tid, er »Ringerike-Bladværket«, som Shetelig bemærker¹, saa godt som forsvundet fra 11. Aarhundredes Midte; Akanthus viser sig først igen i Norden med den romanske Ornamentik. Men saalænge dette Bladværk anvendes, er det til Gengæld ganske fremtrædende. Det ikke blot overskygger den iforvejen i Norden optagne, fletværkblandede Akanthus (S. 239—42)²; men ogsaa Jellingestilens baandformede Dyr, der jo paa dette Tidspunkt allerede er ret svækkede, splittes yderligere og trænges for en Tid i Baggrunden af den nye »Ringerike-Stil«. Vil man et Exempel, kan der ikke vælges noget bedre end et nyligt til Nationalmuseet indkommet, ualmindeligt Redskab af Hjortetak, fundet i Køge Strand ved Opmudring, her afbildet Fig. 16: en Gren af en Kronhjorts Gevir med vedhængende, kort Stykke af Stammen, overalt omhyggeligt afpudset og blankpoleret, er paa Stamnestykket, som er lige afskaaret for Enderne og udhulet til Skæftning, prydet med to dybt indskaarne Tegninger, en paa hver Side; se Fig. 17—18. Stykkets modsatte Ende, Grenens Spids, er formet som et plastisk Dyrehoved, gengivet Fig. 19. Som en sidste Rest af Jellingestilens tilbageetrængte og ødelagte Dyretegning fremtræder her, i Fig. 17, den store Laarspiral; sammenholder man det hele Ornament, Fig. 17, med en typisk Repræsentant for »Ringerike-Stilen«, f. Ex. Stenpladen fra London, Fig. 15,

¹ Norske Aarsberetn. 1909 S. 99 og 103.

² Paa Bamberg-Cammin Skrinene ses de to Arter af Bladværk baade jævnsides (det ældre paa Bronzebeslagene, det yngre paa Benpladerne) og i Blanding (f. Ex. paa Benpladerne Goldschmidt II pl. 68 m (th.), 69 q (tv.), 69 r (th.)).

maa man erkende samme Stil i Helhed som i Enkeltheder (saaledes f. Ex. begge Steder fordybede Punkter som Afslutning af Indertegningens Linier). Det dekorative Mandshoved, Fig. 18, er velkendt som et af Tidens faste Udtryksmidler, her blot rigere udformet, med flere Enkeltheder, end de tilsvarende Masker paa Aarhus-Stenen eller paa Skrinene fra Bamberg og Cammin; ogsaa til Dyrehovedet, Fig. 19, findes nære Paralleler paa disse Skrin. Til Begyndelsen af 11. Aarhundrede maa efter Ornamentiken dette mærkelige Stykke henføres¹.

Det kan ikke nægtes, at »det store Dyr« som Følge af Berøringen 11. Aarh. igennem med den hjemlig-nordiske, baandformede Dyreornamentik efterhaanden undergaar en ret stærkt svækkende Omformning. Allerede paa Lifsten's, Asmund Karesson's yngre Samtidiges, Runestene i Uppland fra 11. Aarh.'s første Halvdel² har »det store Dyr« faaet

¹ Om Stykkets Anvendelse tør jeg intet bestemt udtale; dog kan følgende bemærkes. Til Vaabenskaft er det med sin svungne Form mindre vel egnet, og mod en saadan Brug taler ogsaa det, at Slidmærkerne sidder helt inde, hvor Stamme og Gren mødes. Snarere kunde man tænke paa et Haandgreb, muligt til en Stav, og hertil vilde passe, at det dekorative Mandshoveds Stilling formentligt maa angive op og ned paa Stykket; fra et blandet ældre Middelalders Fund fra Voldstedet ved Sjørring Sø, Hundborg Herred, foreligger i Nationalmuseet en meget lignende, forarbejdet Hjortetak; den har endnu bevaret i Stammens Udhuling en Stump af den indsatte Træstok og ser nærmest ud som det overste af en Spadserestok (Mus. no. D 1072). Men ogsaa anden Anvendelse som Haandgreb — dekorativ Knap paa en Mankestol f. Ex., eller paa en Hjælm — er meget vel tænkelig. Kendskabet til Vikingetidens Udstyr i Enkeltheder er endnu næppe saa sikkert, at en nøjere Bestemmelse er mulig. — Stykket er fortrinligt bevaret, og Indskæringerne staar skarpt og rent. Spor af paabegyndt Ornamentering ses paa den ellers glatte Gren, nær ved Mandshovedet.

² Se Dybeck I 89—90; Otto v. Friesen, *Upplands runstenar*, Uppsala 1913, S. 38—9 figg. 23—4. Asmund Karesson, der af v. Friesen — se Svenskt biografiskt lexikon häft 8 — identificeres med en fra Litteraturen kendt, engelskfødt Missionsbisp, anvender, saavidt vides, aldrig »det store Dyr«. — Er muligt Navnet Lifsten nordisk Overførelse af det angelsaxiske Liufstan?

Fig. 16. $\frac{1}{2}$.

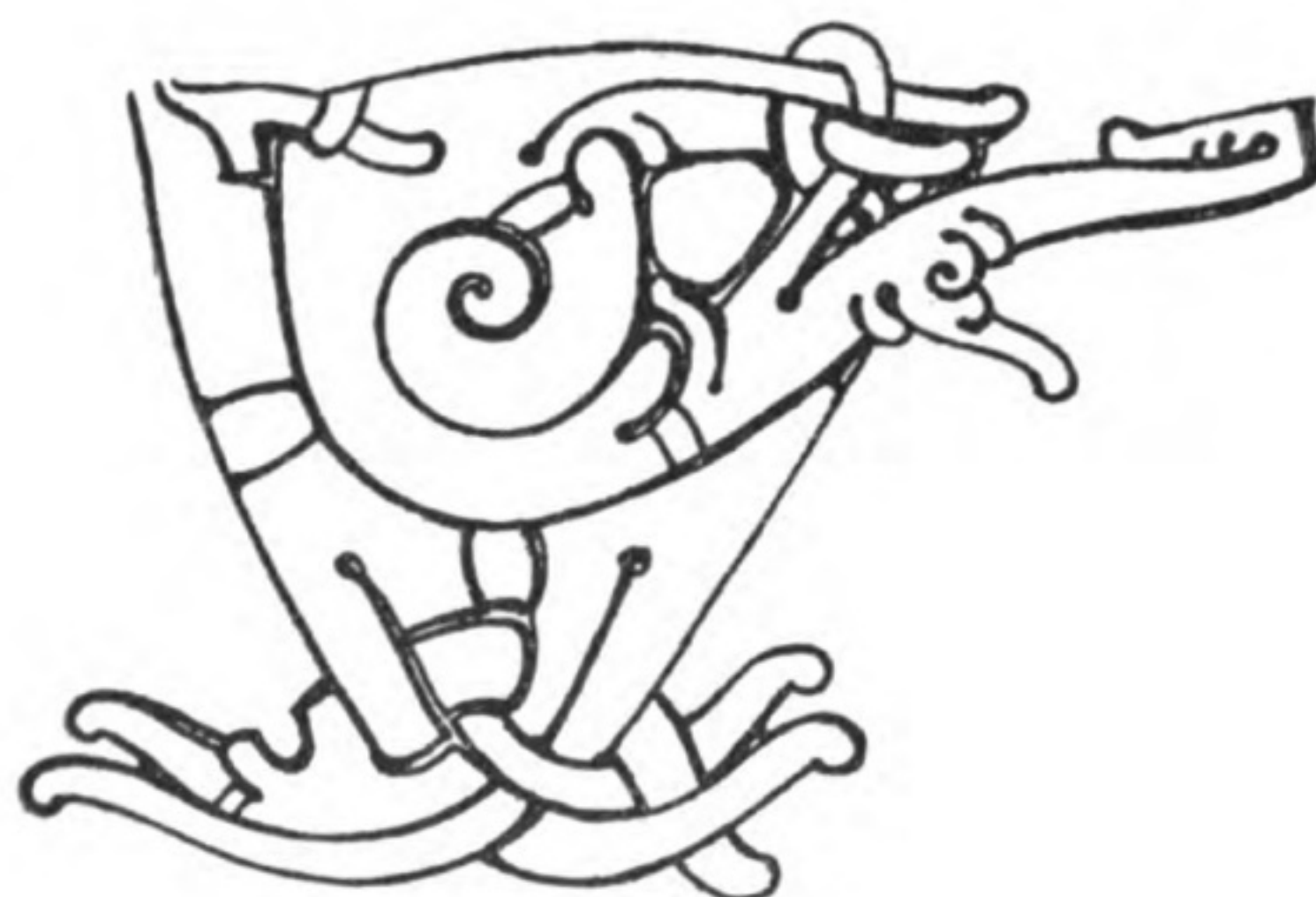

Fig. 17. $\frac{2}{3}$.

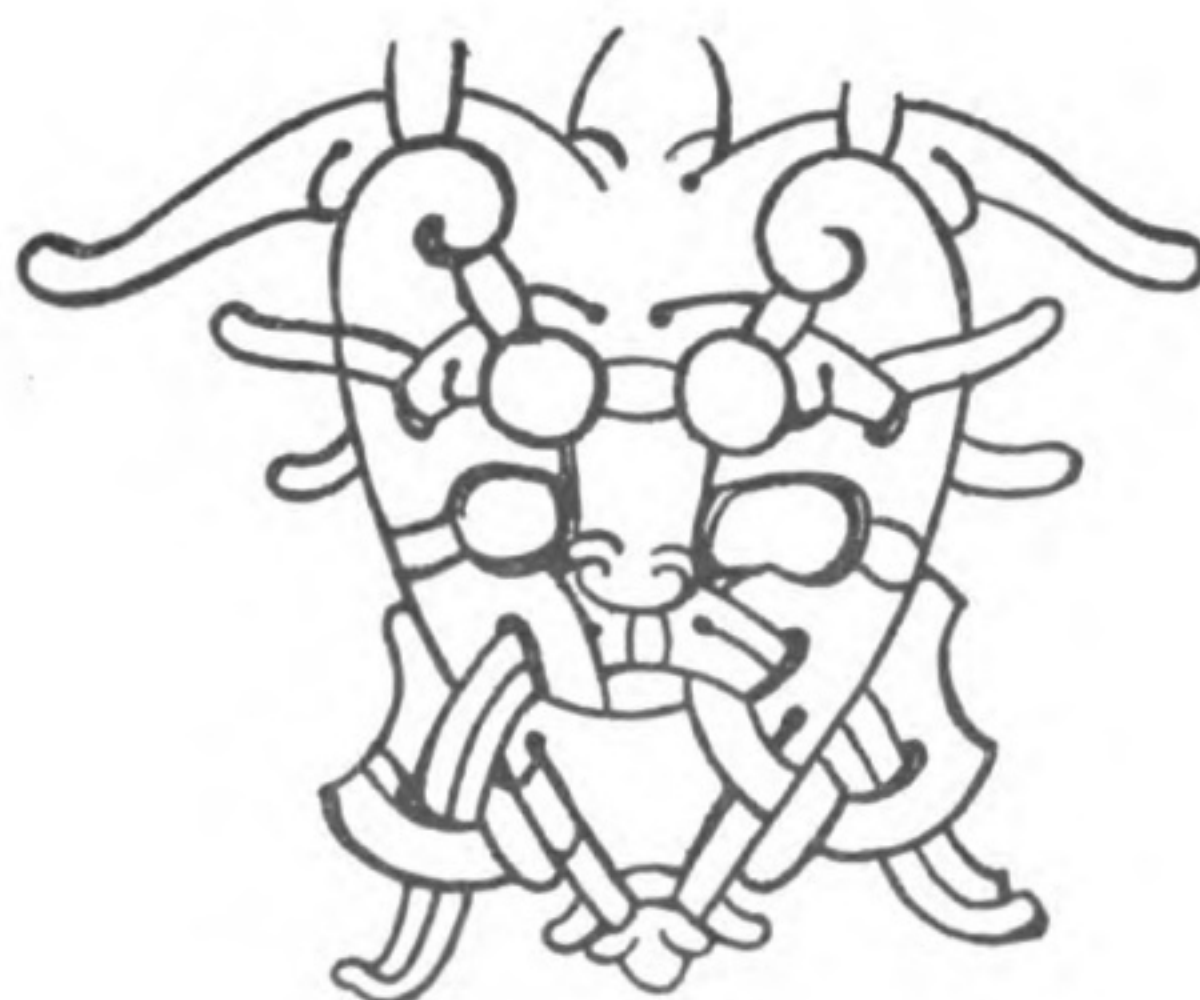

Fig. 18. $\frac{2}{3}$.

Fig. 19. $\frac{2}{3}$.

smallere Krop og længere, mere bugtet Hals, ligesom dets Snude med Snippen er formet ganske som det baandformede Jellingedyrs; kort sagt, Dyret er, selv om det endnu er et virkeligt »stort Dyr«, dog kendeligt omdannet efter den herskende, hjemlige Smag. Denne Omdannelse er ført endnu videre i Urneskirkens Træskæring, fra Aarhundredets sidste Halvdel¹. Selv om saaledes, naar Resultatet skal gøres op, »det store Dyr«'s Stil vel har udøvet en betydningsfuld, fornyende og samlende Virkning paa den svækkede Jellingestil — bl. a. forsvinder i 11. Aarhundredes Løb de vidtdrevne Spaltninger og Gennemstikninger, der truede med at opløse Dyretegningen (S. 244) — saa er den dog ved Aarhundredets Udgang selv saa medtaget ved det langvarige Naboskab med den baandformede Stil, at den næppe, hvad ellers laa nær at tænke, har kunnet øve nævneværdig Indflydelse paa den fremrykkende, romanske Dyreornamentik². Med denne kommer nye Dyr og nyt Løvværk til Norden i saa stærk en Strøm, at den gamle Ornamentik, som det synes, hurtigt opsluges og forsvinder.

Sydeuropa. Orientalsk Dyreornamentik i førromansk Tid.

For en videre Forstaaelse af, til hvilke Kilder man i sidste Instans maa henhøre de Ændringer og Forstyrrelser, som ikke blot »det store Dyr«'s Stil men, før den, Gribedyrenes Optræden afstedkommer i hjemlig, nordisk Stiludvikling, vil det være nødvendigt at undersøge, hvorledes Sydeuropas Dyreornamentik ser ud i Aarhundrederne forud for Vikingetiden. Det vil da vise sig, at saadanne Forbindelseslinier kan drages fra Syd til Nord, hvorved det

¹ Se særligt Norske Aarsberetn. 1909 S. 78 fig. 3.

² Snarere har maaske den baandformede Stil kunnet det; se Rydbeck, Bidrag till Lunds Domkyrkas byggnadshistoria S. 121 ff.

vindes, at Stilsfænomenerne ses i den større Sammenhæng, af hvilken de i Virkeligheden er betinget.

Som Hjemstedet for de mærkelige, uirske Dyr i merovingiske Manuskripter, der i 8. Aarh.'s Slutning vandrer over til England¹, har Orienten været nævnt². Men en saadan almindelig Henvisning er ikke tilfredsstillende for den, der søger nærmere, konkrete Forbilleder. Disse er vistnok at finde i koptisk Dyreornamentik fra Tiden 5.—7. Aarh. Paa Gravsteler ses i Cairos Museum Løver og andre Dyr i symmetrisk Sammenstilling eller anbragt paa Bagbenene med bagudvendt Hoved eller paa Rad i en Halvbue; deres Haler ender i Blade, og Løvværk udfylder de tomme Mellemrum³. Stilpræget minder stærkt om de merovingiske Dyrebilleders. Yderligere Paralleler kan hentes fra koptisk Ornamentik; de plettede Borter er her ligefrem Ledemotiv⁴, ligesaa Ørnen med udbredte Vinger⁵, og den i merovingisk Illumination undertiden forekommende, umotiverede Maner, kun at fremstille Dyrets Forkrop, er almindelig i koptisk Dekoration, hvor Bagkroppen tænkes skjult af Bladværket⁶.

Nu har fransk Forskning med Sikkerhed paavist, at der i Tiden 6.—8. Aarh. har existeret stærke, direkte For-

¹ Se S. 193—94.

² Zimmermann, Text S. 11 og 81; »östliche Einflüsse«.

³ Crum, Coptic Monuments pl. XLVI—VII nos. 8670—73. Jfr. Gayet, L'art copte S. 234. Hos Michel, Hist. de l'art I 1 S. 399, omtales koptiske Manuskripter i Neapel og Vatikanet med symmetrisk Dyreornamentik. Silketøjet i Kirken i Sens med meget lignende Dyrebilleder, afbildet Revue de l'art chrétien 1911 S. 274 no. 9, er vistnok koptisk Arbejde under persisk Indflydelse.

⁴ Crum, anf. St. fl. St.; Strzygowski, Hellenistische und koptische Kunst in Alexandria S. 89 f. Ganske almindeligt som Randornament paa de smaa, runde Menasflasker, se Strzygowski, Koptische Kunst (Catal. génér. du Mus. du Caire vol. XII) Taf. XXI, og Exempler i Nationalmuseets Antiksamling.

⁵ Crum, anf. St. pl. XL—XLV.

⁶ Sacramentarium Gelasianum, Zimmermann II Taf. 135 a (Korsstangen); Strzygowski, Koptische Kunst S. 54—57 nos. 7315, 7317, 7320.

bindelser mellem Frankrig og Orienten. Merovingiske Skribenter, først og fremmest Gregor fra Tours, omtaler gentagne Gange under Fællesnavnet »Syrere« orientalske Købmænd og Handelsfolk som bosiddende i franske Byer, og Vidnesbyrd i samme Retning giver Tidens paa Græsk affattede Gravskrifter og Votivtavler. Fremmedkolonier, »Nationer«, har disse Orientalere dannet i saa godt som enhver større fransk By helt op til Paris, og som Dør for Indvandringen og Handelen fra Østen har Marseille virket¹. Det kan ikke undre, om Kunsten udviser tilsvarende orientalske Spor. Allerede de Vogüé fremsatte, 1876, Formodning om syrisk Indvirkning paa fransk, førromansk Arkitektur²; senere har Louis Courajod indgaaende paavist Lighederne i Blad- og Linieornamentiken paa merovingiske Relieffer og i samtidig syrisk Dekoration³. En nær Overensstemmelse i Maaden, hvorpaa Vinrankeornamentet stiliseres, bestaar mellem de yngre sydfranske Sarkofager fra 6.—7. Aarh. og syrisk og koptisk Stensulptur fra omtrent samme Tid⁴. Den sassanidiske Løve, kendelig paa sit Stjerne- eller Rosetstempel paa Baglaaret, findes i Sacramentariet fra Gellone og paa en merovingisk Mosaik fra Thiers⁵. Det er paa Baggrund af alt dette ikke nogen urimelig Tanke at ville finde koptisk Dyreornamentik efterlignet i merovingiske Haandskrifter.

¹ Sammenfattende Behandling af disse Forhold ved Louis Bréhier i *Byzantinische Zeitschrift* 1903 S. 1 ff.; se ogsaa Samme, *L'art chrétien* S. 168 ff. Indskrifterne findes hos Le Blant, *Inscriptions chrétiennes de la Gaule* og *Nouveau recueil des Inscr. de la Gaule*.

² *Syrie centrale*, Introd. S. 21—22.

³ *Leçons professées à l'Ecole du Louvre* (éd. 1899) I S. 307—45.

⁴ Smlg. f. Ex. *Cahier, Nouveaux mélanges d'archéologie* II S. 223 med de Vogüé, *Syrie centrale* II pl. 62. 1, og Le Blant, *Les sarcophages chrétiens de la Gaule* pl. XXIII 1 med Strzygowski, *Koptische Kunst* S. 60 no. 7324.

⁵ Se Michel, *Hist. de l'art* I 1 S. 307; Leclercq, *Manuel d'archéologie chrétienne* II S. 620 og *Mélanges littéraires* publ. par la Faculté des Lettres de Clermont-Ferrand (1910) S. 72 pl. I.

At vesteuropæisk Kunsthaandværk i denne tidlige Tid optager orientalsk Dyreornamentik, er en Ting af Vigtighed, som imidlertid finder sit tilsvarende andetsteds. I Norditalien og Grækenland optræder i dekorativ Skulptur fra Tiden 7.—9. Aarhundrede Dyrebilleder, som er ganske ukendte fra egentlig byzantinsk Kunst. Det drejer sig for Italiens Vedkommende om de velkendte, tidligt longobardiske Skulpturer¹: Calistus' og Sigvalds Daabsbaldakin i Cividale (ca. 740 og ca. 770), en Tabernakelgavl i Kirken S. Maria della valle sammesteds, en Tabernakelbue i Bagnacavallo, en Stenplade i Ferrara, Theodotas Gravplade i Pavia (ca. 720) og en Tabernakelbue i Cattaro i Dalmatien; i Grækenland er det Reliefferne paa »den gamle Domkirke« i Athen² og paa Klosterkirken i Skripù i Bøotien (873—74)³. Det er en broget Samling Dyr, saavel naturmæssige som fantastiske, der præsenteres paa disse Relieffer, undertiden i god og sikker Udførelse, som oftest dog i raa og tarvelig; men een Ting er fælles for dem: Fyldornamentiken. Dyrene omgives af Blad- og Hjulrosetter, »Lilier«, Vedbend, slyngede Kredse og Stjerner af Fletværk, Rækker af sammenflettede Cirkler, alt holdt ligesom Dyrene selv i fladt, skyggeløst, om Broderi eller vævet Mønster mindende Relief. For Spørgsmaalet om Dyrenes Herkomst giver denne karakteristiske Ornamentik et godt Fingerpeg. Den findes nemlig i samme flade Udførelse og med samme Stilpræg, kun uden ledsagende Dyrebilleder, ikke blot paa Mængder af Relieffer fra denne Tid over hele Italien⁴, men ogsaa paa

¹ Sammenstillet hos Cattaneo, *L'architecture en Italie du VI. au XI. siècle* (figg. 33—36, 40, 51, 52, 69, 111) og hos I. L. Heiberg, *Italien* S. 162 ff. Hertil maa føjes tre Relieffer paa en Alterbalustrade i Katedralen i Aquileja, se A. Colasanti, *L'art byzantin en Italie* II pl. 78.

² *Athenische Mitteilungen* 1906 S. 281 ff. Dateringen er usikker, dog er næsten alle enige om Tidsrummet 7.—9. Aarh.; kun Rivoira, *Le origini della architettura lombarda* I S. 207, hævder førkristen Tid, uden Rimelighed.

³ *Byz. Zeitschr.* 1894 Taf. II 5.   ⁴ Se Cattaneo, *anf. St.*

8. Aarh.'s merovingiske Stensulptur i Frankrig, og det er disse Ornamenter, hvis orientalske, specielt syriske Oprindelse Courajod var den første, der paaviste. Men stammer Fyldornamentiken fra Orienten, er der al Sandsynlighed for, at ogsaa Dyrene selv gør det.

Meningerne om disse Dyrebilleder er delte. De italiske opfattes som skabt af Longobarderne paa Grundlag af sparsomme byzantinske Impulser¹ eller efter gammeletriske eller romerske Forbilleder²; eller de anses for orientalske, dog ikke direkte indført, men bragt ind af græsk-byzantinske, ved Billedstriden fordrevne Kunstnere³. De græske betragtes sædvanligt som i al Almindelighed stammende fra Orienten; særligt har Mesopotamien været bragt i Forslag⁴.

Det vil ikke være uden Betydning, om man naar til en rigtig Vurdering af disse nyopdukkende Dyrebilleder, forsaavidt man nemlig vistnok i dem maa se de første Spirer til den senere, romanske Dyreornamentik. At imidlertid Longobarderne i Spørgsmaalet om Hjemsted og Oprindelse ikke kommer i Betragtning, er indlysende. Alene Dyrebilledernes Udbredelse over Egne, hvorhen longobardisk Indflydelse aldrig naaede, er Bevis; men først og fremmest er longobardisk Dyreornamentik, som Gravpladsernes Indhold viser,

¹ Heiberg, Italien S. 202 ff.

² Rivoira, Le orig. della arch. lombarda I S. 122—23. Jfr. Heiberg, anf. St. S. 201 Anm. Venturi, Storia dell' arte ital. II S. 185, kalder Cividale-Skulpturerne »riduzioni barbariche de' motivi cristiani degli antichi sarcophagi.«

³ Cattaneo, anf. St. S. 76 ff. En lignende Betragtning synes at være fremsat i en mig ukendt Afhandling fra 1905 af I. S. (Josef Strzygowski?), omtalt hos Samuel Guyer, Die christlichen Denkmäler des ersten Jahrtausends in der Schweiz S. 68 Anm. 2. Samme Opfattelse med Hensyn til de nævnte, samtidige italiske Relieffer med syrisk Linie- og Bladornamentik men uden Dyr gøres gældende af Frothingham i American Journal of Archaeology 1895 S. 183—85 og i The Monuments of Christian Rome from Constantine to the Renaissance S. 107 samt af Bertaux, L'art dans l'Italie méridionale S. 76. Jfr. Dalton, Byzantine Art and Archaeology S. 165—66.

⁴ Strzygowski, Amida S. 367 ff.

Folkevandringstidens fællesgermanske, altsaa i Principet grundforskellig. Heller ikke Byzants kan være Kilden; det gælder, hvad ofte er sagt, om byzantinsk Kunst paa alle dens Udviklingstrin, at den ikke i nævneværdig Grad befatter sig med Dyreornamentik udover de oldkristelige Symboldyr. Her kan næppe være Tale om mere end to Muligheder: enten er Dyrene Efterligninger efter senklassiske, romerske Dyrebilleder, som de kan tænkes at være set, vel mindre paa Skulpturer end i Mosaiker og Kunstindustri (Reliefvaser, Glasbægre osv.), eller de er orientalske. Altsaa det gamle Alternativ, Orienten eller Rom.

Medens nu Reliefferne selv næppe har andet at opvise af klassisk-romerske Motiver end Perlesnor og Æggestav, magre Argumenter overfor den øvrige rigeligt anvendte, syriske Fyldornamentik¹, saa finder man af Ting, som peger mod Orienten, bortset fra Fyldornamentiken, for det første en udpræget Forkærlighed for symmetrisk Opstilling af Dyrene. Man maa, trods Modsigelse fra en enkelt Side², fastholde den gængse Opfattelse, at den heraldisk-symmetriske Anbringelse af et Dyrepar, »affronteret« eller »adosseret« og med eller uden forbindende Midterled, ogsaa i disse Aarhundreders Dekorationskunst i Syd- og Vesteuropa som Regel betyder direkte Indvirkning fra Orienten; i klassisk Kunst med dens friere Rytme har disse Motiver aldrig, heller ikke i senromersk Tid, vundet i den Grad Indpas, at de er blevet hjemligt Stof. Dernæst optræder blandt Relieffernes Dyr adskillige Fantasi-væsener som Griffe, Sfinxer, vingede Løver med og uden Snohale o. a. lign. (Cividale, Pavia, Aquileja, Athen; ogsaa Skripù har et vinget, firføddet Dyr). Det er nu en kendt Sag, at

¹ Ogsaa den stærkt takkede Akanthusranke med og uden Rosetfyld paa Skulpturerne i Cividale har nære Sidestykker i Syrien (de Vogüé, anf. St. I pl. 45, II pl. 76). Med Vinranken i sammenflettede Cirkler paa Bagnacavallo-Buen og Theodotas Gravplade smlg. Strzygowski, Mschatta S. 290 fig. 72 og S. 337 fig. 106 (fra Mschatta og Edessa).

² Otto v. Falke, Kunstgeschichte der Seidenweberei I S. 59—60.

Orienten til alle Tider, ogsaa i de efterklassiske Aarhundreder, har været den Art Skabningers egentlige Hjem; Vingehest og Grif med Fuglehale er Yndlingsdyr i sassanidisk Kunst¹. Paa den anden Side er det ligesaa vist, at visse Fabeldyr, deriblandt Griffen, er optaget som fast Led i romersk Dekoration. Medens saaledes Fantasidyrene alene ikke kan tjene som absolut Bevis for orientalsk Herkomst, peger deres og de andre Dyrs Opstilling i symmetrisk Skema — som er gennemført næsten overalt paa Reliefferne — i Forbindelse med Fyldornamentiken afgjort mod Orienten. Hvor romersk Oprindelse forfægtes for disse Dyrebilleder, sker det med blotte Paastande uden Forsøg paa Bevis².

Et Udblik over det vigtigste af den bevarede, sikkert orientalske Dyreornamentik fra efterklassisk Tid viser, hvorledes man næsten overalt arbejder med bestemte, fra gammel Tid overleverede Skemaer eller Formler. Et saadant ældgammelt Skema er den omtalte symmetriske Opstilling; det dyrkes i Persien i sassanidisk Tid og senere³, i Syrien⁴ og Ægypten⁵. Et andet er Dyrenes Anbringelse i sammenflettede eller blot sideordnede Cirkler, som det ses almindeligt paa persiske Silketøjer⁶, paa syriske

¹ Man sammenligne f. Ex. Smirnow, *Argenterie orientale* figg. 49, 70, 83, 84, 126, 288 og v. Falke, *anf. St. I* figg. 91, 96 (fig. 96 bedre hos Migeon, *Les arts du tissu* S. 8) med Dyrene paa Theodotas Gravplade. (Se ogsaa Strzygowski, *Mschatta* S. 312 fig. 89).

² Rivoira og Venturi, *de anf. St.* Jfr. Déchelettes *Postulat* (*Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine I* S. 229) om merovingisk Ornamentik som Mellemlid mellem de gallo-romerske Reliefvasers Dyreornamentik og den romanske.

³ Silkestoffer: v. Falke, *anf. St. I* figg. 105, 107, 138—41; *Revue de l'art chrét.* 1911 S. 279 no. 14. Jfr. Migeon i *Gazette des beaux arts* 1908 II S. 475—76.

⁴ *Mschatta-Façaden* (Strzygowski *Taf. VIII*); se ogsaa *Izvjestija* (*Bulletin*) de l'Inst. arch. russe de Constantinople VII S. 141 fig. 33.

⁵ Koptiske Gravsteler se S. 257 Anm. 3; Strzygowski, *Koptische Kunst* S. 63 no. 7330.

⁶ v. Falke, *anf. St. I* figg. 96, 99—100.

Skulpturer og Mosaiker¹, og særligt hyppigt paa de hellenistiske Stoffer fra Ægypten². Hvorvidt dette Motiv er opfundet i Rom eller Orienten, er omstridt³; men om dets almindelige Udbredelse og fortrinsvise Anvendelse i de orientalske Lande i disse Aarhundreder kan ikke tvivles. En yndet Formel er endvidere Dyrekampene, indenfor hvilke der naturligvis findes megen Variation; her tænkes dog særligt paa det typiske Kampskema med Fremstilling af en Løve eller Tiger, der i Spring sønderknuser sit Bytte; Rovdyrets Hoved er som Regel tegnet en face. Dette Skema optræder især i sassanidiske og senere persiske Tøjer⁴; i senromersk Kunstindustri derimod er det sjældent⁵; her ses som Regel Forfølgelsen, ikke selve Kampen. En fjerde dekorativ Formel er endelig den ovenfor omtalte Vinranke med Dyr, særligt yndet i syrisk Ornamentik.

Af disse Skemaer findes i vor Reliefgruppe — foruden den symmetriske Opstilling — de sideordnede eller sammenflettede Cirkler (Skripù, Aquileja) og Løveoverfaldet (Athen).

De her omtalte Dyrebilleder i franske Manuskripter og paa italiske og græske Skulpturer repræsenterer selv sagt kun et tilfældigt og sparsomt Efterladenskab; det vil kun være et Tidsspørgsmaal, naar Stoffet forøges⁶. Som

¹ de Vogüé, anf. St. I pl. 24, Relief fra Safa; Renan, Mission de Phénicie pl. 49, Mosaiken fra Sour ved Tyrus; ogsaa Rev. arch. 1850 I pl. 143, Mosaik i Carthago.

² v. Falke, anf. St. I figg. 12, 16—17; Riegl, Die ägypt. Textilfunde im K. K. Österr. Mus. nos. 624 (Taf. XII), 625, 676, 678 o. fl. St.; Forrer, Die Gräber und Textilfunde von Achmim-Panopolis Taf. II, III, X; et Exempel i Nationalmuseets Antiksamling.

³ v. Falke, anf. St. I S. 60—61, anser det for opstaaet paa romerske Mosaiker; Strzygowski, Altai-Iran und Völkerwanderung S. 221, hævder orientalsk, specielt iransk Oprindelse.

⁴ v. Falke, anf. St. I figg. 107, 135; ogsaa fig 89.

⁵ Exempler findes i Jun. Bassus' Basilica i Rom, se Venturi, anf. St. I figg. 43—44.

⁶ Nyligt har, i Proceedings of the Soc. of Ant. of London 1917—18 S. 63 ff., Martin Conway søgt at eftervise koptisk og sassanidisk Indvirkning paa de burgundiske Spænders Billeder og Ornamentik fra 7.

de foreligger, giver de alligevel for en sammenfattende Betragtning et Billede af, hvorledes i Tiden 7.—9. Aarh. orientalsk Dyreornamentik trænger frem saa godt som overalt i Syd- og Vesteuropa. Det er naturligt baade for Frankrigs, Italiens og Grækenlands Vedkommende at antage direkte orientalsk Indvirkning; et indbyrdes Afhængighedsforhold mellem disse Dyrebilleder kan kun vilkaarligt konstrueres. De er alle Udstraalinger fra den fælles Orient, hvorfra Forbillederne udspreddes gennem Handelen med vævede Tøjer og kunstindustrielle Smaasager. At imidlertid ogsaa de orientalske Kunstnere selv virkede i Europa, bliver klart, naar man tænker paa Tidens mange »syriske« Kolonier i Frankrig og Italien; sammenligner man f. Ex. Theodotas Sarkofag i Pavia med Relieffet fra Universitetet i Ferrara, er det ikke svært at se, hvilket af dem der skyldes den orientalske Kunstner og hvilket den longobardiske Efterligner¹. At endvidere de ved Billedstriden (726—847) skabte Forhold har begunstiget den neutrale, harmløse Dyredecoration samtidigt med, at en Forskydning mod Vest frembragtes ved Kunsternes Udvandring østfra, kan have sin Rimelighed². Kilderne er Persien og Syrien; og at Dyreornamentiken

og 8. Aarh. At der ogsaa her foreligger orientalsk Indflydelse, er udenfor al Tvivl. Medens man til Nød kunde anse Louvre-Pladens Grif, Conway fig. 8, for romersk Arbejde, er dette udelukket for Spænderne figg. 14—15, som viser en slaaende Lighed med Grifbillederne paa Athens Domkirke. Ogsaa den ikonografiske Sammenstilling af de burgundiske Danielbilleder med den koptiske Menasfremstilling er sikkert berettiget (den er iøvrigt gjort før, se Samuel Guyer, *Die christl. Denkmäler etc.* S. 69); det er et Spørgsmaal, om her ikke foreligger fælles, persisk Kilde; i Persien er Motivet almindeligt og har ældgamle Rødder (*πότνια θηρῶν*); se v. Falke, *anf. St.* I S. 96 figg. 129, 133.

¹ Jfr. Heiberg, *anf. St.* S. 183.

² Derimod synes ikke Dyrebøgernes Billeder, at dømme efter de ældste bevarede Exemplarer, at have spillet synderlig Rolle for Dyreornamentikens Udvikling i denne tidlige Tid. Jfr. *Byz. Archiv* Heft 2 S. 97 og Afbildninger (Strzygowski).

herfra i disse Aarhundreder begynder at brede sig mod Vest, falder godt i Traad med Strzygowskis og Courajods Paavisninger af Lilleasiens og Syriens Betydning for byzantinsk Arkitektur og merovingisk Ornamentik i samme Tid, Paavisninger, der er knæsat af Forskningen¹. Som Mellemlid mellem Orienten og Europa har saa Kopternes udprægede Blandingskunst, sammensat som den er af hellenistiske, syriske og persiske Bestanddele, spillet en betydelig Rolle².

En enkelt Klasse af Tidens Monumenter har her Krav paa særlig Opmærksomhed, nemlig Mosaikgulvene, der jo naturligt nok ikke saa ofte viser de betydende Figur-fremstillinger som netop den blot dekorative Dyre- og Planteornamentik. Saavidt man tør dømme efter de forholdsvis faa Afbildninger, der staar til Raadighed³, træffer man i Mosaikernes Dyrebilleder hellenistisk-romerske og orientalske Træk i nogenlunde ligelig Blanding, altsaa en stærkere Tilslutning til Antiken, end Tilfældet var paa de omtalte Relieffer. Det er et Forhold, der advarer mod en for ensidig Opfattelse. Orientalisk Indflydelse i 6.—8. Aarh.'s sydeuropæiske Dyreornamentik har vistnok været over-

¹ Se de nyere Haandbøger af Diehl, Dalton og Wulff.

² For Kopternes Berøring med syrisk Kunst, særligt hvad Vinranke-Ornamentet angaar, se Strzygowski, Koptische Kunst S. XXI. Persisk Indflydelse gør sig gældende i koptiske Textiler fra en Tid, der falder omtrent sammen med det sassanidiske Overherredømme over Ægypten i 7. Aarh.; se v. Falke, anf. St. I figg. 28, 49; de plettede Cirkelborter er et persisk Motiv.

³ Se foruden de S. 263 Anm. 1 og 5 nævnte Gulve fra Tyrus, i Carthago og i Rom: Zeitschr. des deutsch. Palästina-Vereins XVIII S. 120 Taf. 3 og Publications of an American Expedition to Syria in 1899—1900 Part II S. 290 (begge fra Syrien, det sidstnævnte nu tilintetgjort). Eugène Müntz nævner (Rev. arch. 1877 I S. 34 og 36) Mosaikgulve med Dyrebilleder fra Tiden 4.—6. Aarh. i Cremona (jfr. Heiberg, anf. St. fig. 225 og S. 532) og i Djemilah i Nordafrika, Wiegand (Abhandl. der preuss. Akad. d. Wiss. 1908 S. 31) et Gulv med Dyrekampe i Milet fra førjustiniansk Tid. En Liste over de indtil 1905 kendte Mosaiker i Syrien og Palæstina er givet af A. Jacoby, Das geographische Mosaik v. Madaba S. 1—25.

vejende — den har bragt det nye, fremmedartede og interessante Stof — men ved Siden heraf og blandet hermed har utvivlsomt stadigt antike Reminiscenser gjort sig gældende. Det er ikke usandsynligt, at man fra de nærmest følgende Aarhundreders talrige Mosaiker i Italien og Frankrig vil kunne samle vigtige Bidrag til Dyreornamentikens Udviklingshistorie i førromansk Tid; foreløbigt savnes Midlerne dertil, idet de fleste af disse Mosaiker endnu, saavidt vides, ikke er ordentligt afbildede¹. Muligt vil det vise sig, at antik Tradition her foreligger tydeligere og mere sammenhængende op mod Middelalderen, end det andetsteds er at se.

Har saaledes Indpodningen af Orientens Dyreornamentik paa sydeuropæisk Kunst eengang fundet Sted, lader de orientalske Dyr sig ikke mere udrydde; de kan i de følgende Aarhundreder paavises ikke blot indenfor den omtalte, meget talrige Klasse af Relieffer med flad, syrisk Linie- og Planteornamentik, hvortil de ovenfor sammenstillede longobardiske og græske Dyrebilleder hører², men ogsaa ofte ellers, paa Værker af anden Art og Stil. Der kan mindes om Løverrelieffet fra Akropolis med kufisk

¹ Aus'm Weerth, *Der Mosaikboden in S. Gereon zu Cöln*, Bonn 1873, har ikke været mig tilgængelig. Et Par franske Mosaiker fra 11. Aarh. med overvejende orientalske Dyremotiver er afbildet hos Gerspach, *La mosaïque* S. 100—101. En Mosaik i Kirken i Pomposa, ligeledes med orientalske Dyr, bl. a. sassanidisk Grif, ses hos Errard et Gayet, *L'art byz. III Pompose* pl. XIII (8.—9. Aarh.?).

² En Sammenstilling af de fleste gode Relieffer af denne vidt udbredte, orientalske »Skole« findes hos Dalton, *Byz. Art a. Archaeology* S. 167 Anm. 1; Dyrebilleder har dog kun de færreste af dem (Exempler fra Athos og Makedonien, se Schlumberger, *Epopée byz. II* S. 189 og *Bull. de l'Inst. arch. russe* 1899 1 pl. 25). Et Par vigtige og karakteristiske Relieffer, hvis Dyrebilleder og Komposition bør sammenlignes med Sigvalds Baldakinskranks i Cividale og med Athens Domkirkerelieffers, er afbildet hos Hans Rott, *Kleinasiatische Denkmäler* S. 13 fig. 4 (Pisidien) og S. 341 fig. 128 (Lykien); sidstnævnte Relief er sikkert ældre end den Grav fra 12. Aarh., hvorover det ligger som Laag.

Indskrift paa Rammen¹, om det vistnok koptiske Træskrin i Terracina², om de to lange Kalenderfriser og det store, dekorative Dyrerelief fra S. Giovanni maggiore i Neapel³, om Elfenbensæsken i Orvieto⁴, om et Sarkofagrelief med Løver i Ravenna⁵ og om et Grifrelief i Kirken S. Miguel de Lino ved Oviedo i Asturien⁶; fra en noget senere Tid de ofte afbildede Relieffer med symmetrisk modstillede Løver og Griffe i Domkirken paa Torcello og i S. Marco i Venedig⁷. Selv en iøvrigt saa stærkt antikiserende Gruppe indenfor byzantinsk Kunst som de bekendte smaa, elfenbenklædte Træskrin fra 9.—10. Aarh. med Borter af Cirkelrosetter har nogle Gange maattet give Plads for orientalske Dyr⁸. Det er altsammen Ting, der viser, hvorledes de eengang fra Østen indvandrede Dyr stadig lever, naturligvis fordi deres vigtigste Existensbetingelse, Handelsforbindelsen med Orienten, fremdeles stod ved Magt. Og videre mod Vest og Nord kan man i 9. og 10. Aarhundrede fortsat følge de orientalske Dyr. Den syriske Indflydelse, der gjorde sig gældende i Frankrig i Merovingertiden, ophører ikke, som man maaske kunde tro, med den karolingiske Renaissance og dens stærke Tilslutning til Antiken, men fortsættes umiddelbart og indgribende i en af Hovedgrupperne indenfor ældre karolingisk Manuskriptkunst i Tiden omkring Aar 800, den saa-

¹ Strzygowski, *Amida* S. 371; bedre hos Bréhier, *L'art chrétien* S. 123.

² Monatshefte für Kunstwissenschaft I 1 S. 26 ff. (Strzygowski).

³ Bertaux, *anf. St.* figg. 16—18; ogsaa fig. 19 (fra Sorrent).

⁴ Goldschmidt, *Die Elfenbeinskulpturen* II S. 58 fig. 36.

⁵ Dütschke, *Ravennatische Studien* S. 36 fig. 15; vistnok koptisk, smlg. Strzygowski, *Koptische Kunst* S. 63 no. 7330, og Dütschkes Bemærkninger, *anf. St.* S. 260, om afrikansk Indflydelse i Ravennas Kunst.

⁶ Haupt, *Die älteste Kunst der Germanen* fig. 127.

⁷ Heiberg, *anf. St.* figg. 85—86.

⁸ Se Schlumberger, *Épopée byz.* I S. 111 og 349. Jfr. Dalton, *anf. St.* S. 218 Anm. 4.

kaldte Ada-Gruppe¹. Adskillige af de dekorative Dyr i nogle af Tours-Skolens Hoved-Haandskrifter er ligeledes øjensynligt af orientalsk Oprindelse og uantike². Fremdeles er, som omtalt S. 171 Anm. 6, det syrisk-koptiske Dekorationsskema, Vinranken med Dyr, ikke sjældent paa ottonske Elfenbensrelieffer. Andre Exempler paa Orientens Dyr i denne Tids Frankrig og Tyskland ses paa et Stenrelief i Ingelheim³, en Elfenbenskam i Sens⁴, et Elfenbensrelief i Musée Cluny⁵ og i Baggrundsmønstrene i Egbert-Psalteret i Cividale⁶.

Og dog kan man ikke sige — selv under Hensyn til adskillig Recipieren af antike Dyr i visse karolingiske Haandskrifter — at egentlig Dyreornamentik⁷, være sig af orientalsk eller antik Oprindelse, er meget fremtrædende i den Kunst, der udøves af Tidens to store Kulturcentre, Karolingerrigerne i Vest og det efter Billedstridens Ophør nyblomstrende Byzants i Øst; den er til Stede som Understrøm, men udfolder sig ikke i den Grad som i den følgende, romanske Tid. Det er, som om Kunsten, der her i begge Centreer naar et Højdepunkt, er for fremskreden,

¹ Se Sauerland und Haseloff, *Der Psalter des Erzbischof Egberts* S. 133—41; »die Schule ist ikonographisch wie stilistisch mit Orientalismen durchtränkt« (Haseloff). Særligt for Godesscalc-Evangeliaret (781—83) er Afhængigheden af syriske Forbilleder paavist af Strzygowski (*Byz. Denkmäler* I S. 58—61).

² Se Boinet, *La miniature carolingienne* pl. 33, Lothar-Evangeliaret (Paris lat. 266): to symmetrisk stillede Løver; pl. 54—55, Karl den Skaldedes 1. Bibel (Paris lat. 1): sassanidiske Griffe, Elefanter, søjlebærende Løver og Oxer; o. fl. St. (Søjlebærende Løver ogsaa i det merovingiske Augustin-Haandskrift (Paris lat. 12168), se Zimmermann II Taf. 148).

³ Haupt, *anf. St.* S. 247.

⁴ *Annales de la Soc. d'arch. de Bruxelles* 1911 S. 410 pl. X.

⁵ Goldschmidt, *anf. St.* I no. 156 (de kvadratiske Smaafelter i Randen).

⁶ Sauerland u. Haseloff, *anf. St.* Formodentlig Kopi efter et orientalsk Tæppe.

⁷ Her ses bort fra Evangelisttegnene og de kristelige Symboler (Paafugl, Fisk, Dyrene om »Livsbrønden« m. m.); de er betydende Billeder, ikke blot Dekoration.

for aristokratisk til at indrømme Dyreornamentiken videre Plads; paa lignende Maade trænges Dyreornamentiken i 5. Aarh.'s klassiske Grækenland tilbage, efterhaanden som Kunsten bliver mindre naiv eller mere bevidst, og fornemmere Emner træder i Forgrunden. Eet Omraade er der imidlertid, beliggende midtvejs mellem Frankrig og Byzants, hvor Dyreornamentiken stadigt dyrkes, nemlig Lombardiet, i denne Tid en Provins i kunstnerisk Henseende som i politisk. Longobarderne bygger med Iver videre paa det Grundlag, der er afgivet ved de orientalske Dyr Indvandring i 7. og 8. Aarh.; i deres Kunst spiller, som bekendt, i den følgende Tid Dyrebillederne en fremtrædende Rolle. Her er vistnok et af de Steder, hvor Udviklingen maa kunne ses fra 8. Aarh.'s orientalske til 11. Aarh.'s romanske Dyr. Naar man tager den Paavirkning i Betragtning, der bevisligt er udøvet fra Lombardiet paa tidligt romansk Kunst i nordligere Egne¹, bliver det yderligere sandsynligt, at det Stof, der foreligger i de mange senere longobardiske Relieffer, vil kunne give gode Bidrag til Forstaaelsen af den romanske Dyreornamentiks Tilblivelse. Men Opgaven er vanskelig; Stoffet er stærkt splittet, og alle andre Dateringsmidler end de rent stilistiske synes at mangle².

Det er saaledes et Forhold, der næppe kan omtvistes, at Orientens dekorative Dyreverden, stadigt holdt levende i europæisk Kunst i førromansk Tid gennem livlige Forbindelser, har været af indgribende Betydning for Dannelsen af den romanske Dyreornamentik³. I Sammenligning her-

¹ Se f. Ex. Monatshefte für Kunstwiss. 1910 S. 299 ff. (Goldschmidt).

² Stykker fra ældre, forsvundne Bygninger indsat i yngre, saaledes utvivlsomt paa S. Michele's Façade i Pavia; jfr. Heiberg, anf. St. S. 209. Smsteds, S. 202—12, er samlet mange Exempler paa Ligheder og Overgange mellem longobardisk og romansk Dyreornamentik.

³ Hvor stærk Paavirkningen kan være, viser adskillige Exempler: Lunds Domkirke, se Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnads-historia figg. 94, 97, 99; Døbefont i Dalby, Skaane, se Fornvännen 1916

med kommer det vanskelige Spørgsmaal om, hvad den antike Tradition har haft at sige, først i anden Række; her er Mosaikerne i Italien og Frankrig og de karolingiske Manuskripter Faktorer af Betydning. Muligheden for irsk Paavirkning gennem karolingisk Kunst kan vel ikke afvises; derimod er Indflydelse fra Folkevandringstidens mellemeuropæiske Dyreornamentik, som den undertiden hævdes, ganske udelukket.

Den i det foregaaende beskrevne, første Fremtrængen af Orientens Dyreornamentik over Europa i Tiden 7.—8. Aarh., efter at Vejen var beredt ved det vestromerske Riges Opløsning, kan ikke blot følges paa Monumenterne i Grækenland, Italien og Frankrig; den bliver desuden for Ornamentiken i England af fundamental Betydning. De orientalske Dyr vandrer i 7.—8. Aarhundrede til England ad to Veje: til Sydengland indirekte, over Frankrig, en Vandring, der, som det er set, kan kontrolleres paa Mønterne og i Haandskriftilluminationen¹, til Nordengland direkte, gennem Indførelse af syrisk Dekoration, nu bevaret paa Stenkorsene. I første Tilfælde er det navnlig Dyreformlen, symmetrisk Modstilling, der spiller en Rolle, i sidste alene det syrisk-koptiske Vinrankeskema. Ved Aar 800 er Gennemsyningen af engelsk dekorativ Kunst med disse orientalske Dyremotiver en Kendsgerning, saaledes at engelsk Ornamentik i 9. Aarh. viser sig i Nord helt igennem opbygget paa orientalsk Grund, medens den i Syd staar som et Blandingsprodukt, fremgaaet af de paa særegen Maade sammensmeltede irske og orientalske Elementer. Med andre Ord, de orientalske Bestanddele gør sig absolut overvejende gældende. Det kan om England som Helhed siges, at i det Tidsrum op imod Aar 900, da Vikingerne for Alvor

S. 227 fig. 4; Døbefonter i Winchester-Kathedralen og i St. Michael. Southampton, se Victoria History, Hampshire and Wight II v. S. 240. 242, 246.

¹ Se S. 191—94.

faar Tag i Landet, danner Orientens Dyreornamentik, tillempet ganske vist, om man vil forvansket, efter den raadende Smag, den allervæsentligste Del af den dekorative Kunst, der udøvedes.

Gaar man fra England videre til Skandinavien, da bør vistnok den nordiske Gribedyrstils pludselige Optræden i Slutningen af 8. Aarh. ses paa Baggrund af og i Forbindelse med, hvad her er fremsat om Syd- og Vesteuropas Dyreornamentik i det nærmest forudgaaende Tidsrum. Hovedforholdet med Hensyn til denne Stils Oprindelse, at Gribedyrene maa forstaaes som nordisk Efterligning af Sydens naturalistiske Løvebilleder i førromansk Tid, er forlængst fastslaaet af Sophus Müller¹. Spørgsmaalet er, om man kan naa til en nøjere Præcisering. Fra hvilket Kunstomraade, klassisk eller orientalsk, og fra hvilken Kaft, Øst eller Vest, er disse Dyr indgaaet i Nordens Ornamentik? De ornamentale Rammer, af hvilke Gribedyrene meget ofte i deres første Fremtræden er omgivet, Perlesnor, Æggestav, undertiden ogsaa Mæander², er rent klassiske og synes som saadanne at pege mod byzantinsk Dekoration; dog maa det betones, at disse de almindeligste Kantornamenter efterhaanden i Sydens Ornamentik var blevet Fælleseje, saaledes at de meget vel kunde anvendes som Indfatning ogsaa om orientalske Dyrebilleder³. Derimod kan der af Gribedyrsornamentikens Bygning og hele ejendommelige Udseende drages den Slutning, at dens Forbilleder vel hovedsageligt har været kæmpende Dyr, men ogsaa Dyr anbragt som symmetriske Par⁴. Paa Fig. 20, som gengiver et af Langsidernes Midtfelter paa et skaalformet

¹ Dyreornamentiken S. 175 ff.

² Exempler: Gustafson, Norges Oldtid figg. 555—56; Soph. Müller, »Ordnings« Jernalderen 596—97; et Par ovale Spænder fra Björkö-Gravene no. 550 og 552, i Statens hist. mus., Stockholm.

³ Se S. 261.

⁴ Se f. Ex. Rygh 644 og Typen smsteds 647; ogsaa et Solvspænde fra Björkö-Grav no. 539, i Statens hist. mus., Stockholm.

Spænde af Bronze i Bergens Museum, ses et symmetrisk tegnet Løvepar med tilbagebøjede Halse og med Hoveder en face. Det er ikke usandsynligt, at man i disse Gribedyr i Kamp eller parvis Opstilling maa se Udslag af Dønningerne efter de orientalske Dyreformlers første, store Udbredelse over Europa, som denne ovenfor er fremstillet. Strømmen har da, over Frankrig eller England, naaet Skandinavien i 8. Aarh.'s sidste Halvdel, og i den nordiske

Efterligning foreligger Resultatet af Berøringen.

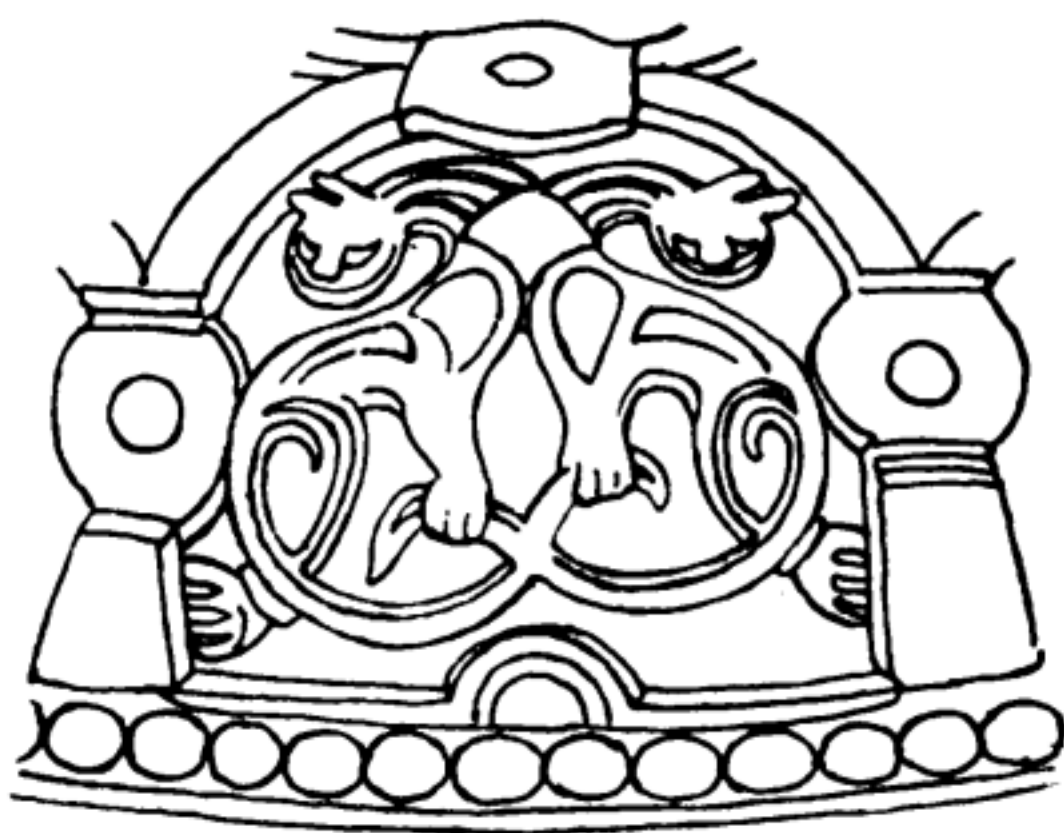

Fig. 20.

Denne Synsmaade støttes af et andet Forhold, nemlig den meget tidlige Opdukken af Gribedyrstilen, allerede i 8. Aarhundredes anden Halvdel¹, en Kendsgerning, der bliver meget vanskelig at forklare, om man ikke ser den

just i denne Sammenhæng. I hvert Fald, dette er det, som udelukker, at nogen væsentlig, skabende Indflydelse paa Gribedyrstilen kan have fundet Sted fra den karolingiske Renaissances antikiserende Dyreornamentik. Benævnelsen »karolingiske Løver« er derfor uheldig.

Een Ting kan siges med Sikkerhed: det vil være ørkesløst at søge i Udlandets Dyreornamentik efter saadanne Forbilleder for Gribedyrene, der udviser nøje, bogstavelig Lighed. Selve Stilens ejendommelige Karakterpræg, de robuste, plumpt accentuerede Former og de som ornamentalt Bindeled virkende Gribefødder, er just Udtrykket for, hvad den nordiske Kunstner kunde opfatte af og se i Sydens Dyrebilleder. Noget Mellemlid mellem det orientalske, symmetriske Løvepar og Dyrene, Fig. 20, eller mellem

¹ Den ovale Spændetype, Rygh 648, der allerede viser Gribedyrstilen sammenarbejdet med »Stil III«, tilhører, efter Montelius' almindeligt antagne Datering, endnu 8. Aarh. (jfr. S. 210 Anm. 1).

det orientalske Dyrekampskema og et Par vilkaarligt valgte, kæmpende Gribedyr af tidlig Type har uden Tvivl aldrig existeret¹. Spørges der efter en til nordisk Stildannelse svarende, omformende Optagelse af de orientalske Dyrebilleder, som den til samme eller noget tidligere Tid maa antages at have fundet Sted i sydligere Egne af det germanske Omraade, da maa det erindres, at medens den hjemlige Ornamentik i Norden, og ligeledes i England, fik Lov til i Fred at udforme og videreføre det fremmede Element efter egen Smag, overskylledes Mellemeuropas germanske Kunsthaandværk af den karolingiske Rennaisances stærke Strøm, saaledes at kun yderst faa Levninger er tilbage af en Dyreornamentik, der i sin Opfattelse af det orientalske Forbillede vilde svare til Gribedyrstilen i Norden².

At ikke blot Orientens Dyrebilleder, men ogsaa dens Planteornamentik — omend i karolingisk Omdannelse — i denne tidlige Tid fandt Vej til Norden, herpaa ejer Nationalmuseet et smukt Bevis i et ved Ribe fundet, ornamenteret Sølvbæger, der i denne Sammenhæng kan finde Omtale. Bægeret, Fig. 21, er af svært Sølv, dekoreret udvendigt med indgraverede, guld- og niellofyldte Møn-

¹ Ogsaa af den Grund er Sammenstillingerne i *Opuscula Monteliodicata* S. 365 ff. uheldige.

² Se et rundt Bronzebeslag fra Mainz med en Løvefigur i gennembrudt Arbejde, *Mainzer Zeitschr.* I S. 74 fig. 9. — Ganske mærkelige er de Dyrefigurer i gennembrudt Arbejde, der i stort Antal findes baade i Sverige, Norge og Danmark, oftest i Nøglehaandtag, og som intet har tilfælles med de hjemlige Stilarter, omend de i mange Tilfælde ses erstattet af Gribedyr. Muligt har de Sammenhæng med lignende gennembrudte Arbejder, der kan følges gennem England (se Baldw. Brown, *The Arts in Earl. Engl.* III pl. 77 1 v. S. 361) og Frankrig (»plaques ajourées«) til koptisk Kunst (se Strzygowski, *Koptische Kunst* Taf. VIII).

stre af Vinløv og Vedbend. Fire store, fritvoxende Vinranketræer med Grenene formet som regelmæssige Dobbeltvoluter dækker hele Midtfladen, dog saaledes at det tomme Rum over hvert Træ er fyldt med et fint Skælmønster; foroven og forneden begrænses denne Dekoration af en vandret, fortløbende Vedbendranke med Bær. Et

Fig. 21. $\frac{3}{4}$.

af disse Ranketræer er gengivet i Tegning, Fig. 22. Man vil se, at Stiliseringen vel er fremtrædende, men dog ikke i saa høj Grad, at Plantens Karakter som saadan er undertrykt. Særligt er det værd at mærke, at Drueklaser mangler, at Vinrankens Slingtraade er angivet ved fint indridsede Spirallinier og endelig, at Rankens Stængler i deres Tegning er tydeligt paavirket fra Akanthus, tykke og kødfulde.

Nær Lighed med denne Stilisering af Vinrankeornamentet findes i koptisk Ornamentik. I Museet i Cairo og i Kaiser Friedrich-Museet i Berlin kan man paa koptiske Arbejder, saavel større, arkitektoniske Dele¹ som Smaa-

¹ Strzygowski, Koptische Kunst S. 60 no. 7324.

genstande¹, finde Vinranken, oftest drueløs, tegnet paa en Maade, der kun adskiller sig fra Ribe-Bægerets derved, at Paavirkning fra Akanthus savnes. Gaar man længere mod Nord, vil man indenfor den yngre Gruppe af de sydfranske Sarkofager, fra Toulouse, Bordeaux og Narbonne, paa hvilke Figurkunsten efterhaanden fortrænges af ornamental Dekoration, se denne koptiske Vinplante overført

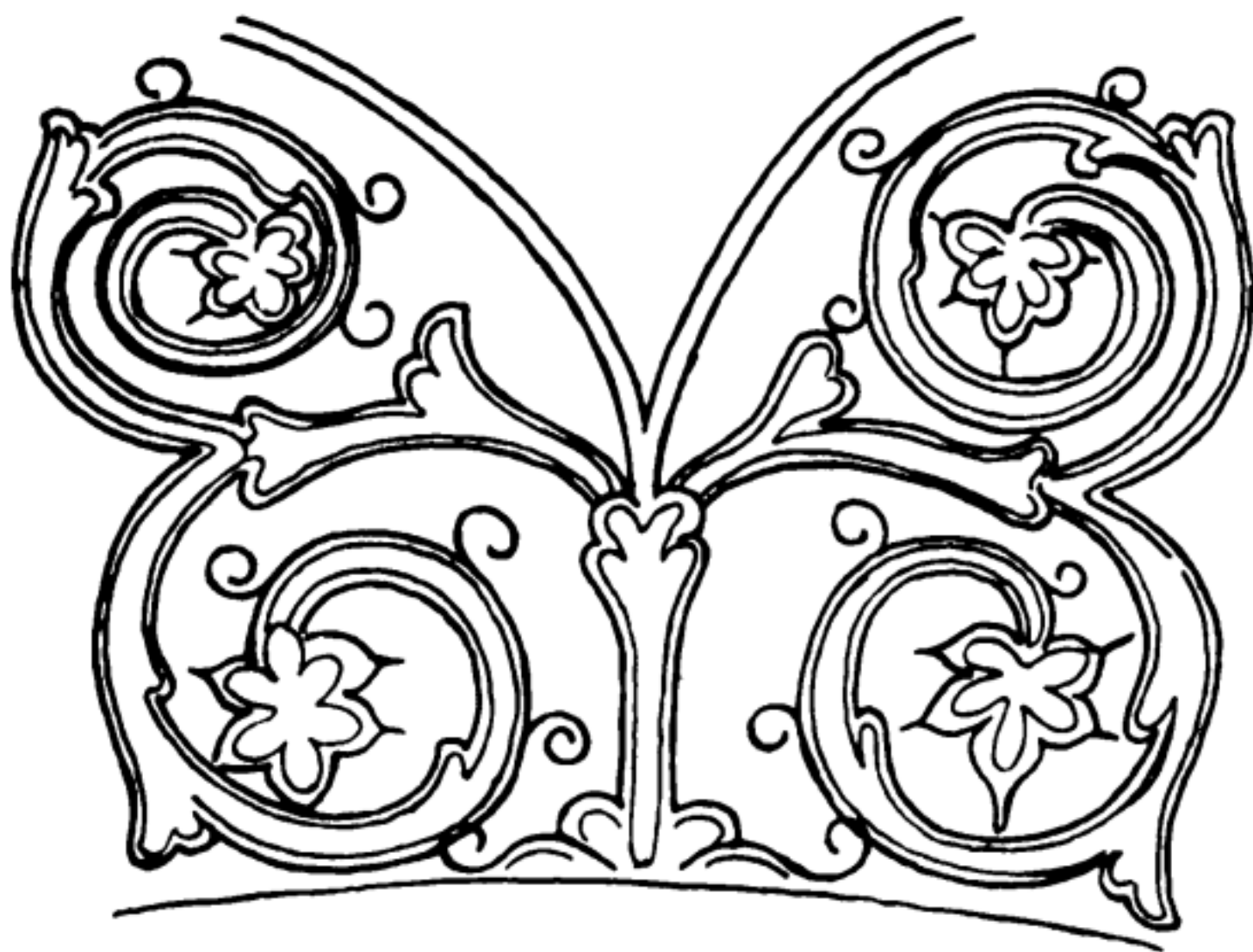

Fig. 22.

i ret uforandret Skikkelse², undertiden i Forbindelse med en spinkel Vedbendranke af lignende Art som vort Bægers. Almindeligt henføres disse Skulpturer til 7. Aarh., og allerede her begynder Akanthus at trænge ind, oftest i Form af Rodblade ved Ranketræets Fod. Den nærmeste Lighed med Ribe-Bægerets Tegning træffes imidlertid i tidligt karolingiske Manuskripter, der ved Siden af mange andre orientalske Elementer i Figurkunst og Ornamentik³ ogsaa optager denne koptisk-sydfranske Vinranke. I Godesscalc-

¹ Smsteds S. 200 no. 8866; Jahrbuch der kgl. preuss. Kunstsamml. 1904 S. 306 fig. 85.

² Se Le Blant, Les sarcophages chrétiens de la Gaule, særligt pl. 33 og 38. Jfr. ovenfor, S. 258 Anm. 4. — Ogsaa Skæl-Dekoration kan findes paa disse Sarkofager.

³ Jfr. S. 268 Anm. 1—2.

Evangeliet fra 782¹ og St. Médard-Evangeliet fra 827² saavel som senere, i Tours-Skolens Lothar-Evangelier³ og Vivian-Bibel⁴ fra 9. Aarh.'s Midte, anvendes som Dekoration over Buer og Kapitæler et Vinranketræ, der i sin Stilisering og symmetriske Opbygning kommer Ribe-Bægerets meget nær, ligesom ogsaa derved, at det karolingiske Yndlingsornament, Akanthus, ideligt indblandes og øver sin Virkning paa Vinrankens Struktur. Det er de samme kødfulde, volutformet svungne Stængler, de samme fine, spiraloprullede Slingtraade, den samme Symmetri. I senere karolingisk Dekoration, Corbie- og St. Gallen-Grupperne, bliver Motivet efterhaanden mere urent, og i tysk Manuskriptornamentik, i hvilken det optages hovedsageligt fra disse to Kilder, udarter det og yder i 10. Aarh. en væsentlig Medvirkning til Dannelsen af det kendte, vesttyske, stærkt filtrede Initial.

Ribe-Bægeret bliver efter sin Ornamentik at bestemme som et karolingisk, koptiskpaavirket Arbejde fra 9. Aarh.'s første Del. Ligesom Fejø-Bægeret, med hvilket det ogsaa har Formen tilfælles, er det fundet sammen med et Sæt smaa, nordiske Sølvskaale fra 10. Aarh.⁵; ogsaa her bliver da Forklaringen den, at Bægeret var et gammelt Stykke, da det nedlagdes i Jorden — og det er virkelig stærkt slidt. To Sølvbægre af samme ualmindelige Løgform, bredest forneden, kendes fra England, det ene, som har Laag, de-

¹ Rahn, Das Psalterium Aureum in St. Gallen S. 6.

² Bréhier, L'art chrétien S. 201 fig. 85.

³ Michel, Hist. de l'art I 1 S. 353 fig. 171.

⁴ Smsteds S. 345 fig. 169; Janitschek, Geschichte der deutschen Malerei S. 38—39. — Jfr. Bronzegitteret i Aachener-Domkirken fra Tiden omkring 800, Lüer und Creutz, Geschichte der Metallkunst I S. 280 fig. 210; ogsaa en Elfenbenskam i Quedlinburgs Slotskirke, fra 9. Aarh., Lüer u. Creutz, anf. St. II S. 106 fig. 90. — I denne ældre karolingiske Ornamentik er ogsaa Vedbendranken et yndet Motiv, ofte sammenblandet baade med Vinranke og Akanthus.

⁵ Se S. 206 Anm. 2.

koreret med karolingisk, 9. Aarh.'s Akanthusløv¹, det andet med sassanidisk Dyreornamentik². Formen synes at være af østlig Oprindelse; i hvert Fald forekommer den hyppigt i de store, persiske Sølvfund fra Sydrusland³.

Sølvbægeret fra Ribe repræsenterer en orientalskpræget Side af karolingisk Planteornamentik, som kun i ringe Grad blev Genstand for Efterligning i Norden⁴; Pladsen optoges her af det karolingiske Hovedornament, den klassiske Akanthus. Paa Baggrund imidlertid af det lidt, der er bevaret af tidligt karolingiske Metalarbejder, staar Bægeret som en Kostbarhed af høj Rang.

ILLUSTRATIONER.

Fig. 1: Maximianskathedraen, Ravenna. Midtfrisen paa Ryglænets Inder-side. Efter A. Colasanti, *L'art byzantin en Italie* I pl. 45.

Fig. 2: Stenkors i Otley, Yorkshire. Detail. Efter *Yorkshire Archaeological Journal* 1915 S. 225.

Fig. 3—4: Stenkors i Aldborough, Yorkshire. Detail. Efter *Yorkshire Arch. Journ.* 1915 S. 134.

Fig. 5: Stenkors i Melsonby, Yorkshire. Detail. Efter *Yorkshire Arch. Journ.* 1907 S. 368.

Fig. 6: Stenkors i Ilkley Kirke, Yorkshire. Detail. Efter *Yorkshire Arch. Journ.* 1915 S. 189.

Fig. 7: *Sacramentarium Gelasianum*, Vatikanet, fol. 3 b. Detail. Efter E. H. Zimmermann, *Vorkarolingische Miniaturen* II Taf. 135 a.

Fig. 8: *Evangeliiaret Cotton Vespasian A 1*, British Museum, fol. 30 b. Detail. Efter E. H. Zimmermann, *Vorkarol. Miniaturen* IV Taf. 286 a.

Fig. 9: Beslag af Bronze fra Borre, Vestfold, Norge. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania. Efter Fotografi.

¹ *Archaeologia* 61 S. 357 ff. pl. 47 (Dalton); Dalton, *Byzantine Art and Archaeology* S. 107 Anm.

² *Archaeologia* 18 S. 199 ff. pl. 17.

³ Smirnow, *Argenterie orientale*, spredt. — Et Glasbæger fra den germanske Gravplads ved Castel Trosino i Norditalien er af samme Form.

⁴ Et lignende Ranketræ, men med Druer, ses paa et trefliget Sølvspænde i Bergens Museum; *Norske Aarsberetn.* 1885 S. 81 pl. IV fig. 22.

- Fig. 10—11: Stenkors i Collingham, Yorkshire. Details. Efter Yorkshire Arch. Journ. 1915 S. 158.
 Fig. 12: Stenkors i Nunburnholme, Yorkshire. Detail. Efter Yorkshire Arch. Journ. 1911 S. 267 sammenholdt med The Reliquary 1901 S. 100 fig. 2.
 Fig. 13: Stenkors fra St. Alkmund Kirkegaard, Derby; Derby Museum. Detail. Efter The Reliquary 1905 S. 107 fig. 9.
 Fig. 14: Evangeliaret Trinity College B. 10. 4, Cambridge. Detail. Efter The New Palaeographical Society I pl. 11.
 Fig. 15: Brudstykker af Stenplade fra Londons City; British Museum. Efter The Victoria History of the Counties, London I fig. 32 v. S. 168.
 Fig. 16: Ornamenteret Hjortetak fra Køge Strand; Nationalmuseet, København. Indgaaet 1920.
 Fig. 17—19: Details fra samme Hjortetak. Efter Originalen.
 Fig. 20: Ovalt Spænde af forgyldt Bronze fra Hauge, Indre S., Norge; Bergens Museum (Mus. no. B. 2160). Detail. Efter Fotografi.
 Fig. 21: Sølvbæger fra Ribe; Nationalmuseet, København (Mus. no. ¹⁵₀₈).
 Fig. 22: Detail fra samme Bæger. Efter Originalen.

SAGREGISTER.

Aachen, Bronzegitter, 276 ⁴ .	Daasespænder, gotlandske, 209 ^{3.4} .
Akanthus, 183, 199 ² , 200 ³ , 207 ¹ , 234, 239 ff., 243 ¹ , 251.	›Det store Dyr«, 245 ff.
›Alfred Jewel«, 202 ⁴ .	Dyreornamentik:
›Anglian beast«, 181, 198 ¹ , 217 ff., 223 ff., 245 ff.	irsk, 189, 196, 213 ^{3.5} , 227.
›Anglian scroll«, 182.	karolingisk, 171 ⁶ , 268 ² , 272.
Asmund Karesson, 254 ² .	koptisk, 257, 265 ² .
Baandmønstre, 238 f.	longobardisk, 259 ff., 269.
Bamberg, Skrin, 242 ² , 244 ⁴ , 247 ¹ , 253 ² .	merovingisk, 193 f., 257.
Borre, 212 ff.	Dyreskemaer, 262 f.
Braunschweig, Skrin, 202 ¹ , 248 ³ .	Døbefonter:
Cammin, Skrin, se Bamberg.	Dalby, Skaane, 269 ³ .
Canterbury, Manuskriptgruppe:	Melbury Bubb, 225 ^{2.3} .
ældre, 193 ff., yngre, 230 ff.	Southampton, S. Michael, 269 ³ .
Codex Millenarius, 206 ¹ .	Wilne, 220 ³ .
›Coped stone« (York Hosp. 6), 219 ⁶ .	Winchester, Kathedral, 269 ³ .
	Egbert-Psalter, Cividale, 268 ⁶ .
	Fejø, Bæger, 204 ff.
	Feltinddeling, 179 f., 217, 224.

Fingerringe:

Alhstan }
Ethelswith } Brit. Mus., 201⁴.
Ethelwulf }
Hoenfund, Kristiania, 204⁴.
Fletværkring, 222¹⁻².
»Franks Casket«, 201⁴.
Fuglefigurer, 244³⁻⁴, 248³.

Gaut, se Stenkors (Man).

Gravkister:

Eskilstuna, 222³, 248³.
Husaby, 248³.
Sundby, 248³, 250³.
Gribedyrstil, 209³, 214³, 271 ff.
— Efterligning, 206⁴.
»Hedda's Stone«, Peterborough, 181³.
Hexham-Mønster, 177 f., 182¹, 185⁴.
»Hog-backs«:
Gosforth, 219³, 222³.
Hickling, 219⁷, 222 f.
Pickhill, 219⁴, 223.
Plumbland, 219³, 221³.
Hoen, 204⁴, 241¹.
Hjulkorsform, 187¹.

Initialornamentik:

karolingisk, 231²⁻³, 241².
sydengelsk, 193 ff., 230 ff.
Jellinge, Fund, 221³, 222¹, 237.
— Sten, 245 f., 249².
— Stil, 208, 211 ff., 214³, 243 f.
Karolingisk Renaissance, 171, 183 f.,
190³, 207, 231 f., 240 f., 268, 275 f.
Koptiske Gravsteler, 257³.
»Kringlesløjfe«, 251⁵.
Lifsten, 254².
Lindau, Bogbind, 204 ff.
Longobardisk Ornamentik, 260 f.
Lunds Domkirke, 269³.
Maelbrigde's Klokkeskrin, 240³.
Mammen, Øxe, 244².

Manuskripter:

Engelske:

Cambridge Trinity College B.10.4,
Evangeliar, 230⁷, 251³.
Cambr. Univ. Libr. L 1. I. 10, Book
of Cerne, Bønnbog, 193¹, 198 f.,
201⁵, 230⁶, 231¹.
Hertugen af Devonshire's Bibl.,
Aethelwolds Benedictionale,
234¹.
London Brit. Mus.:
Add. 37517, Bosworth Psalter,
230⁶.
Cott. Tiber. C II, Beda, 193¹,
198 f.
— Vesp. A I, Psalter, 193¹,
194, 199.
— — A VIII, Kong Ed-
gars Gavebrev, 233³.
Royal I E VI, Evangeliar, 193¹,
198 f.
London Lambeth Pal., Aldhelm
de Virginitate, 230³, 232², 243¹.
Maeseyck Kirke, Evangeliar, 197³.
Oxford Bibl. Bodleiana Junius 11,
Cædmon, 230³, 231¹, 243¹.
Oxford Bibl. Bodleiana Junius 27,
Psalter, 230³, 231¹.
Paris Bibl. nat. lat. 281, Evangeliar,
193¹, 196², 199.
Paris Bibl. nat. lat. 943, S. Dun-
stans Pontificale, 230⁴.
Rom Vatikanet Barb. lat. 570,
Evangeliar, 197³.
Rouen Bibl., Ærkebiskop Roberts
Benedictionale, 234².
Rouen Bibl., Biskop Robert af
Jumièges' Missale, 234³.
Salisbury Cathedral Libr. 150,
Psalter, 230⁷.
Stockh. Kgl. Bibl., Codex aureus,
Evangeliar, 193¹, 195¹, 198 f.
Wien Hofbibl. lat. 1224, Cutbercht-
Evangeliar, 197¹, 199, 201⁵, 231¹.

Irske:

Dublin Trin. Coll. A. I. 6, Book of Kells, Evangeliar, 184¹, 189⁴.
 Lichfield Cathedr. Libr., Book of S. Chad, Evangeliar, 239⁴.
 London Brit. Mus.:
 Cott. Nero D IV, Book of Lindisfarne, Evangeliar, 213⁶.
 Cott. Vitellius F XI, Psalter, 240¹.
 London Lambeth Pal., Book of Mac Durnan, Evangeliar, 240¹.
 Oxford Bibl. Bodleiana Auct. D. 219, Book of Mac Regol, Evangeliar, 213⁶.
 St. Petersburg Kejs. Bibl. lat. F. v. I. 8, Evangeliar, 197⁴.

Karolingiske:

Bamberg A. I. 5, Bibel, 231³.
 Münch. Hofbibl. Cim. 55, Codex aureus, Evangeliar, 231³, 241.
 Paris Bibl. nat. lat. 1, Vivian-Bibel 268², 276⁴.
 Paris Bibl. nat. lat. 266, Lothar-Evangeliar, 231³, 268², 276³.
 Paris Bibl. nat. lat. 8850, S. Médard-Evangeliar, 276².
 Paris Bibl. nat. nouv. acq. lat. 1203, Godesscalc - Evangeliar, 268¹, 276¹.
 St. Gallen, Psalterium aureum, 231³.
 — Folchart-Psalter, 231³.

Merovingiske:

Cambridge Corpus Christi College 334, Origenes, 193⁵, 197¹.
 Laon Bibl. Munic. 137, Paulus Orosius, 193³.
 Oxford Bibl. Bodleiana Douce 176, Evangeliar, 193⁵.
 Paris Bibl. nat. lat. 12168, Augustinus, 193⁴, 194, 197¹, 268².
 Paris Bibl. nat. lat. 12048, Sacramentarium fra Gellone, 193⁴.

Rom Vatikanet Reg. lat. 316, Sacramentarium Gelasianum, 193², 194, 197¹.
 St. Gallen 731, Leges Barbarorum. 193⁵.

Maximianskathedra, 170³, 175³.

Mosaiker:

Carthago, 263¹.
 Cremona, 265³.
 Djemilah, 265³.
 Jerusalem, Damaskusport, 170².
 Milet, 265³.
 Pomposa, 266¹.
 Rom, Jun. Bassus-Basilica, 263⁵.
 S. Costanza, ved Rom, 169¹.
 Serdjilla, 265³.
 Sour, 170², 263¹.
 Thiers, 258⁵.
 Uthina, 169¹.

Motivudvexling, 214³.

Mschatta, 170³⁻⁴, 171¹, 174¹, 261¹.
 Møntbrocher, 203 f., 228².

Mønter:

sceattas, 184 f., 191 f., stycas, 186.

Oldsager, jordfundne:

Alcester, Bispestavfæste, 235¹.
 Björkö, Hængesmykke, 205⁴.
 Burgundiske Spænder, 263⁶.
 Castel Trosino, Glasbæger, 277³.
 Cuerdale, »strap tag«, 200⁵.
 Felixstowe, Møntbroche, 203⁴.
 Gilton, Sølvbeslag, 190².
 Gnezdovo, Bronzebeslag, 215².
 Gokstad, Møntbrocher, 204¹.
 Goldsborough, »strap tag«, 200⁵.
 Ixworth, Bronzenaalehoved, 202².
 Køge Strand, Hjortetak, 253 ff.
 Leicester, Rembeslag, 207¹.
 London, Rembeslag, 207¹.
 — City, Møntbroche, 203⁴.
 — Fetter Lane, Sværdhæfte, 203².
 — Walbrook, »strap tag«, 200⁴.

London, Brit. Mus., to Sølvbægre, 277¹⁻².
 Mainz, Bronzebeslag, 273².
 Norge, to Sværdhæfter, 204³.
 Pitney, rundt Smykke, 203².
 Saffron^o Walden, Bronzehænge-smykker, 232¹.
 Sevington, »strap tag«, 200⁴.
 Sittingbourne, Kniv, 200².
 Skaane, Sværd, 236⁴.
 Stromness, Bronzebeslag, 190².
 Söderala, Vindfløj, 248³.
 Talnotrie, »strap tag«, 200⁵.
 Trehwiddle, Sølvskat, 200¹.
 Uppland, Sølvplade, 204³.
 Velds, Stigbøjler, 236⁷.
 Wallingford, Sværd, 200².
 Windsor, Sølvdolkknap, 203¹.
 Witham ved Lincoln, tre Sølv-naale, 202².
 York, Benstykke, 201³.
 »Ormside Cup«, 190².
 Oseberg, 210 f.

»Plaques ajourées«, 273².

Relieffer (Sten, Marmor, Træ, Elfenben):

Aachen, Domkirke, 171².
 Aquileja, Alterbalustrade, 259¹.
 Athen, Akropolis, 267¹.
 — Domkirke, 259², 263⁶, 266².
 Bagnacavallo, Bue, 259¹, 261¹.
 Cattaro, Bue, 259¹.
 Cividale, Baldakin, 259¹, 266².
 — Gavl, 259¹.
 Ferrara, 259¹.
 Ingelheim, 268³.
 Konstantinopel, Søjleskafter, 169².
 Lykien, 266².
 Neapel, S. Giovanni maggiore, 267³.
 Orvieto, Æske, 267⁴.
 Oviedo, 267⁶.
 Paris, Musée Cluny, 268⁵.

Parma, S. Bertoldo, 171⁵.
 Pavia, S. Michele, 269².
 Pavia, Theodotas Gravplade, 259¹.
 Pisidien, 266².
 Pomposa, 171⁵.
 Quedlinburg, Kam, 276⁴.
 Ravenna, Sarkofag, 267⁵.
 Rom, Lateranet, 169¹.
 — S. Sabina, 187¹.
 Safa, 263¹.
 Sens, Kam, 268⁴.
 Skripù, 259³, 261, 263.
 Sorrento, 267².
 Terracina, Skrin, 267².
 Torcello, Domkirke, 267⁷.
 Venedig, S. Marco, 267⁷.
 Ribe, Bæger, 273 ff.
 »Ringerikestil«, 250 ff.
 »Rosetskrin«, 267³.
 Runestensornamentik:
 Gotland, 243².
 Skaane, 247².
 Uppland, 247³, 254².
 Røgelsekar, 236^{1-3, 5}.

S. Omer-Psalter, Boulogne, 233¹, 236⁵.

S. Pauls Kirkegaard, London, Runesten, 225¹, 248², 252.

Sarkofager, sydfranske, 205³, 258⁴, 275³.

»Sigillum Ælfrici«, 232¹.

Stenkors, fuldstændige og fragmenterede:

Abercorn, 189³.
 Aberlady, 182³, 198 f.
 Addingham, 182⁵.
 Aldborough, 178³, 183², 218.
 Bakewell, 182⁵.
 Bewcastle, 174², 176³, 177⁵, 186 f.
 Bradbourne, 182⁵.
 Castor, 202³.
 Clonmacnois, 189⁴, 240³.
 Closeburn, 183².

Collingham, 183¹, 184, 217 f., 220.
 Crieff, 189³.
 Croft, 176².
 Crofton, 183¹, 220⁴, 222.
 Cropthorne, 179².
 Cross Canonby, 220⁴, 222.
 Cundall, 181¹, 183².
 Dacre, 183².
 Derby, S. Alkmund, 220³, 224, 246.
 Dewsbury, 177¹, 182⁴.
 Easby, 176¹.
 Easington, 189¹.
 Eyam, 182⁵.
 Folkton, Kirke, 220⁵, 221.
 Gilling, 219¹, 221¹, 222.
 Gloucester, 181³, 223².
 Gosforth, 221¹.
 Hackness, 182².
 Heversham, 178¹.
 Hexham, Acca-Kors, 177³.
     — Korsfragment, 178¹.
     — Spital Cross, 177⁴.
 Hilton of Cadboll, 189³.
 Hovingham, 176¹.
 Ilkley, Kirke, tre Kors, 180¹, 182⁵.
     — Museum, 179¹.
 Irton, 182⁵.
 Jedburgh, 176⁴, 185⁴.
 Kells, 189⁴.
 Kirkdale, 182⁵.
 Leeds, 182⁴.
 Leeds, Kirke, 190¹.
 Man, 222¹⁻², 238¹, 239², 244¹.
 Masham, 177¹, 181².
 Melsonby, 179 f., 182⁴.
 Middleton, 219¹, 221.
 Newent, 181².
 North Frodingham, 189¹.
 Northallerton, 177⁵.
 Norwich, S. Vedast, 220², 223 f.
 Nunburnholme, 220¹, 223, 224¹.
 Nunnington, 219¹, 221.
 Nunnykirk, 178², 185⁴.

Otley, 173 ff., 177, 177⁵, 180², 250².
 Penally, 190¹.
 Pickering, 219¹, 222.
 Rothbury, 176⁵.
 Ruthwell, 174², 176³, 186 f.
 Sandbach, 179³.
 Sheffield, 178¹, 182⁵.
 Sinnington, 219¹, 222.
 Stanwick, 220⁵, 221¹.
 Tanfield, 181².
 Tarbet, 189³.
 Thornhill, 189².
 Waberthwaite, 181³, 182⁴.
 Walton, 179³.
 Wensley, 177¹.
 Wycliffe, 177¹.
 York, Hosp. 2, 179¹.
     — — 9, 181³, 182¹.
     — — 21 (Folkton), 220¹, 223 f.

Stenplader:

Levisham, 219², 222.
 London, City, 251⁴.
 York, Clifford Street, Hospit., 16, 219⁵, 222.

Stilblanding, 210¹, 211⁴, 212¹.

»Stil III«, 208 ff., 238²⁻⁵, 239².

»Strap tags«, se Oldsager.

Syrisk Ornamentik, 258³, 259.

Tassilo-Kalk, 204 ff.

Trewhiddlestil, 199 f.

Tøjer:

hellenistiske, 263².

persiske, 262³⁻⁶, 263⁴.

Urnes, Kirke, 248¹, 256¹.

Vang, Runesten, 251¹.

Vinrankeskema, 169 ff., 175, 263.

Winchester, Manuskriptgruppe, 233 f.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1920.

III. RÆKKE. 10. BIND.
4. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Kommission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B; (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig, à 6 Kr. Aargang 1916 sælges ikke alene, men kun i Forbindelse med hele 2. Række, fra Aargang 1886, samt det udkomne af 3. Række.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg.

1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4to. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.

1850—52. 4to. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914.

6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—

96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.).

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Konungs skuggsjá, Speculum regale. 1. Hefte (Tekst). 1920. 8 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1919, hver

Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).

2. Binds 1. Hefte, 1911; 2. Hefte, 1918. Hvert Hefte 6 Kr.

LANDNAMAS OPRINDELIGE DISPOSITION

AF

BJÖRN MAGNÚSSON ÓLSEN.

Jeg har allerede i min afhandling om Ari fróði i Tímarit hins ísl. bókmentafjelags X s. 235 udtalt mig om spørgsmålet om Landnámas oprindelige orden og påvist grunde, der taler for, at dette Værk fra først af har været inddelt i fire dele, hver omfattende en landsfjærding. I anledning af modbemærkninger fra Konr. Maurer i hans afhandling »Über Ari fróði und seine schriften« i Germania N. R. XXIV. (XXXVI.) jahrg. s. 83 ff. har jeg i en senere afhandling, »Om Are Frode« i Årb. f. n. oldk. og hist. 1893 s. 350, udtalt følgende:

»Min opfattelse har en støtte i Mb.¹, som netop har den orden, som af mig antoges for at være den oprindelige. Men alligevel vilde jeg ikke have vovet at sætte Mb.'s autoritet i dette punkt over de andre håndskrifter, hvis jeg ikke også i disse havde opdaget antydninger af, at Mb.'s orden var den oprindelige. Dertil regner jeg for det første notitsen om Kolskeggr i Landn. (udg. 1843) 4, 4 s. 249, hvor det hedder væsentlig overensstemmende i alle håndskrifter: »Nú hefir Kolskeggr fyrir sagt héðan frá um landnám«². Meningen med disse ord er åbenbart at sige, at Kolskeggr har været forfatterens mundtlige kilde for det efterfølgende indtil slutningen af Austfirðingafjórð-

¹ Forkortelserne er de almindelig brugte: Hb. = Hauksbók, Íslbk. = Íslendingabók, Landn. = Landnáma, Mb. = Melabók, Stb. = Sturlubók.

² héðan frá udelader Hauksbók.

ungr, hvilket også Maurer har indrømmet, og denne rigtige begrænsning får notitsen også af sig selv i Mb., som slutter med Austfirðingafjórðungr. I Stb. og Hb., som efter Austfirðingafjórðungr fortsætter med den østlige del af Sunnlendingafjórðungr, venter man derimod ved slutningen af Austfirðingafjórðungr en til notitsen i Landn. 4, 4 sva-
rende *terminus ad quem* (»Hingat til hefir Kolskeggr fyrir sagt um landnám« eller lignende). Men en sådan notits finder man ikke i bemeldte håndskrifter, og det får således i dem udseende af, at Kolskeggr har været kilden, ikke blot for den sidste del af Austfirðingafjórðungr, men også for den efterfølgende østlige del af Sunnlendingafjórðungr, hvilket ikke kan være rigtigt. Dette tyder unægtelig på, at Mb. her har den oprindelige orden. Endvidere kan den kendsgærning ikke bortforklares, at både Sturlubók og Hauksbók i (udg. 1843) 5, 12 s. 316, hvor de går over til at omtale de af Ingólfr okkuperede egne, indfletter følgende notits: »Nú er komit at landnámi Ingólfs, en þeir menn, er nú eru taldir, hafa bygt í hans landnámi, og dog ikke, som man i følge ordene skulde vente, i det følgende opregner *alle* de mænd, som bosatte sig indenfor det af Ingólfr okkuperede landområde, men kun dem, som tog land øst for ham, medens de andre, som bosatte sig vest for ham, allerede er opregnede i (udg. 1843) 1, 10 s. 10—14. Denne unøjagtighed taler for, at dispositionen i Stb.-Hb. ikke er oprindelig, samt at beretningen om de mænd, der tog land indenfor Ingólfs landnam, fra først af har været samlet på et sted ligesom i Mb. Endelig skal jeg fremhæve den ikke tidligere bemærkede kendsgærning, at den til Sunnlendingafjórðungr hørende specielle overskrift i Stb.-Hb. ikke findes foran Landnáma (udg. 1843) 1. del, som dog omhandler den vestlige del af denne fjærðing, men foran 5. del, samt at denne overskrift begynder således: *Hér hefjast¹ upp landnám*

¹ Hauksbók har hefr.

í Sunnlendingafjórðungi, som om der i det foregående slet ikke havde været tale om Sydfjærðingen. I den ældste Mb. — ligesom også i den yngste — findes en aldeles tilsvarende overskrift foran Sydfjærðingen (Landn. Viðb. III s. 341), men her har den en god mening, eftersom dette håndskrift har haft hele Sydfjærðingen samlet på et sted i begyndelsen af værket. Den modsigelse, som Stb.-Hb. her gör sig skyldige i, viser tydelig nok, at disse håndskrifers disposition ikke er oprindelig. — Det er altså ikke blot Mb., som vidner for inddelingen efter fjærðinger, men vi møder også i de to andre hovedhåndskrifter på ikke mindre end tre steder antydninger af, at dette virkelig har været den oprindelige inddeling.«

Mod denne min således begrundede opfattelse har F. Jónsson udtalt sig dels i sin Litteraturhistorie II s. 586—587, dels i fortalen til sin Landnámaudgave s. XXXVI—XXXVII. De indvendinger, han fremfører, er væsentlig de samme som Maurers. Ligesom denne indrømmer han, at Kolskeggs medarbejderskab ved Landnáma indskrænker sig til den sidste del af afsnittet Austfirðingafjórðungr, fra det sted, hvor notitsen: »Nú hefir Kolskeggr fyrir sagt héðan frá¹ um landnám« står, til afsnittets slutning. Men han indvender, at disse ord »kun udtrykker, *hvor* Kolskeggs meddelelse eller fremstilling begynder, men de indeholder intet om, hvor langt den går«, og slutter deraf, at »ordene ingen betydning har for det pågældende spørgsmål«. Hertil skal jeg tillade mig at bemærke, at jeg aldrig har påstået, at disse ord indeholder noget om, hvor langt Kolskeggs

¹ Nogen vægt synes FJ. at lægge på, at ordene *heðan frá* ikke findes i Hb. (»dette ord mangler *dog* i Hb.«), men dette har formentlig ingen betydning, dels fordi *heðan frá* sikkert er oprindeligt og udeladt i Hb., dels fordi ordene i deres helhed, selv om man følger Hb.'s tekst, har fuldstændig den samme betydning, som de har i de andre håndskrifter med bibeholdelse af *heðan frá*. Også i følge Hb. må det være meningen at fremhæve, at *her* begynder et afsnit, som Kolskeggr har haft andel i.

fremstilling går, eller hvor den ender. Tværtimod er det *netop, fordi ordene ikke indeholder noget om dette vigtige punkt*, fordi vi her har en terminus a quo uden nogen tilsvarende terminus ad quem, og fordi der *heller ikke i det følgende* noget steds forekommer nogen terminus ad quem, at jeg har taget dette sted til indtægt for min opfattelse. Det kan ikke nægtes, at denne mangel af terminus ad quem, når man går ud fra, at ordenen i Stb.-Hb. er den oprindelige, gør teksten i disse håndskrifter vildledende eller dog i det mindste tvetydig, idet det ser ud, som om alt, hvad der følger i disse håndskrifter, stammede fra Kolskeggr, hvad der ikke kan være rigtigt, hvorimod alt får sin rigtige mening og begrænsning, når man forudsætter, at Mb.'s orden er oprindelig. Hvis der ved slutningen af Austfirðingafjórðungr stod en notits om, at fremstillingen af landnamene til dette punkt stammede fra Kolskeggr, vilde det foregående sted være betydningsløst for vor undersøgelse. Men en sådan notits findes ikke i noget Landnámahåndskrift og har derfor sikkert ikke stået i den oprindelige Landnáma. Hvis Mb.'s orden er den oprindelige, var også en sådan notits overflødig. Men hvis Stb.-Hb. har den oprindelige orden, må man i hvert fald indrømme, at den oprindelige Landnáma-forfatter her har gjort sig skyldig i en forglemmelse. Jeg nægter slet ikke, at en sådan forglemmelse er tænkelig, og jeg indrømmer gerne, at dette sted, hvis det stod alene, ikke vilde være fuldtud afgørende. Men i forbindelse med de andre af mig fremhævede steder er det slet ikke uden betydning.

Jeg må overfor Maurer og FJ. fastholde, at teksten i Stb.-Hb. indeholder en modsigelse eller dog er mindre nøjagtig, når det først hedder, at »nu vil de mænd blive opregnede, som har bosat sig i Ingólfs landnam«, og der så kun følger en del af disse mænd, nemlig blot de, som bosatte sig *øst for* hovedlandnamsmanden, medens de

andre allerede er opregnede i forvejen. FJ. bemærker, at den »mest *ligefremme* forståelse af ordene 'en þeir menn, er nú eru taldir, hafa bygt í hans landnámi' »er netop den, at resten af landnamsmændene (de som *endnu* stod tilbage at anføre) havde nedsat sig i [en del af] det af Ingólfr oprindelig valgte landområde«. Efter min mening er denne »ligefremme« fortolkning netop i højeste grad kunstlet. Den tilføjer nemlig uden nogen berettigelse ord, som slet ikke står i grundteksten (»resten af«, »[de som endnu stod tilbage at anføre]« og »en del af«). Man kan altså ikke komme bort fra, at de anførte ord i den forbindelse, hvori de står i Stb.-Hb., er selvmodsigende og unøjagtige. Derimod er de fuldstændig korrekte, hvis vi går ud fra, at Mb.'s disposition er den oprindelige, idet da *alle* de mænd, som bosatte sig i Ingólfs landnam, opregnes under et i en rækkefølge. Også på dette sted kommer den overleverede tekst kun til sin ret og får en naturlig betydning, når vi følger den orden, som vi finder i Mb.

Endelig forbigår FJ. stiltiende den af mig fremhævede kendsgærning, at overskriften »Her *begynder* landnamene i Sydfjærdingen« i Stb.-Hb. ikke står på det sted, hvor disse håndskrifter *først begynder* på fremstillingen af landnamene i denne fjærding, nemlig foran håndskrifternes første hovedafsnit, som omfatter den vestlige del af fjærdingen, men foran 5. hovedafsnit, som fremstiller landnamene i Sydfjærdingens østlige del, netop *på det samme sted*, hvor fremstillingen af Sydfjærdingslandnamene *begynder* i Mb., og hvor denne har en aldeles tilsvarende overskrift. Jeg må dog lægge betydelig vægt på denne kendsgærning. Tilsvarende overskrifter findes jo ved alle de *andre* fjærdinger i alle håndskrifter¹ og må derfor have hørt til den

¹ Hb. har endogså alle disse overskrifter — også den til Sydfjærdingen — konsekvent to gange, den første gang som overskrift, den anden gang som indledende bemærkning til afsnittets første kapitel.

oprindelige Landnáma. Ellers står de overalt ved **begyndelsen** af den pågældende fjærðing, hvor overskriften også **har** sin naturlige plads. Kun for Sydfjærðingens vedkommende finder vi den omtalte undtagelse fra denne regel i Stb.-Hb. Grunden kan kun være den, at den ved disse to håndskrifter repræsenterede recension har forandret den oprindelige orden og stillet den (oprindelig) første, d. v. s. østlige, del af Sydfjærðingen, indtil Ingólfr, allersidst for at kunne begynde med den første landnamsmand og beretningen om landets første opdagelse, men glemt at flytte overskriften med det samme, hvorved den kom til at stå på samme sted som i Mb., uagtet dette ikke stemte med den forandrede orden. Den plads, overskriften indtager i Stb.-Hb., forklares således til fulde ud fra den forudsætning, at Mb.'s orden er den oprindelige. Ellers er den, så vidt jeg kan se, aldeles uforklarlig.

Men foruden de anførte grunde, der taler for Mb.'s orden, er jeg senere bleven opmærksom på flere nye. Af disse er der to, som står i nær forbindelse med den sidst-anførte fra overskriftens plads hentede grund, og jeg skal derfor først behandle dem.

I Hb. og den yngre Mb. finder vi en notits om, hvilken del af Island der blev først og hvilken sidst bebygget. Notitsen er i følge sit indhold af almindelig natur, idet den angår landet i dets helhed, og den burde derfor stå, ikke midt inde i værket, men enten ved dets begyndelse eller dog snarest ved dets slutning, efter at de enkelte landnam er gennemgåede. Her, ved slutningen af hele værket, står den også i den yngre Mb., nemlig efter Austfirðingafjórðungr, hvormed dette håndskrift ender. Stb. derimod udelader notitsen, men i Hb. står den midt inde i værket, nemlig i spidsen for fremstillingen af Sydfjærðingslandnamenes sidste (østlige) del (Landn. Stb.-Hb. V), efter den ovenfor omtalte, to gange gentagne fjærðingsoverskrift (Hb. k. 294). I virkeligheden står dog notitsen næsten på samme sted

i Hb. som i Mb., idet den i den første kun er adskilt fra den umiddelbart foregående slutning af Østfjordslandnamene ved den mellemliggende overskrift, som hører til Sydfjærdingen¹. Går man ud fra, at Mb. har den oprindelige orden, er notitsens plads let forståelig både i Mb. og Hb. Den har fra først af haft sin naturlige plads ved slutningen af Austfirðingafjórðungr, som tillige var hele værkets slutning. Her har også den mand, hvem inddelingen af Sydfjærdingen i to afsnit og omordningen i Stb.-Hb. skyldes, forefundet den. Egentlig burde han nu, samtidig med at han omflyttede Sydfjærdingens østlige del, også have omflyttet denne almindelige notits og sat den ved det omordnede værks slutning. Dette har han imidlertid ikke gjort, men ladet notitsen beholde sin plads ved slutningen af Østfjordsafsnittet. At notitsen nu i Hb. står efter Sydfjærdingens overskrift, må skyldes en uagtsomhed — en skriver har først glemt at indføre notitsen, indtil han havde skrevet overskriften, og derpå indhentet det forsømte ved at indføre notitsen umiddelbart efter overskriften — men hvorvidt denne uagtsomhed skyldes Hb. eller dens original

---

¹ Til notitsen slutter sig i Hb. den mærkelige beretning, at landet blev tidligere bebygget i nærheden af bjærgene end nede ved søen, samt beretningen om den misfornøjelse, der herskede blandt de senere landnamsmænd i anledning af de tidligere landnams store udstrækning, og de bestemmelser, som ved kong Harald hårfagers mægling blev vedtagne i den anledning. Også i Mb. har hele dette stykke sluttet sig til notitsen om de forskellige landsdeles relative bebyggelsestid, skönt den yngre Mb. sætter det i forbindelse med overskriften til Sydfjærdingen under påvirkning af Hb. Dette fremgår dels af det »&c«, som findes i den yngste Mb. ved slutningen af notitsen om den relative bebyggelsestid (efter ordet öræfis) — se udg. 1843 s. 275 n. 2 u. t. —, dels af den ældste Mb., som vi har til sammenligning med hensyn til Sydfjærdingens overskrift og begyndelse, og hvor vi ikke finder noget spor til det omhandlede stykke. Også dette stykke er af almindeligt indhold og bør stå ved slutningen af værket, hvor det også har haft sin plads i Mb., og over hovedet gælder om det alt, hvad der gælder om notitsen angående den relative bebyggelsestid, hvormed det står i en nøje forbindelse.

(Styrmisb.?), kan vi nu ikke afgøre. Det er og bliver en kendsgærning, at notitsen i Hb. står på en højst unaturlig plads, som kun kan forklares under forudsætning af, at Mb.'s orden er den oprindelige.

Vore Landnámahåndskrifter giver som bekendt en særskilt liste over de *fornemste* landnamsmænd i *hver fjærding*. Hb. har alle fire lister samlede på et sted ved slutningen af værket (= slutningen af Sydfjærdingens sidste, østlige del i følge dette håndskrifts disposition) og *ordnede efter den rene fjærdingsinddeling*, således at listen for *hele* Sydfjærdingen toges først i dens helhed og derpå successive listerne for de andre fjærdinger¹. I følge håndskriftets disposition skulde man have ventet listen over landnamsmændene i Sydfjærdingen delt i to dele, således at de fornemste landnamsmænd i den *vestlige* del af denne fjærding toges først, derpå landnamsmændene i de andre fjærdinger i ordenen: vest—nord—øst, og endelig til sidst landnamsmændene i den *østlige* del af Sydfjærdingen. Når vi ikke finder denne orden i håndskriftet, når tværtimod alle Sydfjærdingens fornemste landnamsmænd opregnes samlede, ja når de ikke engang grupperes i overensstemmelse med dispositionen (de vestlig boende først, med Ingólfr i spidsen, de østlig boende sidst), men tværtimod anføres i rigtig rækkefølge fra øst til vest (med Ingólfr i midten), så taler disse uoverensstemmelser med håndskriftets egen og ligeså mange overensstemmelser med Mb.'s disposition for, at Mb.'s og ikke Hb.'s orden er den oprindelige. Dette bekræftes af Stb. Også denne har de samme lister over de

¹ Mærkelig nok følges her ordenen: 1) Sydfjærdingen, 2) Østfjærdingen, 3) Nordfjærdingen, 4) Vestfjærdingen, med andre ord, listerne opregnes i en retning, der er Landnámas disposition stik modsat. Da listerne ved slutningen af værket er at betragte som et slags *tilbageblik*, er denne *tilbagegående* orden ikke unaturlig. Ved den påfølgende opregning af hövdingerne i år 930, som også er ordnet efter den *rene* fjærdingsinddeling, følger dog Hb. den sædvanlige orden (syd—vest—nord—øst).

fornemste landnamsmænd, en liste for hver fjærðing, men den har dem ikke, ligesom Hb., samlede på et sted, men adskilte, en liste ved slutningen af hver fjærðing. I følge håndskriftets disposition skulde man, ligesom ved Hb., have ventet listen over landnamsmændene i Sydfjærðingen delt i to dele, den ene omfattende landnamsmændene i den vestlige del af fjærðingen ved slutningen af dette (håndskriftets første) hovedafsnit, den anden derimod omfattende landnamsmændene i den østlige del af fjærðingen ved slutningen af dette (håndskriftets sidste) hovedafsnit. Men håndskriftet giver listen samlet på et sted ved slutningen af *dette sidste afsnit*, hvilket forsåvidt er i god overensstemmelse med håndskriftets disposition, som listens plads antyder, at skriveren har ment, at Sydfjærðingen sluttede paa dette punkt, uagtet det, når man ser på kortet, falder midt i fjærðingen og ikke ved noget af dens endepunkter. Så meget mere påfaldende er det, at håndskriftet ikke har indrettet opregningen af landnamsmændene i overensstemmelse hermed, taget Ingólfr og de vestlig boende først, og så de østlig bosatte bagefter, men ligesom Hb. opregner dem i rækkefølge fra øst til vest, først den østligst boende (Hrafn heimski), derpå den nærmeste mod vest (Ketill hængr¹) osv., Ingólfr i midten og slutter med den vestligst boende (Önundr breiðskeggr²). Den

¹ Både Hb. og Stb. har Ketill hængr næst efter Hrafn heimski og derpå Sighvatr rauði. Dette stemmer med disse håndskrifter, fra Egilssaga lånte, angivelse af grænserne for Ketils landnam, i følge hvilken Sighvatr fik land hos Ketill (jfr. ovenfor [Årbøger 1904 s. 167 ff.] afsnittet om Landnámas forhold til Egilssaga). I følge den oprindelige Landnáma var Sighvatr derimod en selvstændig landnamsmand, som bosatte sig *øst* for Ketill. Hvis denne liste over de fornemste landnamsmænd har stået i den oprindelige Landnáma, må Sighvatr altså der have været opregnet *för end Ketill* som bosat længere mod *øst*.

² Hvis den oprindelige Landnáma har haft listen, må den enten have udeladt denne landnamsmand eller opregnet hans fader Krömu-Oddr i stedet for ham (jfr. ovenfor [Årbøger 1905 s. 63 ff.] afsnittet om Landnámas forhold til Høensa-Þórissaga).

kendsgærning kan således ikke bortforklares, at listen også i den i Stb. overleverede form går ud fra Sydfjærdingen *som en helhed og er indrettet i overensstemmelse med Mb.'s orden.*

Desværre findes listen over de fornemste landnamsmænd i Sydfjærdingen ikke i den yngre Mb. (den ældre Mb. haves her ikke til sammenligning). Derimod har den yngre Mb. listerne for de andre fjærdinger, hver liste ved slutningen af den fjærding, som listen omfatter, ligesom Stb., og i hvert fald i listen for Nordfjærdingen har den et par ejendommelige varianter (»Ketill hörðski« og »bóndaval«), som viser, at denne liste må have stået i den ældre Mb. Det er derfor sandsynligt, at alle fire lister har stået i dette sidstnævnte håndskrift ligesom i Stb.-Hb., og at udeladelsen af Sydlandslisten skyldes en forglemmelse i den yngre Mb. I den ældre Mb. må Sydfjærdingslisten selvfølgelig have stået ved slutningen af denne fjærding (efter Stb. k. 41. Hb. k. 29, udg. 1843, 1, 21 s. 64), og her må den sikkert have stået i den oprindelige Landnáma. Stb.-Hb. har den, som allerede bemærket, ikke på dette sted¹, men har flyttet den bagved det afsnit, der omhandler den østlige del af Sydfjærdingen, hvilket stemmer med disse håndskrifers disposition, men ikke kan være oprindeligt.

I nær forbindelse med listerne over de fornemste landnamsmænd står listerne over de fornemste hövdinger ved den tid, da landet havde været bebygget i 60 år, c. 930. Disse lister står i Stb.-Hb. ved slutningen af Landnáma og slutter sig i Stb. til listen over Sydfjærdingens fornemste landnamsmænd, i Hb. til de fire samlede lister over de fire fjærdingers landnamsmænd. Disse lister over hövdingerne er fire, en for hver fjærding, ligesom listerne over landnamsmændene, og ordnede i stræng overens-

¹ Måske har dette netop givet anledning til udeladelsen i den yngre Mb., som stadig har haft Stb.-Hb. til sammenligning.

stemmelse, ikke med Stb.-Hb.'s, men med Mb.'s disposition, først *hele* Sydfjærðingens, derpå i rækkefølge Vestfjærðingens og Nordfjærðingens og endelig Østfjærðingens hövðinger. Desværre udelader den yngre Mb. disse lister, men den orden, hvori de opregnes i Stb.-Hb., viser, at de må være ældre end den ved disse håndskrifter repræsenterede omordning af Landnáma og altså sandsynligvis gå tilbage til den oprindelige Landnámatekst, der har været ordnet på samme måde som Mb.

I Stb. k. 329 (FJ. udg. s. 214³⁴, udg. 1843, 4, 12 s. 272 n. 6 u. t.) finder vi følgende notits: »Gnúpr Molda-Gnúpsson átti Arnbjörgu Ráðormsdóttur, *sem fyrr er ritat*«. Ganske det samme står også i den yngre Mb. (den ældre Mb. er her tabt). Derimod har Hb. her en åbenbart forkortet tekst og udelader ordene »sem fyrr er ritat« tilligemed den foregående notits. Gnups giftermål med Arnbjörg omtales foruden på dette sted kun på et eneste sted i Landnáma, nemlig Stb. k. 365. Hb. k. 320 (FJ. udg. s. 223²⁻³ og 113²³, udg. 1843, 5, 8 s. 298), og henvisningen »sem fyrr er ritat« kan altså kun gælde dette sted. Men i følge Stb.-Hb.'s disposition står dette sted, hvortil der henvises, *efter* det andet sted, hvortil henvisningen er knyttet. Det sidstnævnte sted står nemlig i Stb.-Hb.'s 4. hovedafsnit, Østfjærðingen, det førstnævnte derimod i sammes 5. hovedafsnit, Sydfjærðingens østlige del. Henvisningens »fyrr« ('tidligere') passer altså ikke til Stb.-Hb.'s disposition. Holder man sig derimod til Mb.'s disposition, i følge hvilken hele Sydfjærðingen står samlet i begyndelsen af værket, passer henvisningen fuldstændig. Ud fra den forudsætning, at Mb.'s orden er den oprindelige, er fejlen i Stb. let forklarlig. Den mand, som har flyttet den østlige del af Sydfjærðingen hen bagved Østfjærðingen til slutningen af værket, har i Østfjærðingsafsnittet afskrevet den omtalte henvisning uforandret uden at betænke, at »fyrr« ikke mere passede til den forandrede disposition. Jón

Sigurðsson har med sin sædvanlige skarpsindighed indset, at henvisningen, således som den er overleveret i Stb. og Mb., taler for Mb.'s disposition (se hans anmærkning til stedet). Men hildet, som han var, i den forudfattede mening, at Stb.-Hb.'s disposition er den oprindelige, har han grebet til den mislige udvej at forandre på teksten og har flyttet henvisningen »sem fyrr er ritat« til slutningen af det kapitel, hvor den står, efter ordene »Þormóður var son þeirra«. Denne omflytning er naturligvis aldeles vilkårlig og uberettiget. Dette sted, sat i forbindelse med de ovenfor anførte kendsgærninger, synes at være fuldstændig afgørende for spørgsmålet om Landnámas oprindelige ordning.

Endelig skal jeg tillade mig at henvise til et sted i den yngre Mb., som formentlig ikke er uden betydning for spørgsmålet.

Vi finder meget hyppig i vor Landnáma notitser om, hvorfra vedkommende landnamsmand stammede, indrettede efter den samme formel, som Ari konsekvent bruger i sin Íslendingabók 2. k.: »Hrollaugr, son Rognvalds jarls á Mæri«, »Ketilbjörn, maður norrænn«, »Qður, dóttir Ketils, hersis norræns«, »Helgi enn magri, [maður] norrænn«, maður austrænn, ... sá es Úlfljótr hét (jfr. 1. k.: »Ingólfr hét maður norrænn«). Mb. har mange flere af den slags notitser end de andre håndskrifter, og analogien med Íslbk. taler for, at de har hørt til den oprindelige Landnámatekst selv i de tilfælde, hvor Stb.-Hb. udelader dem¹. Disse notitser har deres naturlige plads

¹ Således er det sikkert oprindeligt, når den yngre Mb. kalder Ingólfr Arnarson for »maður norrænn« (jfr. Íslbk. 1. k. »maður norrænn«, Flat. I s. 248: »Ingólfr hét norrænn maður«), eller når Rauða-Björn kaldes for »maður norrænn« (Landn. FJ. s. 243¹⁴ og 245¹⁹). Ligeledes når det om Hafnar-Ormr hedder i samme håndskrift, at han »fór ór Stafangri til Íslands« (udg. 1843, 1, 17 s. 53 n. 17 u. t.), eller om Haraldr hringr og Höfða-Þórður og Þorkell hávi, at de var fra Norge (Landn. FJ. s. 249¹¹ og 251¹³ og 254³²), eller om Þormóður enn rammi,

og plejer også at stå på det sted, hvor vedkommende *først* omtales som landnamsmand.

I Landnáma omtales et par brødre, Hroðgeirr enn spaki og Oddgeirr, som først tog land på Akranes og derpå, efter at have solgt deres landnam, flyttede til Árnes-egnen, hvor den ene tog land i Hraungerði, den anden på Oddgeirshólar. Det første landnam, det på Akranes, omtales i Stb.-Hb.'s første hovedafsnit, Sydfjærðingens vestlige del, det andet, det i Árnes-egnen, i samme håndskrifers femte afsnit, Sydfjærðingens østlige del (Stb. k. 27 og 374. Hb. k. 25 og 329. udg. 1843, 1, 17 s. 54 og 5, 9 s. 303). I Mb. derimod, som stiller hele Sydfjærðingen først og begynder med dens østlige del, falder bægge landnamene indenfor dette første hovedafsnit, således at landnamet i Árnes-egnen omtales først, det på Akranes derimod senere, i overensstemmelse med landnamenes gensidige beliggenhed. På intet af de to steder omtaler Stb.-Hb., hvorfra disse brødre stammede. Derimod har Mb. en notits, der går ud på, at de var »Vestmenn«¹. Denne notits har sikkert ligesom de øvrige notitser af samme slags hørt til den oprindelige Landnámatekst. Men det mærkelige er, at notitsen føjes til beretningen om brødrenes landnam i Árnes-egnen, som står *først i Mb.*, og ikke til beretningen om deres landnam på Akranes, som står *først i Stb.-Hb.*, uagtet landnamet på Akranes *i tid* gik forud for det i Árnes-egnen. Da notitser af denne art plejer at stå på det sted, hvor vedkommende *først* omtales som landnamsmand, og da det næppe er tænkeligt, at Mb. eller dens original har flyttet notitsen fra det ene sted til det andet, taler dens plads i Mb. for, at dette håndskrifts disposition er den oprindelige. Hvis Stb.-Hb.'s orden var oprindelig, vilde

---

at han var »maðr svenskr« (Landn. FJ. s. 251²⁷ — her støtter Hb. den yngre Mb.'s vidnesbyrd), eller om Véþormr Vémundarson, at han var en mægtig herse »á Upplöndum« (Landn. FJ. s. 259⁴⁰).

¹ Landn. FJ. udg. s. 258⁴⁰.

notitsen sikkert have været knyttet til beretningen om brødrenes landnam på Akranes.

På lignende måde forholder det sig med brødrene Vilbaldr og Áskell hnokkan, som gennem deres fader Dufpakr nedstammede fra den irske konge Kjarvalr. Man venter, at deres slægtrække op til Kjarvalr opregnes på det sted, hvor den første af brødrene omtales, og dette er virkelig tilfældet, hvis vi følger Mb.'s disposition. Her omtales Áskell først, og her finder vi i *alle* håndskrifter slægtrækken op til Kjarvalr. I Stb.-Hb. omtales derimod Vilbaldr først, men her finder vi ikke i noget håndskrift slægtledene fra Dufpakr og til Kjarvalr. Her står kun, at Vilbaldr var »broder til Áskell hnokkan« — hvilket også, hvis vi følger Mb.'s disposition, er tilstrækkelig tydeligt, idet Áskels afstamning så tidligere er anført — Hb. (og efter den den yngre Mb.) föjer rigtignok faderens navn til, men dette er udeladt i Stb. Alt er her naturligt, hvis Mb.'s disposition er den oprindelige.

Her vil vi et øjeblik standse og kaste et blik tilbage på den foregående undersøgelse. For Mb.'s og mod Stb.-Hb.'s disposition taler følgende grunde:

1. At notitsen om Kolskeggs andel i Landn. kun i Mb., derimod ikke i Stb.-Hb., får sin rigtige begrænsning.

2. At den notits, der indleder opregningen af de mænd, der bosatte sig øst for Ingólfr Arnarson, er selvmodsigende og unøjagtig, hvis man holder sig til Stb.-Hb.'s disposition, men derimod, hvis man går ud fra Mb.'s disposition, fuldstændig korrekt.

3. Den plads, overskriften over Sydfjærdingen indtager både i Stb.-Hb. og i Mb.

4. Den plads, notitsen om de forskellige landsdeles relative bebyggelsestid og de dertil knyttede bemærkninger om de ældste landnamsforhold indtager i Hb. og Mb.

5. Den kendsgærning, at listerne

- a) over de fornemste landnamsmænd i hver fjærðing,
  - b) over de fornemste hövdinger i hver fjærðing
- c. år 930

i Stb.-Hb. er indrettede ikke i overensstemmelse med disse håndskrifter, men i overensstemmelse med Mb.'s disposition.

6. Henvisningen »sem fyrr er ritat« ved notitsen om Gnups giftermål med Arnbjörg både i Stb. og den yngre Mb., som er fuldstændig korrekt, når man går ud fra Mb.'s, men urigtig, når man går ud fra Stb.-Hb.'s disposition.

7. Den plads, notitsen om brødrene Hroðgeirr og Oddgeirr — at de var »Vestmænd« — indtager i den yngre Mb.

Det er altså ikke blot Mb. selv, men også ikke mindre end *syv*¹ steder i Stb.-Hb. (den ene eller bægge), som taler for, at den oprindelige Landnáma, ligesom Mb., har været inddelt i fire dele, hver omfattende en landsfjærðing, og at den inddeling, som vi finder i Stb.-Hb., beror på en senere omordning.

Den rene fjærðingsinddeling synes også allerede at være foregrebet i de bagved Islændingebogen opbevarede fire biskopsgenealogier, som føres tilbage til fire landnamsmænd, en bosat i hver fjærðing. Hermed stemmer også det af biskopsgenealogierne afledede stykke i begyndelsen af Íslbk. k. 2, som også opregner fire landnamsmænd, en for hver fjærðing. På *bægge* steder fremhæves den fjærðing, landnamsmanden tilhørte, udtrykkelig ved adverbierne: *a u s t r*, *s u ð r*, *v e s t r*, *n o r ð r*. Dette viser, at valget af landnamsmændene ikke er tilfældigt, men at fjærðingsinddelingen ved valget har foresvævet forfatteren. Vi har her fra Aris egen hånd en Landnáma *in nuce*. Overensstemmelsen mellem Íslbk. og biskopsgenealogierne på den ene side og Landnáma på den anden side taler ikke blot for, at fjærðingsinddelingen i denne sidste er oprindelig, men støtter også

¹ Jeg regner her listerne over de fornemste landnamsmænd og listerne over de fornemste hövdinger som to steder.

i høj grad Hb.'s vidnesbyrd, at det oprindelige grundlag til vor Landnáma stammer fra Ari.

I virkeligheden ligger fjærdingsinddelingen også til grund for dispositionen i Stb.-Hb., skönt den der er *forplumret* ved adskillelsen af Sydfjærdingen i to dele og omstillingen af dens første (østlige) del bagved værket. Jeg må overfor FJ. fastholde, at den *rene* fjærdingsinddeling, som vi finder i Mb., er den simpleste og naturligste, og at det simpleste tillige i regelen er det oprindeligste. Grunden til omstillingen i den recension, som ligger til grund for Stb.-Hb., har jeg allerede påvist i min afhandling i Tímarit hins ísl. bókmentafjelags X s. 236—237. Den mand, fra hvem denne recension stammer, har anset det for passende at begynde med fremstillingen af landets første opdagelse og dertil at knytte beretningen om den første landnamsmand, Ingólfr. Således kom han til at tage denne landnamsmand først, hvilket konsekvent førte til, at han, i overensstemmelse med Landnåmas ordensprincip, fortsatte med de landnamsmænd, der bosatte sig vest for Ingólfr i Sydfjærdingen, og derpå gik videre landet rundt for til sidst at ende med den østlige del af Sydfjærdingen. Det skal ikke nægtes, at man ved denne disposition får en mere *saga-mæssig* forbindelse mellem beretningen om landets opdagelse og om den første landnamsmand, som jo også kan regnes blandt de første opdagere. Men ser man på Landnáma i dens helhed, er denne orden i høj grad unaturlig, idet Sydfjærdingen i følge den spaltes i to dele ved Ingólfr, ja dennes eget landnam fremstilles ikke en gang i sammenhæng under et, men adskilt i to afdelinger, den ene ved begyndelsen af værket, den anden ved dets slutning, hvilket fra et *landnamshistorisk* standpunkt er i høj grad stødende. Omstillingen er sikkert foretaget tidlig i det 13. århundrede af en mand, som vilde gøre den gamle, nøgterne landnamshistoriske fremstilling mere *saga-mæssig*, mere stemmende med sin samtids smag og metode.

I fortalen til sin Landnámaudgave fremfører FJ. egentlig kun en eneste grund for, at den i Stb.-Hb. overleverede orden er den oprindelige, nemlig den, at det er *Stb.*, som ligger til grund for *Mb.* Hvis dette var rigtigt, hvis *Mb.* virkelig var afledet af *Stb.*, må det indrømmes, at spørgsmålet dermed vilde være afgjort. Men efter min mening beror denne udtalelse af FJ. på en fuldstændig miskendelse af Landnámarecensionernes gensidige forhold. Vel er *Mb.* et forholdsvis sent håndskrift med mange forvanskninger og senere tilføjelser (f. eks. af slægtrækkerne ned til personer af Mela-slægten). Men på den anden side, når man ser bort fra disse forvanskninger og tilføjelser, som i regelen let lader sig gennemskue eller fjærne, viser det sig, at *Mb.* på mangfoldige steder er uafhængig af *Stb.-Hb.* og har bevaret en mere oprindelig tekst end den, der findes i disse håndskrifter, en tekst, som for os repræsenterer den oprindelige Landnáma. Vi har set eksempler nok herpå i det foregående. Vi har set, at *Mb.*¹ i fremstillingen af Skalla-Gríms og Ketill hængs landnam og af Gufas slægtskabsforhold og æventyr repræsenterer den gamle Landnámatekst, medens *Stb.-Hb.* har forvansket den under påvirkning af Egilssaga, at forskellige notitser angående den store mordbrand i Örnólfsdalr og landnamsmanden Krömu-Oddr er bevarede i oprindelig form i *Mb.*, men forvanskede i *Stb.-Hb.* under indflydelse af Høensa-þ, at teksten i *Stb.-Hb.* er i høj grad interpoleret fra Eyrbyggja, medens *Mb.* slet ikke er påvirket af denne saga og overfor de derfra interpolerede stykker i de andre håndskrifter repræsenterer den oprindelige Landnámatekst, at *Mb.* i sine berøringspunkter med Landn. sammen med denne repræsenterer en mere oprindelig Landnámatekst end *Stb.-Hb.*, at *Mb.* i stykket om Úlfljóts lovgivning ikke kan være af-

¹ Jeg bruger i det følgende »Mb.« ikke blot om den ældre *Mb.*, men også om den yngre, når det kan anses for sikkert, at den yngre *Mb.* har bevaret den ældres tekst.

ledet af Stb., som udelader dette stykke, og heller ikke af Hb., da Mb. her har bevaret flere oprindelige læsemåder og notitser, som Hb. har forvansket eller helt udeladt osv., osv. Alle disse kendsgærninger og mange flere, som det vilde være for vidtløftigt at opregne, viser klart og tydelig, at Mb. ikke kan være afledet af Stb., men at den tværtimod — trods senere tilføjelser og forvanskninger — må have haft for sig en ældre tekst end den recension, hvoraf Stb.-Hb. er afledede. Derfor taler ikke mindst den kendsgærning, at Mb. alene har bevaret Landnámas oprindelige disposition, som Stb.-Hb. har forvansket og dog uvilkårlig vidner for på ikke mindre end syv steder.

LANDNAMA OG EIRIKS SAGA RAUDA.

AF

BJÖRN MAGNÚSSON ÓLSEN.

Eiríks saga rauða (»Erauð.«) er som bekendt opbevaret i to membranhåndskrifter, Hauksbók (i Storms udg. betegnet A) og AM. 557, 4° (i Storms udg. B).

Sagaens to første kapitler stemmer i alt væsentligt med Landn.¹, og Storm har søgt at vise, at det her er Stb., som ligger til grund for sagaen. Dette er i hovedsagen rigtigt. Dog bør det bemærkes, at Hb. i de afsnit, hvorom der er tale (bortset fra en større lakune) stemmer meget nøje med Stb., samt at Erauð. i enkelte læsemåder slutter sig endnu nærmere til Hb. end til Stb. Det vil derfor være mere korrekt at sige, at det er recensionen Stb.-Hb., der her har tjent sagaen som kilde.

Til sagaens 1. k. — om Auðr og hendes frigivne Vífill — svarer Stb. k. 95 og 97, Hb. k. 82 og 84 (om Auðr) og Stb. k. 100 (om Vífill). Hb. hører desværre op midt i k. 84 (med ordene Auðr nam öll Dalalönd), hvor en større lakune begynder i håndskriftet, og har heller ikke, på grund af lakunen, noget tilsvarende til Stb. k. 100. I afsnittet om Auðr lader Mb. os helt i stikken, idet den her har oversprunget et større stykke. Derimod svarer Mb. k. 27 til Stb. k. 100 (om Vífill).

Sagaen slutter sig her gennemgående til recensionen Stb.-Hb., dog således, at den snart støtter det ene, snart

---

¹ Om forkortelser se s. 283 anm. 1.

det andet håndskriffs læsemåder¹. I afsnittet om Landnámas forhold til Laxdøla har jeg påvist, Årb. 1908 s. 172—173, at notitsen om, at Olaf den hvide »erobrede Dublin på Irland og Dublin-shire«, i Stb.-Hb. samt bemærkningen om Auds gudstjeneste på Krosshólar og hendes kristne tro, ibid. 188 ff., i Stb. er senere tilføjelser til den oprindelige Landn.-tekst. Bægge notitser er ordret optagne i Erauð. — et stærkt bevis for sagaens afhængighed af Stb.-Hb. Også i afsnittet om Vífill stemmer sagaen nøje overens med Stb., men afviger fra Mb.

At dette stykke i følge sit indhold fra først af hører hjemme i Landn., og at Erauð. her låner fra denne og ikke omvendt, er selvindlysende. Det er egentlig kun slutningen af kapitlet, om Vífill, der vedkommer Erauð., idet Vífill er farfader til Guðríðr, som er en af sagaens hovedpersoner.

Erauð. 2. k. handler om Erik den røde, hans slægt, hans landnam på Island, hans giftermål og de fejder, der førte til, at han tilsidst måtte forlade landet, om hans opdagelse af Grönland og bosættelse der.

Hertil svarer i vor Landn. Stb. k. 89, Hb. k. 77; Mb. har her oversprunget et længere stykke og kommer altså ikke i betragtning; her fortælles de samme begivenheder som i Erauð. og omtrent med de samme ord.

Ved første øjekast synes en så udførlig beretning om Erik at passe bedre i hans saga end i en Landn. Man kunde altså på forhånd være tilbøjelig til at tro, at vore Landn.-håndskrifter her har lånt fra sagaen. Ikke desto mindre er forholdet ganske sikkert det modsatte, således

---

¹ Med Hb. stemmer følgende læsemåder (Storms udg.): s. 3¹⁰ rauðr (Stb. rauði), s. 4⁸ hon (Stb. hann), med Stb. derimod: 4³ gerðiz (Hb. var), 4⁶ þá (mgl. i Hb.). På et sted har sagaen opbevaret den oprindelige Landn.-læsemåde: 4¹ Sigurði jarli, hvor Hb. udelader Sigurði, Stb. derimod jarli (håndskriftet B stemmer dog med Stb. i at udelade jarli).

som G. Storm har påvist¹. Afgørende for sagaens afhængighed af Stb.-Hb. er omflytningen af ordene »þeir Þorbjörn ok Styrrok Eyjólfur fylgðu Eiríki út um eyjar (Storms udg. s. 7¹⁰) i forbindelse med bibeholdelsen af þeim (s. 7⁶), som bliver meningsløst i sagaen på grund af omflytningen. For det samme taler også analogien med forholdet i k. 1. Ligesom i k. 1 slutter sagaen sig her snart til Hb., snart til Stb.² Af sammenligning med Eyrbyggja, som har et tilsvarende afsnit om Erik den røde, fremgår også, at teksten i Stb.-Hb. i det væsentlige må gå tilbage til en gammel Landn.-tekst, ældre end Eyrb., som igen er ældre end Stb.-Hb.³ Heraf fremgår, at teksten i Stb.-Hb. er meget gammel i Landn. og efter al sandsynlighed i det mindste i hovedtrækkene går tilbage til den oprindelige Landn.-tekst. Der synes heller ikke at være noget til hinder for at antage, at den oprindelige Landn. har indeholdt en så udførlig beretning om en person som Erik den røde. I vore Landn.-håndskrifter udgør den jo en indledning til beretningen om Grönlands opdagelse og bebyggelse, som utvivlsomt stammer fra Are, idet Hb. her udtrykkelig henviser til ham som hjemmelsmand angående antallet af de skibe, som sejlede i Erik den rødes følge fra Island til Grönland. At dette stykke stammer fra Are, fremgår også af

¹ G. Storm i fortalen til hans udg. af Erauð. s. XII og (navnlig) s. XVII.

² Med Hb. stemmer følgende læsemåder: s. 6² land (Stb. lönd), 6⁶ fyrir þat (Stb. fyrir þá sök), 6⁷ at (Stb. á), 6¹⁹—7¹ Þorbjörn Vífilsson ok synir þorbrands ór Álftafirði (i Stb. i omvendt orden), 7¹⁵ Snæfellsjökli ok (Stb. Snæfellsnesi en hann). Med Stb. stemmer derimod s. 6¹³ setstokkana (Hb. setstokka sína), 6¹⁴ setstokkana (Hb. setstokka), 7⁵ þeir þorgestr leituðu (Hb. þorgestr leitaði), 7¹⁶—8¹ Hann fór þaðan suðratleita ef þar (þangat B) væri byggjanda (Hb. Hann sigldi vestr um Hvarf ok), 8² miðri hinni vestri bygðinni (Hb. eystri bygð), 8³ ok tók sér þar bústað. Hann fór þat sumar í hina vestri óbygð (udeladt i Hb.).

³ Jfr. herom ovenfor afsnittet om Eyrb.'s forhold til Landn. [Árb.1905].

Íslendingabók k. 6, hvor vi finder en kort beretning om Eriks opdagelse af Grönland, som til dels næsten ordret stemmer med vor Landn.-tekst¹. Notitsen om skibenes antal står ikke i Íslbk., og der er ikke den mindste grund til at antage, at den har stået i den ældre Íslbk. Tværtimod taler vore Landn.-håndskrifter for, at den stammer fra den oprindelige Landn., som Hb. her udtrykkelig tillægger Are frode. Stb.-Hb. vidner altså for, at den oprindelige Landn. har haft et længere afsnit om Erik den røde og opdagelsen af Grönland og dertil knyttet en kort oversigt over de grönlandske landnam (Stb. k. 91—93, Hb. k. 79—80).

Erauð. er altså i k. 2 (ligesom i k. 1) en afledet kilde i forhold til Stb.-Hb. På den anden side har Finnur Jónsson gjort det sandsynligt, at disse lån fra Landn. er en senere interpolation i sagaen, indsat på denne plads i stedet for dens oprindelige begyndelse. Han bemærker herom: »Hvad der bestyrker dette, er, at der i k. 5 siges, at Erik var gift med Þjóðhildr og deres børn nævnes, men i k. 2 er hans giftermål allerede omtalt; det sidste sted forudsætter, at Þjóðhildr ikke för er nævnet².« Hertil kan jeg fuldstændig slutte mig. Jeg skal dertil dog føje, at når sagaen hist og her kalder Eriks hustru for Þórhildr³, medens hun i følge den ægte Landnámatræditiøn hed Þjóðhildr⁴,

¹ Jfr. Íslbk. »ok kallaði Grænland, ok kvað menn þat mundu fýsa þangat farar, at landit ætti nafn gott« med Landn.: »ok hann kallaði Grænland, því at hann lét þat menn mjök mundu fýsa þangat, ef landit hét vel« — og Íslbk. »þat vas . . . xiiij vetrum eða xv fyrr en kristni kvæmi hér á Ísland« med Landn.: »þat var xv vetrum fyrr en kristni var í lög tekin á Íslandi.«

² FJ., Lit. hist. II s. 648.

³ Således i 2. k. s. 5¹² bægge håndskrifter, i k. 5 s. 18¹² og 22¹⁴ n. 18 u. teksten det ene håndskrift (A = Hb.).

⁴ Dette fremgår af Stb. k. 122, Mb. k. 35, hvor bægge disse recensioner stemmer overens med hensyn til navnet (Hb. k. 94 udelader den herhen hørende notits), jfr. Stb. k. 89. Hb. k. 77 (Landn. FJ. s. 155⁷ og 34⁹), hvor vi ikke har Mb. til sammenligning.

kan jeg ikke være enig med G. Storm¹ i, at denne gentagne afvigelse skyldes fejllæsning, men må fastholde, at vi her har en virkelig fra Landn. afvigende tradition, som stammer fra den ældre Eiríks saga². Ja der er grunde, der taler for, at denne tradition har foreligget for den mand, fra hvem recensionen Stb.-Hb. oprindelig stammer, med andre ord, at han ved siden af en ældre Landnámatekst har benyttet ÆErauß. I Hb. anf. sted (k. 77 FJ. s. 155⁷), der hvor Þjóðhildr omtales, finder vi nemlig hendes navn først skrevet (i genit.) »Þorilldar«, men dette er understreget til tegn på, at det bør gå ud og derpå skrevet »Þioðilldar«. Haukr synes altså i det ene af de to håndskrifter, som han havde for sig, nemlig Styrmisbók, at have læst og efter den optaget læsemåden Þorilldar, men derpå efter Stb. (k. 89) at have foretrukket læsemåden Þjóðhildar. At recensionen Stb.-Hb. oprindelig har haft Þórhildar på dette sted, bekræftes ved den store Ólafs s., som har optaget dette sted efter Stb.-Hb. og skriver Þórhildar³. Når Stb. her har Þjóðhildar, bør det vistnok opfattes som en rettelse af Sturla, som utvivlsomt har kendt den ægte Landn.-tradition (jfr. Stb. k. 122).

På det anførte sted gör Stb.-Hb. (og Erauß.) Eriks hustru til datter af Jörundr *Atlason* (ins rauða Úlfssonar skjálga). Dette står i strid med den ægte Landn.-tradition, som gör hende til datter af Jörunds farbroder af samme navn, søn af Úlfr skjálgi⁴. Vi har her åbenbart en fejl i Stb.-Hb. Men hvorfra stammer den? Efter al sandsynlighed fra den samme kilde, som ligger til grund for »Þorilldar« i Hb. og i den store Ólafs saga, nemlig fra ÆErauß.

¹ Erauß. Storms udg. s. 5 n. 12 u. tekst.

² I det følgende betegnes denne ældre saga ved »ÆErauß.«.

³ Fms. II s. 213²³. Flat. I s. 429¹⁰.

⁴ Jfr. herom afsnittet om Gull-Þóris sagas forhold til Landn. [Årb. 1910 s. 35 ff.].

De oplysninger, Erauð. giver i begyndelsen af k. 3 om Vífilssønnerne Þorgeirr og Þorbjörn og deres giftermål med to døtre af Laugarbrekku-Einarr samt om dennes slægt, stemmer med alle vore Landn.-håndskrifter¹. Analogien med forholdet i k. 1 og 2 taler for, at også dette er lånt fra Stb.-Hb., men det kunde også godt have stået i ÆErauð. og der være lånt fra en ældre Landn.-tekst.

I forbindelse hermed bør omtales slægtrækken, som står i sagaens slutning, fra Þorbjörn Vífilssons datter Guðríðr ned til de 3 biskopper Þorlákr Runólfsson, Björn Gilsson og Brandr Sæmundarson². Den har en slående parallel i Stb. k. 100 (om Vífill—Hb. har her en lakune), hvor vi finder en bemærkning om, at de samme tre biskopper nedstammer fra Guðríðr, dog uden at ledene opregnes. Som jeg har vist i afsnittet om Landn.'s forhold til Laxd., Årb. 1908, s. 157 ff., må såvel Stb. som Erauð. her gå tilbage til en fælles ældre kilde, og denne kilde er nu ikke vanskelig at bestemme. Det er åbenbart ÆErauð., som her ligger til grund for Stb. og Erauð.

Om Þorfinnr karlsefni hedder det i Erauð. k. 7 s. 27³ i følge B-teksten, at han var en sön af Þórðr hesthöfði. Dette er sikkert sagaens oprindelige tekst. I stedet for denne korte notits indsætter A (Hb.) en lang slægtrække gennem Höfða-Þórðr op til Ragnarr loðbrók. Slægtrækken stemmer med Landn. Hb. k. 175, jfr. Stb. k. 208. Ligesom Hb. har A her slægtledet Ásleikr mellem Hróaldr hryggr og Björn járnsíða (udeladt i Stb.) og kalder Þórðs hustru for Friðgerðr (Stb.: Þorgerðr). Denne interpolation er åbenbart tilføjet af Haukr, som også i slutningen af sagaen har indsat *sin egen* slægtrække nedover fra Karlsefni³. Denne slægtrække findes ikke i B-teksten, men i Hb.'s Landn.

¹ Jfr. Stb. k. 75 og 100. Hb. k. 63. Mb. k. 27, jfr. den yngre Mb. Landn. FJ. s. 246—247 (her kaldes Þorgeirr for »Þorgrímr«).

² Erauð. Storms udg. k. 14 s. 47—48.

³ Erauð. Storms udg. k. 14 s. 48 n. 1 under teksten.

genfinder vi den (Hb. k. 175). På det tilsvarende sted i Stb. (k. 208) er slægtrækken udeladt.

Vor Erauð. har altså i k. 1 og 2 omarbejdet begyndelsen af ÆErauð. og indsat et uddrag af Landn., taget fra Stb.-Hb. Ved siden af Stb.-Hb. har den dog også benyttet ÆErauð., hvorfra navnet Þórhildr på Eriks hustru og den tradition, at hun var datter af Jörundr Atlason, oprindelig stammer.

Den ældste Stb.-Hb. (= Styrmissbók?) har i stykket om Erik den røde og opdagelsen af Grönland væsentlig holdt sig til den gamle Landn.-tekst. Dog har den også kendt ÆErauð. og derfra optaget den nævnte tradition om Eriks hustru (at hun hed Þórhildr og var datter af Jörundr Atlason). Stb. har rettet navnet til Þjóðhildr i overensstemmelse med Landn.-traditionen. Hb. har først skrevet Þórhildr i overensstemmelse med Styrmissbók, men derpå sluttet sig til Stb. Også i kapitlet om Vífill har Stb.(-Hb.) benyttet ÆErauð.

Dette er i al korthed resultatet af vor undersøgelse.

Anm. Ovenstaaende to Afhandlinger fandtes mellem afdøde Prof. Björn Magnússon Ólsen's efterladte Papirer. De slutter sig til hans tidligere, her i Aarbøgerne udgivne Afhandlinger om Landnáma, til hvilke der ogsaa henvises paa flere Steder, i en Form, som viser, at Forf. oprindelig har tænkt sig Afhandlingerne som Afsnit af et samlet Hele og ikke som selvstændige Tidskriftartikler.

SÍGFÚS BLÖNDAL.

KRETISK SEGLRING
FRA ÆLDRE MYKENISK TID.

AF

CHR. BLINKENBERG.

Skønt ringe af omfang hører det her afbildede stykke til de mærkeligste blandt de græske oldsager fra forhistorisk tid, som findes i vor Antiksamling, og kan vel fortjene, at opmærksomheden henledes på det ved en særskilt offentliggørelse. At denne finder sted i »Aarbøgerne«, søger sin berettigelse i, at det pågældende stykke har fundet sin plads i vort Nationalmuseum, har været fremlagt og været genstand for en mundtlig meddelelse i det kgl. nordiske oldskriftselskab¹, og endelig deri, at Aarbøgerne tidligere har bragt afhandlinger om forhistoriske oldsager fra Grækenland.

Tit kan der være anledning til at stille sig mistroisk overfor de oplysninger om findestedet, der følger med græske og italiske oldsager, som erhverves gennem handelen. I dette tilfælde er der dog ingen grund til at tvivle om sælgerens angivelse, at ringen stammer fra det østlige Kreta. Både efter form, figurstil og fremstilling hører den til en allerede ret talrig gruppe kretiske arbejder fra den mykeniske kulturperiode, der er fundne dels på øen selv, dels på Peloponnes. Mange af de pågældende ringe, seglstene og seglaftryk er komne for dagen i sikre og tids-

---

¹ I mødet den 18. februar 1919; de følgende meddelelser er en gengivelse, med enkelte tilføjelser, af foredraget i dette møde.

bestemte fund¹. Glyptikens udvikling gennem hele det lange mykeniske kulturforløb kendes derfor ret nøje, så at karakteristiske og gode stykker, der som vor ring er fremkomne uden nærmere fundoplysning, dog lader sig datere med ret stor sikkerhed. Ringen må tilhøre det 16. årh. f. Chr., snarest århundredets første halvdel. Omtrænt samtidige er de graverede guldsmykker fra den 3. mykeniske grav² og den berømte guldring fra Mykenai, der er funden udenfor gravene³; noget ældre er guldringene fra den 4. mykeniske grav⁴.

Ringens form, med den store, aflang-ovale forplade og den sparsomme ornamentering af bøjlen (se fig. 1), frembyder intet særegent.

Fig. 1. $\frac{1}{1}$.

Dens dimensioner er følgende: forpladens længde 0,028, bredde 0,019, ringens største udvendige vidde 0,021, tværmålet af åbningen c. 0,013. Mindre almindeligt er materialet, hvorefter ringen er gjort: en grøn, uigennemsigtig sten (»jaspis«). De stykker, hvormed den foran sammenstilledes, og i det hele hovedmassen af de mykeniske seglringe er af guld. Lige så almindelig stenen i den mykeniske tid anvendtes til de linseformede eller aflange, hvælvede plader med graverede billeder, der kunde

¹ En kort oversigt over dette materiale er givet af KARO, A(thenische) M(itteilung) 1910, 178—182.

² SCHLIEMANN, Mykenai nr. 253—255 = SCHUCHARDT, Schliemanns Ausgrabungen s. 224 fig. 177—179.

³ Schliemann nr. 530 = Schuchardt s. 313 fig. 281; jfr. BLINKENBERG, The thunderweapon in religion and folklore s. 19 fig. 8; DUSSAUD, Les civilisations préhelléniques² s. 387 fig. 287; Tiryns II 78 fig. 32; STAÏS, Journal internat. d'archéol. numismat. 1912 pl. 12.

⁴ Schliemann nr. 333—335 = Schuchardt s. 252 fig. 220—221; Tiryns II 105 fig. 43.

anbringes på en metalbøjle eller trækkes på en snor, lige så sjælden formedes hele fingerringe af sten. Her anføres de forf. kendte eksempler; det vedføjede tal i (—) er det nummer, stykket har i Nationalmuseet i Athen.

1. Ring af rød jaspis (2852), fra Mykenai; det udskårne billede forestiller en mand, der holder een løve i struben,

Fig. 2. I c. 3 gange forstørret målestok¹.

en anden i bagbenet: TSUNTAS, *Μυκῆναι* s. 75 pl. 5, 5; STAÏS, *Collection Mycénienne*² (1915) s. 85; PERROT, *Histoire de l'art dans l'antiquité* VI s. 843 no. 21.

2. Ring af chalcedon (1376), f. Mykenai; billedet viser to gange gentaget en ko, der dier sin kalv, den mykeniske forløber for en gruppe, der har fundet stor udbredelse og mangesidig anvendelse i archaisk og senere græsk kunst²:

¹ Figuren er udført efter et gipsaftryk af ringens forplade.

² CHR. BLINKENBERG, *La chronique du temple lindyen* (1912) s. 77; foruden de der citerede skrifter kan henvises til HELBIG, *Führer durch die öffentl. Samml. klass. Altertümer in Rom*³ I nr. 713—714. — Som eksempler på sen-mykeniske fremstillinger af det samme æmne kan anføres MARAGHIANNIS, *Antiquités crétoises* II pl. 30 (LM III); *Ἐφημ. ἀρχαιολ.* 1888 pl. 10 nr. 22 (seglsten f. Mykenai).

SCHLIEMANN, Mykenai s. 126 fig. 175; Staïs² s. 76; Perrot VI pl. 16, 15.

3. Lille sen-mykenisk ring af chalcedon (2157), f. Spata; i det ganske smalle billedfelt er der indgraveret en grif: Staïs² s. 165; Bull. corresp. hellén. 1878 s. 224; afbildet *Ἀθήναιον* VI (1877) pl. B 11.

4. Ring af ben (5877), f. Fylakopi; i det runde billedfelt ses en kvinde bedende foran et alter, der er anbragt i det fri: Staïs² s. 160; Excavations at Phylakopi in Melos (1904) s. 193 fig. 162.

5. Belægning af chalcedon på forpladen af en bronzering (1802), f. Vafio; billedet forestiller kamp mellem en løve og en tyr, til h. og til v. ses et palmetræ: Staïs² s. 175 og 179; *Ἐφημερίς ἀρχαιολογική* 1889 pl. 10, 40¹.

Hovedinteressen knytter sig dog ikke til det sjældne materiale, men til det fordybede billede på forpladen (se fig. 2). Som det så ofte er tilfældet, er dets æmne taget fra den religiøse forestillingskreds. Fremstillingen er umiddelbart forståelig, når man er lidt fortrolig med den mykeniske billedverden. Scenen er den kretiske bjærgnatur, ikke et lukket rum: fornedet og til venstre spirer der planter frem. Af de ejendommelige indgraveringer foroven i billedfeltet skal den mere uregelmæssige, til højre, utvivlsomt antyde klippeformationer, der ofte findes angivne på lignende måde i billedscener fra mykenisk tid, dels i ret naturlig form, dels mere eller mindre stiliserede². Mindre sikkert

¹ Som det ses, kan de to sidst anførte stykker kun halvvejs tjene som paralleler. Foruden guld har den mykeniske tid enkelte gange anvendt det da sjældne metal *jærn* til fingerringe med fordybede billeder; de har guldringenenes sædvanlige form. Sådanne jærnringer foreligger i fundene fra Mykenai: *Ἐφημ. ἀρχαιολ.* 1888 s. 135, 141 og 147, fra Vafio (1815): Staïs² s. 180, *Ἐφημ. ἀρχαιολ.* 1889 s. 147 og fra Pylos (5682): Staïs² s. 154, AM 1909, 275 (jfr. de der meddelte bemærkninger om ringe af sammensat materiale) pl. 13, 35.

² Som eksempler (hvis tal let kan forøges: se DUSSAUD, *Les civilisations préhelléniques*² s. 151) på sager af forskellig art og forskelligt stof anføres her følgende: guldringe fra den 4. grav i Mykenai: side 309

er det, om den dobbelte bue, dannet af punktrækker, foroven til venstre skal forstås på samme måde. Punktrækker skal formentlig ikke betegne andet end svagt bugtede linier, som stenskæreren af tekniske grunde let kommer ind på at gengive således. Her i billedet er de optrædende personers lange hår fremstillet på denne måde, hvortil der kan anføres ganske tilsvarende paralleler fra andre lignende arbejder (guldringe og stene med udskårne billeder) både fra den mykeniske kulturkreds og andenstedsfra¹. Det er således muligt, at de to af punktrækker dannede buer skal forestille et himmelfænomen²; i øvrigt vil de, omsatte i svagt bugtede linier, svare ret nøje til flere af de side 311 note 2 anførte stiliserede gengivelser af klippepartier.

Figuren midt i billedet, som er kendelig højere end de andre, er den store gudinde, der har indtaget den første plads i den mykeniske gudeverden. Det er hende, vi i historisk tid genfinder som de lilleasiatiske folks naturgudinde, »den store moder«, Kybele. Fra den mykeniske gudinde er i Hellas selv flere træk gået i arv til de hel-

---

note 4; dolk med tre springende løver fra samme grav: Staïs² s. 48 nr. 395, Perrot VI pl. 19, 6, Dussaud² s. 153 fig. 115; guldbægrene fra Vafio: Perrot VI 786—787; linseformet sten fra Vafio: Perrot VI 843 nr. 17, *Εφημ. ἀρχαιολ.* 1889 pl. 10, 15; vægmaleri fra Knossos: BULLE, *Der schöne Mensch*² pl. 34. Klippeformationerne i landskabsbillederne har nøje tilsvarende sidestykker i de naturalistiske billeder af livet i havets dyb, med dets koraller og undersøiske klippespidser.

¹ Guldring f. Mykenai (3179): Staïs² s. 82, Strena Helbigiana s. 73 fig. 1, Journ. hell. stud. 1901 s. 177 fig. 53, Archiv f. Religionswiss. 1904 s. 143 fig. 21; lignende sammestedsfra (3180): Staïs² s. 82—83, Str. Helbig. s. 73 fig. 5. I vægmaleri gengives det lange hår ved bugtede linier: Dussaud² s. 160 fig. 120 = Tiryns II pl. 8. — I den archaisk etruske glyptik forekommer punktrækker alm.; på en skarabæ, som er afbildet i forf.s afhandling »Hades's munding« (1919) s. 26, gengives Odysseus's nedhængende kappe ved sådanne punktrækker.

² Mulig regnbuen; jfr. BLINKENBERG, *The thunderweapon* s. 19. — På guldringen nr. 3179 fra Mykenai (se note 1) findes foroven to lignende buede linier, om hvis tydning det samme gælder.

leniske gudinder, Hera, Artemis, Athena, som dyrkedes på de samme steder, der tidligere havde været viede til hendes kultus. Gudinden bærer de fornemme kvinders statelige dragt, som lader brysterne udækkede¹, og til hvis mest karakteristiske træk hører den lagdelte nederdel. Midt i den vilde natur viser hun sig for sit folk, nådig hilsende med begge hænder. Den virkning, hendes tilsynekomst gør, er overvældende: stærkt betagne kaster både mændene, som ses til højre, og kvinderne til venstre overkroppen tilbage, som blændede af det himmelske lys. Denne gestus kommer igen i andre billeder af en lignende scene². Både mænd og kvinder strækker bedende armene frem mod gudinden. I øvrigt ytrer mændenes betagelse af gudommens nærhed sig voldsommere end kvindernes: de har kastet deres skjolde på jorden og er faldne på knæ³,

¹ Terrakottafigurer f. Petsofá (MM I): Annual of the British School at Athens IX pl. 8. — Fajancefigurer f. Knossos: EVANS, ib. IX s. 75 ff.; afbildningerne ofte gentagne, f. ex. Bulle² pl. 35, Dussaud² s. 59. — Vægmaleri f. Tiryns: Tiryns II pl. 8; Dussaud² s. 160 fig. 120. — Guld-ringene side 309 note 3 og side 312 note 1. — Relieffigur af elfenben f. Mykenai: STAÏS, Journal internat. d'archéol. numismat. 1912 pl. 12.

² F. ex. seglafttryk f. Knossos: Annual of the Brit. School VII 29 fig. 9. Samme stilling i enkeltfigurer, der bøjer overkroppen tilbage og tillige fører højre hånd til panden, som om de vilde skygge for øjnene mod et for stærkt lys (Dussaud² s. 376): Maraghiannis I pl. 26, f. Hagia Triada; 'Εφημ. ἀρχαιολ. 1912 pl. 17, f. Tyliossos (LM I), gentaget Dussaud² s. 58 fig. 37. Jeg formoder, at denne typiske adorantstilling er udgået fra den, man indtog ved bøn til solen på højden af dens bane, og derfra overført til de himmelske magter i det hele, som tænkes at åbenbare sig i et stærkt lysskær, jfr. EVANS, Tree and pillar cult s. 72 fig. 48 (uden tilbagebøjning af overkroppen). — Stærkt tilbagebøjet overkrop har også offerskålbærerne BSA IX s. 129 fig. 85. Den kan ved den religiøse procession være overført fra adorantstillingen; dog viser også andre fremstillinger unge mænd med stærkere tilbagebøjning, end vi er fortrolige med: se f. ex. Dussaud² s. 77 fig. 55 og s. 159 fig. 119.

³ I den klassiske oldtid bad man som regel stående; at falde på knæ omtales ofte med en vis dadel og som noget, kun kvinder kunde gøre: SITTL, Gebärden der Griechen und Römer s. 177; en oversigt over

medens kvinderne står op, kun stærkt tilbagebøjede. Den meget lette mandsdragt, der kun dækker underlivet, findes i samme form i mangfoldige andre fremstillinger fra samme eller omtrent samme tid¹. Skjoldene har den i mykenisk tid sædvanlige form, der nedenfor skal blive nærmere omtalt; de er kun usædvanlig små i forhold til personerne, så de i billedet mere virker som ceremonielle attributter end som våben til virkelig brug. Sin rette størrelse har skjoldet i billedet på en guldring fra Vafio², der forestiller en scene, som har et vist slægtskab med den her behandlede: til højre i billedfeltet ses dobbeltøxen (d. v. s. lynet) i den udpyntede form³, der brugtes ved visse kultushandlinger, dale ned fra himmelen; en mand og en kvinde viger skrækslagne til siden; manden har lagt sit skjold fra sig tillige med en anden genstand, dæk-våben eller klædningsstykke⁴.

Det ejendommelige, indholdsrige billede på ringen i Antiksamlingen indtager en plads i første række af fremstillingerne af den mykeniske tids religion, som vi væsentlig kender fra billedkunsten. Der må da tilføjes et par bemærkninger af mere almindelig art for at stille vort seglstensbillede i det rette lys — uden at det dog kan være hensigten her at give en udtømmende redegørelse for den mykeniske tids religion i det hele⁵. Eet punkt giver

fremstillinger af knælende adoranter i votivrelieffer m. m. er givet af WALTER, Jahreshefte d. oesterr. Inst. 1910, Beiblatt s. 229—244.

¹ F. ex. på stenvasen f. Hagia Triada (LM I): Dussaud² s. 67 fig. 46.

² Nationalmuseet i Athen nr. 1801: Staïs² s. 175 og 178; *Ἐφημ. ἀρχαιολ.* 1889 pl. 10, 39; Perrot VI s. 847 fig. 431 nr. 9; Dussaud² s. 412 fig. 301; Strena Helbig. s. 73 nr. 7; EVANS, Tree and pillar cult s. 78 fig. 52; Archiv f. Religionswiss. VII 143 fig. 22.

³ Dussaud² s. 340 fig. 247—248; MARAGHIANNIS, Antiquités crétoises II pl. 41 (LM II).

⁴ I almindelighed tydes billedet nu anderledes: se Dussaud anf. st.

⁵ Blandt de betydeligere sammenfattende behandlinger deraf, hvor også en del af de hidhørende fremstillinger er gengivne eller sammenstillede, fremhæves: A. J. EVANS, The mycenæan tree and pillar cult

billedet paa ringen med dets stærke fremhævelse af gudindens personlige fremtræden særlig anledning til at gå ind på: spørgsmålet om gudeforestillingens menneskelighed, om anthropomorfismen.

Efter billederne at dømme har det mykeniske kulturfolk ikke forestillet sig de store himmelmagter i menneskeskikkelse. *Sol* og *Måne* har man umiddelbart opfattet som gudemagter i den form, hvori det menneskelige øje ser dem¹. Noget lignende gælder om *Lynet*, som man forestillede sig i dobbeltøxens skikkelse. Hvorledes denne anskuelsesform har udviklet sig, har jeg tidligere søgt at udrede og skal her blot henvise dertil². Billedernes vidnesbyrd taler for, at den proces, hvorved *Lynet* fra en egen gudemagt går over til at blive en guddommelig virksomhed, lagt i himmelgudens hånd, eller med andre ord øxen fra at være en selvstændig genstand for tilbedelse bliver til et gudeattribut, endnu ikke er fuldbyrdet i Grækenland i den tid, her er tale om, tidsrummet før midten af 2. årtusinde f. Chr. Og for at nævne et tredje eksempel forholder det sig på lignende måde med en guddommelig magt, vi kunde kalde *Værnet*. I sig selv er det ikke andet end det store mykeniske skjold, der værnede mennesket både i kampen mand mod mand og mod de vilde dyr. Vi kender det fra mangfoldige mykeniske arbejder som en genstand med selvstændig apotropæisk kraft³. En sikker

1901 (= Journ. of hellen. stud. XXI 99—204); G. KARO, Archiv für Religionswissenschaft 1904, 117—156; H. PRINZ, AM 1910, 149—176; Dus-saud² 327—413.

¹ At de ikke skulde være opfattede som guddomme, er en tanke, man efter hele oldtidens stilling til dette spørgsmål rolig kan afvise. Endnu Sokrates betegner en sådan tanke som ganske tåbelig: Platons Apologi 14.)

² BLINKENBERG, Tordenvåbenet i kultus og folketro (Kbh. 1909) s. 25 ff.; The thunderweapon in religion and folklore (Cambridge 1911) s. 23 ff.

³ Se f. ex. rhyton af sølv f. Mykenai: AM 1915 pl. 7 (MM III—LM I); skjoldfrisen i Tiryns: Tiryns II pl. 5; æskelåg f. Knossos: EVANS,

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1920.

analogi til dyrkelsen af skjoldet som en upersonlig værnende magt foreligger i den tilbedelse af angrebsvåben, der i det historiske Grækenland kendes som isolerede levn fra ældre tiders forestillingskreds¹, medens den hos den klassiske kulturs »randfolk« vedblev at være levende hele oldtiden igennem². Men personificeringen er i fuld gang i den ældre mykeniske tid. På guldringen fra Mykenai³ har skjoldet udviklet sig til en hel skikkelse med hoved, arme og ben, en form af personificering, hvori især Ægypterne har drevet det vidt⁴; i hånden holder skikkelsen en kort stav, tegn på herskermagt⁵. På en malet votivtavle fra Mykenai, der er fra omtrent samme tid (LM I), ser man to bedende kvinder nærme sig til denne skikkelse, foran hvilken der står et alter; skikkelsens arme er, så vidt man kan skønne, rakte ud for at modtage offergaver, som kvinderne bringer⁶. Den hele scene er en bøn om beskyttelse for by og land fra to fornemme kvinder, en bøn

Knossos tombs s. 44 fig. 41; miniaturskål af fajance f. Knossos (LM I): BSA IX 72 fig. 49. — En række eksempler findes samlede af E. GARDNER, Journ. hell. stud. 1893, 21—24, der allerede sammenstillede dem med Palladierne, men efter datidens opfattelse anså skjoldet for en forkortelse af gudebilledet og afledede dets apotropæiske kraft deraf.

¹ Ofring til »spydet« i Chaironeia: Paus. 9, 40, 11—12; Kaineus's spyd: Schol. Apoll. Rhod. 1, 57; Schol. Il. A 264 (Dind. I 40).

² BLINKENBERG, Tordenvåbenet s. 41 f. Andre sidestykker til den nævnte kultus anføres af Frazer, Pausanias 5. bd. s. 210 ff.

³ Se side 309 note 3.

⁴ Idet døde ting, naturgenstande o. a. forsynes med menneskelige lemmer, hvorigennem deres virksomhed ytrer sig: jfr. billedet af træet, som vederkvæger de døde (ERMAN, Die aegypt. Religion² s. 27 fig. 38), Amonhotep IV's fremstilling af den livgivende sol med de mange hænder, som rækker livets tegn, slangen Hefa med arme og ben o. a.

⁵ I bjærggudindens hånd BSA VII 29 fig. 9; i hånden på et andet guddommeligt væsen: EVANS, Mycenæan tree and pillar cult s. 72 fig. 48; på guldringen mistydet som spyd AM 1912, 134 not. 3.

⁶ Bedst gengivet AM 1912 pl. 8; jfr. Perrot VI s. 888 fig. 440, Schuchardt s. 326 fig. 288 o. fl. st. Om stykkets alder se RODENWALDT, AM 1912, 131 f.

som ledsages af gaver til guddommen¹. Men når *Værnet* således bliver til en hel menneskelig skikkelse, er det så ikke rimeligt at antage, at det fra først af har været det: en gud, som bærer skjold til værn for mennesket? Herimod må indvendes, at det så afgjort er skjoldet, det kommer an på: det ses en face ligesom de apotropæiske skjolde, der er uden tilløb til personificering; en skjoldvæbnet gud, til hvem kvinderne henvendte sig, vilde snarest være tegnet i profil ved den ene ende af billedfeltet (ligesom offermodtageren på sarkofagen fra Hagia Triada²); skjoldvæbnede mænd ses ikke sjældent i profil i mykenisk billedkunst; også det løst henstillede skjold kan kunstneren meget godt tegne set fra siden. Men her til kommer en bestemt enkelthed, der er ganske afgørende for spørgsmålet, om det er den skjoldvæbnede gud eller det upersonlige skjold, der er udgangspunktet. Skjoldet måtte — selvfølgelig — bæres af en mand, ligesom det på vor seglring er mandens regulære tilbehør. Den mykeniske kunst gør forskel på mands og kvindes lød³, ligesom den ægyptiske og den historisk græske, og på den omtalte votivtavle er *Værnets* arme malede hvide. At personifikationen af en oprindelig upersonlig gudeforestilling

¹ Billedet som helhed lader sig fuldt ud sammenstille med den bekendte scene i Iliaden, hvor Hekabe og Theano beder den stadbeskyttende Athena om hjælp og bringer hende gaver (6, 286 ff.). I de to kvinder på den mykeniske tavle tør man vel i analogi hermed se dronningen og præstinden. Kun er scenen i Iliaden helt helleniseret, og udgangen er en anden end her: Athena afslår kvindernes bøn, mens »Værnet« på den mykeniske tavle synes venlig at modtage de gaver, som bringes.

² Monumenti antichi XIX pl. 1; Dussaud² pl. D. — Et seglafttryk fra Knossos (BSA VIII 77 fig. 41), der frembyder en vis lighed med den her behandlede fremstilling, mener jeg at måtte se bort fra. Det er for det første ufuldstændigt; dernæst kan det ikke, som Evans siger, forestille en gruppe af tre krigere: man måtte i så fald se rester af personen (krigeren) også ved skjold nr. 1 og 3; og endelig giver enkeltheder som spydspidsen anledning til tvivl.

³ RODENWALDT, AM 1912, 133 note 1.

bliver kvindelig, er forståeligt netop i den mykeniske religion, hvor det kvindelige element i gudeverdenen har så stærk overvægt over det mandlige. Og at den bunder dybt og ikke er noget tilfældigt, ses af, at det mykeniske *Værn* i den ældste græske tid har udviklet sig til Palladiet, en stiv, skjoldbærende skikkelse¹, der indgår forening med Athena, så vi hos Homer får den sædvanlige dobbeltbetegnelse Pallas Athena. Gudindens velkendte egenskab som byens og borgens beskytterinde er umiddelbart afledet heraf: både Argos og Athen og sagnenes Troia og andre byer havde deres *Værn*, deres Palladier. Til Italien er forestillingen om det værnende hellige skjold som grundvold for byens og folkets vel kommen allerede i forhistorisk tid og vistnok fra det mykeniske Grækenland; det tør slutes af skjoldets form, der er den samme som det mykeniske skjolds² og var de italiske folk så uvant, at de

¹ Ved personifikationen, overgangen fra skjold til Palladion, er det ikke umuligt, at en anbringelse af det hellige skjold i lighed med de senere trofæer har spillet med ind. Dog er dette indtil videre kun en mulighed, og jeg skulde overhovedet ikke have antydnet den, hvis ikke Romernes hellige skjold (*ancile*, se nedenfor) fandtes anbragt således: FURTWÄNGLER, Gemmen pl. 22 nr. 63. At en kultus af skjoldet i rent upersonlig form har fortsat sig på græsk grund efter den mykeniske kulturperiodes afslutning, fremgår af billedet på en Dipylonvase f. Kynosarges, der næppe lader sig tyde på anden måde: Annual of the Brit. School at Athens XII s. 82. Ganske vist kan skjoldfiguren i samtidig eller lidet yngre keramik træffes som betydningsløst ornament (Arch. Jahrb. 1887, 54 fig. 17; REICHEL, Homer. Waffen s. 12); men således lader skjoldet sig ikke opfatte på vasen fra Kynosarges: det ses her opstillet på en forhøjning (alter?) mellem to symmetrisk anbragte, siddende personer, der udfører een eller anden ikke nærmere bestemmelig handling (af kultisk art?).

² Afbildninger: BAUMEISTER, Denkmäler s. 1547; FURTWÄNGLER, Gemmen pl. 22, nr. 62 og 64; MARQUARDT, Röm. Staatsverw.² III 429 ff. At skjoldet i yngre fremstillinger også skulde have rund form (Pauly-Wissowa I 2112), beror på en fejltagelse; se WISSOWA, Religion und Kultus der Römer (1902) s. 481. Sammenstillingen mellem det mykeniske skjold og *ancile* allerede hos Fowler og A. J. Evans, se Journ. hell. stud. 1901, 122.

endog afledte dets navn *ancile* deraf¹. Skjoldet var efter sagnet faldet ned fra himmelen og modtaget af kong Numa. Også de græske Palladier var himmelfaldne, en forestilling der overførtes på andre ældgamle kultusbilleder². Om lynet gjaldt det samme: en vidt udbredt folketro lod det falde til jorden i skikkelse af en øxe. Når vi på den mykeniske guldring ser både *Lynet* og *Værnet* afbildede i rummet mellem himmel og jord, er det en stadfæstelse på hele den her fremsatte slutningsrække og viser, at forestillingen er ældgammel.

Men nu de andre guddomme, som tilbades af de mykeniske kulturfolk, havde de menneskeskikkelse? Guderne dyrkedes ikke i billedform — det tør betragtes som sikkert³. Derfor finder vi ikke templer, der svarer til de græske eller ægyptiske. De kapeller og lignende anlæg, der er bragte for lyset, har ikke været indrettede til et kultusbillede, hvorom de hellige handlinger kunde midtsamle sig, og heller ikke er der fundet rester af sådanne kultusbilleder ved udgravningerne. Men dette vil ikke sige det samme, som at man ikke har forestillet sig guderne i menneskeskikkelse. Jødernes kultus var billedløs, ligeså Persernes, ligeså Muhamedanismen, for ikke at tale om den kristne religion. Og der er dog ikke tvivl om, at

¹ VARRO, De lingua Latina 7, 43: ancilia dicta ab ambecisu, quod ea arma ab utraque parte, ut Thracum, incisa. Denne etymologi godkendes af WALDE, Latein. etym. Wörterbuch² (1910): grundform *ambicaid-sli, medens KELLER, Volksetymol. afleder ancile af græsk ἀγκύλια.

² Af yderligere analogier mellem Palladion og Ancile skal her anføres to: 1. Ligesom der var eet ægte himmelfaldet ancile, som Numa søgte at sikre ved at lade gøre 11 efterligninger, således var der ifølge vor ældste kilde (Arktinos's Iliupersis, hos Dionys. Halik. 1, 69) i Troia eet ægte (skjult) og eet uægte (tilgængeligt) Palladion; ifølge Konon (kap. 34) var der eet ægte Palladion, omgivet af mange uægte. — 2. Ancile giver advarselstegn (Livius, Epitome 68) ligesom Palladiet (Roscher III 1324, 4; Arch. Anz. 1896 s. 38 not. 1).

³ Trods RODENWALDT, AM 1912, 140. — Jfr. KARO, Archiv f. Religionswiss. 1904 s. 142.

man overalt forestiller sig guddommen i menneskeskikkelse, hvad der har fundet sit udtryk i sætningen i Genesis, at Gud skabte mennesket i sit billede. Og det er ikke blot i de højere religioner, at billedløs kultus findes forbunden med forestillingen om, at guddommen har menneskeskikkelse. De ældre afsnit af Danmarks oldtid er blottede for sikre spor af kultusbilleder, og intet tyder på, at man har haft sådanne før de sidste forhistoriske tidsrum; og dog har man tænkt sig guderne i menneskeskikkelse, hvad der finder udtryk i deres navne. Tilsvarende forhold kan også træffes i den klassiske oldtid, hvis kultus ellers var billedrig nok. At man f. ex. dyrkede Hestia (»Arnen«) uden noget kultusbillede, betyder ikke, at man ikke tænkte sig hende i kvindeskikkelse. I græske vasebilleder, der går så langt tilbage som begyndelsen af 6. årh. f. Chr., findes hun afbildet ganske som andre gudinder, hvis billeder man tilbad i deres templer.

Skønt den mykeniske kultus er billedløs, er der efter almindelige religionshistoriske analogier altså intet i vejen for, at der kan have bestået fuldt udviklede forestillinger om gudepersoner ved siden af de tidligere omtalte mere eller mindre upersonlige gudemagter. For disse og beslægtede spørgsmål har nu sådanne fremstillinger som den, der findes på den kretiske ring i Antiksamlingen, deres store værd. De viser, at de mykeniske folk virkelig har tænkt sig deres guder i menneskeskikkelse, ja endog udklædt deres gudinder — i fantasien — efter tidens egen forfinede mode.

Eet må endnu bemærkes om disse billeder af gudernes tilsynekomst (epifani). De har en egen storladen karakter, navnlig ved guddommens tilknytning til den frie, vilde natur, således som den f. ex. fremtræder i et seglaftryk fra Knossos¹, og ved det overvældende indtryk på menneskene, som det er lykkedes billedskæreren at gengive

¹ Annual of the British School at Athens IX s. 29 fig. 9.

indenfor den beskedne ramme. En tilsvarende storladen karakter i religiøse billedfremstillinger kender jeg indenfor oldtidens kulturer kun hos Hittiterne. Grækernes guder er menneskelige — heri ligger netop deres fortrin —, og tit kan de vel synes os alt for menneskelige. I den græske kunst leder vi forgæves efter noget, der svarer til de mykeniske epifani-billeder. Den indlader sig meget lidt på at fremstille guddommelige åbenbaringer i den frie natur eller i det hele forholdet mellem gud og menneske, og hvor den gør det, går den ikke ud over den ramme, som er givet ved det officielle kultusbillede. Hvor Grækeren i ord beskriver guddommens tilsynekomst, bliver han også stundom stående herved. Således skriver en patient, der i Epidauros blev kureret for svulster på halsen og kræft i øret, i sin takkeindskrift, at Asklepios tydelig havde åbenbaret sig for ham i selvsamme skikkelse som kultusbilledet i templet¹, og Aristides fortæller på samme måde, at han har set Athena sådan, som hun så ud i Feidias's berømte chryselefantine statue i Parthenon²; af sin egen fantasi føjer han kun til, at hendes klæder duftede af en yndig parfume. Noget større og stateligere, end folk er flest, tænkte Grækerne sig nok deres guder. Tempelbillederne, de mere anseelige i al fald, var som regel over naturlig størrelse, og i votivreliefferne er det et konventionelt middel til at skille guder fra mennesker, at de første er betydelig højere end de sidste. Da den fordrevne Peisistratos efter Herodots fortælling bruger det noget tarvelige kneb at lade sig føre tilbage til Athen af en kvinde, der var klædt ud som Athena³, udvælges hertil en ung

¹ Inscriptiones Graecae IV 956.

² 2. hell. tale 41 (ed. Keil II s. 403).

³ Herodot 1, 60. Der kan ikke ret vel være tvivl om, at pigen var klædt ud som tempelstatuen i Hekatompedon, d. v. s. som den Athena, der afbildes på de panathenæiske amforer. Fortællingen findes også i et fragment af Kleidemos (Athenaios 13, 609 c—d) og hos Aristoteles (*Αθην. πολιτ.* 14) foruden hos senere forfattere.

pige, »der kun manglede 3 tommer i 4 alen [græske alen = 3 danske] og i øvrigt var køn at se til«. »Stor og ståtelig« er de ord, der stadig bruges om guder, som viser sig for menneskene. »Strålende i en rustning af guld« viser Asklepios sig for den unge Isyllos, der syg var undervejs til Epidauros for at søge hjælp¹; når han føjer til: »og da drengen fik dig at se, rakte han bedende begge sine hænder frem mod dig«, kan disse ord næsten bruges som text til billedet af menneskene på vor kretiske ring. I sagnene kan gudernes epifani også være ledsaget af vældige naturfænomener, således i fortællingerne om Zeus og Semele, om fundet af Asklepios-barnet i Epidauros o. a. Men i den græske billedkunst søger vi forgæves efter udtryk for det storladne, mægtige, overvældende i gudernes tilsynekomst. Når vi finder træk deraf i de små mykeniske billeder, tør vi dog ikke heraf udlede, at den mykeniske gudeforestilling i det hele har ligget i et andet og højere plan end den græske. Langt snarere må grunden til det påpegede forhold søges i den forskellige ånd, der i det hele råder i billedkunsten hos de to kulturfolk.

¹ Inscriptiones Graecae IV 950, 63: *σὺν ὀπλοισιν λαμπόμενος χρυσέοις.*

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.
Petersen, N. M., Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie.
1866. 3 Kr.

Physiologus i to islandske bearbejdelser ved Verner Dahlerup. 1889.
(Særtr. af Aarb. f. nord. Oldk.). 2 Kr.

Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr.

Saga af Tristram ok Isönd samt Möttuls saga. 1878. 6 Kr.

Sturlunga saga i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved
Olaf Hansen. 1—2. bind. 1904. 12 Kr.

Sturlunga saga, udg. efter håndskrifterne. 1—2. bd. 1906—11. 20 Kr.

Vestiges d'Asserbo et de Søborg. 1855. 2 Kr.

Breve til og fra C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

Følgende Skrifter ere udsolgte:

Antiqvariske Annaler. 1—4. B. 1812—27.

Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ante-
Columbiarum in America. 1837. 4to.

Fornaldar sögur norðrlanda. 1—3. B. 1829—30.

Fornmanna sögur. 1—12. B. 1825—37.

Færeyinga saga eller **Færøboernes Historie.** Udg. af C. C. Rafn.
1832.

— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von
C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.

Grønlands historiske Mindesmærker. 3 Bind. 1838—45.

Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.

Islendinga sögur. 1—2. B. 1829—30.

— — 1—2. B. 1843—47.

Kongehøiene i Jellinge. Af J. Kornerup. 1875. Fol. (Ikke i Bog-
handelen.)

Krákumál sive **Epicedium Ragnaris Lodbroci.** Med dansk, latinsk og
fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.

Ledetraad til nordisk Oldkyndighed. 1836.

Nordiske Fortids-Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 3 Bind. 1829—30.

Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 12 Dele. 1826—37.

Petersen, N. M., Historiske Fortællinger om Islændernes Færd
hjemme og ude. 1—4. B. 1839—44.

Scripta historica Islandorum. 1—12. B. 1828—46.

Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 2 Bind. 1826—29.

INDHOLD.

	Side
Landnámas oprindelige Disposition. Af Björn Magnússon Ólsen	283.
Landnáma og Eiríks saga rauða. Af Björn Magnússon Ólsen	301.
Kretisk Seglring fra ældre mykenisk Tid. Af Chr. Blinkenberg	308.

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte hvert Fjerdingaar. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 6 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Bestyrelse (Nationalmuseet, København B).

KURS-
TILLEG
10 %

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 07706 4684

